

CUMHURİYET EKONOMİSİNİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

Hüseyin Yücel

TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİ

Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 347

*CUMHURİYET EKONOMİSİNİN
KURULUŞU VE GELİŞİMİ*

ISBN: 978-605-9446-59-4

Yayıncı Sertifika No: 15566

© Türkiye Barolar Birliği
Birinci Baskı: Aralık 2017, Ankara

Türkiye Barolar Birliği
Oęuzlar Mah. Barış Manço Cad.
Av. Özdemir Özok Sokaęı No: 8
06520 Balgat - ANKARA
Tel: (312) 292 59 00 (pbx)
Faks: 312 286 55 65
www.barobirlik.org.tr
yayin@barobirlik.org.tr

Baskı
Şen Matbaa
Özveren Sokaęı 25/B
Demirtepe-Ankara
(0312. 229 64 54 - 230 54 50)

Sertifika No: 14251

**CUMHURİYET
EKONOMİSİNİN
KURULUŞU VE GELİŞİMİ**

Hüseyin Yücel

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
-------------	----

Birinci Bölüm

OSMANLI DEVLETİNİN İKTİSADİ YAPISI, YARI SÖMÜRGELEŞMESİ VE DEVRALINAN İKTİSADİ MİRAS

1. OSMANLI DEVLETİNİN İKTİSADİ YAPISINA GENEL BAKIŞ	17
1.1. Geleneksel Dönem	18
1.2. Yenilenme Dönemi	21
1.2.1. Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet Hareketleri	27
1.2.2. Sanayileşme Hareketleri	30
1.2.3. İttihat Terakki ve Milli İktisada Yöneliş	34
2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN YARI SÖMÜRGELEŞMESİ.....	38
2.1. Kapitülasyonlar	38
2.2. Baltalimanı Ticaret Anlaşması	40
2.3. Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar)	45
3. OSMANLIDAN DEVRALINAN İKTİSADİ MİRAS	50

İkinci Bölüm

CUMHURİYETİN İLANI, EKONOMİNİN KURULUŞU

1. CUMHURİYETİN İLANI VE 1923-1929 LİBERAL POLİTİKA DÖNEMİ.....	59
1. Kurtuluş Mücadelesi	59
1.2 İzmir İktisat Kongresi.....	62

1.3. Lozan Antlaşmasının İktisadi Hükümleri	68
1.4. Cumhuriyetin İlanı ve Saltanatın Kaldırılışı.....	70
1.5. 1923-1929 Dönemi İktisadi Liberal Ekonomi Uygulamaları.....	73
1.6. 1929 Dünya İktisadi Bunalımı ve Türkiye'ye Etkileri	89
1.7. Serbest Fırka Deneyimi ve Yeni Politika Arayışları	98

2. DEVLETÇİ SANAYİLEŞME DÖNEMİ (1930-1938).....113

2.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Sümerbank'ın Kuruluşu	116
2.2. Sümerbank'ın Kuruculuğunu Yaptığı Sanayi Tesisleri	124
2.3. Şirket Ortaklığı ile Kurulan Fabrikalar.....	135
2.4. Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (KİT) Doğuşu	142
2.5. Dönemin Ekonomik Göstergeleri	144

3. İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI VE

SAVAŞ DÖNEMİ EKONOMİSİ.....149

3.1. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)	149
3.2. Savaş Dönemi Ekonomisi	151
3.3. Milli Korunma Kanunu	153
3.4. Varlık ve Toprak Mahsulleri Vergileri	155
3.5. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	158
3.6. Savaş Sonrası Devletçi Ekonomik Politikada Değişiklikler	161
3.6.1. Politika Değişikliğinde İç Etkenler	166
3.6.2. Politika Değişikliğinde Dış Etkenler ve ABD İlişkileri.....	172
3.7. Savaş Dönemi ve Sonrası Gerçekleştirilen Yatırımlar.....	183
3.8. Demokrat Parti Dönemi ve Liberal Ekonomi Politika Uygulamaları188	
3.8.1. ABD'li Uzman Barker Raporu	198
3.8.2. Demokrat Parti İktidarının 1950-1955 Dönemi	202
3.8.3. Demokrat Parti İktidarının 1955-1960 Dönemi	205
3.8.4. Demokrat Parti Dönemi Sanayi Yatırımları	209
3.8.5. Demokrat Parti Ekonomisinin Genel Değerlendirilmesi	219

Üçüncü Bölüm
PLANLI KARMA EKONOMİ DÖNEMİ

1. 27 MAYIS HAREKETİ VE PLANLI EKONOMİYE GEÇİŞ	225
1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967).....	228
1.1.1 Birinci Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar	240
1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	250
1.2.1. İkinci Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar	260
1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977).....	268
1.3.1. Üçüncü Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar.....	278

Dördüncü Bölüm
EKONOMİDE DÖNÜŞÜM DÖNEMİ

1. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1979-1983)	295
2. 24 OCAK 1980 EKONOMİK KARARLARI	298
2.1. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi.....	301
2.2. 24 Ocak Kararlarının Değerlendirilmesi	303
2.3. Dördüncü Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar	311
3. ANAVATAN İKTİDARI VE EKONOMİDE DÖNÜŞÜM DÖNEMİ	315
3.1. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)	317
3.1.1 Beşinci Plan Dönemi Uygulamaları ve Değerlendirilmesi ...	319
3.1.2.Özelleştirme Sürecinin Başlatılması	325
3.1.3. Beşinci Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar	327
3.2. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994).....	333
3.2.1. Altıncı Plan Dönemi Uygulamaları ve Değerlendirilmesi	337
3.3. Tansu Çiller Hükümeti ve 5 Nisan Kararları	345
3.3.1. Avrupa Birliği-Türkiye Gümrük Birliği Anlaşması	355
3.3.2. Altıncı Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar.....	359
3.4. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	368

3.4.1. Yedinci Plan Döneminin Genel Değerlendirilmesi	380
3.5. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)	382
3.6. Şubat 2001 Krizi ve Kemal Derviş'in "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"	384
3.7. Sekizinci Plan Döneminin Genel Değerlendirilmesi ve Önemli Gelişmeler	390
4. AKP İKTİDARI VE DOKUZ YILLIK KALKINMA PLANI (2007 - 2013)	403
4.1. Dokuzuncu Plan Dönemi Genel Değerlendirilmesi	405
4.2. AKP Hükümetleri Ekonomi Politikasının Özeti	410
KAYNAKÇA	412

*Sevgili çocuklarıma
ve torunlarıma...*

ÖNSÖZ

Mustafa Kemal Paşanın önderliğinde fevkalade güç şartlar altında başlatılan Milli Mücadeleyle Anadolu’da yeniden dirilişin ve varoluşun mucizesi yaratılarak, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Ne var ki, yeni bağımsız “Milli Devlet” kuruluş döneminde yoksul bir köylü devleti durumundaydı. Zira sanayileşmiş emperyalist ülkelerin ortak yarı sömürgesi durumuna girmiş, egemenlik haklarından yoksun bırakılmış Osmanlı Devletinden yıkık ve borçlu bir vatan devralınmıştı.

Koca Osmanlı İmparatorluğu, birbirini izleyen savaşların getirdiği yükün etkisiyle büyük mali bunalıma sürüklenmiş, açıkların kapatılması için sürekli yapılan dış borçlanmayla uluslararası finans kuruluşlarının egemenliği altına girmiş, kapitülasyonlar ve yapılan serbest ticaret anlaşmalarıyla Avrupa ülkelerinin açık pazarı olmuştu. Bu sömürü kısıpacı altın- da Osmanlının tarıma dayalı ekonomisi çökmüş, yer üstü ve yer altı kaynakları talan edilmiş, kibritini, kiremidini ve şekerini dahi dışardan temin eder duruma düşmüştü.

Bu tablo karşısında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu dehası Mustafa Kemal Atatürk, genç Türk Devletinin gelişmesinin, büyümesinin ve bağımsızlığını korumasının büyük ölçüde iktisadi güçle mümkün olacağı bilinciyle milli ekonominin öncelikle inşa edilmesini temel hedef olarak gösteriyordu. Ekonomik gelişme ve güçlenmenin de öncelikle hızlı bir sanayileşmeyle sağlanabileceği görüşü esas alınmıştı.

Nitekim Cumhuriyetin kuruluş döneminde Maliye Bakanlığı yapan Ferit Bey Mecliste yaptığı bir konuşmada sanayileşme-

nin gerek ve önemini şöyle vurgulamıştı: “..bize en lazım olan fabrika, gene fabrika (dır).. Türkiye çalışıyor üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları yararlanıyor.. alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidai maddeleri.. yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek, bize iade ediyorlar.. Kırk kuruşa bir okka (1282 gram) yün veriyoruz, aynı yünü bin ikiyüz kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz.”

Cumhuriyet Hükümetlerinin bu temel politikalar doğrultusunda gerçekleştirilmeye çalıştığı ekonomik büyüme ve gelişme sürecinin, tarihsel bir perspektiften araştırma ve değerlendirmesini yaparak bu kitabı hazırlamış bulunmaktayım. Bu çalışmada yurt içi olduğu kadar yurt dışı siyasi ve iktisadi koşullardaki değişikliklerin ekonomik kalkınma programları ve uygulamalarındaki etkilerini, değişik dönemler itibarıyla yansıtmaya gayret ettim. Ekonomik kalkınma çabalarında uygulanan politikaları, bunlarda yapılan değişiklikleri ve radikal dönüşümleri irdelemeye çalıştım. Bilindiği gibi bu konularda iktisat tarihçilerimiz tarafından birçok araştırmalar yapılmış, bilimsel kitaplar hazırlanmış, makaleler yayınlanmıştır. Benim bu çalışmalara yönelmemin nedeni ise, son yıllarda bazı çevrelerin Cumhuriyetin kuruluş değerlerini ve verilen büyük mücadeleyi gölgeleme, kurucu önderlerini unutturma, modern devlet yapısını tarihin derinliklerinde kalmış çağ dışı modellere dönüştürme çabalarına duyduğum derin rahatsızlıktır.

O nedenle, savaş meydanlarında kazanılan büyük zaferlerden sonra yeni bağımsız Türk Devleti ekonomisinin nasıl inşa edildiğinin, o günlerin ağır koşulları altında nasıl geliştirildiğinin ve bugünkü durumuna nasıl gelindiğinin bir kez daha yazılmasında yarar gördüm.

Cumhuriyetin ilanından bir buçuk yıl sonra Şubat 1925’de kurulan “Türk Tayyare Cemiyeti” tarafından Kayseri’de bir uçak fabrikası tesis edilmesi planlanır. Bu proje üzerinde yapılan görüşmelerden sonra Almanya’nın ünlü uçak üreticisi Jun-

kers Firmasıyla bir ortaklık anlaşması yapılarak “Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi” (Tomtaş) adıyla bir Şirket kurulur. Almanya’dan alınan makine ve tesisat, Kayseri’de henüz demiryolu ulaşımı olmadığından deniz yoluyla İskenderun’a getiriliyor, buradan da trenle Ulukışla’ya iletiliyordu. Ulukışla’dan sonra montaj malzemelerinin Kayseri’ye intikali ise ancak develer ve kağnılarla mümkün olabilmişti. Bu durumu ve kitapta yer alan benzer olguları, bu olayları yaşayan yetkililerin anılarını o dönemlerde gerçekleştirilen sanayi yatırımlarının öneminin daha iyi anlaşılması amacıyla belirtmek istedim. Dileğim o ki, kitap yazılış amacına uygun bir katkı sağlasın.

Bu kitabımın kamuoyuna kazandırılmasında büyük katkıları bulunan Türkiye Barolar Birliği Başkanı Av. Prof. Dr. Metin FEYZİOĞLU’na, Türkiye Barolar Birliği Yayın İşleri Sorumlusu Mustafa HORUŞ’a, kitap çalışmalarında sağladıkları olanaklarla yardımcı olan Sayıştay Kütüphane Personeline, basıma hazırlık dönemindeki yardımlarıyla Türkiye Türkmenistan Dostluk Derneği görevlisi Aydın GÜZEL’e ve çalışmalarında bana daima destek olan eşim Sabite’ye içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Hüseyin Yücel
Ekim 2017 Ankara

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN İKTİSADİ YAPISI,
YARI SÖMÜRGELEŞMESİ VE
DEVRALINAN İKTİSADİ MİRAS

1. OSMANLI DEVLETİNİN İKTİSADİ YAPISINA GENEL BAKIŞ

Cumhuriyet Türkiye'sine devreden Osmanlı iktisadi mirasını incelmeden önce Osmanlı ekonomik yapısının temel özelliklerini, bunun tarihi koşullar ve süreç içerisindeki değişimine bakmak gerekir. İktisat tarihçileri, Osmanlı ekonomik yapısını ve zihniyetini iki bölümde ele alıyorlar.

İlki 14. yüzyılda başlayıp 16. yüzyılda geliştikten sonra 19. yüzyılın başlarına kadar uzanan ve giderek gerileyen geleneksel dönem. Bu dönemin sonlarına doğru Osmanlı Devletinin mevcut iktisadi, siyasi, askeri ve sosyal yapısı artık Ülke sorunlarını çözmekte yetersiz kalmış, İmparatorluğunun geleceği büyük risk altına girmiş bulunuyordu.

İkincisi ise 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlatılan çok yönlü yenilenme hareketinin sürdürüldüğü modernleşme dönemidir. Bu sürecin yaşanması ekonominin iç dinamiklerden ziyade dış etkenlerin zorunlu kılması ve dayatmasından kaynaklanmıştır. Bunların başında ise; Sanayi Devrimi sonucu Avrupa'nın hızla büyüyen ekonomik ve askeri gücü ile Fransa İhtilaliyle başlayan siyasi ve düşünce alanındaki köklü değişimler gelmektedir.

Bu gelişmeler karşısında; iktisadi, mali, siyasi ve askeri düzeni giderek zayıflayan Osmanlı halkın birliğini, dirliğini ve Devletin varlığını korumada ciddi sıkıntılar çekmeye başlamıştır. Bu olgular sonucu İmparatorluk, tarihinin en kritik dönemine girmiş, ayakta durabilmek, varlığını sürdürebilmek için Avrupa eksenli yeni düzenlemelere ve reformlara yönelmek durumunda kalmıştır.

Bu farklı iktisadi tarihsel süreçleri; siyasi, askeri sosyal gelişmeler ve bu alanlarda Batı dünyasıyla ilişkiler bağlamında özetle incelemek gerekir.

1.1. Geleneksel Dönem

Klasik dönem olarak da tanımlanan 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren Osmanlı İktisat sistemi, ağırlıklı olarak toprak ve tarıma dayalı bir yapıya sahipti. Bu sistemin kökleri ve şekillenmesi, eski Türk devlet anlayışı ile kendinden önce Anadolu coğrafyasında uzun dönem var olmuş devletlerin toprak düzeni ve İslami değerlere dayanıyordu. Bu devletler “tarım-temelli toplum” olarak tanımlanmakta ve ekonomileri büyük ölçüde tarımsal faaliyetlerden oluşmaktaydı.

Osmanlıda iktisadi yapının temelini oluşturan tarımın asıl unsurunu tımar (dirlik) sistemi teşkil etmekteydi. Bu sistem Büyük Selçuklu Devletinde uygulanan İkta sisteminin geliştirilmiş şekliydi. İmparatorluğun genişleme sürecinde fethedilen bölgelerdeki toprakların büyük bölümü devlet mülkiyetinde olduğundan, tımar düzeniyle bunların kullanımı, işlenmesi o yörenin küçük ve orta ölçekli aile işletmelerine bırakılıyordu. Tımar kurumunu yöneten sipahiler de elde edilen üründen aynı olarak öşür (onda bir) vergisi toplayıp devlete aktarıyordu. Bu kurum, vergi toplamanın yanı sıra orduya asker sağlama şeklinde önemli bir hizmeti de yerine getiriyordu. Tarih bilimcilerinin tanımlamasıyla bu sistem Osmanlı Devletinin mali ve askeri temelini teşkil etmekteydi.

Osmanlının diğer mali kaynakları ise; cizye, ağnam vergileri ile maden, tuz ve gümrük iltizamları (kesenekleri), pazar resimleri ve vassal (bağlı) devletlerden alınan haraçlardan oluşmaktaydı. Bunlardan cizye vergisi, İslam hukukuna dayalı olarak gayrimüslimlerden yılda bir kez alınmakta ve bu suretle gayrimüslimlerin mal ve can güvenli, her türlü hakları devlet tarafından güvence altına alınmaktaydı. Baş vergisi olarak bilinen bu vergi türü 1855 yılında kaldırılmıştır. Ağnam

(koyunlar) vergisi ise koyun keçi gibi küçük baş hayvanlardan alınan bir vergi olup, Cumhuriyet döneminin başlangıç yıllarında da uygulanmıştır. Devletin en büyük giderleri olan ordu ve donanma harcamaları hazineden karşılanırken, okul, hastane yol köprü, kale, cami, imaretler, medrese ve tekke harcamalarının büyük bölümü vakıflar kanalıyla yapılmıştır.

Ekonomik faaliyetlerin ana işlevi ise Halkın gereksinimlerinin karşılanması, darlık ve kıtlık yaşanmamasıydı. Bunlar merkezi yönetiminin otoritesinin sürdürülmesi ve toplumsal düzeninin korunması açısından fevkalade önem taşımaktaydı. Ancak, 17. ve 18. yüzyıllarda merkezi yönetiminin gücünün azalması bir çok yerde vergi toplama işlemlerinde denetimin yeterince yapılamaması sonucu tımar sisteminde giderek artan bozulmalar başlamıştır. Bunun sonucunda devletin en önemli gelir kaynaklarında azalmalar yaşanmış, bunun yerine alternatif sistem arayışlarına girilmiştir. Bu süreçte mülkiyet ilişkilerinde belirsizliklerin doğması ile Osmanlının gelirlerinde ciddi daralmalar meydana gelmiş, maliyesi zor durumlarda kalmıştır.

Tarım dışında sanayi olarak tanımlanacak ekonomik faaliyetler ise, önemli ölçüde esnaf ve sanatkarların oluşturduğu örgütler tarafından yürütülüyordu. Lonca denilen bu örgütlerin kökenini de ahilik teşkil etmekteydi. Ahilik ilk dönemler dericilikte kendini göstermiş zamanla faaliyetlerini 32 iş alanına kadar yaymıştır. Anadolu'da ilk Ahi Evran tarafından kurulan bu zanaat ve ticaret loncaları (örgütleri) Osmanlı kentlerinde iktisadi faaliyetlerin temel unsuru olmuşlar, Toplum üzerinde de önemli siyasi ve sosyal işlev üstlenmişlerdir.

Osmanlının yüksek vergi geliri sağladığı Loncalar, faaliyetlerini aksatmadan sürdürebilmeleri için Devlet tarafından desteklenmiş, işlemleri de denetime tabi tutulmuştur. Başlıca sanayi dallarını ise; pamuklu, ipekli, tiftikli kumaş, halı, deri ve madeni eşya üretimleri teşkil etmekteydi.

Bu arada, dönemin sonlarına doğru Devletin, bazı sanayi kol- larında yatırımlar gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bunlardan 18. yüzyılın ilk yarısında Devletin girişimiyle Polonya'dan sa- tın alınan makine ve teçhizatla Yünlü Dokuma Üretim Tesisi ile yine bir devlet işletmesi olan İpekli Dokuma İmalathanesi yatırımları dikkat çekmektedir. Yalova ve İstanbul'un değişik semtlerinde ise kağıt üretim işletmeleri kurulmuştur. O döne- min teknik usulleriyle üretilen şeker tesisleri Ülkenin bir çok yerinde faaliyet göstermiştir.

Ayrıca İstanbul'da ordunun ihtiyaçları için; tophaneler, tü- fekhaneler, baruthaneler, dökümhaneler ve gemi üretimi için tersaneler tesis edilmiştir. Bunların önemli bölümü devlete ait olup devlet görevlileri tarafından işletiliyor, bir kısmı da devletle ilişkili esnaf atölyeleri konumundaydılar. Özel sek- tör tarafından da top hariç tüm ateşli silahlar üretilebiliyordu. Bursa vilayeti dünya ipekli dokuma üretiminin merkezi ola- rak tanınmıştı.

Ne var ki, üretim teknikleri eski, emek ağırlıklı bu tesislerin pek çoğu Avrupa'nın gelişmiş teknoloji ve yüksek verimle çalışan işletmelerinin daha düşük maliyetle ürettiği malların rekabeti karşısında varlıklarını sürdürmekte çok zorlandılar. Bunda Devletin, öncelikle halkın ihtiyaçları karşılansın, kıtlık olmasın, mal darlığı çekilmesin amacıyla yaptığı ihracatı zor- laştırıcı, ithalatı kolaylaştırıcı dış ticaret politikalarının payı büyük olmuştur.

Osmanlı ekonomisinde iç dış ticari faaliyetler önemli fonksi- yona sahiptirler. Ticari faaliyetlerin ana işlevi de halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması esasına göre şekillenmekteydi. İç ticaretle kırsal kesimde üretilen mallar şehirlere taşınıp lonca- lara aktarılıyor, bu suretle halkın ve ordunun gereksinimleri giderilmeye çalışılıyordu. Bu faaliyetlerde kar esaslı bir yapı- nın gelişmemesinde bu ekonomik bakış açısının büyük etkisi olduğu uzmanlarca vurgulanmaktadır.

Dış ticaret ise büyük ölçüde yabancılar ve gayrimüslimler tarafından yürütülüyor ve ağırlıklı olarak da ülkede üretilmeyen ya da daha uygun özelliklere sahip olan mallar, dış piyasalardan ithal edilerek iç pazara sunulmaktaydı. Ayrıca, Avrupa'da bu dönemlerde hızla gelişen uzun mesafeli deniz ticaretinin yeterince anlaşılabilmesi, diğer etkenlerle birlikte ticari alanlarda alınan kararların ekonomiye yarardan ziyade zarar getirmesine neden olmuştur. Nitekim kapitülasyonlar olgusunda bu politikaların önemli katkısı olmuş, bu da iktisadi yapının çökmesini ve Osmanlı Devletinin yarı sömürge durumuna düşmesini sağlayan etkenlerin başında yer almıştır.

Bu politikalar doğrultusunda uygulanan vergilendirme sistemleriyle ihracata göre ithalat daha cazip kılınmıştır. Dış ticarete söz sahibi olan kişi ve kuruluşların büyük bölümü yabancı ve gayrimüslim kesimlerden oluştuğundan, onlar için yurt içinde üretim faaliyeti gösteren, istihdam yaratan tesislerin devre dışı kalması dert değildi. Aksine bu durum onlar için pazar paylarının büyümesi, karlarının artması anlamına geliyordu ki, bu sonuç da o kesimin vazgeçilmez hedef ve amacıydı. Oysa Batı devletleri, bu politikanın tam aksi uygulamayla koruyucu gümrük sistemi kurarak kendi sanayilerinin gelişmesine olanak sağlamışlardır.

1.2. Yenilenme Dönemi

Osmanlı'nın ekonomik ve toplumsal yapısı, yüzyıllardır önemli bir değişikliğe uğramadan 19. yüzyıla girerken bu süreçte Devletin siyasi ve iktisadi kurumları başta olmak üzere tüm kurumları büyük ölçüde işlevlerini kaybetmişler ve ciddi boyutlarda bir çöküntü içerisine girmişlerdir. Batı ise bu dönemde; iktisadi, siyasi, askeri, sosyal ve bilim alanlarında büyük gelişme göstererek, gücünü sürekli artırmıştır. Çok yönlü gelişen, büyüyen Batı karşısında İmparatorluk, varlığını korumada ciddi boyutlarda sorunlar yaşamaya başlamıştır. Yanı sıra,

Batıdaki siyasi gelişmelerin de etkisiyle Balkanlarda görülen bağımsızlık hareketlerinin artması, İmparatorluğun bazı bölgelerinde yaşanan iç karışıklıklar, mevcut sorunları daha da ağırlaştırmıştır.

Merkezi Devletin vergi toplama kurumu olan tımar (dirlik) sisteminin çökmesi sonucu bu görevi üstlenen ayan ve yerel güçlerin bu gelirden hak iddia etmeleri ile Devletin gelir kaynakları daralmış, çoğu yenilgilerle sonuçlanan savaşların getirdiği harcamalar da hazineye zor duruma düşürerek, mali bunalımın yaşanmasına neden olmuştur. Devlet bütçe açıklarını kapatmak, finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla Galata Bankerlerinden faizle borç para alırken, sikke (madeni para) üzerinde yapılan değişikliklerle de ek gelir sağlama çabasına girişmiştir. Bu olumsuzluklar sonunda İmparatorluk, 18. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar süren tarihinin en bunaltıcı yüksek enflasyonu ile karşı karşıya kalmıştır.

Önce 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de tekstil alanında başlayan, sonra Batı Avrupa’nın diğer ülkelerinde de yaşanan Sanayi Devrimi, sanayileşmenin dinamiğini oluşturan teknolojik buluşlarla 19. yüzyılda dünya ekonomisinin yeniden şekillenmesine vesile olmuştur.

Sanayi Devrimini oluşturan teknolojik buluşların en önemlileri arasında; 18. yüzyılın başlarında icat edilen mekanik pompa ile buhar motorunu, tekstil alanında seyyar mekiği, büküm makinesi ve iplik eğirme cihazını, 18. yüzyılın son çeyreğinde icat edilen mekanik dokuma tezgahı ile çırcır makinesini, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde ilk buhar lokomotifinin devreye konulması ile buhar kazanlarının üretimi gibi buluşları belirtmek gerekir. Üretim birimlerinde bu teknolojik yeniliklerin uygulanmasıyla ilkel emek yoğun işletmelere göre düşük maliyetlerde ve yüksek kapasitelerde mal üreten ekonomik yapılara sahip olmuşlardır.

Böylesine ekonomik güce erişen Batı Avrupa ülkeleri 19. yüzyılın ortalarına doğru bir yandan ürünlerine yeni pazarlar ararlarken diğer taraftan da ucuz hammadde kaynakları temin etmeye çalışıyorlardı. Bu çabalar sonunda Avrupa ülkeleriyle az gelişmiş ülkeler arasında mamul mal, hammadde ticareti büyük bir hızla gelişti. Teknolojik buluşlar sonunda deniz ulaşımının da büyüyüp yaygınlaşmasıyla uluslararası ticaret daha bir ivme kazandı.

Bu bağlamda İmparatorluğun dış ticaretinde de hızlı gelişmeler yaşandı. İthal ürünlerin cazibesi karşısında mevcut emek yoğunluklu yerli sanayi işletmelerinde çöküntüler başladı, en büyük etkisini tekstil alanında gösterdi. Özellikle pamuklu dokuma üretimine büyük darbe vurdu, binlerce tezgah devre dışı kaldı, ipekli ve yünlü dokuma üretiminde ciddi düşüşlere neden olundu.

Ayrıca İmparatorluk, Batının büyüyen ekonomisinin zorlaması ile birlikte teknolojik yönden geliştirilen silah sanayi ve siyasi güçlerinin giderek ağırlaşan baskısını üzerinde hissediyordu. Ülke yöneticilerini kaygılandıran gelişmelerin başında da bazı iç isyanlarla yabancı güçlerin Osmanlı topraklarına göz dikmeleri olgusuydu. Özellikle Rusya ile 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren ardı arkası kesilmeyen savaşlar ve bunların çoğunun yenilgilerle sonuçlanması büyük toprak kayıplarına neden olduğu gibi mali bunalımları da beraberinde getirmişti.

Öte yandan, tımar sisteminin bozulması üzerine devletin asker ve vergi toplama işlerini üstlenen ve ayan olarak isimlendirilen yerel egemen çevreler, ekonomik ve askeri güçlerini artırmak suretiyle ülkenin birliğini dirliğini tehdit eder konuma gelmişlerdi. Bunların başında da Mısır Ayanı Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa gelmekteydi. Bu ayanlar Osmanlı Devletinden bağımsız olarak Avrupa Devletleriyle işbirliği içerisine giriyorlar, askeri ve iktisadi anlaşmalar yapıyorlardı. Kaçınılmaz olarak bu durum merkezi yönetimin otoritesini ciddi şekilde zayıflatıyordu.

İmparatorluğun doğuşunda ve büyümesinde büyük görevler üstelenen yeniçeri askeri kurumunda da ciddi boyutlarda çözümlenme ve etkisizleşme süreci yaşanmaktaydı. Savaş usul, araç ve gereçleri Batıdaki gelişmelerden uzak kalmış, tekniklerini yenileyememiş ordu, bir anlamda işlevini yitirmiş durumdaydı.

Osmanlı içine düştüğü sıkıntılardan çıkış yolunun kendini çok yönlü yenilemeden geçtiğini görüyordu. Ülke bir anlamda tarihinin en kritik yol ayrımına gelmişti, ya toprak bütünlüğünü koruyup varlığını sürdürecekti ya da İmparatorluk parçalanıp yok olacaktı. O nedenlerle 19. yüzyıl Osmanlının siyasi, toplumsal ve iktisadi yapısında çok önemli bir dönemini ifade eder. Tarihçilerimizin Osmanlının en uzun yüzyılı olarak tanımladıkları 19. yüzyıl gerçekten çok yönlü değişimlerin, reform hareketlerinin yaşandığı bir süreç olmuştur.

İlk ciddi reform çalışmaları Avrupa'yı temelinden sarsan Fransa Devriminin gerçekleştiği 1789 yılında tahta geçen III. Selim tarafından başlatılmıştır. Bu dönem önemli toprak kayıplarının yaşanmasına rağmen hala İmparatorluğun geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü bir evredir. Aynı zamanda Devletin tüm dengelerinin bozulduğu, Sultanın kendi toprakları üzerinde otoritesinin zayıfladığı, içten içe bir çöküşün başladığı bir dönemdir. Bir yandan giderek artan mali sorunlar, ayanların İmparatorluğun birliğini tehdit eden davranışları, vergi gelirlerinde azalmalar, mevcut yeniçeri ordusunun savaş gücünü kaybetmesi, birçok eyaletlerde ayaklanmaların başlaması karşısında ya Devlet tarih sahnesinden silinecek ya da çok yönlü alınacak önlemler ve reformlarla varlığını koruyup, sürdürecekti.

Yenilikçi ve çağdaş değerlere büyük ilgi duyan III. Selim köklü yapısal reformlarla çöküşü önlemek istedi. Özellikle Fransızlarla askeri eğitim ve kültürel alanlarda yakın ilişkiler kurdu. Avrupa'ya ekipler göndererek oradaki yönetim sistemleri ve gelişen uygarlıkları hakkında raporlar hazırlattı, bunların

Osmanlı Devlet yapısına uyarlanması konusunda çalışmalar başlattı. Bu raporlara dayanılarak; idari, askeri, sosyal ve ekonomik alanlarda reform çalışmalarına başlandı. Eyalet yönetimlerinde ayanların gücünü sınırlamak için yeni düzenlemeler getirildi. Çıkarılan bir fermanla gelirlerin Devlet hazinesinde toplanması amacıyla eyaletlerde vergi toplama sisteminin kaldırılması öngörüldü.

Rusya ile yapılan savaşın getirdiği ekonomik yük nedeniyle yaşanan enflasyon ve devalüasyonun önlenmesi için parasal reformlar yapılarak, paranın gerçek değerine kavuşturulması amaçlandı.

Yeni askeri ve teknik eğitim kurumları açıldı, Avrupa'ya eğitime öğrenciler gönderildi. Bazı Avrupa devletlerinde elçilikler açılarak oralarda olup bitenler hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışıldı. İktisadi alanda iç üretimi korumak için özellikle tekstil ürünlerinde ithalat kısıtlamalarına gidildi, yerli malların kullanılması özendirildi. Danışma meclisleri kurulup bunların görüşlerine önem verildi. Bu açılımlarla Batı kültürü ve uygarlığıyla tanışan "Aydın- Bürokrat" yeni bir kadronun oluşturulması da hedefleniyordu.

Yenilenme çabalarında Sultanın en çok ihtiyaç duyduğu alan askeri reformdu. Zira savaş yeteneğini kaybetmiş yeniçeri ordusu ile İmparatorluğu ayakta tutmak, toprak bütünlüğünü korumak mümkün gözüküyordu. Bu itibarla mevcut ordunun yerine eğitilmiş, Batıdakilerine benzer donanımlara sahip modern yeni bir ordunun kurulması gerekli görülüyordu. Başlangıçta tüm yenileşme hareketlerini içine alan ve devrim sonrası Fransa'da kurulan "Yeni Düzen" e benzeyen "Nizamı Cedit" sözcüğü, giderek geniş kapsamlı reformların yapıldığı bu yeni ordunun adı olarak anıldı. Oluşturulmaya çalışılan modern ordunun finansmanı için de yeni vergiler konuldu.

Ne var ki, Batı uygarlığına ve fikirlerine yakınlık duyan III. Selim'in bu dünya görüşüne, uygulamalarına halkın katılımı

çok düşük düzeyde kaldı. Bir yandan yeniçerilerin direnişi, bir yandan konulan yeni vergilerden yakınan halkın tepkisi bir yandan da ulemanın çoğunluğunun reformlara karşı olumsuz tavır takınması sonucu yeniliklere karşı olan bir kesim oluştu. Bunlar tarafından çıkartılan Kabakçı Mustafa İsyanı ile III. Selim 1807 yılında tahttan indirildi ve kısa bir zaman sonra da katledildi.

Osmanlı Devletinin yenilenme çabalarında asıl köklü dönüşüm ve reformlar, öldürülen III.Selim'den sonra kısa bir zaman sonra tahta geçen II. Mahmut zamanında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yenilenmelerin referansı da III. Selim zamanında olduğu gibi yine büyüyen Avrupa ve onun ekonomik, askeri ve siyasi yeni modelleriydi.

Bu dönemde yapılmak istenen ıslahat çalışmaları; askeri, siyasi, iktisadi, mali, hukuk ve eğitim gibi devlet ve toplum yapısının temel taşlarını oluşturan çok geniş alanı kapsıyordu. Ülkenin parçalanıp dağılması endişesiyle güçlü bir ordu kurulması bu dönemde de öncelik taşıyordu. Bu suretle diğer reformlarla birlikte merkezi devletin iç dış tehlikeler karşısında güçlenmesi hedefleniyordu. Bu doğrultuda III. Selim'in hayatına mal olan Yeniçeri Ocağı kapatılarak yerine çağdaş donanımlı ve eğitilmiş yeni bir ordunun kurulması çalışmaları başlatıldı. Silahlı kuvvetlerin yeni sisteme göre oluşturulması için Batıdan eğitimci subaylar getirildi, askeri okullar geliştirildi.

Devletin bunalımda olan mali gücünü artırmak için vergi toplama sisteminde köklü değişikliklere gidildi. Hazinesinin en büyük gelir kaynağı olan öşür ve hayvan vergisi olan ağnamin toplanmasını artık doğrudan devlet memurları üstlenecek, dolayısıyla vergi kaybına fırsat verilmeyecekti. Bu suretle merkezi hükümetin toplayamadığı vergi gelirleri de kontrol altına alınarak hazine güçlendirilmiş olacaktı. Ne yazık ki, artan vergi gelirlerine rağmen sonu alınamayan savaşların getirdiği yeni yüklerin etkisiyle Devlet finansman sıkıntısından kurtulamadı.

Bu dönüşümlerin ardından 1839 yılında ünlü Tanzimat Fermanı, 1856 yılında da Islahat Fermanı çıkartılarak reform çalışmaları daha geniş bir alana yayıldı. Bunlar arasında ekonomiyi Batının liberal sistemine göre yeniden şekillendirmek üzere kapitalist mülkiyet ve miras hukukuna uygun yasal düzenlemelere gidildi. Özel mülkiyeti kısıtlayıcı yasal engeller ortadan kaldırılarak, hukuk sistemi buna göre yeniden yapılandırılmaya çalışıldı.

1.2.1. Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet Hareketleri

Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğunun en uzun yüzyılı olarak tanımlanan 19. yüzyılda başlatılan iktisadi, siyasi, askeri, idari, sosyal ve kültürel alanlardaki yenilenme ve modernleşme hareketlerinin kilometre taşı olarak bilinir. Devlet yapısında genel bir değişimi ve yeniden yapılanmayı simgeler.

Gülhane Hattı Hümayunu olarak isimlendirilen Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1939 günü Topkapı Sarayının Gülhane Bahçesinde Mustafa Reşit Paşa tarafından açıklanarak uygulamaya konulmuştur. Mustafa Reşit Paşa Batı kültürünü benimsemiş, Paris ve Londra büyükelçiliği esnasında Avrupa'daki gelişmeleri yakından izlemiş ve bunların Osmanlı toplumuna uyarlanması konusunda çalışmalar yapmıştı. II. Mahmut'un son vasiyeti olan ve ölümünden sonra tahta geçen genç I. Abdülmecit'in imzası ile yayınlanan Ferman, Osmanlı Devletine yeni bir anayasal düzen getirmeyi amaçlıyor, İmparatorluğun yönetim ve sosyal yapısında köklü değişiklikler öngörüyordu. Daha sonra yapılan reform çalışmalarına da esin kaynağı olmuştur.

Ağırlığını da Osmanlı Toplumunu içerisindeki gayrimüslimlere özgürlük, yaşam ve mal güvenliği gibi bir dizi haklar verilerek Balkanlarda başlayan gayrimüslim milliyetçi unsurları Devlete bağlama teşkil ediyordu. Bu suretle; ırk, dil ve din ayırımı yapılmaksızın bir Osmanlı Milleti oluşturmak amaçlanıyordu. Bunların uygulanması için Devlet Kurumlarında yapısal de-

ğişiklikler hedefleniyor, vergi tahakkuku ve tahsili ile askerlik hizmetlerinde, yargı mekanizmasında, eğitim sisteminde yeni düzenlemeler öngörülüyordu. Bir diğer beklenti de bu reformlar neticesinde Batıda yaratılacak güvenle Devletin içerisinde bulunduğu mali bunalımın onlardan alınacak borçlarla atlatılmasıydı.

İçerdiği yeni esaslarla Devlet yönetiminde radikal değişiklikleri hedefleyen Ferman, Fransa ihtilalinin Avrupa'ya getirdiği insan haklarının Osmanlı Toplumuna tanınması ilkesini benimsiyordu. Avrupalıların sıklıkla dile getirdikleri gayrimüslimlerin mevcut adli sistemdeki şikayetleri giderilerek İslam hukukundan kaynaklanan farklılıklar ortadan kaldırılıyordu. Daha sonra Tanzimat Fermanının bazı hükümlerinin yeterli bulunmaması üzerine Kırım Savaşının bitimini müteakip 18. Şubat 1856 günü Islahat Fermanı açıklandı. Bu Ferman, bir anlamda Tanzimat prensiplerinin tekrarı niteliğinde olmakla birlikte onlara açıklık getirmesi, yeni hükümlerle kapsamını ve içeriğini geliştirmesi yönünden önem taşımıştır.

Ne var ki, başta İngiltere olmak üzere büyük Avrupa Ülkelerinin talep ve baskılarının etkisiyle başlatılan bu yenilenme ve değişim hareketlerinden Osmanlı Devleti istediği sonuçları alamadı. Bunda dış faktör olarak kapitülasyonların varlığı, Baltalimanı Ticaret Anlaşması ve benzerleriyle Osmanlı ekonomisinin Batı kapitalizmine bağımlılığının etkisi büyük olmuştur. Üstelik bu Fermanlar onlara yeni haklar ve yasal dayanaklar getirmiştir.

İç etken olarak, şeriat ağırlıklı İslamcı dünya görüşünü benimsemiş geniş bir kitleyle, Batı uygarlığına yönelmiş kesimler arasında sosyal ve kültürel alanlarda çekişme gösterilebilir. Bu çatışmalar, reform çabalarına fevkalade olumsuz yansımış, kimi zamanlar bunların askıya alındığı dönemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca önemli bir faktör de verilen kapsamlı hak ve özgürlüklere rağmen Batının örtülü destek

ve kışkırtmalarının etkisiyle gayrimüslim azınlıkların isyanları önlenememiş, toprak bütünlüğü korunamamış ve buralarda Devlet otoritesi sağlanamamıştır. Netice itibarıyla Tanzimat ve Islahat Fermanları, Osmanlı Devletinin siyasal yönden de Avrupa ülkelerinin güdümüne girmesi olgusunu yaratmış ve Devletin yarı sömürgeleşme sürecine katkı sağlamıştır.

İmparatorluğun içine düştüğü bunalımdan çıkış arayışlarında Yeni Osmanlı denilen ve Avrupa'daki anayasal düzene sahip monarşilerden etkilenen bazı Aydınların çabası ve Batının da bu yöndeki teşvikleriyle 23 Aralık 1876 günü II. Abdülhamit tarafından "Kanuni Esasi" (Anayasa) ilan edilerek Meşrutiyet yönetimine geçildi. Osmanlı Devleti, bu dönemlerde tarihinin özellikle mali yönden en sıkıntılı evresini yaşıyor, Avrupa finans çevrelerine olan borçların ana para ve faizlerini ödeme- de büyük güçlükler çekiyordu. Devlet adeta bir iflasın içerisine girmiş durumundaydı. Bu yeni anayasal düzenle iki Meclis oluşturuluyor, bunlardan Halk Meclisi denilen "Meclisi Mebusan" üyeleri seçimle belirlenirken, "Ayan Meclisi" denilen meclisin üyeleri ise Padişah tarafından atanıyordu. Yürütme yetkisi tümüyle padişaha bırakılmıştı, sadrazam ve vezirleri kendisi atayıp istediği zaman bunları görevden alma yetkisine sahipti.

Ancak, bu yeni anayasal düzen fazla ömürlü olmadı. Ruslarla yapılan ve yenilgiyle sonuçlanan 93 (1877-1878) Harbi sonucunda Halk Meclisinde çıkan tartışmalar da bahane edilerek II. Abdülhamit tarafından 14 Şubat 1878'de Meclis feshedildi ve Anayasa askıya alındı. Üyelerini sultanın atadığı "Ayan Meclisi" ise varlığını korudu. Meclisin kapatılmasından sonra 1891 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti (Birlik ve İlerleme Deneği) kuruldu ve kısa bir zaman örgütlenerek siyasal yaşamada etkin bir konum kazandı. Cemiyet, Anayasanın (Kanuni Esasi) tekrar yürürlüğe konmasını, seçimler yapılarak Meclisi Mebusanın yeniden açılmasını istiyor ve bu konuda baskı yapıyordu.

Bu arada İngiltere ve Rusya'nın kendi aralarında anlaşarak Balkanlar üzerinde bazı istekleri de Devleti zor durumda bırakıyordu. Bu gelişmeler bağlamında II. Abdülhamit'in 24 Temmuz 1908 günü II. Meşrutiyeti ilan etmesi ile Anayasa yürürlüğe konuldu. Bu suretle bir yandan Cemiyetin talepleri yerine getirilmiş oluyor, öte yandan da dış güçlerin Balkanlar üzerindeki oyunlarının, beklentilerinin önüne geçilmeye çalışılıyordu. Kısa bir zaman sonra da seçimler yapıldı, seçime İttihat ve Terakki Cemiyeti ile liberal görüşlü Ahrar (Özgürlükçü) Fıkrası olmak üzere iki parti katıldı. İttihatçıların büyük başarı sağladığı seçim sonrası Meclisi Mebusan 17 Aralık 1908 günü çalışmalarına başladı.

Meşrutiyetin ilanından 1913 yılına kadar yani 23 Ocak 1913 günü gerçekleştirilen Babıali Baskınına kadar geçen sürede Cemiyet siyasi iktidarı etkilemekle, denetlemekle kalmış, bu tarihten itibaren ise yönetimi tamamen ellerine geçirerek 1918 yılına kadar süren 5 yıllık iktidar dönemleri başlamıştır. Bu dönemler İmparatorluğun birbirini izleyen savaşların, isyanların, ihtilallerin, darbelerin ve ayaklanmaların yaşandığı yıllar olarak tarihe geçmiştir.

1.2.2. Sanayileşme Hareketleri

Osmanlının ekonomik ve toplumsal yapısı, yüzyıllardır önemli bir değişikliğe uğramadan 19. yüzyıla girerken bu süreçte Devletin ekonomik siyasi ve iktisadi kurumları başta olmak tüm kurumları büyük ölçüde işlevlerini kaybetmişler ve ciddi boyutlarda bir çöküntü içerisine girmişlerdir. Batı ise bu dönemde; iktisadi, siyasi, askeri, sosyal ve bilim alanlarında büyük gelişme göstermiş, gücünü sürekli artırmıştır. Çok yönlü gelişen, büyüyen Batı karşısında İmparatorluk, varlığını korumada ciddi boyutlarda sorunlar yaşamaya başlamıştır. Yani sıra, Batıdaki siyasi gelişmelerin ve yönlendirmelerin de etkisiyle Balkanlarda görülen bağımsızlık hareketlerinin artması, İmparatorluğun bazı bölgelerinde yaşanan iç karışıklıklar, mevcut sorunları daha da ağırlaştırmıştır.

Bu olumsuzluklar karşısında Devletin ekonomik yönden güçlendirilmesi, modern sanayinin kurulması yaşamsal bir önem taşıyordu. Bu amaçla yapılan çalışmalar, girişimler bağlamında 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirilen sanayi yatırımları önemli bir yer tutar. Üretim teknikleri ilkel yerli imalat sanayi ile gelişmiş teknolojilerle donatılmış Batı sanayi karşısında ekonomiyi ayakta tutmanın mümkün olmadığını gören yöneticiler, el emeğine dayalı lonca üretimi yerine yüksek kapasiteli ileri teknolojilere sahip fabrikalar kurulmasının gereğine inanıyorlardı.

Bu dönemdeki sanayi yatırımları devlet tarafından yapılırken yüzyılın ikinci yarısında Devletin özel girişimleri destekleyici, teşvik edici politika izlediği görülüyor. Bu çabalar sonunda özellikle İstanbul çevresinde Devlet eliyle bir çok fabrika kurulmuş oldu. Bu yatırımların finansman ihtiyaçlarının bir kısmı “Hazine-i Hassa”dan (Hazineden Padişaha ayrılan para) karşılandı. Devlet fabrikaları “Fabrikayı Hümayun” adıyla bilinmekteydi. Batının yeni teknoloji ürünü makine donanımlarıyla işletmeye alınan bu fabrikaların kuruluş nedenlerinin başında öncelikle yenilenen ordunun ve sarayın ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanması gelmekteydi.

Geleneksel el tezgahlarıyla yapılan dokuma üretimi yerine makinelerle dokuma üretiminin gerçekleştirildiği ilk tesislerden olan Feshane ve İslimiye Çuha Fabrikaları bu dönemde işletmeye alınmıştır. Bunlardan Feshanede daha sonra yapılan ilave makinelerle yünlü kumaşlar da dokunmaya başlandı. Yüzyılın ortalarına doğru kurulan İslimiye Çuha Fabrikasında yünlü kumaş ve iplik üretimi yapılıyordu. Pamuklu ve ipekli dokuma tezgahlarına sahip Hereke Fabrikası, 1843 yılında kuruldu ve ipekli ünitesi daha sonra tevsii edildi. Yüzyılın sonlarına doğru bünyesinde halı üretim bölümü de kurulan Hereke Fabrikası iç piyasadan ziyade sarayın taleplerine göre faaliyet göstermekteydi.

İpekçilikle ünlü Bursa'da ilk mekanik üretimin gerçekleştirildiği 'Fabrikayı Hümayun' da yine bu yüzyılın ortalarında devreye alınmış ve Hereke Fabrikasının ipek ipliği ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Aynı tarihlerde kurulan İzmit Çuha Fabrikası da bir yandan ordunun ihtiyacını karşılarken bir yandan da iç pazara dönük üretim yapmıştır. Keza aynı zaman aralığında tekstil sektöründe; Veliefendi (Zeytinburnu) Basma Fabrikası ile Balıkesir Aba İpliği Fabrikası faaliyete geçirilmiştir. Devletin en önemli yatırımlarından biri olan Zeytinburnu Demir Fabrikası ise yüksek harcamalarla gerçekleştirilmiştir.

Bunlara ilaveten İzmir Kağıt Fabrikası, Paşabahçe Cam İşletmesi ve Boğaziçi Çini Fabrikası da bu dönem sanayiye kazandırılan tesislerdir. Keza bunların yanı sıra donanmanın ihtiyacını karşılamak üzere kurulan; Tophane, Tersane ve Dökümhaneleri belirtmek gerekir. Bu yatırımların projelendirme, uygulama ve işletmelerinde özellikle Ermeni iş adamlarının önemli görevler üstlendikleri bilinmektedir. Bunların en ünlülerinden Dadyan Ailesi, silah barutu üretimi konusundaki çalışmalarıyla tanınır.

Bu sanayi yatırımlarının ortak özelliği; teknolojisinden makine ve teçhizatına, işçisinden usta, teknisyen ve mühendisine, bazılarında ise hammaddelerine değin tüm ihtiyaç ve girdilerin dış ülkelerden temin edilmiş olmasıdır.

Devlet yatırımlarının ön planda olduğu sanayileşme girişimleri, İngiliz ve Fransız ittifakıyla Ruslara karşı yapılan ve zaferle sonuçlanan Kırım Savaşının (1853) getirdiği ağır mali yük nedeniyle yavaşlamış ve Devlet bir dönem yatırım yapmaktan uzak kalmıştır. Bu arada yüzyılın ikinci yarısında yeterli sermaye birikimi, bilgi ve deneyimine sahip olmayan özel kesim yatırımlarına da teşvik ve destek verilmeye çalışılmıştır.

Bu amaçla Mustafa Reşit Paşanın gayretleriyle 1864 yılında "İslahı Sanayi Encümeni" adıyla bir komisyon oluşturuldu.

Dokuz üyesinin beşi devletten, dördü ise sanayi temsilcilerinden oluşan yarı resmi nitelikli Encümenin, hazırladığı raporlarda sanayinin yeniden yapılandırılması konusunda önemli önerilerde bulunuldu. Bunlar arasında esnafların birleşerek kendi alanlarında büyük şirketler oluşturması, gümrük resimlerinin artırılması, sanayi okullarının kurulması, sergiler açılarak yerli ürünlerin halka tanıtılması, mamullerin belirli standartlara kavuşturulması gibi konular ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda yer alan gümrük tarifelerinin değiştirilmesi önerisi, yürürlükteki Avrupa Ülkeleriyle yapılan Ticari Anlaşmaların engeline takıldığından uygulanamamış, diğer hususlarda ise önemli adımlar atılmıştır.

Anılan çalışmalar bağlamında özellikle İstanbul ve çevresinde kısa zamanda bir çok şirket kurularak yatırım faaliyetlerine girişmiştir. Ancak, belediyelerin kendi görev alanlarına müdahale ediliyor gerekçesiyle yaptıkları itirazlar üzerine "Islahı Sanayi Encümeni" 1873 yılında kaldırılmıştır. Bunun sonucunda da esnafı korumaya ve örgütlenmeye özendirilen politikalar da etkinliğini giderek kaybetmiştir.

Şirketlerin yatırımları da genellikle yabancı sermaye ya da gayrimüslim azınlık sermayesi ile birlikte iç pazara dönük olarak; tutkal, mum, sabun, kendir aba, şayak, ipek ve kiremit gibi sanayi dallarında kurulan işletmeler şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak bunların bir bölümü, ithal ürünlerin rekabeti karşısında ya da kötü işletmecilik sonunda faaliyetlerinin sürdürememiş ve kapanmak zorunda kalmışlardır.

Yukarıda da değinildiği üzere Osmanlının iktisadi yapısında önemli bir fonksiyona sahip olan Loncalar, bu reform döneminde hızla gerilemeye başladılar. Mamul mal ithalatının hızla artması, bunlarla rekabet gücünden yoksun bulunmaları ile Devletin yaptığı bazı düzenlemeler sonunda tekelci konumları da ortadan kalkınca yüzyılın sonlarına doğru varlıklarını tamamen yitirdiler.

Sanayi yatırımlarının, birikiminin gerek devletçe gerekse yerli özel sektör kesimince istenen boyutlarda gerçekleştirilememesinde Osmanlı Devletinin Avrupa'nın sömürgeci Devletleriyle yaptığı bir dizi ticari ve mali anlaşmalar sonunda içine düştüğü yarı sömürge statüsünün etkisi büyük olmuştur.

1.2.3. İttihat Terakki ve Milli İktisada Yöneliş

Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat hareketleriyle modernleşme sürecini başlatırken, önceden yapılan bir dizi ticari, mali, siyasi anlaşmalarla Batılı emperyalist güçlerin ortak yarı sömürgesi durumundaydı. Ekonomik büyüme ve gelişmeyi sağlamadan Devletin varlığını sürdürmesi, bu ayak bağlarından kurtulması mümkün değildi. Bunun için de öncelikle ekonomik alanlarda radikal adımlar atılması ve sanayileşmesini gerçekleştirmesi stratejik önem arz ediyordu. Benzer durumdaki ülkelerin yaptığı gibi ekonominin dış güçlere karşı korunması için etkin politikaların uygulamaya konulması gerekmektedir.

Meşrutiyetin ilanı İmparatorluğun tüm unsurlarınca büyük sevinçle karşılanmıştı. Her kesimin kendi istek ve amaçları doğrultusunda beklentileri vardı. Başlangıçta din, dil, ırk ayırımı gözetmeksizin tüm Osmanlı Toplumunu kaynaştırmayı amaçlayan "İttihadi Anasır" (Unsurların Birliği) politikası benimsenip, Meşrutiyet savunulurken ilerleyen süreçte gayrimüslim etnik unsurlar milliyetçilik duygularıyla sürdürdükleri ayrıcalıklı tutum ve davranışlarını giderek artırdılar. Bu arada Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, İtalyan'ların Trablusgarp'ı işgali ve büyük yenilgiyle sonuçlanan 1912-1913 Balkan Savaşları ve diğer iç çekişme ve çatışmalar sonunda Osmanlı Milleti yaratma çabalarının fevkalade güç olduğu bunun hayalden öteye geçemeyeceği görüşü, İttihat Terakki kadrolarında egemen oldu.

Dolayısıyla İttihat Terakki Yönetimi parti programında ve söylemlerinde köklü politika değişikliklerine gitti ve "İttihadi Anasır" ile hedeflenen Osmanlılık yerine Türkçülük ve

Milliyetçilik ilkesini ön plana çıkardı. Ancak, 1911 yılında İttihat Terakki karşıtı küçük partileri de bünyesinde toplayarak kurulan Hürriyet ve İtilaf (Özgürlük ve Anlaşma) Partisi, İttihatçıların muhalifi bir politika izliyor ve yeni Osmanlıcılık anlayışını savunuyordu. Başkanlığını Damat Ferit Paşanın yaptığı parti üyelerinin çoğunluğu farklı etnik kökenlere sahipti. Muhalifler liberal anlayışı savunuyor, Saraydan destek alıyor ve parti programında padişaha daha fazla yetkiler verilmesini öngörüyorlardı.

İttihat Terakki, ekonomik alanda liberalizm yerine Alman iktisatçılarının de etkisiyle yerli sanayinin geliştirilmesine dönük “Milli İktisat” politikasını benimsemişti. Bu amaçla bunlar arasında partiye danışmanlık yapan Alexander Helphand’ın, Batı ülkelerinin kapitülasyonlar ve Duyunu Umumiye gibi kurumlar aracılığıyla Osmanlıda nasıl bir sömürü düzeni kurduklarına ilişkin değerlendirmeleri büyük ilgi uyandırmıştır. Yönetim kadroları, bu yarı sömürge statüsünün İmparatorluğun sosyal ve iktisadi gelişiminin en büyük engeli olarak görüyordu. Bu bağlamda Avusturya’nın Bosna Hersek’i ilhak etmesinin ardından Avusturya mallarına karşı başlatılan boykot ve bunu izleyen diğer benzer direnişler ilerde uygulamaya konulan Milli İktisat politikanın bir işareti olarak bilinir. Nitekim İttihat ve Terakkinin 1911 yılındaki Kongresinde ilk kez kapitülasyonlara geniş yer verilmiş, yabancılara verilen mali ve iktisadi ayrıcalıkların kaldırılması dile getirilmiş, 1913 Kongresinde de bu kararlılık Cemiyet programında yer almıştır.

İttihat ve Terakki, Devlet Yönetimine tam olarak egemen olduğu 1913 yılından itibaren bu ekonomi politikasını uygulamaya koymuş, korumacı gümrük duvarları ardında yeni düzenlemeler yaparak, öz kaynaklara dayalı ulusal sanayi oluşturmayı amaçlamıştır. Bunun ilk adımlarından sayılan “Teşviki Sanayi Kanuni Muvakkatı” 1913 yılı sonlarında 15 yıl geçerli olacak şekilde yürürlüğe konularak, yerli sanayiye

destek verilmiş, ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu yasaya göre yatırımcı firmanın bu yasa kapsamına girmesi durumunda, 5.000 m² bedelsiz arsa ve ücretsiz inşaat ruhsatı verilmesi, ülkede bulunmayan ve yurt dışında ithal edilmek zorunluluğu bulunan mallardan gümrük ve diğer vergiler alınmaması, üretilecek malların ihracında vergiden muaf olması gibi ayrıcalıklar tanıyordu. Önemli bir maddesi de bu imtiyazlardan yabancı firma ve şahıslar yararlanamayacaktı.

Bu süreçte savaş koşullarına rağmen çok sayıda anonim şirket kuruldu, birçok esnaf ticari olarak örgütlenmeye özendirildi. Şirketlerin finansman gereksiniminin karşılanması için yeni bankalar faaliyete geçirildi. 1917 de kurulan İtibarı Milli Bankası bunların en büyüğü olup Bankaya sadece Osmanlılar hissedar olabilecekti. Başlangıçta bir ticaret bankası olarak kurulan İtibarı Milli Bankası, 19. yüzyılın ikinci yarısından beri Osmanlı Devletinin merkez bankası gibi faaliyet gösteren Osmanlı Bankasının işlevini üstlenecekti. Ne var ki, savaş yenilgisinden sonra, arkasında Avrupa para piyasasını yöneten Rothschild Ailesinin bulunduğu Osmanlı Bankası, İtilaf Devletlerinin baskısıyla konumu korudu ve İtibarı Milli Bankası etkisiz kılındı.

Amaçlanan milli iktisadı yapının lokomotifi olacak yatırımlar için gerekli finansman olanaklarının yeterince bulunmaması, içinde bulunulan savaş koşullarının olumsuz etkisi sonucu, arzulan boyutlarda ekonomik gelişme sağlanamamıştır. Ancak, Teşviki Sanayi Kanuni Muvakkatı, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da yürürlükte kalmış, 1923 yılında çıkartılan bir kanunla 12 maddesinde değişikliğe gidilmiştir.

İttihat ve Terakkinin Milli İktisat politikalarının en önemli uygulaması ise 9 Eylül 1914 günü açıklanan kararlar; mali, iktisadi, adli ve idari yönden kapitülasyonların tek taraflı olarak tamamen kaldırılması olayıdır. Tabi karşı tarafın da bunu kabul etmesi gerekiyordu. Bu tarih, Birinci Dünya Savaşının başladığı ve Avrupa devletlerinin birbirlerinin boğazına sarıldığı

döneme denk düşüyordu. Buna rağmen farklı cephelerde savaşan taraf ülkeler karara tepki göstererek bu sömürü aracından vazgeçmek niyetinde olmadıklarını belirttiler. Bu ülkeler İstanbul'daki temsilcileri aracılığıyla bu tek taraflı fesih işlemini kabul etmeyeceklerini Hükümete bildirdiler. Bunlardan sadece savaşta müttefik olan Almanya 1917 yılında kapitülasyonların iptalini koşullu olarak kabul etti. Savaşın yenilgiyle sonuçlanması üzerine bu tek taraflı fesih işlemi geçersiz kılınmış ve kapitülasyonların varlığı korunmuştur.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN YARI SÖMÜRGELEŞMESİ

2.1. Kapitülasyonlar

İmparatorluğun iktisadi sisteminde yaşanan olumsuzlukların meydana gelmesinde, Batılı tüccarlara Osmanlı topraklarında ticaret yapmasını kolaylaştırıcı ekonomik, sosyal ve hukuki ayrıcalıklar tanıyan Kapitülasyonların etkisi çok derin olmuştur.

Mütekabiliyet (karşılıklılık) esasına göre düzenlenen bu anlaşmalarla Avrupa devletlerinde bir yabancıya Osmanlı Ülkesinde sahip olduğu haklara Osmanlı vatandaşları da sahiptirler. Ne var ki, Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayalı olması Osmanlı vatandaşlarına Avrupa ülkelerinde ticaret yapma olanaklarını çok sınırlı tutarken, Avrupa'nın özellikle İngiltere'nin arz fazlası ürünleri için İmparatorluk cazip bir pazar özeliği taşıyordu.

Osmanlı kaynaklarında 'Akitname' olarak geçen kapitülasyonların en kapsamlısı 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransızlarla yapılanıdır. Bu anlaşmanın gerçekleşmesinde o dönem Avrupa'sında yaşanan siyasi çekişmelerin önemli etkisi olmuştur. Bu anlaşmayla her iki ülke vatandaşlarına karşılıklı ticari, sosyal ve hukuki ayrıcalıklar tanınıyordu. Bu suretle, Osmanlı ve Fransız topraklarında karşılıklı olarak ticaret, ikamet ve taşımacılık serbestliği getirilmiş, Fransız tüccarlara 10 yıl vergiden muafiyet sağlanmıştır. Daha sonra II. Selim zamanında bu kapitülasyon sözleşmesi yenilenerek, önceki hükümlere ek olarak yeni tavizler verilmiştir. Bu suretle bütün yabancı gemilerin Fransız bayrağı çekmesi koşuluyla Osmanlı karasularında dolaşmasına ve ticaret yapmasına olanak sağlanmıştır. Ayrıca Fransız tüccarlara koşulsuz ve süresiz vergi bağımsızlığı tanınmıştır.

Benzer anlaşmalar 17. yüzyılda İngiltere ve Hollanda ile yapılarak Fransa'ya tanınan imtiyazlar bu devletlere de verilmiştir. Yeni kapitülasyon sözleşmelerinin doğmasında; yenilgiyle sonuçlanan savaşların ve dış siyasi ilişkilerin da etkisi büyük olmuştur. Nitekim 1740 yılında I. Mahmut zamanında Fransa ile yapılan kapitülasyon sözleşmesiyle imtiyazlar daha da genişletilmiştir. Bu Akitname Osmanlı Devletinin Rusya ve Avusturya ile yaptığı Belgrat Antlaşmasına Fransa'nın arabuluculuk etmesi nedeniyle Fransa'nın bu desteğine karşılık olarak yapılmıştır. Kapitülasyon sözleşmesinde konsoloslara yeni haklar tanınması gibi diğerlerinden ayıran önemli yeni hükümlere yer verilmiştir.

En önemlisi de daha öncekilerde hükümdarların yaşam süresiyle sınırlı olan uygulama döneminde sınır kaldırılarak, süreklilik hükmü getirilmesidir. Ayrıca Fransız uyruklulara yeni ekonomik ve hukuki imtiyazlar sağlanması şeklinde ağır koşullara yer verilmiştir. Keza 18. yüzyılda kazandıkları askeri zaferler sonucu imzalanan antlaşmalarda Avusturya ve Rusya'ya da benzer ekonomik imtiyazlar tanınmıştır.

Kapitülasyonlarla yabancılara verilen ayrıcalıklar giderek öylesine artmıştı ki, İmparatorluk içerisinde ticaret ve seyahat serbestliği tanınmasının yanı sıra, kendi mahkemelerini kurarak ticari anlaşmazlıklarına burada çözüm aranması hükümleri yer almıştır. Bu imtiyazlar, Osmanlı Devletinin egemenliğini yok saymak anlamına geliyordu. Yanı sıra bir devletin kendi limanları arasında yapılan ticari denizciliğin ifadesi olan Kabotaj hakkının yabancılara bırakılması da Türk gemicilerini zor duruma düşürmüştür. Yabancı tüccarların ödeyecekleri gümrük vergileri de yerli tüccarlara göre minimum düzeyde tutularak yerli girişimcilerin ticari faaliyetleri daraltılmıştır.

Bu suretle kapitülasyon sözleşmeleri; devletin egemenlik yetkisini kısıtlayan, ekonomik gelişmeyi engelleyen ve Osmanlıyı yarı sömürge ülke durumuna düşüren ana nedenlerden birini teşkil etmiştir.

2.2. Baltalimanı Ticaret Anlaşması

Avrupa, Osmanlının yukarıda sözü edilen reform çalışmalarına büyük destek veriyor ve sürekli telkinde bulunuyordu. Bununla da büyük ölçüde kendi çıkarlarının korunması, geliştirilmesi amaçlanıyordu. Zira sağladıkları destek karşılığında mutlaka yeni taleplerde bulunuyor, özellikle ekonominin dışa açılması noktasında ısrarlı oluyorlar, hatta baskı yapıyorlardı. Bu çabalarının temelinde ise kuşkusuz kendi ekonomik ve siyasi çıkar hesapları yatmaktaydı.

Yabancı ülkeler arasında İngiltere'nin ayrı bir konumu ve etkinliği vardı. Dönemin en güçlü devleti olan İngiltere'nin Osmanlıya karşı politikaları ve beklentileri çok yönlülük arz ediyordu. Yüzyılın başlarında sanayi devrimini tamamlayarak büyük bir ekonomik varlığa sahip olmasının yanı sıra savaşlar sonucunda Fransa'yı da yenerek büyük bir siyasi ve askeri güce erişmişti. Henüz sanayi devrimini tamamlamamış diğer Batı Ülkeleri, aldıkları önlemlerle rekabet edemedikleri İngiliz sanayi ürünlerine karşı kendi ekonomilerini koruma çabası içine girmişlerdi. 1825'ten itibaren Rusya'nın da İngiliz mallarına yüksek oranda gümrük uygulamaya başlaması ve kendi ürünlerini koruma altına almaları İngiliz ekonomisini daha zora sokmuş, yeni pazar arayışlarına girmişlerdi. Bu tablo karşısında geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı pazarları İngiltere'nin iştahını kabartıyor, mevcut sömürge ülke pazarlarının arasına sokmak istiyorlardı.

Bu bağlamda İngiltere ile yapılan dış ticaret yüzyılın başlarından itibaren yoğunluk kazanmış ve 1820 den itibaren de hızla artmaya başlamıştı. Ne var ki, İngiliz Firmaları Devletin sınırlı da olsa aldığı bazı önlemlerden şikayet etmekte, daha fazla serbestlik ve kolaylık talep etmekteydi. Özellikle 19. yüzyılın başından itibaren uygulamaya konulan Yedi-i Vahit (Tekel) ve "Ruhsat Teskeresi" sistemleri, bilhassa dış ticarete sınırlayıcı bir düzenleme getiriyordu. Yedi-i Vahit düzenlemelerinde; bir malın herhangi bir yöredeki ticaretini, özellikle

de ihracatını bir özel kişinin tekeline bırakabiliyor, belirli bir maddenin darlığının çekildiği dönemlerde bunların ihracatı yasaklanabiliyordu. Ayrıca Devlet kritik zamanlarda dış ticarette yüksek oranlı vergiler getirebiliyordu. Dolayısıyla Yedi Vahit, Osmanlı ekonomisini ayakta tutan kısmen de olsa temel taşlardan birini teşkil etmekteydi. Emperyal amaçlar besleyen İngiltere, bu düzenlemeyi kendileri için daha karlı ticaret yapmanın önünde bir engel olarak görüyor, dış ticaretin tamamen serbestleştirilmesi hususunda çok yönlü baskı yapıyorlardı.

Ancak, Rus ve Fransızların Eylül 1827’de Osmanlı donanmasını Navarin’de yok etmesinin ardından 1829 yılında da Rus Ordularının Çorlu’ya kadar gelmesi Devleti zor duruma düşürmüştü. Bu arada aldığı önlemlerle ekonomisini ve askeri gücünü artıran, bir anlamda bağımsız bir devlet gibi davranan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bazı taleplerinin karşılanmaması üzerine 1832 yılında Anadolu’ya askeri hareket düzenledi. Mısır birlikleri yaptıkları savaşta Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Kütahya’ya kadar Osmanlı topraklarını işgal etti. Bu durum Merkezi Yönetimde büyük panik yarattı. Yaşanan bu tehlikeler karşısında Sultan II. Mahmut İmparatorluğu koruma altına almak için önce Ruslardan yardım istedi ve 20 şubat 1833 günü 9 parçalık Rus filosu İstanbul’a gelerek beş bin Rus askeri Beykoz’da karaya çıktı. Bu durum Sultan II. Mahmut’un deyişiyle “denize düşen kişinin yılanı sarılması” olarak değerlendiriliyordu. Daha sonra kendi çıkarları yönünden bu gelişmelerden kaygı duyan İngiltere ve Fransa devreye girerek bir uzlaşma zemini yaratmaya çalıştılar. Bu çabalar sonunda Mehmet Ali Paşayla 14 Mayıs 1833’te Kütahya Barış Antlaşması imzalandı.

Bu gelişmeler dönemin en büyük emperyalist gücü olan İngiltere’ye daha fazla yaklaşmak ve isteklerine boyun eğmek zorunluluğunu beraberinde getirdi. Yaşanan bu sıkıntılı dönemler kuşkusuz ki İngiliz iş adamları için bulunmaz bir fırsat yaratmış ve taleplerinin tamamen karşılanmasının siyasi ve iktisadi koşullarının alt zeminini hazırlamış oluyordu.

Bu fırsatı iyi değerlendiren İngiliz diplomasisi, Osmanlı Devletinin yarı sömürge olmasının tarihi belgesi olarak da tanımlanan ünlü Balatalımanı Ticaret Anlaşmasının 1938 Ağustosunda imzalanmasını sağlamışlardır. Bu anlaşmayı Osmanlı Hükümeti adına liberal ekonomi yanlısı sadrazam Mustafa Reşit Paşa ile İngiliz Hükümeti adına Büyükelçi Ponsonby imzalamışlardır. Mart 1939 yılında yürürlüğe giren bu Ticaret Anlaşması doğal olarak İngiliz firmaları tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Öyle ki, İngilizlere sağlanan bu ticari ayrıcalıklar sonucunda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğuna yaptığı ihracat, tüm dış satışlarının neredeyse üçte birine ulaşmıştır.

Söz konusu Anlaşmayla öncelikle ayak bağı olarak tanımlanan Yed-i Vahit ve Ruhsat Teskeresi sistemleri kaldırılmış, dış ticaret kapsamındaki mallar iç gümrüklerden muaf tutulmuş, ithalat lehine yapılan vergi oranlarındaki değişikliklerle de Devlet, bir anlamda gümrükler üzerindeki hakimiyetini ciddi oranda kaybetmiştir. Ayrıca geçerlilik süresi sınırsız olan bu Anlaşma ile; kapitülasyonların olduğu gibi devam etmesi, başka Avrupa Ülkelerinin de bundan yararlanması, İngiliz tüccarları ve iş çevrelerinin her malı istediği yerde alıp satabilmelerine olanak sağlayan hükümler getirilmiştir. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğunun yarı sömürge durumuna sokulmasının yasal zemini oluşturulmuş oluyordu.

Verilen bu tavizler ve imtiyazlar karşılığında da İngilizler, söz konusu Anlaşma ihlal edilmediği sürece Osmanlı Devletini iç işlerinde rahatsız etmeme taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu anlaşmada yer alan ilgili maddeye dayanarak, Batının bir çok devleti de aynı haklardan yararlanmak üzere Osmanlının kapısında kuyruğa girmişlerdir. Aynı yıl içerisinde Fransa, 1839 yılında Almanya (şehir devletleri olarak), 1840 yıllarda da İspanya ve Hollanda ile diğerlerine İngilizlere verilen haklara benzer imtiyazlar içeren anlaşmalar yapılmıştır.

Baltalimanı Ticaret Anlaşması ve diğer benzer anlaşmaların içerdiği hükümler, İstanbul'da yoğunlaşan imalat sektörüne büyük darbe vurmuş, bir kısmı kapanırken devlet mülkiyetindeki işletmeler zararlarının hazine tarafından karşılanması suretiyle ayakta kalabilmişlerdir. İthalatın yarıdan fazlası sanayi ürünlerinden oluşurken, bunun da büyük bölümü tekstil ürünlerinden meydana geliyordu.

Öte yandan tarım sektöründe de olumsuz gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Deniz yoluyla Balkanlardan, Rusya'dan ithal edilen buğday bir tarım ülkesi olan Osmanlı ülkesinde üretilen buğdaylara göre daha ucuza İstanbul'da satışa sunulabilmiştir. Anadolu'da ulaşım olanaklarını yetersizliğinden kaynaklanan nakliye giderlerini yüksekliği ile sözü edilen anlaşmaların korumacı gümrük tarifelerini kaldırması bu durumun nedenlerini teşkil etmiştir.

Sonuç olarak bu anlaşmalar; Osmanlı ekonomisini çok yönlü etkilemiş, ülkeyi açık Pazar durumuna getirmiş, ticari ve mali işlemlerde karar mekanizmaları Avrupa sermayesinin inisiyatifine bırakılmıştır. Sanayileşmiş Avrupa devletlerine ise bir çok faydalar sağlamış, İmparatorluk ekonomisinin çöküşünü hızlandırarak Osmanlı Devletini; siyasi, idari ve mali yönden Avrupa kapitalizminin yarı sömürgesi durumuna sokan sürecin en önemli dönüm noktasını oluşturmuştur. Daha sonra 1854 yılından itibaren Osmanlı Hükümetlerinin yapmak zorunda kaldığı dış borçlanma olgusu ve 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile yabancı sermaye yatırımlarının önünün açılması, 1867 yılında yabancılara toprak alma imtiyazının verilmesi yarı sömürgeleşme sürecine hız kazandırmıştır.

Kırım Savaşı'nın sonunda ilan edilen Islahat Fermanı, Osmanlı reform hareketlerinde çok önemli bir yer tutar. Islahat Fermanı'nın amacı, imparatorluk içindeki herkese Osmanlı yurttaşlığı vererek, yasalar önünde dinine bakılmaksızın eşitlik sağlamaktı. Islahat Fermanı ile Batı'da dolaşan liberal düşünceler, Osmanlı Devleti'ne de girmeye başlayacaktı. Kırım

Savaşı, ayrıca İtalya'da birliğine giden süreci de hızlandırmıştır. Savaşa asker göndererek Birleşik Karalık'ın sempatisini ve Fransa'nın etkin desteğini kazanan Sardinya-Piemonte Kralığı, savaşı izleyen yıllarda İtalya birliğini gerçekleştirmiştir.

Her ne kadar yerli sanayi korumak ve geliştirmek amacıyla; 1860 yıllarında kurulan İslah-ı Sanayi Komisyonu aracılığıyla; Osmanlı pazarlarını ele geçirmiş olan ithal mallara karşı rekabet oluşturmak, ürün kalitesini iyileştirmek, güçlü sanayi tesislerini kurmak ve sanat okulları açarak kalifiye eleman yetiştirmek gibi konularda yoğun çabalar gösterilmiş olsa da bunlardan beklenen sonuç elde edilememiştir.

İslahat Fermanı ile yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı firmalar Osmanlı Coğrafyasında doğrudan yatırım yapmaya başlamışlardır. Bunların sektörel dağılımına bakıldığında yabancı sermaye yatırımlarının imalat sektörüne değil de yüksek oranda demiryolları yapımına yöneldiği görülür. Demiryolu yapım ve işletmesi alanında Osmanlı hükümeti yabancı yatırımcılara cazip ayrıcalıklar tanımaktaydı. Devlet kilometre başına belli bir hasılatı garanti ederek, yatırımcıların karlarını güvence altına alıyordu.

Osmanlı yönetimi, ulaşım olanaklarının geliştirilmesinden özellikle demiryolu yapımından; ekonomik, idari ve askeri alanda önemli yararlar bekliyor ve bu yatırımları teşvik ediyordu. Anadolu'da elde edilen tarımsal ürünlerin özellikle İstanbul'a naklinde rahatlık sağlayacağı, askeri birliklerin intikalinde kolaylık getireceği ve merkezi otoritenin güçlenmesine katkıda bulunacağı öngörülmekteydi. Devletin işletmecilere kilometre garantisi vermesi nedeniyle de demiryolu yatırımları Yabancı sermaye için karlı ve cazip bulunmaktaydı.

Demiryolu yatırımları 1860 yılından itibaren yarım yüzyıl boyunca İmparatorluğun değişik bölgelerinde farklı ülkelerin firmaları tarafından hız kesmeden sürdürüldü. İlk olarak İngiliz firmaları Batı Anadolu'da İzmir-Aydın hattını inşa etmiş,

daha sonra İzmir-Kasaba yolunu gerçekleştirmişlerdir. Alman firmaları da yüzyılın son çeyreğinde önemli yatırım projelerini üstlenmişler, İzmit-Ankara ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanan Bağdat demiryollarını yapmışlardır. Birinci Dünya savaşına kadar geçen sürede toplam 6.700 kilometrelik demiryolu inşa edilmiş, bunun da 4.037 kilometresi yabancılar tarafından kurulmuş ve işletilmiştir. Demiryolu yapımcısı ülkelerin işadamları, ulaşımda sağlanan tekel gücünden yararlanarak demiryolu hattının döşendiği bölgede başka yatırımlara da girişiyor, tüccarları faaliyetlerini genişleterek piyasada egemenlik kuruyorlardı.

Bu arada İmparatorluk bünyesinde yabancılar tarafından yapılan jeolojik araştırmalar sonunda başta kömür ve petrol olmak üzere zengin maden kaynakları bulunmuş, ancak bunların üretimi düşük seviyelerde kalmıştır. İngiliz girişimciler diğer yatırım alanlarının yanı sıra madencilik sektörüne büyük ilgi göstermiş, belediyeçilik ve haberleşme dallarında da yatırım yaparak etkililiklerini artırmışlardır.

2.3. Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar)

Osmanlı Devletinin mali durumu, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşların birbirini takip etmesi ve askeri masrafların giderek büyümesi sonucu ciddi şekilde bozulmuş, yeni ek gelir bulma arayışlarının da yetersiz kalması sonucu mali sorunlar giderek ağırlaşmıştı. Aslında 16. yüzyıldan itibaren yaşanan gelir gider dengesizliği ve bunun sonucu olarak kronikleşen mali sorunların köklü çözümlere kavuşturulamaması Devlet Yönetimini her zaman zora sokmaktaydı. Toprak kayıplarının önlenmesi için bütçe harcamalarının neredeyse yüzde ellisinin askeri alanlara yapılma zorunluluğu duyulmuştu. Etkin bir vergi toplama sisteminden mahrum olan Devlet gelirlerinin giderlerini karşılayamamasından doğan bütçe açıklarını, faizle borç para bularak dengeleme yoluna gitmek zorunda kalmıştır.

Yönetim, önceleri Sarraf, sonrada Galata Bankerleri olarak adlandırılan özel sermaye kesiminden faizle borç para alarak sorunu aşmaya çalışmıştır. Avrupa finans çevreleriyle işbirliği içerisinde bulunan, tamamı Yahudi, Rum ve Ermenilerden oluşan bankerler konularında uzman kişilerdi ve Saray bürokrasiyle de yakın ilişkiler kurmuşlardı.

Bütçe açıklarının giderek artması sonucu borç alma ihtiyacı da hızla büyümüş ve Devlet kısa vadeli borçlandığı Galata bankerlerinin yanı sıra Avrupa finans çevrelerinden uzun vadeli borçlanma yönüne gitmiştir. Bu arada 1847 yılında Galata bankerleri tarafından "Banque de Constantinople" "Bankı Der Saadet" (İstanbul Bankası) bankası kuruldu. İmparatorlukta kurulan ilk banka unvanını alan bu banka Devlet tarafından destekleniyor, kısa vadeli borç temininde yararlanılacağı öngörülüyordu. Daha sonra yeni bir banka arayışları sonucu bir İngiliz sermaye gurubu tarafından meşhur Osmanlı Bankası'nın kuruluşu gerçekleştirildi.

İlerleyen zaman içerisinde bir Fransız gurubunun İngilizlerden hisse satın almasıyla Bankanın sermaye yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiş ve ismi 'Bankı Osmani Şahane' olmuştu. Bir anlamda Yurt dışından yönetilen bu Bankaya kısa vadeli borçlar sağlanması karşılığında Devlet tarafından banknot çıkarma yetkisi verilmiş, borç taksitlerini ödeme imtiyazı tanınmıştı. Hazinesinin önemli bazı işlemlerinin bu Bankaya verilmesinden dolayı Osmanlı Bankasına devlet bankası gözüyle de bakılıyordu. Tanınan diğer imtiyaz ve haklar sayesinde Bankaya çok karlı bir ortam yaratılmış, hazineyle olan bu içli dışlı ilişkileri sayesinde yabancı finans kuruluşları Osmanlı maliyesini kontrol altına almışlardı.

Ancak, Devletin mali sorunları her geçen gün daha derinleşiyor alınan önlemler, gösterilen çabalar bunalımdan çıkmakta yetersiz kalıyordu. Bu arada patlak veren Kırım Savaşının getirdiği ek mali yük de dış piyasalardan borçlanmayı kaçınılmaz kılıyordu. Kağıt üzerinde, savaşın galiplerinden olan Os-

manlı Devleti, aslında savaştan büyük zarar alarak çıkmıştır. Çok pahalı olan bu savaşı yürütebilmek için Osmanlı Devleti, ödeme yeteneğinin çok üstünde borçlanmak durumunda kalmıştır. Endüstrileşmeyi kaçırdığı için ekonomisi çağdışı kalmış olan Devlet, bu borçların altından kalkamayacak ve 1881 yılında II. Abdülhamit döneminde Düyunu Umumiye İdaresinin kurulmasıyla, Avrupalı devletlerin mali denetimi altına girip, onların ortak yarı sömürgesi olacaktır.

Zorda kalan Devlet uzun vadeli yüksek faizli borç tahvillerini Avrupa borsalarında satışa çıkartarak mali güçlüklerini aşmaya çalıştı. Tahviller yabancı para piyasalarında büyük ilgi gördü ve yatırımcılara çok tatlı karlar sağladı. Benzer ülkelere göre daha yüksek faizle alınan borç paralar, büyük oranda cari harcamalar ve ordunun gereksiniminin karşılanmasında kullanıldı. Ne var ki, alınan borçların ana para ve faizi ödemesi, yeni mali gelir olanakları yaratılmadığından yine borçlanarak yapılıyordu. Bu kısır döngü sonunda Devlet giderek borçlanmada sıkıntılar yaşamaya başlamış, 1870'li yılların ortasında dünya genelinde yaşanan finansal krizin de etkisiyle Devlet yeni kaynak bulamaz ve borçlarını ödeyemez duruma düşmüştü.

Çiğ gibi büyüyen dış borçlar karşısında Osmanlı Hükümeti 1875 Ekim ayında borçlarının faizlerini beş yıllık dönem için yarıya indirdi, yine bu süre içinde her yıl borçlarının yarısını nakden, yarısını da tahvillerle ödemeyi taahhüt etti. Bir yıl sonra da tüm borç ödemelerini durdurarak, iflasını ilan etmek zorunda kaldı. Ancak alacaklılar bu duruma çok sert tepki gösterdiler ve İmparatorluğun toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini belirten Batı Emperyalizmi bu defa Rusya'nın Osmanlı'ya saldırmasına icazet verdi. Konjonktürü çok iyi değerlendiren Rusya Kafkasya ve Balkanlardan saldırıya geçerek, 93 Harbi olarak bilen bu savaşta dur durak bilmeden İstanbul yakınlarına Yeşilköy'e kadar geldiler. Bunun üzerine Avrupa Devletleri Osmanlının tarih sahnesinden silinip,

ekonomik çıkarlarının tehlikeye gireceği, alacaklarını tahsil edemeyecekleri kaygısıyla Ruslara cephe alıp, hareketi durdurdular. Karşılığında da Kıbrıs Adası İngilizlere kiralandı ve borç alınan ülke temsilcileri ve alacaklılarıyla bir dizi görüşmeler başladı.

Nihayet 1881 yılı Aralık ayında Osmanlı, borç tahvillerinin yabancı temsilcileriyle bir anlaşma yaparak yeni bir ödeme planı hazırlandı ve dış borçlardan belirli oranlarda indirim öngörüldü. Karşılığında da Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi adıyla yabancıların yönetiminde bir kurum oluşturuluyor, Devletin önemli vergi gelirlerinin bir kısmının toplanması bu kuruluşa bırakılıyordu. Bu suretle dış borç alacaklılarına ödemelerde bir güvence getirilmiş oluyor, vergi kaynakları üzerinde sıkı bir kontrol sistemi kurularak vergi gelirlerinin bir bölümü doğrudan yabancı alacaklılara aktarılma olanağı sağlanıyordu. Söz konusu İdare devlet içinde devlet gibi İmparatorluk bünyesinde hızla örgütlenme yoluna giderek faaliyetlerini taşrada yoğunlaştırmıştı. Üst düzey yöneticilerinin tamamı yabancı olan kuruluş bünyesinde beş bini aşkın personel istihdam edilmiştir. Bu sayede dış borç ödemelerinde hiç bir sorun yaşanmadan zamanında ve taahhüt edilen miktarlarda alacaklılara ödemelerin yapılması gerçekleştirilmiş oldu. Yabancı para piyasalarına getirilen bu rahatlamadan sonra Devletin dış borçlanma süreci Birinci Dünya Savaşına kadar devam etmiştir.

Ne var ki, Ülkenin vergi kaynaklarının önemli bir bölümüne el koyan ve devlet içinde devlet gibi faaliyet gösteren Düyun-u Umumiye İdaresi, Baltalimanı Ticaret Anlaşması gibi anlaşmalarla birlikte Osmanlı Devletini, Avrupa Devletlerinin yarı sömürgesi haline getirmiş ve emperyalist çıkarların en etkin baskı araçlarından birini teşkil etmiştir. Devleti, 20. yüzyıla siyasi ve iktisadi bağımlılık altında sokan yüksek rakamlardaki dış borçlanmanın ana nedeni, bütçe açıklarının finanse edilmesiydi.

Ne yazık ki, bu mali hedefler hiçbir zaman gerçekleştirilemedi. Bunun ana nedenlerinin başında ise bitmeyen savaşların getirdiği mali yük ile sultanların ve saray mensuplarının ölçsüz harcamalarının, savurganlıklarının geldiği bilinmektedir. Saray ve çevresi batılılaşma tutkusuyla adeta gösteriş yarışına girmişlerdi. Bir padişah kızının düğünü için 2 milyon sterline civarında masraf edilirken dönem içerisinde 6 büyük saray yapılmıştı. Bunların en büyüğü olan Dolmabahçe sarayının yapımı için 3 milyon sterlinin üzerinde harcamanın gerçekleştiği kayıtlarda yer almaktadır. Tabi bu durumdan çok tatlı karlar sağlayan bankerler ve dış ticarete egemen olan çevreler fevkalade memnun idiler. Bu sözleşme 1881 yılında Osmanlı maliyesinin Avrupa emperyalizminin denetimi altına girmesinin en önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmiştir.

3. OSMANLIDAN DEVRALINAN İKTİSADİ MİRAS

Osmanlı Devletinden Cumhuriyet Türkiye'sine devredilen iktisadi varlıklar incelenirken Osmanlı ekonomisinin genel yapısını kısaca tekrarlamak gerekiyor. Ekonominin genel görünüşü daha önce de açıklandığı üzere; büyük oranda tarıma dayalı, sanayileşmesini gerçekleştirememiş iktisadi az gelişmişlik, birbirini izleyen savaşların getirdiği yükün etkisiyle büyük mali bunalım yaşayan, açıkların kapatılması için sürekli yapılan dış borçlanmayla uluslararası finans güçlerin egemenliğine girmiş, yürürlükteki serbest ticaret anlaşmalarıyla Avrupa ülkelerinin açık pazarı durumuna düşmüş, dış ticaret ve bütçe açıklarından dolayı gelir gider dengesizliği giderek büyümüş bir özellik arz ediyordu. Özetle, az gelişmiş iktisadi ve toplumsal yapıya sahip, sanayileşmiş emperyalist devletlerin ortak yarı sömürgesi konumuna girmiş bir ülke statüsündeydi.

Balkan Savaşlarıyla başlayıp, ardından Trablusgarp, Birinci Dünya Savaşı ile devam eden ve İstiklal Savaşıyla sonuçlanan on yıllık yoğun savaşlar, insan kaynakları yönünden ülkede büyük nüfuz azalmasına ve önemli demografik değişikliklere neden olmuştur. Bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan alanın nüfuzu, 1914 yılında 16,5 milyon kadardı. On yıllık dönemde Müslüman Türk nüfuzun çatışmalar sonucunda veya başka nedenlerle verdiği kayıpların 2 milyona yakın olduğu tahmin ediliyor. Ayrıca tehcir ve sonrasında Türkiye'deki Ermeni nüfuzunda büyük azalmalar meydana gelmişti. Türk ve Yunan Devletleri arasında imzalanan mübadele anlaşması uyarınca, yaklaşık 1,2 milyon Ortodoks Rum Anadolu'yu terk etti, yaklaşık yarım milyon Müslüman Türk nüfuz da Yunanistan ve Balkanlardan Türkiye'ye geldi.

Bu muazzam değişikliklerden sonra, Türkiye'nin nüfuzu 1924

yılı sonunda 13 milyona kadar geriledi. Toplam nüfuzda 10 yıl içerisinde oluşan %20'lik azalmanın yarısından fazlasının ölüm, kalanı ise ülke dışına kaçış ve göçlerden kaynaklanıyordu. Dünyanın 20. yüzyıl tarihinde bir ülke nüfuzunun savaşlardan bu denli etkilendiğine ilişkin az sayıda örnek bulunmakta. Ölen erkek sayısının yüksek olması nedeniyle nüfuzun önemli bir bölümü de dul ve yetimlerden oluşuyordu. 1912 yılında bugünkü Türkiye sınırlarında içerisinde kalan topraklardaki nüfuz içerisinde gayrimüslimlerin payı %20'yi aşarken, 1925 yılına gelindiğinde gayrimüslimlerin payı %2'ye kadar düşmüştü.

Bunların sonucunda Türkiye Cumhuriyeti, aynı coğrafyadaki Osmanlı nüfuzuna göre etnik bakımından çok daha homojen bir hale gelmişti. Olağanüstü düşüş gösteren Rum ve Ermeni nüfuzundaki azalma, sosyal ve ekonomik yaşamda önemli sonuçlar doğurdu. Yüzyıllar boyunca Anadolu tarımının iç ve dış pazarlara yönelmesinde, Avrupa Ticaret merkezleriyle bağlantı kurulmasında iş yapmış gayrimüslim tüccar ve tefecilerin, zanaatkarların büyük bir bölümü artık yoktu. Bunlar Osmanlı Devletinin iç-dış ticaretinde, sanayi ve madencilik sektöründe çok önemli paylara sahiptiler. Ayrıca bu on yıllık dönemde araç ve gereçlerde, çift hayvanları ve bitki örtüsünde oluşan tahribat ekonominin tüm sektörlerinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır.

Bunlardan tarım kesimi, nüfuzun yüzde 80'nini bünyesinde barındırmakta ve toplam ihracatın da yüzde 80 oranlı büyük dilimini oluşturmaktaydı. Ne var ki, tarımsal faaliyetler ilkel araç ve gereçlerle yapılıyor, gübrelemede yapay gübre bilinmiyor, tohum ekme işi ve ürün hasatı elle gerçekleştiriliyordu. Tarımda mekanizasyon ve yeni üretim teknikleri cılız boyutlarda da olsa bazı kıyı bölgelerinde ve demiryolu güzergahlarında görülüyordu. Tarım alanlarının sulanması konusuna ilişkin drenaj ve sulama gibi alt yapı yatırımları ise yok denilecek düzeydeydi.

Yoğun savaşlarla geçen son on yılın koşulları, diğer alanlarda olduğu gibi tarımsal üretimde de büyük düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bunda bir yandan yukarıda açıklanan nüfuz azalmaları ve erkeklerin silah altına alınmaları sonucu giderek artan işgücü açığı ile tarımsal üretimde kullanılan çift hayvanlarına ordunun gereksinimi için el konulmasının büyük etkisi olmuştur. Resmi kaynaklara göre savaş dönemlerinde hayvan varlığında yaklaşık yüzde 50 oranında azalma meydana gelmiştir. Buğday üretimi 1916 yılında bir iki yıl öncesine göre yüzde 30 oranında düşüş gösterirken, bu gerileme 1918 yılında yüzde 40 düzeyine çıkmıştır. İhracatın en önemli tarımsal ürünleri olan; tütün, kuru üzüm, fındık, zeytinyağı ham ipek ve pamukta ise üretim gerilemeleri yüzde 50 dolaylarında seyretmiştir. Tarımda yaşanan üretim düşüşleri Osmanlı'nın son dönemlerinde gıda maddelerinde ciddi sıkıntılarının ve yoklukların yaşanmasına neden olmuştur.

Değişik dönemlerde gösterilen çabalara karşın, serbest ticaret anlaşmaları sayesinde Batının kösteklemesi, gümrük korumasının bulunmaması nedeniyle rekabet gücünden yoksun olunması ve kaynak yetersizlikleri sonucu Osmanlı Devleti, sanayileşmeden mahrum bir iktisadi yapıya sahipti. Ancak bu olumsuzluklara rağmen birinci dünya savaşına kadar bazı alanlarda iri ufaklı bazı sanayi işletmeleri kurulmuştur. Ne var ki, bunlar kendi alanlarında Türkiye'nin 1923 sınırları içerisinde yurtiçi tüketimi karşılamaktan uzaktılar. Yurt içi üretim; pamuklu dokumada talebin yüzde 10'unu karşılarken, yünlü dokumada yüzde 40, ipekli kumaşlarda yüzde 5, sabun tüketiminde yüzde 20, tuğla kiremitte yüzde 30 ve buğday ununda ise yüzde 60 oranında ihtiyaca cevap verebiliyordu. Tüketim mallarından; porselen, cam, çatal bıçak, şeker gibi ürünlerin tamamı dış alımla temin ediliyordu.

İmalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerden her biri 100 ve yukarısı istihdam sağlayanların 1913 sayımına göre bugünkü Türkiye sınırları içerisindeki sayıları şöyledir: Birisi Kamu-

ya ait toplam 10 adet pamuklu dokuma işletmesi, yine bir tanesi kamu mülkiyetinde 12 adet yünlü dokuma kuruluşu, özel sektöre ait 4 adet tütün işleme tesisi, kamu kuruluşu bir adet deri işleme fabrikası, tamamı devletin 17 adet askeri silah üretim tesisi ve tersane, 2 adet özel çimento fabrikası, birisi kamu nitelikli 4 un değirmeni ve özel sektör işletmesi 3 adet bira fabrikası. Ayrıca yine 1913 sayımına göre her biri 10 veya fazlası işgücü istihdam eden 560 adet sanayi işletmesi bulunmaktaydı. Bunlardan sadece İstanbul ve Batı Anadolu'da faaliyet gösteren 239 işletme hakkında bilgiler anılan sanayi sayımında yer almıştır. Bunların da 22'si devlete, geri kalanların büyük çoğunluğu yabancı girişimcilerin ve onların işbirlikçileri gayrimüslimlerin mülkiyetindeydi.

Osmanlı İmparatorluğunun maden varlığı, Batılı Firmaların değişik zamanlarda yaptıkları jeolojik araştırmalar sonunda belirlenmiş ve başta zengin kömür, petrol, krom, boraks, kurşun, manganez yatakları tespit edilmiştir. Bunlar 1861 yılında çıkartılan "Maadin Nizamnamesi" hükümleri çerçevesinde işletmeye alınmıştır. Nizamnamenin getirdiği kolaylıklar büyük ölçüde Avrupa Firmalarının işine yaramış, bir anlamda yer altı zenginlikler de onların sömürüsüne açılmıştır. Önemli maden yataklarının işletme imtiyazlarını ise yabancı firmalar ve onların ortağı yerli gayrimüslimler almışlardır. Örneğin 1865 yılında Balıkesir'deki Boraks madenlerinin işletme imtiyazı bir Fransız Şirketine verilmiştir. Dünya piyasasında önem taşıyan madenlerin gerçekleştirilen toplam üretimindeki yabancı ve gayrimüslimlerin payı %80'in üzerine çıkarken bunlardan; çinko, kurşun, demir, manganez, boraks ve lületaşının 1900'ün ilk yıllarındaki üretiminin nerdeyse tamamı ihraç edilmiştir. Önemli bir enerji kaynağı olan kömür ve linyit üretimi ise büyük ölçüde yurt içi ihtiyaca dönük olmuştur.

Ulaşım olanakları ve diğer alt yapı varlıkları yönünden Ülke ciddi bir yetersizlik içerisinde bulunuyordu. Her ne kadar, demiryolu ulaşımında bazı hatlar yapılmış ise de ulaşımında

özellikle kış koşullarında büyük güçlükler çekiliyordu. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli Avrupa firmaları Osmanlı Devletinden demiryolu yapımı ve işletmesi için imtiyazlar aldılar. Birinci dünya savaşının başlangıcına kadar Osmanlı İmparatorluğunda kurulan toplam 6107 kilometrelik demiryolunun 4037 km'sini yabancılar yapmış ve işletmişlerdir. Bunlardan Cumhuriyet Türkiye'si sınırları içerisinde 4.112 kilometre uzunluğunda demiryolu hattı kalmıştır.

Buların en büyüğü, Trakya'dan Anadolu'yu katederek Suriye ve Irak sınırına ulaşan demiryolu hattıydı. Bu uzun hatta bazı iller de bağlanmıştı. İkinci ana hat Batı Anadolu'da kurulu olup bölgenin tarımsal ihraç ürünlerinin yetiştirildiği toprakları İzmir'e bağlıyordu. Toplam on dört bin kilometrelik karayolu ise bakımsız olup kötü hava koşullarında otomobil ile ulaşımına imkan vermiyordu. Kayıtlara göre 1914'te Osmanlı'da toplam 187 motorlu araç bulunurken, Almanya'da sadece kamyon sayısı 23 bini aşmıştı. Okur yazarlık oranı ise yüzde 10 düzeyinde iken Batıya göre daha az gelişmiş Rusya'da bile bu oran yüzde 35 dolaylarındaydı.

Anadolu yarımadasının üç yanının denizlerle çevrili olmasına karşın Türk limanları arasında deniz taşımacılığı da çok yetersiz durumdaydı. Bunlardan İstanbul, İzmir ve Trabzon Limanları uluslararası deniz ulaşımında önemli bir yere sahip olmalarına rağmen bunlarda dahi yeterli liman ve rıhtım hizmetleri, depolama olanakları mevcut değildi. 1910'lu yıllarda Osmanlı limanlarından yapılan yükleme ve boşaltmaların %90'ı yabancı gemilere aitti.

Osmanlıda genel anlamda bankacılık hizmetleri, önceleri çoğunlukla işyerleri Galata civarında olan ve kendilerine Sarraf denilen kişiler aracılığıyla yapılıyordu. "Galata Sarrafları" daha sonra "Galata Bankerleri" olarak anılan ve tamamı gayrimüslim olan bu kişiler; kambiyo işlemleri yapmak, faizle borç vermek gibi hizmetleri yerine getirmek suretiyle serma-

ye piyasasını temsil ediyorlardı. Giderek devletin mali işlerini de yönetmeye başlayan, altın ve gümüş para basma hakkını da alan bankerler İngiliz ve Fransızlarla 1938 ve 1939'da yapılan serbest ticaret anlaşmaları sonunda Devletin dış ticaret açıklarını giderek büyümesi sonunda hazinenin zora düşmesi üzerine Osmanlı, açıklarını bunlardan sağladığı borçlarla kapatmaya çalıştı.

Bu bankerlerin en büyükleri Fransız Alleon ile İtalyan Baltazzi idi. Bu iki ünlü Banker, batı finans kuruluşlarıyla sürdürdükleri iyi ilişkileri de dikkate alınarak dönemin sultanı Abdülmecit'in özel fermanıyla 1847 yılında Osmanlı Devletinde ilk özel bankayı kurdular. Kurucularının Hükümetle yaptığı sözleşme çerçevesinde faaliyet gösterecek olan Bankanın yatırılmış bir sermayesi yoktu. Daha önce de belirtildiği üzere, adı "Banque de Constantinople" "Bankı Der Saadet" (İstanbul Bankası) olan Banka, Devletin aldığı borcu ödeyememesi ve para değerindeki düşüşlerin sürmesi üzerine 5 yıllık faaliyetten sonra 1852 yılında kapanmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devletinin Kırım Savaşının getirdiği büyük mali yükün altından kalkabilmek için 1854 yılından itibaren Avrupa finans çevrelerinden borçlanma zorunda kalması, yeni banka oluşumlarına ortam hazırlamıştır. Bunlardan en önemlisi ve büyüğü 1856 yılında kurulan "Bankı Osmani" (Ottoman Bank) idi. Başlangıçta kuruluş amacı Devletin dış borçlanmasında yabancı finans kuruluşlarına aracılık etmek olan Banka, daha sonra 1862 yılında istikrazı üstlenen Rothschild ailesine ait bir Fransız mali kuruluşuyla 1863 yılında eşit ortaklıkla yeniden yapılandırıldı. Adını yukarıda da açıklandığı gibi "Bankı Osmani Şahane" olarak değiştiren ve merkezi İstanbul'da olan Banka, Hükümetlerin verdiği imtiyazlar ve yetkiler sonucunda Osmanlı İmparatorluğunun resmi bankası niteliğini kazandı. Borçlanmada aracılık yapmasının yanı sıra para basma hakkına da sahip olan Banka, 1875 yılında yapılan bir sözleşmeyle Devletin hazinedarı konumuna getirildi.

Yaygın bir şube ağına sahip olan Banka, Duyunu Umumiye İdaresinin kurulduğu 1881 yılından itibaren ticari bankacılık alanında da faaliyet göstermiştir. Kurtuluş Savaşından sonra Cumhuriyet Türkiye'sinde 10 Mart 1924 tarihinde imzalanan bir sözleşmeyle T. Merkez Bankasının kuruluşuna kadar hazine işlemlerini yürüterek bir anlamda devlet bankası statüsünü kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde adı Osmanlı Bankası olarak değiştirilen Banka, 2001 yılında Garanti Bankası bünyesine katılarak varlığını sonlandırmıştır. Ayrıca Avrupa finans çevrelerinden dış borçlanmanın başladığı 19 yüzyılın ortalarından birinci dünya savaşına kadar geçen süreçte toplam 16 adet yabancı banka daha kurulmuştur. Bunların bir bölümü Osmanlı Bankasına devredilmiş ya da birleşmiş çoğu da kapatılarak tasfiye edilmiştir.

Ayrıca bu dönemde özellikle 1911 yılından itibaren milli nitelikte toplam 26 adet yerel banka kurulmuştur. Bunların çoğu değişik tarihlerde faaliyetine son vermiş, birkaç tanesi Ziraat Bankasına devredilmiştir. Milli Bankacılığın ilki ve en büyüğü olan Ziraat Bankasının kuruluşu, Mithat Paşa tarafından 1863 yılında Zirai Kredi Sandığının oluşturulmasıyla başlamıştı. Daha sonra 1867 yılında çıkartılan "Memleket Sandıkları Kanunu" ile bu sandıklar ülke genelinde yaygınlaştırılmış ve zorda olan çiftçilere düşük faizli kredi imkanı sağlanmıştır. 1883 yılında yapılan vergi düzenlemeleri sonunda bu sandıklar, Menafi (Faydalar) Sandığı adını almıştır. Ancak bunlardan beklenen hizmetlerin sağlanamaması üzerine 1888 yılında 10 milyon lira nominal sermayeli Ziraat Bankası faaliyete geçirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLANI,
EKONOMİNİN KURULUŞU

1. CUMHURİYETİN İLANI VE 1923-1929 LİBERAL POLİTİKA DÖNEMİ

1. Kurtuluş Mücadelesi

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi üzerine İtilaf Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan “Mondros Mütarekesi (Bırakışması)” ile Osmanlı İmparatorluğu fiilen sona erdirilmişti. Bu Antlaşmadan kısa bir zaman sonra 13 Kasım 1918 günü Müttefik Kuvvetler İstanbul’u işgal etmiştir. Daha sonra başta Yunanlılar olmak üzere yabancı güçler tarafından Anadolu istila edilmiş, ardından Sevr antlaşmasıyla Osmanlı Devleti tarih sahnesinden silinme sürecine sokulmuştu. Artık Devletin omurgasını teşkil eden Türk Milletinin Anayurtlarında yok edilmek istendiği tarihsel bir dönem yaşanıyordu 1920’lerin başında. Anadolu’da hızla yayılan işgaller ve İstanbul’da Mebusan Meclisinin kapatılması üzerine Anadolu’da direniş hareketini başlatan Mustafa Kemal Paşa, bir genelge yayınlarak Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin toplanacağını bildirmiş ve Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde açılmıştır. Bu suretle Başkomutan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde büyük bir özveriyle Kurtuluş Savaşı başlatılmış ve verilen tarihi mücadeleden zaferle çıkılarak Anadolu’da yeni Türk Devletinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal ünlü Söylevinde Kurtuluş Savaşının başlangıcında Ülkenin genel bu durumunu bugünün Türkçesiyle şöyle özetler:

“Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu topluluk, 1. Dünya Savaşı’nda yenilmiş, Osmanlı Ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir Ateşkes Antlaşması (Mondros) imzalanmış. Büyük savaşın uzun yılları boyunca, ulus yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve yurdu genel savaşa sürükleyenler, kendi başlarının kay-

gısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Padişah ve halife olan Vahdetin, soysuzlaşmış, kendi ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça yollar araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş. Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta. İtilaf Devletleri, Ateşkes Antlaşması koşullarına uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana iline Fransızlar, Urfa, Maraş, Antep'e İngilizler girmişler. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon'la Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yerde yabancı devletlerin subay ve memurları ve özel adamları çalışmakta. En sonunda İtilaf Devletlerinin onamasıyla Yunan ordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarılıyor."

Ayrıca Ülkenin zaten güçsüz olan ekonomisi çökmüş, yer üstü ve yar altı varlıkları talan edilmiş, Halkı yorgun, yoksul, bitkin ve gelecekte umutsuz bırakılmıştı. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922 günü TBMM'de yaptığı kapsamlı açış konuşmasında ise Osmanlının emperyalist Batı Avrupa devletlerince nasıl yarı sömürge statüsüne düşürüldüğünü belirtir.

"Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini koruyamayan ekonomimizi bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Kuruluş ve özel sektör yönünden ekonomik alanda bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde bir de ayrıca imtiyazlı durumda bulunuyorlardı Gelir vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şartlar altında ülkemize sokuyorlardı. Bütün ekonomimizin her bölümüne bu sayede kesin olarak hakim olmuşlardı.

Efendiler, bize karşı yapılan rekabet gerçekten, çok gayri meşru, gerçekten çok yok edici idi. Rakiplerimizi bu davranışlarıyla gelişmeye elverişli sanayimizi de öldürdüler. Tarımımıza da zarar verdiler. Ekonomi ve maliyemizin gelişmesi ve olgunlaşmasını önlediler."

Koca bir İmparatorluk bu sömürü kısıkcı altında; kibritini, şekerini dahi dışarılardan temin etmek durumunda bırakılmış ve dış ticareti giderek artan boyutlarda sürekli açık vererek mali bunalımlar birbirini izlemişti. İttihat ve Terakki Yönetiminin liberal ekonomi yanlısı Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey 1914 yılında Meclisi Mebusan' da yaptığı konuşmada; Devletin bir yıl içerisinde 4 ton Kibrit, 152 bin ton Şeker ve 9,8 ton sigara kağıdı ithal ettiğini bunların karşılığında 3 milyon 118 bin lira harcama yapıldığını açıklar. En önemli ithal kalemlerinden olan tekstil ürünlerin tamamı ise özel sektör tarafından yurt dışından temin edilmektedir.

Böylesine zor koşullarda Mustafa Kemal Paşanın önderliğinde başlatılan Milli Mücadeleyle Anadolu' da yeniden dirilişin, derlenişin ve varoluşun mucizesi yaratılarak, bağımsız bir "Ulus Devlet" kurulacaktı. Yeni milli devletin de iki temel amacı vardı, bağımsızlık ve çağdaşlaşma. Gazi Mustafa Kemal, genç Türk Devletinin gelişmesinin, büyümesinin bağımsızlığını korumasının büyük ölçüde iktisadi güçle mümkün olacağını bilinciyle milli ekonominin öncelikle inşa edilmesini, mali bağımsızlığın sağlanmasını hedeflemişti. Daha cumhuriyet ilan edilmeden 1922 yılında mecliste yaptığı konuşmasında;

"Efendiler, bugünkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın tam sağlanabilmesi ise, ancak mali bağımsızlıkla ile mümkündür. Bir devletin aslı bağımsızlıktan yoksun olunca o devletin bütün hayati bölümlerinde bağımsızlık sakat durumdadır. Çünkü her devlet organı ancak maliye ile yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için ilk şart bütçenin ekonomik bünye ile uygunluğu ve denk olmasıdır. Bundan dolayı devlet yapısını yaşatmak için dış ülkelere başvurmadan ülkeyi gelir kaynakları ile yönetmek çözüm ve önlemlerini bulmak gereklidir ve bulunabilir."

Ekonomik gelişmenin ve güçlenmenin öncelikle hızlı bir sanayileşmeyle sağlanabileceği sıklıkla belirtiliyordu. Cumhuriyetin kuruluş döneminde Maliye Bakanı olan Ferit Bey mecliste yaptığı bir konuşmada sanayileşmenin gerek ve önemini şu şekilde vurgulamıştı:

“...bize en lazım olan fabrika, gene fabrika(dır).. Türkiye çalışıyor üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları yararlanıyor... alın teri döke rek elde ettiğimiz iptidai maddeleri ... yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü bin iki yüz kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz.”

Cumhuriyet hükümetlerinin, ekonomik politikada benimsedikleri temel anlayışı, bir ölçüde Osmanlı'nın son yıllarındaki İttihat ve Terakki Yönetiminin “Milli İktisat” stratejisinin de izlerini taşıyordu. Ne var ki, 1920'lerin ilk yıllarında ekonomik gelişme ve sanayileşme tüm hükümet programlarında öncelikli olarak yer almasına rağmen Kurtuluş Savaşı koşulları nedeniyle bu alanda olumlu bir gelişme sağlanamadı. Ankara Hükümeti vergi kaynaklarının büyük bölümünü, oluşturulan düzenli ordunun ihtiyaçlarına tahsis etmiş ve diğer alanların harcamaları minimum düzeyde tutmuştu. Savaşın büyük bir zaferle sonuçlanması üzerine artık ekonominin yeniden yapılandırılması, geliştirilmesi ve iktisadi bağımsızlığın sağlanması, Kurtuluş Mücadelesini yürütenlerin ilk hedeflerindendi. Nitekim Gazi Mustafa Kemal, bu hedefin stratejik önemini 1923 yılının ocak ayında verdiği bir demecinde çok açık şekilde belirtiyordu:

“Türkiye Devleti, temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyat ile kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti bir devleti iktisadiye olacaktır”

Çetin mücadelelerle kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin uzun bir sürece yayılan iktisadi politika felsefeleri, arayışları ve uygulamaları dönemler itibarıyla aşağıda incelenmiştir.

1.2 İzmir İktisat Kongresi

Bu dönem ekonomi politikasının temelleri, savaş meydanlarında kazanılan zaferin üzerinden sadece 5 ayın geçtiği, henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği ve Lozan Antlaşmasının imza-

lanmadığı bir zamanda 17 Şubat 1923 günü toplanan “İzmir İktisat Kongresi”nde atılmıştır. Kongrenin toplantı tarihi ve yeri önem taşımaktadır. Lozan’da kapitülasyonlar gibi Osmanlıyı sömürgeleştiren konularda sert tartışmaların yapılması üzerine görüşmelerin 4 Şubat 1923 tarihinde askıya alındığı bir konjonktürde Kongre düzenlenmektedir. İzmir ise Yunanlıların Anadolu’yu işgal hareketlerini başlattıkları ve büyük zafer sonucu terk etmek zorunda kaldıkları yerdir.

Mustafa Kemal Kongreyi, Erzurum Kongresi ile karşılaştırarak Erzurum Kongresi nasıl ki, Misakı Millinin ve Anayasanın ilk temel taşlarını oluşturdu ise, İzmir İktisat Kongresinin de milletin ve memleketin yaşam biçimine ve yeniden kuruluşuna neden olacak sistemin temel taşlarının ve esaslarının belirleneceği bir toplantı olarak tanımlar. Kongreye yönetici asker bürokrat kadroların yanı sıra tüm illerden; tüccar, sanayici, çiftçi, esnaf ve işçi kesimlerinden toplam 1135 temsilci katılır. Toplantıya İktisat Vekaletince oluşturulan heyet tarafından hazırlanan bir rapor sunulur. Bu raporda; sanayileşmenin önemi vurgulanırken, koruyucu gümrük politikasının uygulanması, bir finans ve kredi sisteminin oluşturulması öngörülür. Ayrıca değişik görüşlere sahip kişi ve kuruluşlar da kendi çalışmalarını, önerilerini ayrı raporlar halinde Kongreye sunarlar.

Kongrede; Devletin izleyeceği iktisadi politikaların şekillenmesi, Halk kesimlerinin özellikle de iş çevrelerinin Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren kadrolarla kaynaşmasının, dayanışmasının sağlanması öncelikli hedefler arasında yer alır. Seslendirilecek liberal politikalarla Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki yakınlaşmasından kaygı duyan Batıya da bazı mesajlar verilmek istenmiştir. Ayrıca görüşmelerine 20 Kasım 1922 tarihinde başlayıp anlaşmazlık nedeniyle müzakerelerine 7 Şubat 1923’te ara verilen Lozan Barış görüşmelerinde 1. Dünya Savaşının galipleri İtilaf Devletlerine siyasi ve iktisadi Bağımsızlık konusunda ödün verilmeyeceği de vurgulanmıştır.

Kongre Kazım Karabekir Paşanın başkanlığında çalışmalarına başlar. Gazi Mustafa Kemal Kongreyi açış Nutkunda; Devletin dünü, bugünü ve geleceğine ilişkin değişik konularda çok önemli tarihi açıklamalarda bulunur, hedefler ortaya koyar. Öncelikle ekonominin milletlerin tarihinde taşıdığı önemi şu sözlerle belirtir:

“Efendiler, tarih milletlerin yükseliş ve düşüş sebeplerini ararken bir çok siyasi, askeri, toplumsal sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu sebepler toplumsal hadiselerde tesirlidirler. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla, yükselişiyle, düşüşüyle alakadar ve münasebettar olan o milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tamamen tecelli etmiştir. Hakikaten Türk tarihi incelenirse bütün bu yükseliş ve düşüş sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır.”

Ekonomik başarı ve bağımsızlığın devlet yaşamında belirleyeceği etki ve gücüne şöyle vurgu yapar:

“Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisat zaferleriyle taçlandırılmazsa elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yararlı verimleri saptamak için iktisat hayatımızın, iktisat egemenliğimizin sağlanması, pekiştirilmesi ve genişletilmesi gerekir. Düşmanlara karşı en kuvvetli silahımız, iktisat hayatındaki genişleme, sağlamlık ve başarı olacaktır”

Kapitülasyonların ve serbest ticaret anlaşmalarının Osmanlıyı nasıl Batı emperyalizmin yarı sömürgesi durumuna getirdiğini ve egemenlik haklarından yoksun bıraktığını açıklayarak, Osmanlının çöküş ve yozlaşma sürecini analiz eder:

“Arkadaşlar son durduğum noktada artık Osmanlı Devleti hakikatte ve fiilen bağımsızlıktan mahrum bir hale getirilmişti. Hakikaten bir devlet ki, kendi tebaasına koyduğu bir vergiyi yabancılara koyamaz, gümrük muamelelerini, vergilerini memleketin ve milletin ihtiyaç-

larına göre tanzim etmekten yasaklıdır ve bir devlet ki fazla olarak yabancılar üzerinden yargı hakkını tatbikten mahrumdur; böyle bir devlete bittabi bağımsız denilemez. Devletin ve milletin hayatına vuku bulan müdahaleler yalnız bu kadar değil, daha fazla idi. Doğrudan doğruya milletin hayatı ihtiyaçlarından olan mesela şimendifer yapmak için mesela fabrika yapmak için, mesela her şey yapmak için devlet serbest değildi. Mutlaka müdahale vardı. Dolayısıyla hayatını teminden men ettirilen bir devlet bağımsız olabilir mi? Arz ettiğim gibi hakikatte devlet bağımsızlığını çoktan kaybetmişti ve Osmanlı Ülkesi yabancıların serbest bir sömürgesinden başka bir şey değildi ve Osmanlı Halkı içindeki Türk Milleti de tamamen esir bir vaziyete getirilmişti."

Siyasi ve iktisadi bağımsızlık hususundaki kararlılığını ve hassasiyetini daha Lozan müzakereleri başlamadan önce Mustafa Kemal kendisine yöneltilen bir soru üzerine verdiği cevapta çok net ve yalın biçimde seslendiriyordu:

"Bugün için ticaretimiz hakkında ne düşünüyorsunuz diye sorarsanız, tek bir cevap vereceğim; bugün için düşündüğüm tek şey, kapitülasyonlardır. Maddeten, fülen kanla kaldırılmış olan kapitülasyonların bir daha dirilmemek üzere yokluğa gömülmesini temin etmektir. Ticaretimiz ile sanayimizin ve her nevi ekonomimizin gelişmesi ve yükselmesi ancak bununla kaimdir"

Türkiye'nin önündeki dönemde iktisadi gelişmesinin en önemli belirleyici etkenlerinden biri olacak Lozan görüşmelerine mesajlar gönderir. Lozan'da Batılı Devletlerin kapitülasyonlar konusunda baskı uygulamaları ve tehditler savurmaları Ankara'da endişeyle karşılanmaktadır. Önce de belirtildiği üzere önemli bazı konularda anlaşma sağlanamaması üzerine kesintiye uğrayan Lozan görüşmelerindeki dayatmacı muhataplara bu konularda hiçbir şekilde ödün verilmeyeceğini bildirir:

"Arkadaşlar, son söz olarak demiştim ki, biz memleketimizi artık esir ülkesi yapamayız. Belki hepinizin nazari dikkatini çekmiş olan

Lozan Konferansının son müzakeresi bu nokta ile alakadardır. Konferansın şimdilik askıya alınışı hep aynı meseleden, aynı noktadan kaynaklanmaktadır gibi anlaşılabilir. Ordularımız en büyük zaferi kazanmışlardı ve muzafferane yürüyüşünü durduracak hiçbir mani mevcut değildi. Böyle bir zamanda itilaf devletleri, tabii haklarımızı, meşru haklarımız müzakereler ile dahi tasdik edeceklerini ve meselelerin müzakerelerle hallolunacağını söylediler ve bizi konferansa davet ettiler.

Milletimiz, meclisimiz ve hükümetimiz samimi olarak barış taraftarı bulunduğuna için, muzaffer ordularımızı durdurdu ve delege heyetimizi Lozan'a gönderdi. Aylardan beri müzakereler ve münakaşalar devam ediyor. Fakat henüz muhataplarımız bizimle üç senelik, dört senelik bir hesabı görmüyorlar; üç yüz dört yüz senelik hesapları görmeye başlamışlardır. Ve hala muhataplarımız eski Osmanlı Devletinin tarihe karıştığını ve bugün yeni bir Türkiye Devletinin mevcut olduğunu ve bu Türkiye Devletini kuran milletin çok azimkar ve kahraman bir millet olduğunu ve bu milletin artık tam bağımsızlığından ve milli egemenliğinden zerre kadar fedakarlık yapamayacağını anlayamamışlardır."

Hedefledikleri ekonomik politikalarında yabancı sermaye yatırımlarına açık olduklarını, ancak bunların kapitüler ayrıcalıklar hevesinde olanlarının değil de iktisadi bağımsızlıkla ters düşmeyen nitelikte olanlarına sıcak bakılacağını vurgular: "Efendiler, iktisadi alanda düşünür ve konuşurken, sanılmasın ki dış sermayeye karşıyız, hayır bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza uymak şartıyla dış sermayelere gerekli teminatı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye çalışmalarımıza eklensin ve bizim ile onlar için yararlı sonuçlar versin fakat eskisi gibi değil. Hakikaten mazide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra yabancı sermayesi memlekette müstesna bir mevkiye sahip oldu. Ve ilmi manasıyla denilebilir ki, devlet ve hükümet yabancı sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye buna razı olamaz; burasını esir ülkesi yaptıramaz."

İktisat Kongresi 4 Mart 1923 tarihine kadar sürmüş, genç Türk Devletinin içinde bulunduğu iç dış koşullar dikkate alınarak sosyal ve ekonomik konular müzakere edilmiş, katılımcılar tarafından dilek ve temennilerde bulunulmuştur. İktisadi kalkınmanın gerek ve öneminin sıklıkla vurgulandığı Kongrede alınan kararlar iki başlık altında toplanmıştır. İlki 12 madden oluşan “Misakı İktisadi Esasları” başlığı altında toplanan bölüm, diğeri ise “Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Guruplarına İlişkin Esaslar” dır. Bu kararlarla; ekonomik sistemin liberal yaklaşımlarla şekillendirilmesi benimsenmiş, ülke kalkınmasının sanayileşmeyle mümkün olacağı vurgulanmış ve yeni Türk Devletinin iktisadi bir devlet olması amaçlanmıştır. Kongrede ele alınan konulardan biri de yeni Devlette sanayi ve ticaretin gelişmesine kaynak sağlayacak bir sanayi bankasının kurulması hususudur.

Sanayileşmenin de özel sektör tarafından serbest piyasa koşullarına göre sağlanması, iş hayatında gayrimüslimlerden boşalan alanların desteklenecek Türk girişimciler tarafından doldurulması, sanayi yatırımlarının devletçe teşvik edilmesi, özellikle hammaddesi yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sanayi tesislerinin kurulması, özel sektör tarafından kurulamayan işletmelerin devletçe gerçekleştirilmesi Kongrede alınan önemli kararlar arasındaydı. Ayrıca ithalattan mümkün olduğunca kaçınılması, olabildiğince ithalatın yerli üretimle ikame edilmesi ve “Tütün Rejisi” gibi tekellere müsaade edilmemesi de kararlarda yer almıştır. Ekonomik gelişmeye katkı sağlayacak, ancak ulusal yasalara uymak ve kapitüler amaçlar peşinde olmamak koşuluyla yabancı sermaye yatırımlarına da yeşil ışık yakılmıştır.

Ayrıca, Aşarın kaldırılması ile yerine yeni bir vergi sisteminin kurulması, iç gümrüklerin iptal edilmesi ve koruyucu gümrük tarifelerinin uygulanması, İttihat Terakki Yönetimince 1913 yılında yerli sanayi yatırımcılarını teşvik etmek amacıyla çıkartılan “Teşviki Sanayi Kanuni Muvakkati” nin 25 yıl süre

ile uzatılması, Türkiye Limanlarında kabotaj hakkının sağlanması, demiryolu, limanlar ve diğer ulaşım dallarında alt yapının geliştirilmesi öngörülmüştür. İş yaşamıyla ilgili olarak da; işçilerin çalışma saatlerinin düzenlenmesi, haftada bir gün çalışanlara tatil olanağının verilmesi, amele kavramı yerine “İşçi” kavramının kullanılması ile işgücüyle çalışanlara sendikal hakkın tanınması da alınan kararlar arasındadır.

Genel iktisadi politika esaslarının belirlendiği, toplumsal yapının şekillendirilmeye çalışıldığı Kongrenin düzenlendiği 1923 tarihinden, büyük Dünya İktisadi bunalımının çıktığı 1929'un son aylarına kadar geçen süreçte uygulanan ekonomik politika ve stratejiler, yukarıda özetlenen Kongre kararlarının temel amaç ve hedefleri doğrultusunda sürdürülmüştür.

1.3. Lozan Antlaşmasının İktisadi Hükümleri

Genç Türk Devletinin ulusal ve iktisadi bağımsızlığını, gelişmesini etkileyecek en önemli argümanlardan biri de Lozan Barış Görüşmeleriydi. Müzakerelerin ikinci bölümünde taraflar arasında varılan uzlaşma sonunda 24 Temmuz 1923 günü Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın iktisadi hükümleri bölümünde yer alan 28. maddeyle ekonomik bağımsızlığın en önemli ayak bağı olan Kapitülasyonlar, tüm unsurlarıyla kaldırıldı. Acımasız sömürü aracı olan Serbest Ticaret Anlaşmaları hükümsüz kılındı. Ancak dış ticarete egemenlik sorunlarına neden olan gümrük politikasında ve Osmanlı borçları konusunda zamanlama olarak istenen sonuç alınamamıştır. Antlaşmaya ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesiyle Osmanlının en son 1916 yılında yabancıların dayatmaları sonucu belirlenen ve egemenlik haklarını zedeleyen gümrük tarifeleri, 24. Ağustos.1928 tarihine kadar geçerliliğini koruyacak, ancak bu tarihten itibaren Türkiye hükümlerlik hakkını kullanacaktı. Bu durum 5 yıl müddetle genç Devletin bağımsız bir dış ticaret uygulamasını engelliyor, dolayısıyla önemli bir gelir kaynağını ciddi ölçülerde kısıtlıyordu.

Lozan Antlaşmasında yer alan Osmanlı borçlarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin maddeleri ise, bu borçtan Türkiye'ye düşen payın ve bunların ödeme planının esasları konusunda hükümler taşımaktadır. Osmanlı Devleti gelirlerinin yaklaşık üçte birini tahsil eden Duyunu Umumiye İdaresi, Kurtuluş Savaşı esnasında savaşın giderlerini karşılamak üzere Ankara Hükümeti tarafından devre dışı bırakılmış ve topladığı gelirler hazineye aktarılmıştı. Lozan Antlaşmasıyla bu İdarenin işlevine son verilerek, Osmanlı borçları İmparatorluk topraklarında kurulan ülkeler ile Türkiye Devleti arasında paylaştırıldı.

Bu Antlaşmaya göre; 1912 yılı öncesi borçların %62'si, sonrası dönem borçlarının ise %73'ü yeni Türk Devleti tarafından ödenecekti. Buna göre toplam borç tutarı, 107.528.461 altın lira olup bunun 82.456.377 altın lirası ana para, gerisi faiz tutarıydı. Bu miktar, yapılan hesaplara göre Osmanlı borçlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktaydı. Antlaşmanın 46. maddesi bu borcun ödeme esaslarının, borç tahvillerini sahipleri ile Türkiye arasında yapılacak müzakerelerde belirlenmesini öngörüyordu. Borcun ödeme planı da 49. maddeyle yine alacaklılarla yapılacak görüşmelerde kararlaştırılması hükme bağlanmıştır.

Osmanlının en çok borç aldığı Devlet Fransa idi, dolayısıyla Lozan Müzakerelerinde bu konuda Fransa ile gergin tartışmalar yaşanmıştır. Antlaşmadan üç yıl sonra borçların ödenme esaslarına ilişkin olarak 1926 yılının ilk çeyreğinden itibaren Paris'te görüşmelere başlandı. Nihayet 13 Haziran 1928 tarihinde alacaklılarla bir anlaşmaya varıldı. Ne var ki, Türkiye'nin ilk taksiti ödemesinden kısa bir zaman sonra 1929 Dünya İktisadi Bunalımı çıktı. Bunun üzerine Hükümet bütçe gelirlerinin önemli bir bölümüne tekabül eden borç taksitlerinin ödemesini durdurdu. Daha sonra 1933 yılının ilk yarısında Paris'te yeni bir anlaşma imzalandı. Önceki göre daha uygun koşullar içeren bu anlaşma uyarınca sürdürülen borç

ödemeleri, 25 Mayıs 1954 tarihinde tamamlandı. Bu suretle 1854 yılından itibaren başlayan Osmanlı borçlarının tasfiyesi, 100 yıl sonra gerçekleştirilmiş oldu. Genç Türk Devleti tarafından devralınan ve tamamı ödenen toplam borçların, 2015 yılı değerleriyle uzmanlar tarafından yapılan hesaplamalara göre tutarı, 488 milyar dolar düzeyindedir.

1.4. Cumhuriyetin İlanı ve Saltanatın Kaldırılışı

Ulusal Kurtuluş Mücadelesinden büyük zaferle çıkan Türkiye, 23 Nisan 1920'den beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Milli Egemenlik esasına göre yönetiliyordu. Saltanat (padişahlık) hala varlığını koruyor ve yeni Devletin adının ve yönetim şeklinin açıklanmasında ciddi bir engel teşkil ediyordu. Bu engel, Meclisin 1 Kasım 1922 tarihinde kabul ettiği *"Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Hukuki Hâkimiyet ve Hükümranlığının Mümessili Hakikisinin Olduğuna Dair"* adlı kararla kaldırılıyor ve padişahlık resmen sona erdiriliyordu. Uzun müzakereler sonucunda 24 Temmuz 1923 günü imzalanan Lozan Antlaşması ile de Türkiye uluslararası alanda tüm egemenlik haklarına sahip olmuş ve bağımsız bir ülke statüsü kazanmıştı.

Artık yeni Türk Devletinin niteliğinin belirlenmesi, ulusal egemenliğe dayalı yönetim şeklinin hukuki bir zemine oturularak ilan edilmesinin zamanı gelmişti. Mustafa Kemal, 28 Ekim 1923 günü akşamı yakın çalışma arkadaşlarıyla yaptığı görüşmede *"Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz"* diyerek bu konudaki fikrini açıklar. Daha sonra İsmet Paşa ile geç vakte kadar çalışarak 1921 Anayasasının bazı maddelerini değiştiren bir kanun taslağı hazırlarlar. Tasarıda *"Türkiye Devletinin Hükümet Şekli Cumhuriyettir"* maddesine yer verilerek rejimin adı belirlenir. Tasarı 29 Ekim 1923 günü seçimle yeniden oluşan ikinci dönem Mecliste görüşülür ve yapılan gizli oylamada 158 milletvekilinin tamamının oyuyla kabul edilerek Cumhuriyet ilan edilir.

Ardından Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilir ve yeni Türk Devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal oybirliğiyle Ülkenin ilk Cumhurbaşkanı seçilir. Sıra Cumhuriyetin ilk hükümetinin kurulmasına gelmiştir. Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilk hükümetini İsmet Paşanın kurmasını düşünmektedir. Bu konudaki görüşlerini ve ülkenin sosyo ekonomik yapısıyla ilgili tespit ve değerlendirmelerini İsmet Paşaya gönderdiği 30 Ekim 1923 tarihli mektubunda açıklar.

Özellikle Osmanlıdan nasıl bir miras devralındığını özetleyen bu mektup, Cumhuriyetin kuruluş döneminde ülkenin içinde bulunduğu zor koşulların, yaşanan güçlüklerin, sorunların iyi bilinmesi açısından fevkalade önem taşımaktadır. Tarihi bir belge niteliğinde olan söz konusu mektup, bugünün Türkçesiyle aynen şöyledir:

“Sevgili Paşam,

Ülkenin ilk Başbakanı olarak seni düşünüyorum. Dur, hiç itiraz etme. Niye seni seçtiğimi şimdi anlayacaksın. Bizi yine büyük bir savaş bekliyor. Durumumuzun bir bölümünü Cephe Komutanı ve Lozan Baş Delegatesi olarak elbette biliyorsun. Büyük Devletlerin bu sefil duruma bakarak, kısa zamanda pes edeceğimizi sandıklarını Lozan dönüşü sen bize anlattın.

Ben sana şimdi bildiğinden daha da acıklı olan genel durumu özetleyeceğim. Bize geri, borçlu ve hastalıklı bir vatan miras kaldı. Yoksul bir köylü devletiyiz. Dört mevsim kullanabilir karayollarımız yok denecek kadar az. 4.000 kilometre demiryolu var. Bir metresi bile bizim değil. Üstelik yetersiz. Ülkenin Kuzeyini Güneyine, Batısını Doğusuna bağlamamız, vatanın bütünlüğünü sağlamamız şart. Denizciliğimiz acınacak durumda.

Köylümüzü topraklandırmalı, ihtiyacı olana bir çift öküz ile bir saba vererek çiftçi yapmalıyız. Doğudaki aşiret, bey ağa, şeyh düzeni Cumhuriyetle de, insanlıkla da bağdaşmaz. Bu durumu düzeltmeli, halkı kurtarmalıyız. Her yerde tefeciler halkı eziyor. Güya tarım ül-

kesiyor ama ekmeçlik unumuzun çoğunu dışardan getiriyoruz. Sığır vebası hayvancılığımızı öldürüyor.

Doktor sayımız 337, sağlık memuru 434, ebe sayısı 136. Pek az şehirde eczane var. Salgın hastalıklar insanlarımızı kırıyor. Üç milyon insanımız trahomlu. Sıtma, tifüs, verem, frengi, tifo salgın halde. Bit ciddi sorun. Nüfuzumuzun yarısı hasta. Bebek ölüm oranı %60'ı geçiyor. Nüfuzun %80'i kırsal bölgede yaşıyor. Bunun önemli bir bölümü göçebe.

Telefon, motor, makine yok. Sanayi ürünlerini dışarıdan alıyoruz. Kiremidibile ithal ediyoruz. Elektrik yalnız İstanbul ve İzmir'in bazı semtlerinde var. Düşmanın yaktığı köy sayısı 830. Yanan bina sayısı 114.408. Ülkeyi nerdeyse yeniden kurmamız gerekiyor. Yunanistan'dan gelecek göçmen sayısı 400 bini geçecek.

İktisadi hayatımız da, eğitim durumumuz da içler acısı. İktisatçımız çok az. Zorunlu okuma yaşındaki çocukların ancak dörtte birini okutabiliyoruz. Halkın eğitim sorunu hiç çözülmemiş. Oysa Cumhuriyet'in insan malzemesini hazırlamalı, namus cephesini güçlendirmeliyiz. Kültür eserleri kaçırılmış, kaçırılmaya devam ediliyor. Raporlarda daha ayrıntılı, daha acı bilgiler var. Bunları Bakanlara ve parti yönetim kuruluna da ver. Genel durumu tam bilsinler.

Bütçemiz, gelirimiz yetersiz. İktisadi çıkmazdan kurtulmak için geliştirdiğim bir düşünce var. Bu düşünceyi günü gelince konuşuruz. Hedefimiz milli iktisat. Bağımsızlığın sürekli olması için iktisadi bağımsızlık temel ilkemiz olmalı. Osmanlı bu gerçeği geç fark etti. Fark ettiği zaman da çok geç kalmıştı.

Cumhuriyete uygun bir Anayasaya gerek var. Bu zor durumdan nasıl çıkılabileceğini gösteren ne bir örnek var önümüzde, ne de bir deney. Ama yılmamak, ucuz ve geçici çarelerle yetinmemek, Halkı kurtarmak için sorunları çözmek, kalkınmak, ilerlemek, milli egemenliğe dayalı uygar ve özgür bir toplum oluşturmak, yüzyılımızın düzeyine yetişmek, kısacası çağdaşlaşmak ve bu büyük ideali tam olarak başarmak zorundayız.

Bunun için gerekli yöntemi, yolu birlikte arayıp bulacağız. Yoksul ve esir ülkelere örnek olacağız. Kaderin bizim kuşağımıza yüklediği kutsal bir görev bu. Bu büyük görevin ağırlığını ve onurunu seninle paylaşmak istiyorum.

Allah yardımcımız olsun.

Gazi Mustafa Kemal.”

Başbakanlığa atanan İsmet Paşa, Bakanlar Kurulu listesini TBMM'ne sunar. O dönemler hükümet programı hazırlayıp Meclise sunma usulü öngörülmediğinden Bakanlar Kurulu listesini Meclise takdiminden sonra söz alarak çalışmalarında esas alınacak noktalara ilişkin bir konuşma yapar. Bugünün Türkçesiyle şu hususlara vurgu yapar.

“Cumhuriyet Hükümeti, sözden çok iş yapmak, eylemler ve uygulamalar ile size ve milletimize güven vermek için bütün gücünü harcayacaktır. Benimsediğimiz yöntem çalışma, gayret ve iş yapma arzusudur.”

Meclisten onay alan İsmet Paşa, bu suretle Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk hükümetini kurmuş olur. İsmet Paşanın Başbakanlık görevi 1924 yılında yaşanan 3,5 aylık bir aradan sonra 25 Ekim 1937 tarihine kadar devam etmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen ekonomik programların hazırlanması ve uygulanmasında, iktisadi kurtuluş mücadelesinin verilmesinde büyük etki ve katkıları olmuştur.

1.5. 1923-1929 Dönemi İktisadi Liberal Ekonomi Uygulamaları

Ülkenin yeniden yapılandırılmasında ve milli ekonominin gerçekleştirilmesinde İzmir iktisat Kongresinde belirlenen ekonomik politika, ilke ve stratejilerle öngörülen hedeflerin yaşama geçirilmesi büyük önem arz ediyordu. Bu amaçla Büyük Dünya Ekonomik Bunalımının çıktığı 1929 yılına kadarki

dönemde bir dizi yasal düzenlemeler, atılımlar yapılmış ve yeni kurumlar oluşturulmuştur. Ağırlıklı olarak genel politika; özel sektörü yatırım yapmaya yöneltmek ve bu konuda girişimciye destek vermek şeklindeydi. Ne var ki, özel kesimin yatırımları finanse edecek sermaye birikimi ve deneyimi yetersizdi. O nedenle Cumhuriyet Hükümetleri, ülke çıkarları yönünden gerek gördüğü yatırımlara iştirak etmeye, ticari ve sanayi yaşamı finanse edecek bankaların kurulmasına çalışmıştır.

Bununla birlikte Devlet, iktisadi büyüme ve gelişmeyi bütünüyle özel sektöre vermeyi de düşünmüyordu. Esasen o dönemlerde göçler sonucu iş hayatında gayrimüslimlerden boşalan alanları hemen dolduracak güç ve nitelikte Türk girişimciler pek yoktu. Dolayısıyla devlet desteğiyle özel sektör yaratılması ve sanayileşme çabalarında bunların aktif görev almaları amaçlanıyordu.

Benimsenen ekonomik modelin en önemli uygulaması, adeta simgesi niteliğinde olan İş Bankası ve onun üstlendiği misyondur. Osmanlı döneminden devralınan Ziraat Bankası milli nitelikte olmasına karşın tarımsal alanlarda gelişmeleri desteklemek amacıyla kurulduğundan, İzmir İktisat Kongresinde bankacılık konusunda alınan karardaki amaçlara uygun düşmüyordu. Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdüren ve ulusal kurtuluş mücadelesine yardımları olan Osmanlı Bankası ise milli nitelikte bulunmuyordu. Gazi Mustafa Kemal sanayileşme hamlelerine yardımcı olacak bir ulusal bankanın kurulmasını istiyordu.

Milli Mücadeleye yardım amacıyla Hint Müslümanları tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına gönderilen paranın bir kısmı ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla harcanmış, kalan kısmı da İş Bankasının ödenmiş ana sermayesi olarak değerlendirilmiştir. Banka 1924 yılının 26 Ağustos Zafer Bayramında, 250 bin lirası ödenmiş 1 milyon sermaye ile kuruluş başvurusunu yapmış ve 9 Eylül 1924 tarihinde de resmi

açılışını gerçekleştirmiştir. Kurucu Genel Müdürlüğünü Celal (Bayar) Bey üstlenmiş ve 8 kişilik personeliyle Ankara’da tek şubelerini açmıştır. Daha sonra İzmir ve Bursa şubelerini de açan Banka; başta şeker, tekstil ve cam sektöründeki yatırımlara iştirak etmiş, madencilik alanındaki girişimlere ve liman işletmelerine destek sağlamıştır.

Daha sonra “Türkiye Sınai ve Maadin Bankası” ile “Türkiye Sanayi Kredi Bankası” kurulmuştur. Bunlardan 19 Nisan 1925 tarihinde faaliyete geçen Türkiye Sınai ve Maadin Bankası, sanayi girişimcilerini kredilendirmek ve yeni kurulacak şirketlere iştirak etmek suretiyle sanayileşme hareketlerini desteklemekle görevlendirilmişti. Ayrıca Osmanlı döneminden kalan; Beykoz Deri Kundura, Bakırköy Pamuklu Dokuma, İstanbul Feshane Yünlü Dokuma ile Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma gibi Devletin elindeki sanayi müesseslerini, oluşturulacak şirketlere devredinceye kadar yönetmek Bankanın kuruluş amaçlarındandı. Bu bağlamda her türlü bankacılık işlemlerini yapacaktı.

Ne var ki, geçici olarak yönetmekle görevlendirildiği fabrikaların işletme sorunları, mali sıkıntıları nedeniyle yarasında öngörülen diğer hizmetleri yerine getirmekte başarılı olamamıştır. Büyük dünya iktisadi bunalımından sonra Cumhuriyet Hükümetlerinin izleyeceği devletçi yeni ekonomik politikaların uygulanmaya başladığı 1932’in Temmuzunda Banka kapatılarak, yerine sınai faaliyetleri yürütmekle görevli “Devlet Sanayi Ofisi” ve yatırımlara finansman kaynağı sağlamak amacıyla da “Türkiye Sanayi Kredi Bankası” kurulmuştur. Yine ekonomik kalkınmayı desteklemek ve uygun bulunan inşaat yatırımlarını kredilendirmek amacıyla da 1926 yılında “Emlak ve Eytam (yetimler) Bankası” hizmete alınmıştır.

Halkın en önemli ihtiyaç maddelerinden olan şeker, dış alım yoluyla temin edilmekteydi. Şeker üretiminin yurt içinde gerçekleştirilmesi için Osmanlının son dönemlerinde bazı girişimler olmuş, ancak bunların hiç biri sürekli uygulama ola-

nağı bulamamıştı. İzmir İktisat Kongresi kararları ışığında Türkiye’de Şeker Fabrikalarının kurulmasını teşvik ve özendirmek üzere 8 Nisan 1925 tarihinde “Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun” adıyla özel bir yasa çıkartılmıştır. Bu yasayla kurulacak fabrikalara bölgelerinde tekel ayrıcalığı tanınıyor, yürürlükteki Sanayi Teşvik Kanunundan yararlanılması sağlanıyordu. Ayrıca 18 yıl tüketim vergisinden muaf tutuluyordu. Pancar üreticileri için ise kendilerinden 10 yıl arazi vergisi alınmaması, fabrika çalışanlarının da 10 yıl süre ile kazanç vergisi kapsamı dışında kalması yasa hükümleri arasında yer alıyordu.

Ülkede şeker fabrikası kurulması konusunda ilk girişim, konuya ilgi duyan ve anılarında açıklandığı üzere pilot tesis niteliğinde pancardan basit yöntemle şeker üretimi yapan Uşak’lı Molla Ömeroğlu Nuri (Şeker) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla Nuri Beyin önderliğinde 600 bin TL sermayeli “Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş.” kurulmuştur. Daha sonra Şirket’in sermayesi Sanayi ve Maadin Bankası ile tesisleri kuracak Skoda Firmasının iştirakiyle 1.200 bin TL’ye çıkarılmıştır. Temeli 6 Kasım 1925 tarihinde atılan ve başlangıçta günde 500 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan Fabrika, 17 Aralık 1926 günü işletmeye alınmıştır. Ne var ki, biraz da yer seçiminden kaynaklanan sorunların etkisiyle çok düşük kapasiteyle çalışması sonucu ilk yıllarında sürekli zarar etmiş ve mali sıkıntılar yaşamıştır. Bu durum üzerine Fabrika 1931 yılında Sanayi ve Maadin Bankasına devredilmiş, 1933 yılı ilk çeyreğinde de yeni kurulan Sümerbank bünyesine alınmıştır.

Uşak Şeker Fabrikasının kuruluş dönemlerinde yine şeker üretimi amacıyla 14 Haziran 1925 tarihinde 500 bin TL sermayeli “İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları T.A.Ş.” kurulmuştur. Sermayesinin yüzde 68’i İş Bankasına, yüzde 10’u Ziraat Bankasına ve gerisi de özel şahıslara ait olan Şirket tarafından, 22 Aralık 1925 tarihinde Alpulu Şeker Fabrikasını temeli atılmış ve 26. Kasım 1926 günü işletmeye açılmıştır. Başlangıçta

günde 500 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan Fabrika, Uşak'tan önce Türkiye'de ilk şeker üretimini gerçekleştirmiştir. Bu iki fabrika üretimleriyle, 1933 yılına kadar ülke şeker ihtiyacını kısmen karşılamışlardır. Bir anlamda Uşak ve Alpu Şeker Fabrikaları kazandıkları deneyimlerle daha sonra kurulacak şeker fabrikaları işletmeciliğinde ve pancar tarımı konusunda okul görevi yapmışlardır.

Genç Türkiye Cumhuriyetinin Başkenti Ankara'nın, imar faaliyetlerinin gerektirdiği çimento ihtiyacının karşılanması amacıyla 1926 yılında, Ankara Belediyesi ile bir Fransız Firmasının eşit ortaklıkla kurdukları Şirket tarafından 1926 yılında Çimento Fabrikasının temeli atılmıştır. Ankara'nın ilk önemli endüstriyel işletmesi olan Fabrika 1928 yılında işletmeye alınmış, aynı yıl içerisinde de Ankara Çimentoları T.A.Ş.'ne devredilmiştir. Yine bu sektörde 1926 yılında Bakırköy Çimento Fabrikası, 1929 yılında da Zeytinburnu Çimento Fabrikası üretim faaliyetine geçirilmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin 1920'li yıllarda yapılan stratejik yatırımlarından biri de "Kayseri Uçak ve Motor Fabrikası"dır. Güçlü ve bağımsız bir devlet varlığının sağlanması için güçlü bir orduya sahip olmak gerektiği bunun da ulusal bir savunma sanayinin kurulmasıyla mümkün olabileceği yönetim kadrolarınca çok iyi biliniyordu. Özellikle de hava gücünün önemi son savaşlarda açık bir şekilde görülmüştü. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, "*İstikbal göklerde dir. Göklerini koruyamayan milletler, yarınlardan asla emin olamazlar*" ve "*Bütün tayyarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması ve hava harp sanayinin de bu hesaba göre inkişaf ettirilmesi icap eder*" sözleriyle bu projenin önem ve gereğine güçlü vurgu yapıyordu.

Uçak sanayinin önemine dikkat çekmek ve ilgiyi artırmak için de 16 Şubat 1925 tarihinde adı daha sonra "Türk Hava Kurumu" olarak değiştirilen "Türk Tayyare Cemiyeti" kurulmuştur. Türkiye'de uçak üretimi konusunda Almanya'nın ünlü uçak üreticisi Junkers Firmasıyla Türkiye'de bir fabrika

kurulması hususunda bir dizi görüşmeler yapıldı. Müzakerelerin olumlu sonuçlanması üzerine 15 Ağustos 1925 tarihinde Firma Temsilcileriyle Türk Hükümeti arasında fabrikayla ilgili bir sözleşme imzalandı. Buna göre her iki tarafın eşit ortaklığıyla bir Şirket kurulması öngörülmüştü. Sözleşme gereğince Türk tarafını temsil eden Türk Hava Kurumu ile Junkers Firması arasında 3.000.000 TL sermayeli “Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi” (Tomtaş) adıyla bir şirket kuruldu. Fabrikanın kuruluş yeri olarak da stratejik bir bölge olarak Kayseri belirlendi ve kuruluş çalışmalarına hızla başlandı.

O günlerin zor koşullarına ışık tutması yönünden önem taşıyan bir noktaya da değinmek gerekir. Kayseri’ye henüz demir yolu ulaşımı olmadığından Almanya’dan gelen makine ve tesisat, deniz yoluyla İskenderun’a getiriliyor, buradan trenle Ulukışla’ya iletiliyordu. Ulukışla’dan sonra montaj malzemelerinin Kayseri’ye intikali ise, ancak develer ve kağnılarla mümkün olabiliyordu.

Fabrikanın 6 hangar ve bir enerji santralinden oluşan birinci ünitesi törenle 6 Ekim 1926 günü hizmete alındı. Uçak üretim ünitesinin de bir yıl sonra devreye girmesi planlanmıştı. Ne var ki, büyük umutlar beslenen fabrikanın tamamlanması kurucu firma Junkers’in yaşadığı mali sorunlar nedeniyle yarıda kaldı ve 3 Mayıs 1928 tarihinde hisseleri devralınarak ortaklığa son verildi. Büyük dünya ekonomik bunalımın yaşandığı dönemlerde kapalı kalan fabrika 1931 yılında Milli Savunma Bakanlığı bünyesine alınarak Kayseri Tayyare Fabrikası adıyla tekrar faaliyete geçirildi. Uçak üretimi konusunda da değişik ülke firmalarıyla temas ve görüşmeler sürdürüldü. Bu konuda ilk anlaşma bir Amerikan Firmasıyla yapıldı ve bunu diğer yabancı firma anlaşmaları izledi. Bu anlaşmalar sonunda Fabrika II. Dünya Savaşına kadar toplam 112 adet değişik tiplerde uçak üretimi gerçekleştirmiştir. Tesislerde üretilen son uçaklar bir İngiliz Firmasının lisansı ile yapılmıştır. Savaştan sonra Amerikan yardımları nedeniyle uçak üretimi durdurulmuş ve

1950 yılında da tesislerde uçak bakım ve onarımının yapılması amacıyla Kayseri Hava İkmal ve Bakım Merkezine dönüştürülmüştür.

Daha sonra uçak üretimi konusunda 1930'lu yılların ikinci yarısında Nuri Demirağ tarafından yoğun çalışmalar sürdürülmüş, bunların neticesinde İstanbul'da bir Tayyare Etüd Atölyesi tesis edilmiştir. Atölye ilerleyen yıllarda genişletip geliştirilerek uçak üretim tesisi haline getirilmiş ve burada değişik tipte sivil havacılıkta kullanılan uçaklar üretilmiştir. Bunlardan 6 kişilik yolcu uçağı 11 Şubat 1944 tarihinde İstanbul'dan Ankara'ya gidiş dönüş uçuşu yaparak ülkede büyük sevinç yaratmıştır. Ne yazık ki, Nuri Demirağ'ın bu tesisi, bir takım talihsizlikler ve engellemeler sonunda devre dışı bırakılmıştır.

Önce de açıklandığı üzere, Osmanlı topraklarında bulunan maden yataklarının işletme imtiyazları yabancı firmalar ve onların işbirlikçisi yerli gayrimüslimlere verilmişti. Başta çinko, kurşun, demir, manganez, boraks gibi madenlerin işletmeciliği yabancılar tarafından yapılmakta ve tamamına yakını ihraç edilmekteydi. Cumhuriyet kadroları, başlangıçta madencilik sektöründe de İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda yabancı sermayeye girişlerine değil kapitüler ayrıcalık isteyenlere karşı tavır almışlar ve yeni yatırım girişimlerine sıcak bakmışlardır. Bu çerçevede yatırımcı sermaye girişimleri Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğunlaşmış, 1930 yılına kadar maden üretimi yapmak üzere hissedarları veya kurucuları arasında yabancıların olduğu 11 yeni şirket faaliyete geçmiştir.

Bu arada Cumhuriyet rejimi, bu sektörde de yeni düzenlemelere yönelme ihtiyacı duymuştur. Öncelikle bilimsel madencilik tekniğinin öğretilmesi, yeterli düzeyde olmayan usta, teknisyen ve mühendis sayılarının artırılması ön planda tutulmuş, bu amaçla 1924 yılında Zonguldak'ta Yüksek Maden ve Sanayi Mektebi açılmıştır. Madenlere ait ruhsat, imtiyaz ve harçlarla ilgili 1925 yılında Başbakanlık kararnamesi yayınlan-

muş, petrol arama ve işletme hakkı 1926 yılında çıkartılan bir yasayla devlete bırakılmıştır. Aynı yıl içerisinde Maden Arama ve İşletme İdaresi kurulmuş. maden işletmeciliği için gerekli finans desteğin, İş Bankası tarafından verilmesi amacıyla 1927 yılında kararname çıkartılmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunda Türkiye’de ulaşım olanakları fevkalade sınırlı ve yetersiz durumdaydı. Yaklaşık 14.000 km uzunluğunda çoğunlukla satırları bozuk ve köprülerden yoksun karayollarında motorlu araç kullanımı ancak hava koşullarının müsait olması durumunda mümkün olabiliyordu. Ayrıca küçük yerleşim birimleri arasında dar ham toprak yollar mevcuttu. En yaygın ulaşım aracı ise ahşap tekerlekli kağnılardı. Bu durum halkın ve ülkenin ulaşım ihtiyaçlarının karşılanmasında çok yetersiz kaldığı gibi ciddi sorunların yaşanmasına da neden oluyordu. İzmir İktisat Kongresinde özellikle çiftçi temsilciler tarafından gündeme getirilen bu sorun, ekonomik gelişmenin önünde bir engel olarak görülüyordu. Dolayısıyla ulaşım alt yapısının iyileştirilmesi, geliştirilmesi hususu Cumhuriyet Hükümetlerinin iktisadi politikalarının ana hedefleri arasında yer almıştır.

Bu yaklaşımla kuruluş döneminde ulaşım sorunlarının çözümünde demiryolu politikası ön planda tutulmuş, Ankara hükümetlerinin en önemli ekonomik faaliyeti bu sektörde gerçekleşmiştir. Daha Cumhuriyetin ilanından önce 1923 başlarında hazırlanan ve ülkenin genel alt yapı yatırımlarını kapsayan ‘Umuru Nafia (Bayındırlık) Programı’nda ulaşım alt yapısının geliştirilmesine öncelik tanınmış ve demiryolu ulaşımına ağırlık verilmiştir. Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti coğrafyasına toplam 4112 km demiryolu hattı kalmıştı. Bunun 3756 km’si yabancı imtiyazlı yabancı firmalar tarafından yapılmış, 356 km’si de Doğu Anadolu işgali sırasında Ruslar tarafından inşa edilmişti. En uzun hat İstanbul’dan Ankara ve Konya’ya uzanan 1032 km’lik Anadolu Hattı idi. Lozan görüşmelerinde varılan mutabakat üzerine Osmanlı döneminde imtiyazlı

demiryolu hatları inşa ederek işleten firmalar bu haklarını koruyacaklardı. Bu demiryolu güzergahlarının belirlenmesinde en önemli etken ise yabancı şirketlerin ticari ve siyasi çıkarları olmuştur.

Devralınan demiryolları ülkenin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı gibi ülkenin bir çok yerinde bu ulaşım olanağı bulunmuyordu. Cumhuriyetin başlangıcında demiryolu ulaşımına büyük önem verilmesi nedeniyle siyasi etkiden uzak kalmak ve ulusal yasalara uymak koşuluyla yabancı sermaye tarafından yeni hatların kurulmasına olumlu yaklaşıldı. Bu bağlamda yapılan görüşmeler sonunda Amerikan Chester Firmasıyla, Ankara'dan Akdeniz ve Karadeniz'e, Doğu Anadolu'dan Musul'a kadar uzanmak üzere 4000 km uzunluğunda bir demiryolu hattı inşası için 1923 tarihinde bir sözleşme yapıldı. Ancak bazı gelişmeler sonunda Firmanın bundan vazgeçmesi üzerine proje yaşama geçirilemedi.

Önceleri, ülkenin salt iktisadi kalkınması yönünden değil sosyal yaşamın gelişmesi, bölgeler arası toplumsal birlikteliğin sağlanması açısından da çok önemsenen demiryolu hatlarının millileştirilmesi, devletin mali yetersizliği nedeniyle programlara alınmadı. Ancak bunlardan stratejik önem taşıyan Anadolu Hattının devleştirilmesi, 22 Nisan 1924 tarihinde çıkartılan bir yasayla karara bağlandı. Hattın yapımcısı Şirketin sermaye yapısındaki değişikliklerin de etkisiyle 1032 km uzunluğundaki bu hat, uzun müzakerelerden sonra ancak 1928 yılında millileştirilmiştir. Asıl demiryolu hatlarının yoğun bir şekilde ulusallaştırılması, devletçi iktisadi politikaların uygulandığı 1930'lu yıllarda gerçekleştirilmiştir. Bu çabalar 1938 yılına kadar sürdürülmüş ve dönem içerisinde yabancı firmaların ellinde bulunan toplam 3.387 km. uzunluğunda demiryolu hattı satın alınarak devleştirilmiştir.

Bu millileştirme uğraşlarının yanı sıra devletçe yeni demiryolu hatlarının kurulması ve işletilmesi alanında da Ankara Hükümetlerince önemli çalışmalar yapılmıştır. Liberal ekono-

milerin uygulanmaya başladığı 1923-1929 döneminde etkin bir şekilde sürdürülen çabalar, 1929 Dünya İktisadi Bunalımın etkisiyle yavaşlamış, 1930'lu yılların ilk çeyreğinde tekrar hız kazanmıştır. Demiryolu yapım ve işletmeciliğini devlet egemenliğine bırakan yasanın çıktığı 1924 yılından 1931 yılına kadar toplam 1630 km uzunluğunda demiryolu inşası gerçekleştirilmiştir. İzleyen yıllarda yapılanlarla birlikte Cumhuriyetin ilanından 1938 yılına kadar geçen 15 yıllık süreçte toplam 2815 km. demiryolu inşası tamamlanıp, hizmete konulmuştur.

Ulusal güvenlik kaygıları da dikkate alınarak projelendirip inşa edilen demiryolu hatları arasında Anakara-Zonguldak, Fevzipaşa-Diyarbakır, Samsun-Sivas gibi ana hatlar önem taşımaktadır. Bunların yanı sıra mal dolaşımını kolaylaştırıp, yaygınlaştırmak için; Kütahya-Balıkesir, Afyon-Karakuyu ve Malatya-Çetinkaya gibi İltisak (bağlantı) Hatları da inşa edilmiştir. Devlet tarafından inşa edilen ana hatlarla birlikte bağlantı demiryolu hatlarının en büyük bölümü ilk on yıl içerisinde işletmeye alınmıştır.

O dönemlerin zor ve kısıtlı koşullarında adeta kazma kürekle gerçekleştirilen bu çalışmaları, günümüz teknik olanakları ve iş makineleriyle karşılaştırıldığında 2815 km'lik demiryolu inşasını büyük bir başarı olarak değerlendirmek gerekir. Önceleri yabancılardan alınan kredilerle gerçekleştirilen demiryolu yapım projeleri, daha sonra tahviller çıkartılarak yapılan iç borçlanma yoluyla finanse edilmiştir. Bunlardan 1933 yılında Ergani-Diyarbakır Hattı ve 1934 yılında Sivas -Erzurum Hattı için hazine tahvilleri çıkartılmış, Sivas-Erzurum ve Malatya-Çetinkaya demiryolu hatlarının yapım ihalesini de bir Türk Şirketi üstlenmiştir. Bu yıllar demiryolu yapımında ve ulaşımında bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Demiryolu ulaşımına büyük önem veren genç Türkiye Cumhuriyeti, denizyolu taşımacılığı ve deniz ticareti filosunun zenginleştirilmesi konusunda da radikal adımlar atmıştır. Ülkenin toplam 8333 km'lik uzun deniz kıyılarında deniz ulaş-

tırması ve önemli limanların işletmeciliği, Osmanlı zamanında verilen imtiyazlarla büyük oranda yabancı şirketlerin elindeydi. Kabotaj hakkı olarak bilinen Türk kıyılarında deniz taşımacılığı ve deniz işletmeciliği alanında yabancılara verilen bu imtiyaz Lozan Antlaşmasıyla kaldırılmış ve bu hak Türklere bırakılmıştır. Daha sonra 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe giren ve çıkışı her yıl bayram olarak kutlanan Kabotaj Kanunu ile yabancılara tanınan ayrıcalıklar yok sayılmış, diğer devletlerde olduğu gibi bu hak Türk yurttaşlarına verilmiştir. Yasayla birlikte bu sektörde de millileştirme uygulamaları yoğunlaştırılmıştır. Bu kapsamda İstanbul ve İzmir Limanları 1925 ve Haydarpaşa Limanı da 1927 yılında devletleştirilerek yönetimlerine el konulmuştur. Ayrıca, bu sektörde de yabancılardan boşalan iş alanlarına Türk girişimcilerin girmesi teşvik edilmiştir. Daha sonra 1933 yılında Devlet Denizyollarının kuruluşuyla uygulanan ekonomik politikalar doğrultusunda deniz ulaşım alanında da devlet işletmeciliği öncelik kazanmıştır.

Bu arada İttihat Terakki döneminde yasalaştırılan ve geçerliliği 1928 yılında sona erecek olan “Teşviki Sanayi Kanuni Muvakkatı” gözden geçirilip günün koşullarına göre yeniden hazırlanarak 28 Mayıs 1927 tarihinde tekrar yürürlüğe konulmuştur. Yenilenen Sanayi Teşvik Kanunu, Cumhuriyet Türkiye’sinin sanayi teşvik alanındaki ilk yasası niteliğinde olup, bundan çok sayıda firma yararlanmıştır. Teşvik yasasıyla; yatırımcıya 10 hektara kadar arazi bağışı yapılabilmekte, kolay arazi temin edilebilmekte ve kazanç, gümrük vergileri ve harçlarda muafiyet tanınmaktadır. Ayrıca yatırımcıların bir takım giderlerinde indirim yapılmakta ve prim ödeme desteği sağlanmaktadır. Bu teşviklerden yararlanacak kuruluşlar da belirli kriterlere göre sınıflandırılmıştır. Daha sonra 8 Haziran 1929 tarihinde “Sanayi Koruma Kanunu” çıkartılmıştır. Teşvik Yasasının çıktığı 1927 yılında Kırıkkale Mühimmat Fabrikası, Bünyan Dokuma Fabrikası ve Bursa Dokumacılık Fabrikası ile Eskişehir Kiremit Fabrikası hizmete alınmıştır.

Bir yıl sonra da; Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası, Malatya Elektrik Santrali ve Gaziantep Mensucat Fabrikasının kuruluşları gerçekleştirilmiştir.

Ekonomik büyüme ve gelişme programlarında danışma organı görevi yapmak üzere 1927 yılında çıkartılan bir yasayla “Ali İktisadi Meclisi” kurulmuştur. Başbakanlığa bağlı bir danışma kurulu niteliğinde olan Meclis, 12’si uzmanlar arasından Hükümetçe belirlenecek kişilerden, 12’si de meslek odaları ve kuruluşlarınca seçilecek temsilcilerden olmak üzere toplam 24 üyeden oluşmaktaydı. Meclis’in temel görevleri ise; dünyada uygulanan iktisadi politikaları, gelişmeleri yakından takip etmek ve bunların Türkiye’ye etkilerini rapor halinde Hükümete sunmaktı. Yanı sıra iktisadi sorunlar ve ihtiyaçlar konusunda araştırmalar yapmak ve iktisadi mevzuatta gerekli görülen değişikliklere ilişkin önerilerde bulunmaktı. Araştırmacı yanı ağır basan Meclis, hazırladığı raporlar ve önerileriyle Türkiye’de planlı ekonominin kurulması ve KİT’lerin oluşturulması çalışmalarına katkı sağlamıştır. Ancak kendisinden beklenen görevleri yeterince sağlayamaması üzerine 1935 yılında işleyişine son verilmiştir. Bu arada ülkenin nüfuz, tarım ve sanayi varlığını belirlemek amacıyla da 1926 yılında Devlet İstatistik Umum Müdürlüğü (DİE) kurulmuş ve 1927 yılında genel sayım yapılmıştır.

Önce de açıklandığı üzere, ağırlıklı olarak iktisadi politikaların esasını tarımsal ürünlere dayalı sanayileşme modeli oluşturmaktaydı. Bu strateji, İzmir İktisat Kongresi kararlarında açık bir şekilde yer almıştı. Zor ve güç yaşam koşulları altında bulunan Anadolu insanının temel gereksinimlerinin başında giyim malları ve gıda gelmekteydi. Bunların ilk madde üreticileri de hayvancılık ve tarım sektöründe çalışan çiftçilerdi. Bu itibarla tarıma dayalı sanayileşmede ana hedef; bir yandan halkın temel ihtiyaçlarını karşılanmasını sağlarken, bir yandan da tarım sektöründe kalkınmayı güçlendirmektir. Kırsal kesimde yaşayan insanlar, 1927 yılı sayımına göre 13.648.270 olan toplam

nüfuzun %76'sını oluşturmakta, toplumun omurgasını teşkil etmekteydi. Birbirini izleyen uzun savaş koşullarının etkisiyle yoksul ve adeta sahipsiz bırakılan köylü yurttaşların sıkıntıları ve sorunları büyüktü. Bunların çözüme kavuşturulması, hala ilkel yöntemlere yapılan tarımsal faaliyetlerin modernize edilmesi, desteklenmesi hususu Cumhuriyet yönetiminin temel amaçları arasındaydı.

Osmanlı Devletinin en büyük gelir kalemi olan ve tarım kesiminden toplanan Aşar (öşür) vergisi, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da uygulanmış ve devlet gelirlerinin önemli bir dilimini oluşturmuştur. Nitekim 1924 yılı 153 milyon lira olan devlet gelirlerinin yüzde 18'i Aşar vergisinden sağlanmıştır. Verginin geliri, köylülerin ürettikleri buğday, arpa, pirinç, darı, karpuz, yonca, zeytin ve meyve gibi tarımsal ürünlerden %10 oranında aynı olarak, bazı ürünlerde nakdi olarak tahsil ediliyordu. Bu oran bazı bölgelerde ve ürünlerde değişiklik gösterebiliyordu. Ne var ki, dinsel nitelik de kazandırılan bu verginin toplanmasında ciddi güçlükler yaşanmıştır. Tarımsal üreticiye büyük yük getiren, onları sıkıntıya sokan Aşar vergisi, 17 Şubat 1925 tarihinde çıkarılan bir yasayla uygulamadan kaldırılmıştır. Bu önemli değişiklikle tarımsal üreticilere destek olmak ve onların vergi yüklerini hafifletmek amaçlanmıştır. Akabinde çıkartılan tüketim vergisi gibi yeni vergi kanunlarıyla devletin vergi gelirleri özellikle 1930'lu yıllardan itibaren şehir halkından sağlanmaya başlanmıştır. Aşarın kaldırılmasının uzun vadede yararlarından biri de kırsal alanda tarım üreticileri üzerinde büyük etkinlikleri olan çevrelerin (mültezimler) devre dışı bırakılmasıyla kırsal alanda küçük ve orta ölçekli işletmelerin çoğalmasına, güçlenmesine vesile olmuştur.

Tütün ve sigara ticareti, Osmanlıdan kalan şekliyle bir Fransız Şirketine ait Reji İdaresinin tekelinde bulunuyordu. Yaptığı işlerden dolayı Reji, devlete belirli bir hisse veriyordu. Ne var ki, İdare bir yandan devlete ödediği hisseyi küçük tutarken,

diğer yandan tütün üreticisi ve tüketicisini istismar ederek haksız kazanç sağlıyordu. Reji İdaresi 1 Mart Kasım 1925 tarihinde 4 milyon bedelle Fransızlardan satın alınarak millileştirildi. Daha sonra 26 Kasım 1925 tarihinde çıkartılan “Tütün İdarei Murakatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı Hakkında Kanun” ile tütün ve sigara ticaretiyle ilgili tüm hak ve yükümlülükler Devlet tekeline alındı. Bu düzenleme bir yandan tütün üreticisine ek kazanç sağlarken, öte yandan Devletin bu alandaki gelirini önemli ölçüde artırmıştır. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü 8 Kasım 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde tarımsal faaliyetler ilişkin yaptığı konuşmada; “*Biliyorsunuz ki, Türkiye’de Tekel konusu özel bir yasa ile bir kaç yıldan beri deneyim döneminindedir. Tekel usulünün bu ülke için en doğru olduğunu kanıtlamıştır. Beş yıl önce ülkeye 4-5 milyon TL gelir bırakan Reji, devlet elinde, içinde bulunduğumuz yılın (1928) gelirini 22 milyona bağlamak yolundayız.*” açıklamasını yapar. Reji İdaresinin satın aldığı tütün miktarı 1924 yılında 4 bin ton iken, devlet tekeline bu miktar 9 bin ton’a yükselmiştir..

O dönemler ulusal gelirden %70 paya sahip olan tarım sektöründeki üreticileri desteklemek ve üretim artışını sağlamak amacıyla köylüye; para, tohum ve zirai alet gibi yardımlar yapılmış, Rize ve Borçka’da fındık ve çay tarımının geliştirilmesi için 1924 yılında çıkartılan bir kanunla bir dizi teşvikler getirilmiştir. Yapılan düzenlemelerle, tarım ve hayvancılık alanında bilimsel yöntemlerin öğrenilip uygulanması için yeni eğitim kurumları açılmıştır. Bunlardan 20 Haziran 1927 tarihinde çıkartılan “Ziraat ve Baytar (veteriner) Enstitüleri ile Ali Mektepleri Tesisine ve Ziraat Tedrisatının İslahına Dair Kanun” ile Yüksek Ziraat ve Yüksek Baytar (veteriner) okulları ve enstitüleri kurulmuş, buralarda bilimsel araştırma, eğitim ve öğretim yapma olanağı sağlanmıştır. Topraksız çiftçilere toprak verilmesi için 8 Haziran 1929 yılında “Topraksız Çiftçiye Toprak Verilmesi Hakkında Kanun” yürürlüğe konularak yoksul kesime gelir kaynağı yaratılmış, tarımsal faaliyetlerde üretim ve verim artışının sağlanmasına gayret edilmiştir.

Ankara Hükümetleri Cumhuriyetin ilk yedi yılında mali istikrarın sağlanması amacıyla bütçe açıklarından kaçınarak, gelirene denk harcama yapmaya büyük özen göstermiştir. Bu suretle bu dönemde yıllık bütçeler çoğunlukla düşük seviye de olsa fazla ile kapanmıştır. Sıkı para politikası uygulanarak enflasyonist bir ortamın yaşanmamasına özen gösterilmiş ve bunun sonucunda enflasyon oranları, ortalama olarak tek haneli rakamlarda kalmıştır. Cumhuriyetin başlangıcında henüz Merkez Bankasının kurulamaması nedeniyle Osmanlı Bankasıyla yapılan bir anlaşma üzerine bu bankaya 1935 yılına kadar banknot ihraç etme imtiyazı verilmişti. Bu suretle Osmanlı Bankası, Merkez Bankası işlevini üstlenerek kağıt para basımını kontrol etmiştir. Kağıt para arzı bu dönemde pek fazla değişiklik göstermemiş ve bunun sonucu olarak da enflasyon artışlarına imkan verilmemiştir.

Osmanlı döneminden kalan ve devletin egemenlik haklarına ters düşen gümrük tarifelerinin, Lozan Antlaşmasıyla verilen 5 yıllık sürenin bittiği 1929 yılında Türkiye Devleti, bağımsız bir dış ticaret politikası uygulama olanağına kavuşmuş oluyordu. Bu yıla kadar geçen süreçte dış alımda uygulanan gümrük tarifelerinin düşük düzeyde kalması ile liberal dış ticaret politikası izlenmesinin sonucunda dış ticaret açığı kronik bir hale gelmişti. Özellikle de 1929 yılında gümrük tarifelerinin yükseleceğini bilen ithalatçıların stoklama amacıyla aşırı mal alımları, açığın bir yıl öncesine göre katlanmasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminin gümrük konusunda ilk uygulaması 1929 tarihinde çıkartılan “Gümrük Tarifeleri Kanunu” ile başlatılmıştır. Yılın son ayında yürürlüğe konulan başka bir yasayla da “Gümrük ve İhisarlar Vekaleti” kurulmuştur.

Ülkenin çıkarları doğrultusunda hazırlanıp yürürlüğe konulan yeni gümrük tarifesiyle; tarımsal makine, araç ve gereçlerle sanayi yatırımlarında kullanılacak makine ve donanıma gümrük bağışıklığı tanınırken, Ülkede üretimi yapılan ve yapılacak olan; iplik ve kumaş, un şeker gibi gıda maddeleriyle

deri ve ağaç ürünleri, çimento gibi malların ithalatında yerli sanayi korumak amacıyla çok yüksek vergi oranları getirildi. Dönemin son yıllarında toplam ithalatın yaklaşık yüzde 60' unu oluşturan iplik, kumaş, tahıl ve tahıl ürünleri, şeker, çay, kahve, pamuk ve yün ürünleri, madenler ve ürünleri kapsayan mallardan sağlanan gümrük vergisi hasılatında yeni tarifeye önemli artışların beklentisine girilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yedi yılını kapsayan 1923-1929 döneminin ekonomik gelişmesi değerlendirildiğinde; sanayileşmeye büyük önem verildiği, bunun da özel sektör öncülüğünde gerçekleştirilmesini amaçlayan liberal bir iktisadi politika izlendiği görülür. Dönem içinde sanayi sektöründeki yatırımların büyük bölümü ise devlet özel kesim işbirliğiyle tüketim mallarına yönelik olarak gerçekleştirilmiş, bunların başında da yüzde 44 ile gıda ve tütün, yüzde 24 ile de dokuma sektörleri gelmiştir. Ne var ki, bir yandan kaynak ve alt yapı yetersizliği, bir yandan devlet demiryollarının millileştirilmesi için yapılan harcamalar ile özel kesimin sermaye, deneyim noksanlığı nedenleriyle iktisadi kalkınma beklentilerinin gerisinde kalmış, sanayileşme çabalarında sınırlı bir büyüme sağlanabilmiştir. Bu durumun yaşanmasında büyük yatırım projelerinin finansmanı için başvurulmuş dış kaynaklardan olumlu bir sonuç alınamamasının da etkisi olmuştur. Bu arada savaşlar esnasında boş kalan tarım alanlarının tekrar ekilip biçilmesi ve verilen destekler sonucu tarımsal üretimde önemli artışlar elde edilmiştir. Başta buğday olmak üzere belli başlı tarım ürünlerindeki üretim artışları, dış piyasalardaki uygun koşulların da etkisiyle ihracatta olumlu gelişme elde edilmiştir.

Cumhuriyet Yöneticileri 1929 yılında, bir yandan tarımsal üretimdeki iyileşmeler, öte yandan devletin sahip olduğu gümrük tarifelerindeki egemenlik hakkının sağlayacağı vergi artışı nedenleriyle iyimser bir beklenti içerisine girmişlerdi. Ancak

bu iyimserliğe karşın, giderek büyüyen dış ödemeler dengesi açıklarının yarattığı sorunlar Ankara’da yoğun tartışmalara neden oluyor, yeni iktisadi politika arayışlarını beraberinde getiriyordu. Osmanlı dış borç taksitlerinin ilk ödemesinin 1929 yılında başlayacak olması da mevcut sıkıntıları artırıyor-
du. Dış ticaret açığı ve parasal krize çözüm arayışlarında; sanayileşme çabalarının yetersizliği ön plana çıkıyor, özellikle dokuma sanayi ürünleri gibi mallarda etkin bir ithal ikamesi-
ne gidilmesi görüşleri ağırlık kazanıyordu. Zira ithalatın yar-
rıdan fazlası bu tür ürünlerden oluşmaktaydı. Bunun üzerine
1929 yılı ortalarında başkanlığını Başbakanın yaptığı danışma
kurulu niteliğindeki Ali İktisat Meclisi “Türkiye’nin İktisadi
Programı”nın hazırlanması konusunda çalışma başlattı. Daha
sonra bu görevi İktisat Vekaleti üzerine alarak “İktisadi Vazi-
yetimize Dair Rapor” başlığı altında bir rapor düzenledi. Bu
çalışmaların özünü; ihracatın artırılma arayışları ve öncelikli
olarak mal bazında ithal ikamesi konuları oluşturuyordu. Bu
hazırlıklar daha sonra 1930’lı yıllarda uygulanacak ekonomik
politikalara ışık tutmuştur.

1.6. 1929 Dünya İktisadi Bunalımı ve Türkiye’ye Etkileri

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş dönemi olan 1920’li yılların
sonunda New York Borsasında 24 Ekim 1929 Cuma günü tüm
dünyayı etkisi altına alacak bir kriz ortaya çıktı. “Kara Cuma”
diye anılan bu ünlü İktisadi Bunalım, önce sanayileşmiş ülke-
lerde, daha sonra tüm dünya ülkelerinde kısa zamanda etki-
sini gösterdi. Beklenmedik bir anda ortaya çıkan kriz, ülkeleri
dünya ekonomik sistemiyle entegre olma durumlarına göre
farklı etkilemiştir. Yaşanan ekonomik bunalım, genelde hızlı
üretim düşüşlerine, talep daralmasına ve tarımsal ürün fiyat-
larında büyük gerilemelere neden olmuştur. Dolayısıyla ülke-
lerin ekonomilerinde hızlı küçülme yaşanmış, dış ticaretlerin-
de açıklar oluşmuş, binlerce iş yerleri kapanmış ve dünyada
büyük bir işsizler ordusu ortaya çıkmıştır.

Bunalımın çıktığı Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşından sonra yeni teknolojik buluşlarla ekonomisi en hızlı büyüyen bir ülke durumundaydı. Wall Street’deki borsa işlemlerinden çıkan Krizin doğuş nedenleri üzerine iktisat tarihçileri tarafından pek çok araştırma yapılmıştır. Bunların ortak kaldıkları tespitlere göre; 1920’li yılların sonuna doğru sermaye New York Borsasına yoğun bir şekilde yöneliyor, bunun üzerine hisse senedi fiyatları aşırı bir şekilde yükseliyor. ABD Merkez Bankası gibi çalışan, Rockefeller ve Rothschild Aileleri tarafından kurulan Federal Rezerv Bankası (FED) bu duruma müdahale etmek amacıyla faiz oranlarını yüzde 100 oranında artırıyor. Bu durum fiyatları spekülâtif amaçlı aşırı yükselmiş hisse senedi sahiplerini yoğun şekilde satışa yönlendiriyor. Borsadan beklenmedik anda yaşanan bu kaçışlar, sermaye çevrelerinde büyük bir panik yaratıyor ve New York Borsasının sert bir şekilde çöküşüne neden oluyor. Borsanın çöküşüyle birlikte bankalar da büyük krize giriyor ve ardı ardına gelen iflaslar başlıyor.

Krizi tetikleyen iktisadi sorunlardan birinin de dünyada arz fazlalığından kaynaklanan tarım sektöründeki bunalım olduğu ifade edilmektedir. Dünyanın önemli buğday üreticisi ülkelerin ekim alanlarını genişleterek sağladıkları üretim artışlarını pazarlamada sıkıntı çekerlerken, dünya kapitalist sisteminden farklı merkezîyetçi ekonomik model uygulayan Sovyetler Birliğinin damping yaparak dünya pazarlarına girmesi sorunun artmasına neden oluyor. Buğdayda ortaya çıkan arz fazlalığından kaynaklanan talep yetersizliği, başta pamuk olmak üzere diğer tarımsal ihrâç mallarında da yaşanıyor. Bunun sonucunda fiyatlar düşüyor ve ihracattaki tarımsal ürünlerin payı azalıyor. Dış satımda tarımsal ürünlerin payı yüzde 80’den fazla olan Türkiye de bu durumdan fevkalade olumsuz etkilenmiştir. Nitekim bu dönem ve sonrasında tarım ürünleri ihracatında önemli bir gerileme yaşanmıştır.

ABD sermaye piyasasındaki büyük bunalım, bu ülkeyle finansal ilişkileri yoğun olan Avrupa ülkelerinde hızla etkisini gös-

termiştir. Bu durum, o ülkelerin ABD'den aldıkları borçlardan kaynaklanmaktaydı. New York Borsasında kriz, ABD'den borçlanmaya imkan vermiyordu. Ayrıca Amerikan Bankaları, verdikleri kredileri geri çekmek durumunda kalmışlardı. Halkın da bu güvensizlik ortamında bankalara hücum ederek mevduatlarını çekmesiyle ABD'de olduğu gibi Avrupa'da pek çok banka kapanmak zorunda kaldı. Kriz kapsam ve etkisini artırarak tüm dünyaya yayıldı ve 1931 yılında doruk noktasına çıktı. Bunalımdan çıkmak amacıyla her ülke, kendi çıkarlarını ve olanaklarını ön planda tutarak o dönemin iktisadi düşüncesi çerçevesinde önlemler almaya çalıştılar.

Bu krizden etkilenmeyen, aksine ekonomisinde gelişme sağlayan tek ülke ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği oldu. Uzun yıllar süren ve geniş halk kitlelerinin daha da yoksullaştıran iç savaşların bitmesi, istikrarın sağlanması üzerine Sovyetler, 1928 yılı son çeyreğinde yürürlüğe koydukları ilk Beş Yıllık Kalkınma planı ile savundukları yeni bir ekonomik modeli uygulamaya başladılar. Çekilen büyük sıkıntılardan sonra kendi kendine yeterlilik modeline göre hazırlanan Planda öngörülen hedefler, zamanından önce büyük bir başarıyla gerçekleştirildi. Dünya kapitalist sisteminin büyük bunalım yaşadığı bir dönemde Sovyetler Birliğinin sosyalist ekonomik modelinin büyük başarı sağlaması, Sovyetler için güçlü bir propaganda argümanı oldu. Sovyet bloğundaki bu ekonomik gelişme, buhrandan kurtulmaya çalışan ülke yöneticilerini farklı ideolojik arayışlara yöneltti. Türkiye de bu durumdan etkilenen ülkeler arasındaydı.

Krizin başlamasından önce Türkiye dış ticaret açıkları ve döviz darboğazından kaynaklanan ciddi sorunlar yaşamaktaydı. Henüz kambiyo sistemini yönetecek bir merkez bankası kurulamamıştı. İngiliz Sterlineine bağlı Türk Lirası farklı nedenlerle sürekli değer kaybediyordu. Dahası 1929 yılı ortalarından itibaren Türk parasının Sterline göre hızla düşüşe geçmesi büyük bir panik havası yaratmıştı. Bu durumun

yaşanmasında dış ticaret açıklarının doğmasına kaynaklık yapan gümrük tarifelerinin ilk kez 1929 yılında Devletçe hazırlanacak olması nedeniyle ithalatçıların spekülatif amaçlı mal girişi yapmalarının büyük etkisi olmuştur. Bu spekülatif hareketler ödemeler dengesinde esasen var olan güçlükleri daha da artırmıştır. Dünya İktisadi Bunalımın Türkiye'ye ilk yansması da Türk parası üzerinde olmuş ve baskıyı artırarak değer kaybını hızlandırmıştır. Nitekim, 1929 Mayıs ayı ortalarında bir sterlin karşısında 1004 kuruşa gerileyen Türk lirası, Ekimde 1039 kuruşa, Aralık ayı başında ise 1069 kuruşa kadar inmiştir. Ülkenin döviz darboğaz yaşadığı 1929 yılının, Osmanlı borçları ilk taksitinin ödenmesi gereken bir tarih olması da ayrı sıkıntı yaratıyordu.

Küresel iktisadi krizin, Cumhuriyet ekonomisindeki en önemli olumsuz etkilerinden birisi de tarım sektöründe yaşanmıştır. Dış Pazar daralmaları ve alım güçlerinin gerilemesiyle tarımsal ürün fiyatlarında görülen büyük fiyat düşüşleri, özellikle ihracata yönelik üretim yapan geniş kırsal kesim çevrelerinde büyük sıkıntı ve hoşnutsuzluk yaratmıştır. Aynı zamanda, ihracat olanaklarının kısıtlanması sonucu Türkiye'nin dış ticaret hacmi ciddi şekilde daralmıştır. Mevcut ekonomik sıkıntılarla birlikte bu gelişmeler bir yandan halkın alım gücünü düşürürken, kredi borcunu ödeyemeyen çiftçilerde, ticaret şirketleri ve sanayi kesiminde iflasların yaşanmasına neden olmuştur.

Karşılaşılan sorunlar ve ülkede yaşanan panik havası üzerine buhranın etkisinden kurtulma arayışları başlatıldı. Özellikle dış ticaret açığının kapatılması öncelikli bir sorun olarak görülüyordu. Ekonomik politikayı yürütenlerce bu temel sorunun çözüm yolları belliydi. Dış ödemeler dengesinin sağlanabilmesi için bir yandan ithalat kısıtlanırken öte yandan ihracat hızlandırılacaktı. Ne var ki, dünya iktisadi konjonktürü ihracat gelirlerinin kısa zamanda artırılmasına olanak vermiyordu. Ancak ithalat hacminin daraltılması alınacak bir dizi önlemlerle mümkün bulunmaktaydı.

Aralık ayında dönemin Başbakanı İnönü, Mecliste yaptığı uzun konuşmasında para değerindeki düşüş nedenlerini ayrıntılı biçimde açıkladıktan sonra yaşanan sorunların bir nedeni olarak da halkın tasarrufa riayet etmediklerine ve bazı ithal mallarına olan aşırı talebin yarattığı sorunlara dikkat çekiyordu. Bu konuşmayı müteakip krize tepki olarak 18 Aralık 1929 tarihinde “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kuruldu. TBMM Başkanı Kazım Özalp’ın önderliğinde kurulan Cemiyete Devletin üst düzey yöneticileri ve politikacıları üye oldular. Oluşturulan Dernek genel anlamda yeni bir iktisadi politika arayışlarının da ip uçlarını veriyordu. Nitekim Kazım Özalp, Cemiyetin çalışma esaslarına ve amaçlarına ilişkin 21 Aralık 1929 günü yaptığı konuşmada ilginç tespit ve değerlendirmelerde bulunuyor, uygulanan ekonomik sisteme eleştiriler yöneltiyordu:

“Memleket meselesi karşısında, başka hiçbir endişeye yer yoktur. Kadın, erkek bütün vatandaşların milli iktisat ve tasarruf seferberliğinin icaplarına göre hareket lüzumunu takdir edeceklerine eminim. Çıkar yol milli iktisat yoludur. Gazi Hazretlerinin himayeleri altında umumi merkezi Ankara’da olmak üzere teşkil ettiğimiz “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” faaliyete başlamaktadır. Her tarafa Cemiyetin nizamnameleri gönderilmiştir. Bu meyanda İstanbul Şehremanetine de Cemiyetin nizamnamesi gönderilmiş olup, nizamnameyi kabul edecek en az yirmi beş kişi toplanınca Cemiyetin İstanbul Şubesi de teşekkül etmiş olacaktır.

Cemiyetin kamu yararına çalışan cemiyetler arasına alınması için lazım gelen teşebbüsler yapılmıştır. Şirketler de cemiyete aza olabileceklerdir. Cemiyetin azası yerli malı giyecekler ve hükümleri geçen aile efradına da yerli malı kullanacaklardır. Kimin ailesi ecnebi malı giyerse, onun zevcesine sözü geçmediği anlaşılacaktır. Yabancı kumaştan mamul elbiseler eskিয়েnceye kadar giyilebilecektir. Fakat yeni elbiselerini yerli maldan yaptırmadıkları görülenlerin, kim olur ise olsun, derhal Cemiyetten kayıtları silinecektir. Nüfuzumuza oranla yerli mensucat azsa, yeterli dereceye vardırılması için yeni

fabrikalar tesisine, mevcutların genişletilmesine çalışılacaktır. Balalarda giyilmek üzere pek güzel siyah yerli kumaştan elbise imal edilebilir. Hanımlara gelince, bu vatan meselesini idrak etmiş olduklarına, binaenaleyh israftan sakınacaklarına, yerli mülk kullanicaklarına kaniim.

Çaya kahveye veda etmek ve yerine ıhlamur, şeker ikram etmek lazımdır. Bir tarihe kadar bir kasaba kahvesine gitmiştim. Biri kahve ismarlamış, içtim. Bir kahve daha geldi ve kahve fincanlarından biri gidip diğeri gelmeye başladı. Meğer oranın mahalli adetiymiş. Kahvede oturanların hepsi birer fincan kahve ismarlamış. Hepsini içmek, yahut birer yudum almak lazımmış. Tabi midem bozuldu. Buna ne lüzum var? Kahve yerine evlerde misafirlere şeker, lokum ikram etmek kahve külfetini ortadan kaldırır. Çay yerine ıhlamur. İsmet Paşa hazretlerinin dün gazete muhabirlerine verdikleri ıhlamur ziyafetine ne güzel bir misaldir.”

Kazım Paşanın bu sözleri bir anlamda o dönem yöneticilerinin ekonomik sorunlara bakışını, tasarruf tedbirlerinin gereğine olan görüşlerini yansıtıyordu. Alınan özendirici düzenlemeler ve teşviklere rağmen hala ülkede bir Uzakdoğu bitkisi olan çay üretimi gerçekleştirilememişti. Ancak 1930’lu yılların sonunda Doğu Karadeniz havalesinde tarımı geliştirilen çay, o dönemler kahve gibi ithal ediliyordu. Derneğin kuruluş amacı ise; halkı israfla mücadeleye yöneltmek, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli malların sürümünü artırmak, yabancı mallara olan ilgi ve talebi kısmak şeklinde özetlenebilir.

Derneğin kuruluşundan 3 gün sonra da Ankara’da “Milli Sanayi Numune Sergisi” açılmıştır. Başbakan İnönü serginin açılış konuşmasında milli iktisatta yeni bir döneme girdiklerini vurgulayarak, bunun süreklilik taşımasını ifade etmiştir. Bu amaçla da bir dizi eğitim çalışmaları sürdürülmüş, yılda bir kez “Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası” düzenlenmiştir. Ardından sanayileşme programı belirlemek ve bir program üzerinde mutabakat sağlamak üzere tüm iş kolları ve sektör temsilcilerinin

davet edildiği Birinci Sanayi Kongresi 22 Nisan 1930 günü toplanmıştır. Kongre yönetmeliğine göre toplantının temel amacı: “Sanayimizin milli ve çağdaş gereklere uygun bir tarzda gelişmesini sağlayacak yolları aramak” olarak belirlenmiştir.

Sanayi Kongresinde 17 ihtisas komisyonu teşkil edilmiş, katılımcı iş adamları ve uzmanlar tarafından değişik sanayi kollarına ilişkin raporlar hazırlanmıştır. Kongrenin dikkat çeken bir yanı da himayeci gümrük politikasının uygulamasına geçilmesine karşın devletçi iktisadi politika konusunda bir tartışmanın yapılmamasıdır. Tabi ki, yaşanan sorunlar bu tür önlemler ve çabalar ile aşılabilecek boyutlarda değildi. Kaldı ki, özellikle dış ticaret açığının kapatılmasına yönelik alınan önlemler ve bu alanda sağlanacak başarılar ekonomik gelişmeyi hızlandırmaktan uzak, durağan ve sınırlayıcı önlemlerdi. Yeni radikal ekonomik politikaların belirlenmesine ve uygulanmasına acil ihtiyaç vardı. Zira dünya buhranına kadar izlenen liberal ağırlıklı iktisadi politikalarından istenen sonuçlar alınamamıştı. Özellikle de sanayileşme alanında önemli bir gelişme sağlanamamıştı. Esasen krizden kısa bir zaman önce de mevcut ekonomik sistem sorgulanmaya başlamış ve buhranın ülkeyi etki altına alması ile geniş halk kitlelerinde yaşanan hoşnutsuzluklar hızla artmaya başlamıştı.

Bu durumdan yeni Türk Devletinin kurucusu Mustafa Kemal de büyük rahatsızlık duyuyordu. Nitekim 1930 Martında Antalya’ya yaptığı bir gezide Genel Sekreterine bu duygularını şöyle yansıtmıştır:

“Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içerisinde bunaliyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde dert, şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içerisinde. Ferahlattıcı pek az şeye rastlıyorum, maatteessüf memleketin hakiki durumu bu işte. Bunda bizim günahımız yoktur; uzun yıllar, hatta asırlarca dünyanın gidişinden gafil, bir takım şuursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket, düşe düşe bu acımacak hale düşmüş. Memur-

larımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil, çoğu görgüsüz, kıyafetsiz ve şaşkın, büyük istidatlara malik olan zavallı halkımız ise, kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inançların tesiri altında uyuşmuş kalmış.”

Sorunlar giderek ağırlaşıyor, dış ticaret açığı büyüyor, Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değer kaybı hız kesmiyordu. Osmanlı Dış Borçlarının ilk taksit ödemelerinin başlayacak olması da bu sorunları daha derinleştiriyordu. Halkın şeker, pamuklu bez ve gaz yağı gibi bir çok temel tüketim ihtiyaçlarının büyük bölümü dış alım yoluyla karşılanıyordu. Türkiye'nin ivedilikle istikrar ortamına kavuşması, dış ticaret açığı ve paranın değer kaybına çözüm olanaklarının bulunması ve sanayileşme çabalarının hızlandırılması büyük önem arz ediyordu.

Bu amaçlarla daha önce sözü edilen Ali İktisat Meclisi bir çalışma başlattı. Ardından İktisat Vekaleti, hazırladığı “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” başlıklı mal bazında ithal ikamesini hedefleyen bir programı 1930 yılı başlarında Hükümete verdi. Daha sonra 1930 Nisanında toplanan Birinci Sanayi Kongresinde ihtisas komisyonlarının hazırladıkları raporlar ve öneriler de dikkate alınmak suretiyle Hükümetçe “İktisadi Program” başlıklı bir çalışma yapılarak mayıs ayında Meclise sunuldu.

Geniş kapsamlı hazırlanan Program bir ekonomik modeli önermemekte, değişik konularda strateji, ilke ve politika niteliğinde görüşler içermektedir. Devlet işletmeciliğinin öngörülmediği, kalkınmanın yine özel sektör eliyle gerçekleştirilmesinin beklendiği Programın sektörel bölümünde ise; tarım, sanayi, orman, madenler ve ticari kesimler değerlendirilmektedir. Programın uygulanması için gerekli finansmanın da tasarruflarla sağlanacak iç kaynaklardan karşılanması benimsenmiştir. Bu arada Programa değişik çevrelerden eleştiriler yöneltilmiş, özellikle yıl içerisinde Fethi Okyar'ın liderliğinde kurulan Cumhuriyetçi Serbest Fırka tarafından Mecliste ve

Medyada yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. İç siyasi gelişmeler ve Doğu Anadolu'da yaşanan bazı sorunların da etkisiyle Program bütünüyle uygulamaya konulamamış, ancak bazı hedefler çıkartılan yasalarla yaşama geçirilmiştir. Sektörel bazdaki önerilerin önemli bir bölümü daha sonraki plan ve programlarda yer alarak uygulamaya konulmuştur.

Bu arada önceki yıllar kuruluşu için çaba gösterilen ve devletin para politikasının önemli bir kurumu olan Merkez Bankasının daha fazla geciktirilmemesi için de yoğun çalışmalar sürdürülmüştür. Devletin para ve maliye politikalarını uygulayacak, ülkenin para biriminin değerini ve arzını koruyarak ekonomik istikrarı sağlamaya çalışacak Bankanın kuruluşu için değişik çevrelerce çalışmalar yapılmıştır. Özellikle 1928 yılında yoğunlaştırılan çalışmalar doğrultusunda yabancı bankacılık uzmanlarından da yararlanılmış, ancak Bankanın kuruluşu gerçekleştirilememiştir. Şimdiye kadar bu alanda bazı görevler, Osmanlı Bankası aracılığıyla yerine getirilmiştir.

Bu konuda Hollanda Bankası Yönetimi Kurulu Başkanı G. Vissering tarafından bir çalışma yapılmış ve hazırladığı kapsamlı raporu ilgililere sunmuştur. Merkez Bankasının mutlaka kurulmasının gerek ve önemine dikkat çeken Vissering, Bankanın kuruluş biçimlerine ilişkin de alternatif önerilerde bulunmuştur. Raporda ağırlıklı olarak Merkez Bankasının, ulusal bir ticari banka bünyesinde kurulması öngörülmüş, o banka da İş Bankası olarak işaret edilmiştir. O dönem İş Bankası Genel Müdürü olan Celal (Bayar) Bey, bu öneriyi ısrarla savunmuş ve bir Merkez Bankasının konumu için ise şu çarpıcı değerlendirmeyi yapmıştır: *“Memleketimiz için devletin lüzum ve vücudu ne ise, bankanın da vücudu devlet için aynı ehemmiyettedir.”*

Ancak bu öneri Hükümetçe uygun görülmemiş, Devletin para politikasını yürütecek kurumun, bir ticari banka bünyesinde faaliyet göstermesi sakıncalı bulunmuştur. Daha sonra

Almanya'dan getirilen uzmanlara raporlar hazırlanmış ve bunlar incelemeye alınmıştır. Hükümet ayrıca konu üzerinde yoğun bir çalışma yaparak Bankanın ne biçimde kurulacağı ve sermayesinin nasıl sağlanacağı hususlarında inceleme ve araştırmalarını sürdürür. Ne var ki, yaşanan iktisadi ve mali sıkıntılar çözüm yollarını kısıtlıyordu. Bu arada Osmanlı Bankasının, Merkez Bankasının kuruluşuna karşı tavır alması ve önleme çabaları da ayrı sorun teşkil etmekteydi. Osmanlı Bankasının imtiyaz yetkisini, on yıl uzatarak yenileyen 1925 yılındaki anlaşmaya göre bir devlet bankasının (Merkez Bankası) kurulması durumunda Osmanlı Bankasının bunu kabul etmesi hükme bağlanmıştı. Dolayısıyla uluslararası finans çevrelerinde büyük etkinlik ve güce sahip olan bankanın, bu gelişmeler karşısında sessiz kalması beklenemezdi.

Hükümet, bu konuda çalışmalarını sürdürerek başka ülkelerdeki benzer bankaların kuruluş yapılarından da yararlanıp ayrıntılı bir tasarı hazırladı. Tasarı üzerine yapılan incelemeler sonunda 113 maddeden oluşan "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu" 11 Haziran 1930 günü Meclis tarafından kabul edilerek, 30 Haziran 1930 tarihinde yürürlüğe konuldu. Bu suretle öncelikle ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının kuruluşu "Türkiye'de banknot ihracı imtiyazını münhasıran (özellikle) haiz olmak üzere" gerçekleştirilmiş oldu. Yapılan ön hazırlıklardan bir yıl sonra da kuruluş amaçlarına uygun çalışmalara başlamıştır.

1.7. Serbest Fırka Deneyimi ve Yeni Politika Arayışları

Bu arada Türk parasının değerini korumak ve dış ticarete denetim mekanizmalarını kurmak amaçlarıyla önemli yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan 20 Şubat 1930 tarihinde çıkartılan "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun" üç yıl süreyle geçerli olmak üzere yürürlüğe konmuştur. Daha sonra çıkartılan kanunlarla da bu yasa geçici olmaktan çıkartılarak süreklilik kazandırılmıştır. Bu yasayla paranın

değerindeki düşüşlerin önlenmesi için her türlü önlemler almaya Hükümet yetkili kılınırken, bunların uygulanması için gerekli idari ve cezai tedbirler belirtilmiştir. Yine özellikle dış pazarlarda Türk ihraç ürünlerine güvenin artırılması ve ticari mallar üzerinde tağşiş (karıştırma) ve hileleri önlemek amacıyla da 10 Haziran 1930 tarihinde “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun” çıkarılarak, yürürlüğe konmuştur. Bu yasayla Bakanlar Kurulunun tespit ettiği koşullara uymayan ürünlerin satış ve ihracı yasaklanmıştır.

İleriki yıllarda da dış ticaret uygulamalarında önemli bir işleve sahip olan “Ticaret Mukavelesi ve Modus Vivendi (geçici uzlaşma) Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye’ye Yapılacak İthalata Memnuniyetler veya Tahdit veyahut Takyitler (kısıtlamalar) Tatbikine dair Kanun” 22 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunlar, bir yandan dış ticarete yaşanan olumsuzlukların giderilmesine olanak sağlarken, uygulamalarda sıkı denetim mekanizmaların kurulmasıyla devletçi ekonomik politikalara geçişe de ortam hazırlamışlardır.

Dönem itibariyle Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıların aşılması için yoğun çabalar sarf edilirken, yaşanan siyasi gelişmeler de bu çözüm arayışlarına etki yapmıştır. Bu konuda en önemli gelişme yukarıda da belirtildiği üzere Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Paris Büyük Elçisi Fethi Okyar’a Cumhuriyetçi Serbest Fırka’nın kurdurulmasıdır. Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal’in yakın arkadaşı olup, Osmanlı’nın son dönemlerinden beri sürekli siyasi hareketlerin içerisinde bulunmuş, bir ara İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkez üyeliği yapmış ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da iki kez Başvekillik görevini yürütmüştü. Kendisi Mustafa Kemal ile görüşmelerinde Batıdan örnekler vererek, o ülkelerdeki çok partili siyasi yapının özelliklerini anlatıyor ve çoğulcu parlamenter sistemin tüm unsurlarıyla benimsenip Türkiye’de de kurulmasının yararlarını ifade ediyordu. Ayırı-

ca İsmet Paşanın iktisadi politikasına ve uygulamalarına da eleştiriler getirerek liberal ekonomik sistemi savunuyordu. Bu konuda en son Yalova görüşmelerinde Mustafa Kemal kendisine; *“Fethi Bey, siz bu dediklerinizi yapabilmek için bir siyasi parti kurunuz. Ben size bu işte yardımcı olacağım.”* diyerek teşvik eder ve yardımcı olur. Diğer yakınları gibi kardeşi Makbule Hanımı da partinin kurucuları arasına koyar. Kurucuları arasında ünlü isimlerin de bulunduğu Fırka 12 Ağustos 1930 günü resmileşerek muhalefet görevine başladı.

Mustafa Kemal Paşanın yakınında bulunan Afet İnan, Gazinin bu konudaki düşünce ve değerlendirmelerini kendi düşünceleriyle birlikte şöyle aktarır: *“İnsanların tarihten alacakları dikkat ve intibah (uyanış) dersleri vardır. Cumhuriyet Halk Fırkası, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yerine kuruldu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esas olmak üzere siyasi bir fırka vücuda geldi. Cumhuriyet Halk Fırkası. Bu fırkanın karşısında teşkil edilmek istenen bazı siyasi zümreler, Cumhuriyetçilik ruhuna malik olmadıklarından yaşamak hakkını bulamadılar. Halk Fırkası memlekette tek kaldı. Büyük Millet Meclisi bu fırkanın mensuplarından ibaret oldu. Fakat bu vaziyetin devamında hatıra gelen ve görülen mühim mahsurlar vardır. İlk akla gelen mahsur, Meclis yalnız bir fırkanın mensuplarından ibaret olunca, o fırkanın iktidar mevkiinde tuttuğu hükümetin icraatını kafi derecede münakaşa ve tenkit edememesidir.”*

Bu tarihe kadar meclis sadece Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekillerinden oluşuyordu. Mustafa Kemal Paşanın 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak yayınladığı bildiriyle Cemiyetin Halk Fırkasına dönüştürüleceğini belirtmesi üzerine yeni bir siyasi örgütlenme başlatıldı. Tüzük ve program hazırlıklarının bitirilmesi ile 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkasına işlerlik kazandırılmıştır. 20 Kasım 1923 günü Bakanlığa yapılan başvuruyla da kuruluş işlemleri tamamlanmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk siyasi partisi olan Halk Fırkasına 1924 yılında Cumhuriyet kelimesi eklenerek ismi Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönüştü-

rülmüştür. Kuruculuğunu ve ilk Genel Başkanlığını Mustafa Kemal Paşanın yaptığı partinin adı 1935 yılında düzenlenen 4. Kurultayında da Cumhuriyet Halk Partisi olarak yeniden belirlenmişti.

Cumhuriyetin kurucu partisi olarak da tanımlanan Cumhuriyet Halk Fırkasının karşısına şimdi Cumhuriyetçi Serbest Fırka, muhalefet partisi olarak çıkıyordu. Serbest Fırka Başkanı Fethi Bey ile Başvekil İsmet paşa arasında partileşme olgusundan önce de Osmanlı Borçlarının ödenmesi konusunda ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Dış borçların ödenmesine ilişkin 1928 yılında yapılan anlaşmaya göre borç taksitlerinin altın olarak ödenmesi kabul edilmişti. Ne var ki, dünya iktisadi bunalımının büyük etkisiyle koşulların değiştiği ifade edilerek, borçların altın olarak ödenmesi Hükümetçe mümkün görülüyordu. Altınla ödemenin değer kaybı yaşayan Türk parasını daha aşağılara çekeceği belirtiliyordu. Oysa para piyasalarında istikrarın sağlanması Hükümetin temel iktisadi politikalarındandı. Bu itibarla Hükümet, borç ödemelerinin kağıt para ile yapılmasını istiyordu. Anılan anlaşmayı Türkiye adına imzalayan Fethi Okyar ise, ödeme şekli konusunda anlaşmaya uyulması hususunda ısrarlıydı. Bu konu Başvekil İsmet İnönü ile Fethi Bey arasında ciddi bir görüş ayrılığı olarak bilinir. Ancak Fırka kuruluşundan sonra Osmanlı Borçlarının altınla ödenmesi konusu, siyasi popüleritelerine uygun düşmeyeceği düşüncesiyle muhalefet partisince gündeme getirilmemiştir.

Partinin hazırlanan 11 maddelik programı da genel ilkelerden ziyade Hükümetin iktisadi politikaları ve uygulamalarının eleştirisi niteliğindedir. Program ve tüzüklerinin özülle de yeni Parti, liberal bir ekonomik politikanın savunuculuğunu üstleniyorlardı. Partinin kuruluşunu müteakip Fethi Bey de izlenen iktisadi ve mali politikaları sert bir şekilde eleştiriyor, dünya iktisadi krizi kadar bu politikaları da yaşanan sıkıntıların nedeni olarak gösteriyordu. Özellikle Merkez Bankası kuruluşuyla ilgili olarak Almanya'dan çağrılan uzman Karl

Müller'in hazırladığı rapordan alıntılar yaparak, demiryolu yatırımlarına ağır eleştiriler yöneltiyor ve sorunlara çözüm üreteceklerini iddia ediyordu. Halkın ödeme gücünün üstünde getirilen vergilerle kamu harcamalarında gözlenen israflar ve basına yansıyan yolsuzluklar Serbest Fırka yöneticilerinin Hükümete yönelttiği eleştirilerin başını çekmektedir. Fırkanın yoğun muhalefeti yokluk ve zorluk içerisindeki Halk kesimlerinde büyük yankı uyandırmış ve Mecliste milletvekili dağılımında değişikliklere neden olmuştur.

Başvekil İsmet İnönü, Serbest Fırkanın bu sert eleştirilerine, Kayseri-Sivas Demiryolu Hattının açılışı münasebetiyle 30 Ağustos 1930 günü Sivas'ta düzenlenen törende yaptığı uzun konuşmasıyla yanıt vermiştir. İsmet Paşanın bu konuşması yakın cumhuriyet dönemi ekonomi tarihinin bir belgesi niteliği taşımaktadır. Yoğun eleştirilere Sivas'tan karşılık vermesinin de bir anlamı vardı. Demiryolu yatırımları ve bunların finansmanı için yapılan anlaşmalar Hükümete yöneltilen en ağır eleştirilerden olduğundan bunların cevaplarını da bu yatırımların önemli bir ayağını teşkil eden Sivas Hattının gerçekleştirildiği bir yerden yapmak istemişti. Yaptığı konuşmada İnönü, uyguladıkları iktisadi politikanın genel hatlarıyla ilgili olarak şunları söylüyordu:

“Avrupa mahrum edildiği bütün imtiyazları, Türk Milletinin geçireceği mali buhranlar sayesinde kamilen istirdat (geri alma) etmek ümidindeydi. Bu bir tahmin değildir. Bu sözler, en selahiyetli ağızlardan benim yüzyüme karşı söylenmiş açık fikirlerdi. Avrupa'nın bu sözlerini, Türk Milletine karşı sabit bir husumet fikrine atfedemeyiz. Bu çıkmaz bir yoldur. Milli mücadele sahalarında her millet, esaslı imtihanlarını kendisi vermeğe mecburdur. Binaenaleyh; biz Avrupa'nın hitabını realist acı bir imtihan daveti şeklinde ve tabii telakki ettik” vurgusunu yaparak muhalefetçe kendilerine yöneltilen demiryolu politikasını savunuyordu:

“Milli devlet için şimendifer (demiryolu) ihtiyacı, milli vahdet (bir-

lik) milli müdafaa ve milli siyaset meselesi, asırların muhassalası (elde edilen sonuç) olan milli istiklalin muhafazası meselesidir. Milli vahdet (birlik), milli mevcudiyet meseleleri tehir kabul etmeyen şeylerdir. Sivas'a gelmek için işte bu kadar tenkit edilen masraf ve sıkıntılar ikhtihamile (göğüs germe) beraber yedi sene geçti. Hudutlara varmak için belki bir yedi sene daha geçecektir. Bu kadar istical (ivedilikle) ve telaşla ancak onbeş senede hallonulabilecek bir meselenin daha kaç sene sürüncemeye tahammülü olduğunu kim, hangi cesaretle ve neye güvenerek iddia edebilir."

İsmet paşa vergi yükünün ağırlığı konusunda muhalefetin eleştirilerine de yer veren cevabında bunun zorunluluktan kaynaklandığını ifade eder: "Eğer vergilerimizin ağırlığı, çektiğimiz sıkıntılar bu en zaruri ihtiyaçtan doğmuş ise, milletin varlık meselesi için fedakarlık ettiği meydandadır. Evvela şurası bilinmelidir ki, bir milletin gayri kabili tehir olan milli ihtiyacının temini evelemirde (öncelikle) o devletin hazinesinde aranmak gayri kabili içtinaptır (sakınmak). İhtiyacımız tehir edilmezse alemin o ihtiyacı bir gün geçirmeksizin temin etmeğe çalışmasında ne sebep vardır." Yatırımların finansman ihtiyacının dış borçlanma yerine iç kaynaklardan karşılanmasına ilişkin tenkitleri de şöyle cevaplıyor: "Bütün bu dediğim şeyler yapılmakla beraber geçen on sene zarfında müsait şeraitle (koşullarda) istikraz (borçlanma) yapılabildi diye muarızlarımın söylediğini işitmiyor değilim. Bize zararı olmayan şeraitle para geldi de ben bunu kabul etmedim mi demek istiyorlar? Hem, niçin şimendiferlerimizi yapmak için Avrupa sermayesi teşne (istekli) olsun? Bunlar iktisadi teşebbüsler midir? Bence iktisadidir, amma muarızlarımın ve sermayeden anlayan mütehasısların sözlerine bakılırsa iktisadi değildirler. Eğer iktisadi değildirler ise, tabi sermaye bunlara heves etmez."

İnönü genel anlamda geçmiş dönemin muhasebesini yapan Osmanlı Borçlarının ödenmesi konusunda Fethi Okyar'ın görüşlerine de eleştiri getiriyordu: "Harici borçlar meselesini 1928 senesine kadar niçin halledemedim? Bunda da kusursuzum. Bu işin halline muarızlarımın da itiraz edemeyeceği en muktendir

adamımızı memur ettim. Neticeye varmak için bu milletin takati fevkindeki hudutlara kadar fedakarlıkları göze aldım. O derece ki 1928 de kabul edilen şeraitin gayri kabili tahammül olduğu bir sene sonra büyük bir taraka (büyük gürültü) ile meydana çıktı.” Bu sözlerinde İsmet Paşanın muktedir adam olarak belirttiği kişi ise Fethi Okyar’dır.

Kendilerine yapılan muhalefetin hepsine ayrı ayrı cevap verirken Serbest Fırkanın liberal iktisadi politikasına karşı da Cumhuriyetçi Halk Fırkasının Mutedil (ılımlı) Devletçi olduğunu İsmet Paşa ilk kez bu tarihi konuşmasında açıklar:

“Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri (doğuştan) temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her şey hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temyülatına (eğilim) ve metabiline (kararlılık) yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetlerinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?”

İktidar partisiyle muhalefet partisi arasındaki polemik hızını kesmiyor, karşılıklı suçlamalar birbirini izliyordu. Bu gerginlikler krizden bunalan geniş halk kitlelerine de yansıyor, sosyal tepkilerin doğmasına neden oluyordu. Nitekim Fethi Okyar, İnönü’nün Sivas konuşmasını yanıtlamak üzere İzmir’e gittiğinde istenmeyen olaylar yaşanıyor ve çıkan çatışmalarda iki vatandaş hayatını kaybediyordu. Liberal ekonomiyi savunan muhalefet lideri Fethi Beyin İzmir’i seçmesi de burasının o zamana kadar serbest piyasa kurallarının en yoğun uygulandığı Ege Bölgesinin merkezi konumunda bulunmasındandı. Fethi Okyar burada kalabalık bir topluluğa yaptığı konuşmasında parti programlarını ayrıntılı biçimde açıklar ve hükümetin demiryolu politikası konusunda da partilerine yönelttiği eleş-

tirilere de cevap vermeye çalışır. Kendilerinin bu yatırımlara karşı olmadıklarını ancak yapılış biçimlerini kabul etmediklerini belirterek, demiryolu inşası için anlaşma yapılan yabancı firmalara müteahhitlik hizmeti veren yerli firmaların sağladıkları aşırı kazançlara itirazları olduğunu vurgular.

Partilerinin iktisadi politikası konusunda İsmet Paşanın yaptığı değerlendirmeye de şöyle karşılık verir: *“Liberalizm mesleği devlete ait olan vazifeleri devlete ve millet efradına ait olan vazifeleri de şahsi teşebbüslere terk eden ve bu teşebbüslerin inkişafına engel olarak müdahaleleri asla tecviz (uygun bulma) etmeyen bir meslektir. Halkın her şeyini hükümetten beklemesi arzu olunmayan bir haldir. Bu halin membaı da öteden beri hükümetin her saye müdahale etmiş ve fertlerin serbest inkişafına meydan vermemiş olmasından mütevellittir.”* Muhalefet lideri Okyar, konuşmasında ayrıca İnönü'nün yabancı sermaye kullanımına ilişkin sözlerini de cevaplarken, diğer tartışma alanları olan vergiler ve telgraf telefon inhisarı ile liman inhisarı gibi tekeller konusunda da görüşlerini açıklar.

Yapılan muhalefet etkisini göstermiş, Serbest Fırka halk yığınlarının büyük desteğini alarak yurt genelinde hızlı bir örgütlenmeye gitmiştir. Bu gelişmeler siyasi ortamı daha da germiş, iki kesim arasında ideolojik bir çatışmaya dönüşmüştür. Siyasi platformdaki bu dalgalanmalar önce eleştirilerin odak noktasında bulunan iktisat vekili Şakir Kesebilir'in görevden ayrılmasına, ardından İnönü Hükümetinin istifasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, yeni hükümeti kurma görevini tekrar İsmet Paşaya verir. Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkasının Genel Başkanı olan Mustafa Kemal, taraflar arasındaki siyasi polemiklerden ve çekişmelerden ciddi rahatsızlık ve endişe duymakta, tarafların uzlaşması için çaba sarf etmektedir. Fethi Okyar'ı parti kurmaya teşvik etmesine, partileşme sürecinde kendilerine destek vermesine karşılık tartışma konularında kendi görüşlerini açık bir şekilde belirtmekte yarar görür.

Mustafa Kemal partiler arasında bir uzlaşma zemini oluşturması için arabuluculuk görevi verdiği Meclis Başkanı Kazım Özalp'e gönderdiği bir mektubunda, hükümetin politikalarına ve uygulamalarına ilişkin olarak şunları ifade eder: *"Hükümetin bütün temel faaliyetlerinin tamamen destekliyorum. Eğer kanaatim bu olmasaydı, partinin programını ve hükümetin faaliyetlerini değiştirme durumunda kalırdım."* Kazım Paşa, taraflar nezdinde sürdürdüğü temas ve görüşmelerin sonunda bir rapor hazırlayarak Cumhurbaşkanı'na sunar. Paşa bu raporunda önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunmakta ve çözüm önerileri getirmektedir. Raporda Cumhuriyet Halk Fırkasının halkla ilişkilerinde yetersiz kaldığı, kitleler üzerinde gücünün çok azaldığı ve Serbest Fırka'ya devrim karşıtı bazı gerici unsurların sızarak yönetime karşı kışkırtıcı eylemlerde bulunduğu hususlarına dikkat çekilmektedir.

O dönemler gelişen Kadrocu Hareketin ideologu Şevket Süreyya Aydemir, Mustafa Kemal'i anlatan 'Tek Adam' isimli kitabında Halk Fırkasının durumuyla ilgili olarak şu ilginç yorum yapar:

"Bu hükümet ise halk içinde, daha ziyade parti kademeleri ve şahıslarıyla beraberdi. Fakat Halk hem partiden, hem hükümetten memnun değildi. Bu memnuniyetsizliği, daha ziyade ruhi şartlar ve günlük hayat meseleleri ile değerlendirilmelidir. Evvela Cumhuriyet Halk Partisi, bir halk partisi haline gelememişti. Bu parti kurulurken, Halk Partisinin bütün Halkın partisi olacağını, bu parti kadrosunda bütün halkın tek bir parti teşkil edeceğini, millet içerisindeki sosyal bölüntülerin silineceğini halk Gazi'nin ağzından dinlemişti. Ama bu sözler, aşağıya doğru indikçe maddi ve fiili şartlarla ister istemez çatışıyordu. Çünkü bütün halkı partileştirmek gerçi sürükleyici bir ruh hazzı idi. Ama bu gayeye ulaşılması, ancak, güçlü ve yaygın bir teşkilatçı kadronun, Gazi'nin zihniyetini paylaşması ile mümkündür. Kendisini bu davaya verecek, bu davayı temsil edecek, bütün halkı kapsayacak bir Önder Parti teşkilatının disiplinli önderliği ile mümkündür. Halbuki 1930 sıralarında C.H.P. bu halde değildi, halktan

kopmuştu. Halkın dışında, dar, basit bir bürokrat basit hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağlantıları olan, mahalli, fakat dar bir taşralı taraftarlar kadrosundan ibaret... Merkezde veya taşrada partili olmak demek, gelecekte bir şey, bir menfaat veya kariyer bekleyen insan demek olmuştu. Kapalı, dar bir klik. Eğer bir rüzgar, yeni birtakım hedefler ve sloganlarla bu durgunlaşan suyu dalgalandırmazsa, parti hatta tamamen sönebilirdi."

Tek partili siyasi sistemin yarattığı memnuniyetsizlik ortamında Serbest Fırka, beklenmedik boyutlarda ilgi görüyor, geniş halk kitlelerince desteklenip örgütleniyordu. Tabii bunda dünya iktisadi bunalımın toplumda yarattığı yaygın çaresizlik havasının, hoşnutsuzlukların büyük etkisi vardı. Bu arada Serbest Fırkaya karşı da sert eleştiriler yöneltilmekteydi. Bunlardan Falih Rıfkı Atay'ın şu değerlendirmesi çok dikkat çekicidir: *"Fethi Okyar, liberal iktisat ve politika anlayışıyla hem Atatürk hem de İsmet Paşa'dan ayrılıyordu. Fakat aferistler için liberalizm demek, devletin yapacaklarını kendilerinin yapması demektir. Bunlar iktisat devletçisi olduğu için değil, kendi kazançlarını önlenmeye çalıştığı için İsmet Paşa ve arkadaşlarının aleyhindedirler."*

Burada sözü edilen 'aferist' terimi, Fransızca kökenli olup vurguncu, dalavereci, çıkarıcı anlamında kullanılmaktadır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bazı milletvekilleri, devlet nüfuzunu kullanarak maddi çıkar sağlama peşine düşmüşlerdi. İş Bankası çevresinde kümeleşen bu çıkarıcı guruba, özellikle İsmet Paşa büyük tepki gösteriyordu. Bu terimi de ilk kez İnönü'nün telaffuz ettiği söylenir.

Yeniden hükümet kurmakla görevlendirilen, bu suretle güven tazeleyen İsmet Paşa, muhalefetin oklarını üzerine çeken bakanlıklarda değişikliklere giderek kabinesini oluşturur ve yapılan eleştirileri dikkate alan yeni bir program hazırlar. Başbakanın Sivas konuşmasında devletçilikten söz etmesine karşın programda devletçiğe yer verilmemiş, sıklıkla savunulan milli iktisat kavramına vurgu yapılmıştır. Yeni hükümet tarafından

2 Ekim 1930 tarihinde Meclise sunulan Programın müzakeresi esnasında iktidar ve muhalefet arasında yine sert tartışmalar yaşanır. Aslında ideolojik olarak Serbest Fırka, Halk Fırkasının İzmir İktisat Kongresinden beri yakın zamanlara kadar benimsediği liberal politikayı savunuyor, uygulamasına karşı çıkıyordu. Eleştiriler daha önce değişik vesilelerle dile getirilen konuları içerir. Bunlardan vergi yüklerini hafifletilmesine ilişkin görüşlerin programda yer alması Fethi Okyar muhalefetlerinin olumlu bir sonucu olarak değerlendirilir.

Program üzerinde sert tartışmalar sürerken, ülke ilk kez çok partili bir belediye seçim sürecini de yaşıyordu. İktidar ve muhalefet arasında çekişmeli geçen yerel seçimde halk, yönetime tepkisini sandığa yansıtmış ve kuruluşundan daha üç ay geçmeden Serbest Fırka 30 seçim bölgesinde belediye kazanmıştır. Seçimi kaybettikleri yerlerde ise yoğun itirazlarda bulunarak yönetimin seçim hilesi yaptığı iddialarını dillendirmişlerdir. Bu tablo karşısında Mustafa Kemal Paşa meclisin olağan toplantısını açış konuşmasında; gelişmelerin yakından izlendiğini belirterek bunlardan ileride *“Cumhuriyetin beka ve inkişafı için istifade edilmesini”* istemiştir

Daha sonra yapılan itirazlar ve suçlamalar bağlamında Belediye seçimlerine ilişkin olarak Mecliste görüşme yapılır. Yine gergin bir ortamda çok sert geçen bu müzakereler sonunda Serbest Fırka Yönetimi, kırgınlıkla partinin feshine karar verir ve 17 Kasım 1930 günü Fethi Okyar tarafından bu karar Cumhurbaşkanına sunulur.

Bu suretle ülkenin bunalımlı döneminde siyasi yaşama giren Serbest Fırka çok çetin geçen 97 günlük muhalefet çalışmasından sonra siyasi varlığına son vermiştir. Kuşkusuz ki, bu deneme parti açısından başarısızlık olarak görülse de yaptığı etkiler yönünden Halk Fırkası ve Hükümetin bazı politikalarında yeni arayışları gündem getirmiş, önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Tek partili devlet yönetiminde hal-

kın sorunlarının öncelikle ele alınması, isteklerine olanaklar ölçüsünde karşılık verilmesi ilkeleri benimsenmiştir. Bu arada yabancı sermayenin gelmesi konusunda bazı ülke temsilcileriyle görüşmeler yoğunlaştırılmış, tarım sektöründe üreticinin en çok üzerinde durduğu vergiler konusunda iyileştirme niteliğinde yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Bu gelişmeler gerek hükümet açısından gerekse Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) açısından yeni iktisadi politika arayışlarını ülke gündemine getirerek; bozulan dış ticaret hadlerinin ne şekilde düzeltileceği, düşük seviyelerde seyreden tarım ürünlerinin satın alma gücünün artırılarak köylülerin yaşadığı sıkıntıların, hoşnutsuzlukların nasıl giderileceği, benimsenen ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin hangi politikalarla gerçekleştirileceği hususları tartışmaya açıyordu. Zira büyük buhranın da etkisiyle ülke ekonomisi iyi işaretler vermiyor ve halk ciddi bir huzursuzluk duyuyordu. Serbest Fırka deneyimi ise tüm bu sorunların ağırlıklı olarak ülke gündemini sarsmasında katalizör görevi yapmıştır. Nitekim, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Grew bu olgulara ilişkin gözlemlerini şu şekilde belirtir: *"Serbest Fırka, ülkenin siyasi hararetini ölçmek için kullanılan bir klinik termometreydi. Termometrenin vücutta çok yüksek bir ateş gösterdiği konusunda hiç kuşku yoktu."*

Serbest Fırkanın kapatılmasından sonra Gazi Mustafa Kemal, yaşanan sorunların hangi iktisadi ve sosyal koşullardan kaynaklandığını çok yönlü araştırmak üzere değişik çevrelerden uzmanlar, politikacılar ve kamu görevlilerinden oluşan kalabalık bir heyetle 18 Kasım 1930 günü başlayıp 4 Mart 1931 tarihine kadar süren uzun bir yurt gezisine çıkar. O dönem ulaşım olanaklarının elverdiği ölçüde ve Serbest Fırkanın belediye seçimlerinde başarılı olduğu yerleri de kapsayacak şekilde 21 ili ziyaret eder. Bu iller serbest piyasa ekonomisi kurallarının uygulandığı ve halkının ekonomik krizden en çok etkilendiği bölgelerdir. Gezi boyunca heyette bulunan uzmanlar gidilen yerlerin sosyo-ekonomik yapısına, sorun-

larına ilişkin inceleme ve değerlendirme yapıyor ve bunları raporlara dönüştürüyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa da toplumun ileri gelenleriyle görüşmeler yapıyor, kuruluşları ziyaret ediyor ve şikayetleri dinliyordu. Ayrıca Serbest Fırkanın neden kapandığına dair açıklamalarda bulunuyordu. Yapılan temas ve görüşmelerde yeni kişiler tanınırken, bunlardan dikkat çekenlerle ilişkiler kurulup; düşüncelerinden, deneyimlerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bunların en ilgi çekenini Serbest Fırkanın Aydın İl Başkanı olan Adnan (Menderes) Beydir. İleride Türk siyasi yaşamında büyük görevler yüklenecek ve bir döneme damgasını vuracak olan Adnan Beyin siyasi yaşamda etkin bir şekilde yer alması bu toplantıyla başlar. Kendisinin, Gazi ile Aydın’da yaptığı görüşmeye ilişkin anısı, Şevket Süreyya Aydemir’in ‘Menderesin Dramı’ kitabında şöyle anlatılır: *“Odada il idare kurulundan yedi aza mevcuttur. Fakat iltifat buyurdular. Hasbıhal, hemen tamamen, Atatürk ile benim aramda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen büyük Gazi’nin, memleket meseleleri üstünde hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını müşahade ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdıkları da, bugünkü gibi hatırımdadır.”* Bu görüşmelerin ardından Adnan (Menderes) Bey Halk Fırkasına üye kaydedilir ve geziden 52 gün sonra yapılan genel seçimler de CHF’nın Aydın Mebusu olarak meclise girer.

Bu gezide elde edilen bilgiler ve hazırlanan raporlar, gerek CHF’ce gerekse hükümetçe yeni sosyal ve iktisadi stratejilerin belirlenmesinde ışık tutucu olmuştur. Gezinin ardından 10-18 Mayıs 1931 tarihinde Partinin 3. Kurultay toplanır. Kurultayın gündemini ağırlıklı olarak ekonomik sorunlar teşkil eder ve en çok tartışmalar da bu konuda yapılır. Daha önce 1927 yılında yapılan ve Mustafa Kemal Paşanın ünlü Nutkunu okuduğu Kurultayda, Partinin 4 ana ilkesi kabul edilmişti. Bunlar; Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, ve Laiklik idi.

Yapılan müzakereler sonunda 3. Kurultayda da parti ilkelere Devletçilik ve Devrimcilik umdeleri eklenmiştir. Bunlardan Devletçilik ilkesi dikkat çekmekte ve 1930'lu yıllarda uygulanacak yeni bir Kalkınma Modelinin işaretini vermektedir. Fırkanın yeni ilkesi olan Devletçilik Kurultayca; *“Dünyanın şimdiki gidişi içinde, milli iktisadiyatımızı koruyup yükseltecek bir prensip olarak”* kabul edilir. Artık Fırkanın 6 oklarından birisi olan Devletçilik, daha sonra 5 Şubat 1937 tarihinde çıkartılan bir kanunla Anayasa'ya da girer.

Gazinin seyahat boyunca yaptığı görüşmelerde bu ilke, sıklıkla gündeme getirilmiş ve üzerinde tartışılmıştır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa İzmir gezisinde Devletçilik kavramıyla ilgili olarak şunları söyler: *“Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamıyla demokratik halkçı bir program olmakla beraber iktisadi noktai nazardan devletçidir. Bu itibarla fırkamıza müstenit olan Hükümeti Cumhuriyetin her noktai nazardan vatandaşların hayatı ile ve refahı ile alakadar olması tabiidir. Halkımız tab'an (doğuştan) devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görür. Bu itibarla milletimizin tebayii (karakteri) ile fırkamızın programında tamamıyla bir mutabakat (uyum) vardır”*

Gezinin son durağı olan Konya'da uzun bir süre kalınır, gezi izlenimleri, yapılan şikayetler ve ekonomik sorunların yanı sıra idari yapıda görülen aksaklıklar ve çözüm önerilerini de içeren kapsamlı bir reform raporu hazırlanır. Ankara'ya dönüşte Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yenilenmesi talimatını vererek, öngörülen reformların yeni meclisle gerçekleştirilmesini ve seçilecek milletvekillerinin de değişik toplumsal kesim temsilcilerinden oluşmasını ister. Parlamento seçimi 24 Nisan 1931 günü yapılır, yeni üyelere oluşan TBMM çalışmalarına başlar. İsmet Paşa CHF'nin Kurultayından bir gün önce 9 Mayıs 1931 tarihinde güven oyu alarak beşinci hükümetini kurar. Meclise sunulan Hükümet programı, büyük bunalımdan bu

yana sürdürülen çözüm arayışları sonucunda belirlenen toplumsal ve ekonomik esaslara göre hazırlanmıştır.

Önce de belirtildiği gibi, bir gün sonra CHF'nın Büyük Kurultayı toplanır ve son gelişmeler ışığında parti merkezince hazırlanan yeni parti program ve tüzüğü yapılan müzakereler sonunda kabul edilir.

2. DEVLETÇİ SANAYİLEŞME DÖNEMİ (1930-1938)

İktisat tarihçilerinin 'Zor Yıllar' olarak tanımladığı 1930 yılına kadar geçen süreçte uygulanan liberal ekonomik politikalarla ülkenin kalkınması ve sanayileşmesinde amaçlanan hedeflere ulaşılamamıştı. Verilen her türlü desteğe, teşvike rağmen özel sektör daha doğrusu yerli ticaret erbabı başarılı olamamıştı. Ülke fevkalade zor bir dönemden geçiyor, yaşanan sosyal ekonomik sorunların yanı sıra 1930 yılı sonunda Serbest Fırka denemesinin de etkisiyle Menemende örneği yaşanan Cumhuriyet karşıtı gerici hareketler ciddi kaygılar yaratıyordu. Geçmişte uygulanan iktisadi kalkınma modellerinin temel özelliği; pazar ekonomisi kuralları içerisinde özel girişimciliğin desteklenmesi, özel sektörün yeterli olmadığı alanlarda daha sonra özel kesime devredilmek üzere devlet işletmeciliğinin yapılması biçimindeydi. Ancak bu stratejilerden alınan sonuçlar gelecek için umut vermiyordu. Gerek iç gerekse dış konjonktürdeki gelişmeler, artık bu iktisadi politika ve düşünce sisteminde köklü değişikliği zorunlu kılıyordu.

Gazi ülke sorunlarını yoğun biçimde incelerken, dış dünyadaki gelişmeleri de yakından gözlemliyordu. Dünya iktisat tarihinin en büyük bunalımdan sonra Avrupa'daki yeni siyasi oluşumlar ve gelişmeler çok ilgi çekiciydi. Özellikle 1917 ekim devrimiyle Sovyetler Birliğinde uygulanan sosyalist sistem, Hitler'in Almanya'da, Mussollini'nin İtalya'da kurmaya çalıştığı nasyonal sosyalist faşist rejimler, ülkelerinde yeni siyasi, iktisadi ve toplumsal yapılarda köklü değişiklikler getiriyordu. Bunlardan Sovyetler Birliğinin, kapitalist dünyada büyük sarsıntılara neden olan iktisadi krizden etkilenmeden 1928 yılında uygulamaya koydukları beş yıllık kalkınma planı ile sağladıkları ekonomik başarılar, tüm dünyada dikkat çekiyor, bazı ülkelerde ideolojik tartışmalara esin kaynağı oluyordu.

Tüm bu gelişmeler bağlamında benimsenen devletçilik anlayışı, yeni Hükümet programında yer alırken son Kurultayda CHF'in temel ilkeleri arasına da girer. Son yıllarda üzerinde kapsamlı araştırma yapılan ve benimsenen Devletçilik stratejisi üzerine Gazi Mustafa Kemal şunları söyler: *“Prensip olarak devlet, ferdin yerine geçmemelidir. Fakat, ferdin gelişmesi için genel şartları göz önünde bulundurmalıdır. Bir de ferdin kişisel faaliyeti, iktisadi gelişmenin kaynağı olarak kalmalıdır. Fertlerin gelişimine engel olmamak, onların her bakış açısından olduğu gibi, özellikle iktisadi alandaki hürriyet ve teşebbüsleri önünde devletin kendi faaliyeti ile bir engel oluşturmaması demokrasi ilkesinin en önemli esasıdır.”*

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere devletçilik politikasında yine piyasa ekonomisi koşullarının geçerli olması, özel kesimin dışlanmaması, özel teşebbüsün yatırım yapamadığı sektörlerde devletin projeler geliştirip yatırımlar yapması esas alınmaktadır. Bu suretle devlet işletmeciliği ile özel girişimciler arasında uyumsuzluk yaşanması istenmiyor ve birbirlerine rakip olmaları düşünülmüyordu. Benimsenen bu devlet öncülüğündeki ekonomik kalkınma modeli ideolojik bir yaklaşımdan değil, içinde bulunulan koşulların bir gereği olarak görülüyordu.

Hükümet Programının 1931 Ekiminde mecliste yapılan görüşmelerinde milli iktisat ve devletçilik konusunda yöneltilen eleştirilere, İktisat Vekili aynı zamanda da iktisat hocası olan Mustafa Şeref Bey şöyle cevap verir:

“Bu memleket tarihinde, Milli İktisat namıyla hiçbir mevhum kavranamamıştır. Bu memlekette mili iktisattan bahsetmek, bir vakitler bir kabahat gibi, bir vakitler de, bir muammadan (bilinmeyen şey) bahsetmek gibi bir şeydi. Şimdi hükümet devletçiyim demekle, kendisinin bir milli iktisat mevhumunu kavramış olduğunu beyan etmiş oluyor. Bu milli iktisat mevhumu da şu ibareden hülasa edilebilir. Memleket dahilindeki iktisadi menfaatler, kendi kendine ve alabildiğine, anarşik surette faaliyette bulunmamalıdır. Milli iktisat dediğimiz uzuvolanmış kütle, ahenkli, heyeti mecmuaya dahil muhtelif menfaatlerden, her birimiz kendimiz için muamelesini görmemeli,

daha yüksek bir muvazene ve ahengi muhafaza için onlardan her biri, o birbirlerini tamamlar olarak görmeli.

Hükümetin vazifesi, iktisadi faaliyet sahasında devleti, ferdi teşebbüs yerine ikame etmek için değil fakat birbirlerinden ayrı ve başka başka olan hususi menfaatleri, bir umumi ve müşterek menfaatin muhteremliği, korunması namına uzlaştırmak, telif etmek ferdi teşebbüsün elinden tutma, onu kuvvetlendirmek olmalıdır.”

İsmet Paşa Hükümeti ekonomik gelişme ve büyümenin hızlı sanayileşmeyle mümkün olacağına inanıyor ve sanayi alanındaki güçlenmeyi ulusal bağımsızlığın bir güvencesi olarak görüyordu. Halkın temel tüketim mallarının tamamının yurt içi üretimle karşılanması, bu amaçla da sanayileşmeyi gerçekleştirecek ekonomik programların hızla yaşama geçirilmesi hedefleniyordu. Bunları da benimsedikleri devletçi ekonomik modelle gerçekleştireceklerine inanıyorlardı. Başvekil İsmet Paşa, devletçiliğe dayalı milli iktisat politikalarını, hükümet programının tartışıldığı meclis toplantısında şu sözlerle savunur:

“Gerek ecnebi dostlarımdan, gerek yerli arkadaşlarımdan, milli iktisadın bu memlekette tatbiki zor olduğunu, çok delillerle dinlemişimdir. Memleketin sermayesi yoktur. Milli iktisat takip edilen yolda, ecnebi sermayesi getirmek güçtür. Biz, milli iktisat politikası takip etmeyelim. Liberal bir yol tutalım, böylece, memleketin inkişafı için daha çok sermaye getirebiliriz deniliyor. Biz bunları dinlemiş, tahlil etmişizdir... Ondan sonra milli iktisat (devletçilik) yolunu takip ediyoruz. Milli iktisat politikası, ecnebi sermayesinin getirilmesine mani değildir. Çünkü bizden daha sol memleketler, ecnebi sermaye getirmekten ve bunu memleketlerinde çalıştırmaktan, ümitsiz değildir.”

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere İsmet Paşa devletçiliği siyasi felsefe olarak değil içinde bulunulan ekonomik koşulların bir gereği olarak öngörmektedir. Devlet, merkezi planlı ekonomik kalkınma modeliyle daha ziyade imalat, enerji ve maden-

cilik sektörlerinde yatırım planları hazırlamaya başlar. Sanayi programlarının gerçekleşmesi için öncelikle teknoloji transferine ve dış finansmana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda bir dizi temas ve görüşmeler yapılır. Özellikle de ABD sermayesinin ülkeye girmesi arzu edilmektedir. Bu amaçla 1931 yılında, sürdürülen ön görüşmelerin ardından Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu başkanlığında bir heyet, kredi olanaklarını araştırmak ve girişimcileri Türkiye’de yatırım yapmaya özendirmek için ABD’ye gider. Ne var ki, heyet büyük buhranın etkisini tam olarak atlatamayan ABD’den eli boş döner. Ayrıca Fransa, Almanya ve İtalya ile de bu konuda bir dizi temas ve görüşmeler yapılır, ancak bunlardan da olumlu bir sonuç alınamaz.

2.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Sümerbank’ın Kuruluşu

Batı dünyasından umulan kaynakların elde edilememesi üzerine dönemin Başvekili İsmet Paşa, 1932 yılı baharında Sovyet Birliği’ne resmi bir ziyarette bulunur. Sovyetler Birliği ile Milli Mücadelenin başından itibaren iyi ilişkiler kurulmuş, Türkiye’nin kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesinde Sovyetler, askeri ve para yardımında bulunmuşlardı. İsmet Paşa bu ziyaretinde yaptığı bir konuşmasında Sovyet Sistemi için övücü sözler söyler: *“Sovyetlerde tatbik edilen rejim bizimki değildir. Fakat bu, beni rejimin en mahirane ve en muvafık bir tarzda tatbik edilmiş olduğunu takdir etmemden men edemez.”* Bu olumlu havada yapılan görüşmeler sonunda iki Ülke arasında kapsamlı bir Kredi ve Teknik Yardım Anlaşması yapıldı. Sovyetlerden 8,5 milyon dolar faizsiz kredi alınacak ve bunun geri ödemesi mal ihracatı ile gerçekleştirilecekti. Anlaşmada yer alan yardımlar, kamu teşebbüslerinin kurulması ve sanayi projelerinin finanse edilmesinde kullanılacaktı.

Resmi ziyareti müteakip Prof. Pavlof başkanlığında Sovyetler Birliği uzmanları Türkiye’ye gelerek, Ülke kaynaklarını incelemek ve sanayi yatırım planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak üzere Türk uzmanlarla birlikte çalışmalara başlar. Uz-

manlar heyeti Anadolu'yu dolaşarak 1932 yılı sonuna kadar çalışmalarını sürdürür, kurulmasını gerekli gördükleri yatırım konularını ve yer seçimlerini belirleyen bir rapor hazırlayıp İktisat Vekaletine sunarlar. Uzmanların hazırladığı raporlarda en kapsamlı çalışma tekstil sektöründe; pamuklu dokuma ve pamuk ipliği üretimi konusundaydı. Bu çalışma biraz da Hükümet yetkililerinin isteği üzerine ağırlık kazanmıştır. Zira 1933 yılı tahminlerine göre toplam 28.000 ton olan pamuklu dokuma ve iplik tüketiminin yüzde 80'i dış alım yoluyla karşılanıyordu. Dış ticaret hadlerinde olumsuz bir durum yaratan bu tablonun yerli üretimle düzeltilmesi, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejilerinin bir gereği olarak görülüyordu. Sovyet uzmanların raporlarında ayrıca; kağıt, şişe cam, ham demir ve kendir sanayi gibi yatırım projeleri de öncelikli olarak yer alıyordu.

Bu arada yatırım planlarının en isabetli biçimde belirlenmesi amacıyla Amerikalı uzmanlardan da yararlandı. Ünlü ABD'li iktisatçılardan Edwin Kemmerer'in başkanlığında bir uzmanlar heyeti, 1933 yılı ilk yarısında Türkiye'ye gelerek çalışmalarına başladılar. Bu grup da bir yıl süren çalışmalarında Türkiye'nin; ekonomik yapısını, doğal kaynaklarını, sermaye birikimini, sanayi varlığını, para ve banka sistemini, çalışma koşullarını, eğitim ve sağlık hizmetlerini inceleyerek 4 ciltlik bir rapor hazırlayıp Hükümete sundular. Raporda Hükümetin izleyeceği ekonomik ve sanayileşme politikalarına ilişkin genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Hükümetçe yatırım planları tasarlanan sanayi alanları konusunda görüşler yer almıştır. Uzmanlar bu kapsamlı incelemelerinde; Hükümetin bazı konulardaki yaklaşımlarını eleştirirken, pamuklu dokuma sanayinde Kayseri ve Konya'da kurulması öngörülen tesisleri fevkalade isabetli bulmuşlar, madencilik alanındaki projeleri de uygun gördüklerini belirterek, diğer görüşlerinin yanı sıra selüloz ve kağıt üretiminde düşünülen işletmelerin düşük kapasiteli tutulması nedeniyle üretim maliyetlerinin yüksek olacağına dikkat çekmişlerdir.

Her iki uzmanlar heyetinin kapsamlı raporları dikkate alınarak devlet eliyle gerçekleştirilmesi öngörülen sanayileşme planına İktisat Vekaletince nihai şekli verilir ve 1933 yılı sonunda Sanayi Yatırım Planı olarak Hükümete sunulur. Hükümet, 11 Nisan 1934 tarihinde aldığı kararla hazırlanan raporlarda öngörülen projelerin çoğunu kapsayan “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” isimli yatırım programını (BBYSP) kabul eder ve 1934-1937 yıllarında uygulanmak üzere 17 Nisan 1934 tarihinde Sümerbank Genel Müdürlüğü’ne gönderir. İktisat Vekaletince yatırımların yer seçiminde şu hususlar ön planda tutulur: *‘Sanayinin rasyonel ve iktisadi prensiplere göre başarılı bir şekilde kurulması, özel korumaya gerek kalmadan rekabet yeteneğini kazanabilmesi, öncelikle kendisine uygun bir yer seçmesi ile mümkündür. Bir fabrika, onun işleyebilmesi açısından gerekli enerjinin ve kömürün, suyun ve işçinin en ucuz ve en kolay sağlanabilmesine, hammaddesi ve ürünün en az masraf ve özveriyle taşınabilmesine uygun bir yerde kurulmalıdır.’* Bu ilkelere azami ölçüde uyulmaya çalışılmış, ancak uygulamada yer seçimi konusunda zaman zaman eleştirilere de muhatap olunmuştur.

Yatırım konuları ileride işlenecek olan BBYSP, uzun yıllar uygulanacak planlı ekonomik kalkınma modelinin ilki olarak tarihe geçmiş ve bir anlamda 30 Eylül 1960 tarih ve 91 sayılı yasayla kurulan Devlet Planlama Teşkilatının temelini teşkil etmiştir. Ülkenin yer altı ve yer üstü her türlü kaynaklarını ve olanaklarını tespit ederek, izlenecek ekonomik ve sosyal politikalarda Hükümetlere yardımcı olmak, uzun ve kısa dönemli planlar hazırlamak ve bunların uygulanışını izlemekle görevli ve yetkili kılınan Devlet Planlama Teşkilatı uzun yıllar Türkiye’nin kalkınması ve ekonomik büyümesi çalışmalarında önemli görevler üstlenmiştir.

Bu arada Bakanlar Kurulunca Devletin ekonomik kurumlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Önceki dönemde Devletin elindeki sanayi kuruluşlarını tek elde toplamak, sanayi yatırımları için gerekli kaynakları yaratmak amacıyla 1925 yılında

kurulan ve bünyesinde Osmanlı döneminden kalan 'Beykoz Deri Kundura', 'Bakırköy Pamuklu Dokuma', 'İstanbul Feshane Yünlü Dokuma' ile 'Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma' Tesislerini bulunduran Sanayi ve Maadin Bankası, 1932'in Temmuzunda kapatılarak yerine, "Devlet Sanayi Ofisi" ve "Türkiye Sanayi Kredi Bankası" kurulmuştur. Bunlardan Devlet Sanayi Ofisi, mevcut kamu işletmelerinin yanı sıra, devlet adına yeni fabrikalar kurmak ve işletmekle görevli kılınmıştı. Aynı zamanda Ofis, özel sektör yatırımlarına izin vermek ve gerek kuruluş evresinde gerekse işletme dönemlerinde bu yatırımları denetlemek yetkisine de sahipti. Türkiye Sanayi Kredi Bankası da yeni yatırımlara finansman desteği sağlayacaktı.

Bu düzenleme çalışmaları, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey döneminde kendisinin atadığı üst düzey bürokrat Şerif Bey tarafından yapılmıştı. Ancak yasasını Şerif Bey'in hazırladığı Devlet Sanayi Ofisine, özel kesim tarafında sert eleştiriler yöneltilir. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşanın bilgisi dahilinde İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey istifa eder ve yerine İş Bankası Genel Müdürü Celal (Bayar) Bey atanır. Bu değişikliği, Celal Bayar 1965 yılında Meydan dergisinde yayınlanan bir yazısında şöyle anlatır:

"Bir gün bana Mehmet Ali Kağıtçı adında bir gençten bahsettiler. Almanya'da kağıt sanayi ihtisası yapmış. Türkiye'de de bir kağıt fabrikası kurulmasını düşünüyormuş. Hakkında bilgi toplattım. Böyle bir fabrikayı kuracak bilgiye ve kabiliyete gerçekten sahip bir genç olduğunu öğrendik. Kendisini çağırıp konuştum. Projelerini inceledim. Neticenin gene müspet olduğunu görünce Banka (İş Bankası) İdare Meclisi'ne getirdim ve karar aldım.

Yerini seçtik. Fabrika İzmit'te yapılabilirdi. Teşvik-i Sanayi Kanunu'na göre o bölgede aynı mahiyette ikinci bir fabrika yapılmasını önlemek üzere muntikalar ayrılıyordu. Biz de Banka olarak izin istedik. Sanayi Vekaleti vasıtasıyla Hükümet cevap verdi. Bu fabrikayı da Ofis (Devlet Sanayi Ofisi) size izin vermeyiz. Bu hadise devlet bütçesinin aşacağı yukarı 200 küsur milyon olduğu ve öğretmen

maaşlarının ödenemediği bir tarihte cereyan ediyordu. Bu kararı yürütülemeyen Banka İdare Meclisi'ne durumu açtım. İzahat verdikten sonra ilave etmek lüzumunu da duydum.

Ben onların yerinde olsam bu işi reddetmezdim. İhtiyaç çoktur, elde para yoktur. Bu münasebetle devletin yükünü azaltmış olurdum. O devlet ki bütçesi maaş vermeğe bile müsait değil. Madem bir hususi teşebbüs talip olmuştur. bunu ona verir, hatta desteklerdim. Ben bu gibi meseleleri kendisine intikal ettirmezdim. Ama İdare Meclisinde arkadaşları vardı. Atatürk'e söylemişler ve iş görmek isteyen ve bilhassa sanayi meselesinde çok hassas olan Atatürk bir tatil günü Orman Çiftliğinde atla geziyordu, beni gördü, yanına çağırırdı. 'Bir kağıt meseleniz varmış, anlat bakalım' dedi. Anlattım. 'Atlayın otomobile, yolda bana bir daha anlatın.' dedi. Tekrarladım. Fikri çok beğenmişti. Devletin yaptığını devlete yaptırmak, ama yapamadığını hususi teşebbüse bırakmak. Bu ona çok yakın geliyordu. Kılıç Ali'nin evinin bahçesinde oturduk. Bir kere daha anlattım. Ve sonunda mesele benim üzerimde kaldı. İktisat Vekili oldum."

Celal Bayar'ın Mustafa Şeref'ten boşalan İktisat Vekilliğine atanmasının öyküsü kendi kaleminden böyle anlatılıyor. Tabi bu arada eleştiri oklarının baş hedefi olan Sanayi Umum Müdürü Şerif (Onay) Bey de görevinden alınır. Bu değişiklikler bir anlamda devletçilik uygulamalarında aşırılığa kaçılmaması, sanayileşme çabalarında özel sektörün dışlanmaması noktasında Gazinin bir uyarısı niteliğindedir. Zira Ofis, kuruluş yasasına dayanarak gümrük resimlerine müdahaleye kadar bir çok alanda özel kesime ters düşen düzenlemeler getirmişti. Tartışmanın İş Bankasının kağıt fabrikası kurma kararına İktisat Vekaletinin izin vermemesinden çıkmasına ve İş bankası Genel Müdürü Celal (Bayar) Beyin İktisat Vekili olmasına rağmen, kağıt fabrikası kurma işi İş Bankasına yine verilmemiş ve BBYSP kapsamında ileride kurulacak Sümerbank'a bırakılmıştır. Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası da 1933 yılında kapatılarak tüm aktif ve pasifleriyle Sümerbank'a devredilmiş ve şikayet konusu olan konular Sümerbank'ın kuruluş Yasasında ve uygulamalarında düzeltilmeye çalışılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Planda öngörülen yatırımları gerçekleştirmek ve devletçi sanayileşme politikasının uygulayıcısı olmak üzere 11 Temmuz 1933 tarihinde 2262 sayılı Yasayla Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'a verilen temel görevlerin başlıcaları şunlardır: Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek, devlet sermayesi ile kurulacak bütün sınıai kurumların etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis etmek ve yönetmek, kuruluşları ve gelişmeleri ülke yararına olan verimli sanayi işletmelerine olanakları ölçüsünde ortak olmak, sanayi kurumlarına kredi vermek ve genel bankacılık işleri yapmak, kalifiye eleman ihtiyacının karşılanması için yurt içi ve dışında öğrenci okutmak ve bu amaçla açılacak okullara yardımcı olmak. BBYSP'nın uygulayıcısı olarak sanayileşme çabalarına büyük destek sağlayan Sümerbank, Türkiye ekonomisi tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuş ve devletçilik olarak tanımlanan iktisadi politikanın lokomotifliğini yapmıştır.

Bu Kuruluşun ismi de, Gazi Mustafa Kemal tarafından 1 Temmuz 1933 tarihinde verilmiş olup, ismin verilmesi Mustafa Kemal Paşanın ömrünün son yıllarında üzerinde yoğun araştırmalar yaptığı, savunduğu 'Türk Tarih Tezi'nden kaynaklanmıştır. Yaşamı boyunca dört bine yakın kitap okuyup, bunlar üzerine yorumlar yapan Mustafa Kemal Paşa, Batılı Tarihçilerin iddia ettiği gibi Türklerin uygarlık değerlerinden yoksun ikinci sınıf (sarı) bir ırk olmadığına inanıyor, bu görüşe büyük tepki gösteriyordu. O iddiaların aksine, Türklerin zengin bir kültüre ve köklü bir geçmişe sahip olduklarını savunuyordu. Bu tezini de dünyaca ünlü bazı yabancı Tarih Bilimcilerinin, Antropologların, Arkeologların, Dil Bilimcilerinin yaptığı araştırmalara, eserlerine dayandırıyor. Atatürk 1930 yılı başından, yaşama veda ettiği 1938 yılına kadar bu tezini kanıtlayabilmek için büyük bir titizlikle çalışmış, bir çok ünlü bilim insanını Türkiye'ye davet etmiş ve onlara Türk Üniversitelerinde kariyerlerini sürdürme olanağı sağlamıştır.

Akademisyenler ve uzmanlar tarafından Türk Tarih Tezi üzerinde kapsamlı çalışmalar yapılmış, kurultaylar düzenlenmiş ve buralarda çok sayıda bilim insanı bildiri sunmuştur. Bu çalışmalarda ortaya çıkan olgulardan biri de Sümerler ve Türkler arasındaki kadim ilişkidir. Sümercenin dünyada en çok Türkçe'ye benzerliği tezinin bilimsel verilerle kanıtlanmasıdır. Genç Türk Devletinin sanayileşmesinde üstlendiği tarihi misyonu başarıyla yerine getiren bu Kuruluşa Sümerbank isminin verilmesi, bu Türk Tarih Tezinden ileri gelmekte ve Batı Emperyalizminin kültürel etkisini, baskısını kırma amacı gütmektedir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının yukarıda da belirtildiği üzere resmîyet kazanması İktisat Vekili Celal Beyin Bakanlar Kuruluna "Sınai Tesisat ve İşletme Raporu" adıyla sunduğu Raporla başlar. Bu Rapor esas alınarak 11 Nisan 1934 yılında Vekiller Kurulunca "Sınai Tesisat ve İşletme Raporları Üzerine Tetkikler ve Kararlar" başlıklı Karar alınır ve 17 Nisan 1934 tarihinde de yürürlüğe konulur. Daha sonra sanayileşme hedefleri ve yatırım konularını içeren bu Karar, 'Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı' adıyla anılmıştır. Devletçi sanayileşme politikası benimsenerek hazırlanan bu Planı, bugünkü plan kavramı ve anlayışıyla ile tanımlamak mümkün değildir. Zira ekonominin tüm sektörlerini kapsamamakta, bir anlamda 'sanayi projeleri listesi' niteliğinde bulunmaktadır. Yatırım projelerinin belirlenmesinde şu ilkeler esas alınmıştır: Başta temel ihtiyaç mallarının yurt içinden temin edilmesiyle ciddi mali sorunlara kaynaklık yapan dış ticaret açığının azaltılmasını amaçlayan ithal ikamesi, hammaddesi yurt içinde üretilen ve üretililecek olan sanayi kollarına öncelik tanınması ile stratejik önem taşıyan demir çelik, kimyasal ürünler gibi malların yurt içinde üretilmesi stratejileridir. İleride incelenecek olan '1938 5 Yıllık Programı' ile 1940'lı yıllardaki planlar da bu anlayış ve ilkelere göre hazırlanmıştır.

Planda yer alan yatırım projeleri, sektörlerine göre beş grupta toplanıyordu. Bunlar, başta dokuma sanayi olmak üzere,

maden sanayi, selüloz sanayi, seramik sanayi ve kimya sanayi gurublarından oluşuyordu. Ayrıca; elektrifikasyon, altın ve petrol arama çalışmaları, jeoloji eğitimi ve teknik öğretim konuları ile bunların kurumsal yapısının düzenlenmesi de Planın kapsamı içerisindeydi. Elektrifikasyon çalışmaları kurulacak 'Elektrik Etüt İdaresi', 'Altın ve Petrol Arama İşleri' de kurulacak 'Maden Arama Umum Müdürlüğü' bünyesinde yapılacaktı. Teknik eğitim ve öğretim çalışmaları ise Maarif Vekaletince yürütülecekti. Sınai yatırım projelerini Sümerbank gerçekleştirecek, Sömikok, Cam ve Şişe ile Kükürt tesislerini de İş Bankası ile birlikte kurmaları programlanmıştı.

Planda yer alan yatırımlar için toplam 44 milyon lira kaynak ayrılmıştı. Bunun yarısı pamuklu dokuma tesislerine, yüzde 27'si maden sektörüne, yüzde 12'si kağıt ve selüloz projelerine, yüzde 5'i kimya sanayine, yüzde 4,5'i seramik sanayine ve geri kalan kaynak da yurt dışına teknik öğrenim için gönderilecek öğrencilerin eğitim harcamaları için öngörülmüştü. Kurulması planlanan tesislerde üretilecek malların 1930 yılında ithalatı için 66.444 bin lira harcama gerçekleşmiş olup bu rakam, toplam ithalatın yüzde 45'ini teşkil ediyordu. Bu dış alımın yüzde 55'i dokuma sanayi, yüzde 25'i maddeni ürünler, yüzde 4'ü cam ve seramik ürünleri için, yüzde 8'i selüloz ve kağıt alımları ve yüzde 8'i de kimyasal maddeler için yapılmıştır. Bu verilerden de anlaşılacağı gibi planın öncelikli yatırım stratejisini oluşturan ithal ikamesi ilkesi, öncede de belirtildiği gibi o dönem ekonomik koşullarının bir gereği olarak benimsenmiştir.

Ülkenin hızla kalkınmasını hedefleyen Hükümet, BBYSP ile sadece devlet öncülüğünde yaygın bir sanayileşmeyi amaçlamıyordu. Bu yatırımlarla sanayi tesislerini ülke sathına yaymak, buralarda modern ve uygar yaşam tarzının örneği gösterilerek, halkın sosyo kültürel yaşam biçimi de geliştirilmek isteniyordu. Nitekim, kurulan fabrikaların neredeyse tamamında spor alanları, sinema salonları, eğitim ve çocuk

bakım üniteleri, sağlık birimleri gibi bölümlere yer verilmiş, toplu eğlence etkinlikleri düzenleme olanakları yaratılmıştır. Kuruldukları yerlerde yaptıkları parklar, dinlenme yerleri ve lojmanları ile adeta bir kent havası yaratmışlardır. Bu arada işletmelerde verimlilik artışında önemli işlevleri olan kalifiye eleman yetiştirilmesine ortam yaratılmış, verdiği hizmetlerle modern işletmecilik prensiplerinin, endüstriyel kuruluşlarda benimsenmesine, yayılmasına katkı sağlamışlardır. Sanayi projelerinin yaşama geçirilmesinden sonra uzun bir dönem özel sektör, yüksek düzeyde yönetici ihtiyaçlarını devlet kuruluşlarından transfer yaparak karşılamıştır. Sanayi Planında yer alan yatırım projelerinin büyük bölümü, öngörülen 5 yıllık süresi içerisinde gerçekleştirilmiştir.

2.2. Sümerbank'ın Kuruculuğunu Yaptığı Sanayi Tesisleri

Sümerbank tarafından doğrudan kurulması ve işletilmesi öngörülen tesislerin başlıcaları şunlardır: Pamuklu dokuma sanayinde; Kayseri'de 33.00 iğlik ve 1050 tezgahlık kaba kumaş, Konya Ereğli'de 16.500 iğlik 300 tezgahlık ince kumaş, Nazilli'de 29.600 iğlik ve 650 tezgahlık Basma Fabrikası. Bunların yanı sıra, Bursa'da merinos yünü işleyecek bir Kamgarn Fabrikası, Gemlik'te Suni İpek (viskoz elyafı) Fabrikası, Malatya'da üçüncü kombinanın tesisi ile Kendir ve Keten sanayini kurma görevlerini de Sümerbank üstlenmiştir. Bu arada Osmanlı döneminden kalan ve Devlet Sanayi Ofisinden Sümerbank'a devredilen Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikasının genişletme yatırımı ile Planın yürürlüğe girdiği sırada henüz düşünülmemiş olan Demir Çelik Tesislerinin kuruluş çalışmaları da Sümerbank tarafından yürütülmüştür. Keza Selüloz ve Kağıt Fabrikasının kuruluş ve işletme görevi de Hükümet tarafından Nisan 1934 tarihinde Sümerbank'a verilmiştir.

Ortak yatırımlar olarak İş Bankası ile birlikte gerçekleştirilecek; yıllık üretim kapasitesi 68.000 ton olan bir Sömikok Fabrikası, Keçiborlu Kükürt Madeni işletmesi ile halkın ihtiyacına cevap

verecek özellikte şişe ve benzeri cam mamulü üretecek tesisler gösterilebilir. Ayrıca süngercilik alanında yatırım yapmak üzere kurulacak Şirkete Sümerbank'ın da ortak olması öngörülmüştür. Bunlardan Şişe ve Cam Fabrikası, Sümerbank'ın iştiraki olmadan İş Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. İş Bankası ile birlikte düşünülen Bakır ve Kükürt Sanayi yatırım görevi daha sonra kurulan Etibank'a devredilmiştir.

Sümerbank'ın doğrudan yatırım projelerinden Kayseri Bez Fabrikası, BBYSP'nun kombine (birkaç üretim biriminin birleşmesi) halinde öngördüğü ilk pamuklu dokuma işletmesidir. Sovyetler Birliği kredisi ile finanse edilen, makine ve donanımının büyük bölümü Sovyetlerden alınan Tesisin temeli, 20 Mayıs 1934 tarihinde atılmış ve 2 yıldan daha az bir zamanda inşa ve montajı tamamlanarak deneme çalışmalarını müteakip 16 Eylül 1936 günü işletmeye alınmıştır. Yıllık 63.722 ton iplik ve 38.000 bin metre bez üretim kapasitesine sahip olan Fabrikada 2.900 iş gücü istihdam edilmiştir. Ereğli Bez Fabrikasının ise 20 Ekim 1934 tarihinde temeli atılmış ve 4 Nisan 1937 günü işletmeye alınmıştır. Diğer dokuma tesislerine göre daha ince bez üretecek olan Fabrikanın yılda 35.300 ton iplik ve 6.350 bin metre bez üretim kapasitesi bulunmaktadır. Tesis bünyesinde ayrıca; merserizasyon, kasar, top boyama, iplik boyama ve apre birimleri de yer almıştır.

Sümerbank'ın kuruculuğu ve işletmeciliğini üstlendiği Nazilli Basma Fabrikası da Sovyetler Birliği kredisi ve teknik yardımıyla gerçekleştirilmiş olup makine, türbin ve kazanları bu Ülkeden temin edilmiştir. Temeli 25 Ağustos 1935 günü atılmış ve 9 Ekim 1937 tarihinde üretim çalışmalarına başlamıştır. Ana ürünleri ince basma ve pazen olan Fabrikanın yıllık 69.000 ton iplik, 23.000 bin metre basma üretim gücü bulunmaktadır. Fabrikanın açılışı büyük bir törenle Atatürk tarafından yapılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşaya, "Atatürk" soyadı 21 Haziran 1934 tarihinde çıkartılan Soyadı Kanunu uyarınca Millet Meclisinin kabul ettiği 24 Kasım 1934 tarihli özel bir Kanunla

belirlenmişti. İki gün sonra da İsmet Paşa'ya, Atatürk'ün önerisi üzerine 'İnönü' soyadı verilmiştir. Nazilli halkının büyük bir coşkusuyla karşıladığı Atatürk'ün fabrikaya gelişi ve yaptığı konuşma Sümerbank tarihinde unutulmaz bir anı olmuştur. O günleri yaşayan Şevket Süreyya Aydemir, bu olayı Tek Adam isimli kitabında şöyle anlatır:

“Nihayet fabrika alanına girildi. Alkışlar, şarkılar, havuzlara dökülen şakrak suların şıpırtıları ve ta kasabadan beri yayılıp gelen davul, zurna sesleri, zeybek naraları... Ama fabrikada tıs yoktu. Fabrika garip, derin bir sessizliğe gömülü, sanki uyuyordu.

Müdür (Fazlı Turga) öne düştü. Bir yoldan bir holden geçildi. Fabrikanın tam 480 büyük tezgahın birer çökmüş dev gibi sıra sıra dizildikleri düz, geniş, tepeden ışıklarını alan aydınlık, temiz atölyeler, uzayıp gidiyordu. Herkes yerinde herkes makinesinin başındaydı. Atatürk'ü her yeri gören, yerden yüksekçe bir platforma buyur ettiler. Buradan Fabrika; takımların, bölüklerin, taburların geçit resmi için sıralanıp yerlerini aldıkları bir karargah meydanına benziyordu. Ve bir karargah meydanı gibi burada da bir kumanda bekleniyordu. Kumanda duyulmadı ama, Atatürk'ün arkasında duran Müdülden, sessiz bir işaret verildi.

İşte o zaman bin başlı dev, korkunç bir kükreyiş, bir kuduruşla birden harekete geçti. Müdürün verdiği o işaretle bütün motorlar, tezgahlar birden coşmuş kudurmuşlardı. Göklerine kadar vuran, Mendere-sin kim bilir kaç defa duyduğu yersarsıntısı gürültülerini, yıldırım uğultularını andıran bir dünya titreyişi havayı dolduruyordu...

Atatürk herhalde bunu beklemiyordu. Onu oraya çıkardıkları zaman, belki etrafı görmesini, belki fabrika halkına bir şeyler söylemesini istediklerini düşünmüş olabilirdi. Ama öyle olmayıp ta, ayağının altındaki dünya ve etrafını saran hava böylesine, birden harekete gelince, önce hatta biraz şaşaladı. Ne yapacağını bilemedi de denebilir. Önce biraz sarsıldı. Biraz etrafından bir şeyler sormak ister gibi yaptı. Ama işte o anda, belki kendi bile farkında olmadan ağızından şu kelimeler döküldü:

- İşte bu bir musikidir..

Evet bu bir musikiydi. Devalerin musikisi değil, tekniğin musikisi... İnsanoğlunun tabiatın üstündeki zaferinin musikisi.."

Şevket Süreyya Aydemir'in bu anlatım biçimi, kendisinin de içerisinde bulunduğu Cumhuriyetin kurucu kuşağının; Türkiye'nin hızlı sanayileşmesine olan derin özlemlerini, akılcılığın ve bilimselliliğin ürünü olan teknolojik gelişmelere duydukları hayranlığı yansıtıyordu.

Merinos Yünlü Fabrikasının, temeli de 28 Kasım 1935 tarihinde büyük bir törenle atılır. Temel atma töreninde bir konuşma yapan Başvekil İsmet İnönü bu fabrikaya neden Merinos adının verildiğini şöyle açıklar: *"Arkadaşlar, Memleketimizin kamgarn fabrikasının temelini biraz sonra atacağız. Şefimiz Atatürk, fabrikaya 'Merinos' Fabrikası adını vermiştir. Merinos, eski Türk dilinde ince ve uzun demektir. Bu adla, Fabrikanın ve iş istikbali sonuçlarını tebarüz ettirmiş oluyorum. Bu kuruluş, Atatürk'ün devrim boyunca her işteki yakın ilgisinin yeni bir delilidir. Bursa'da ve bütün memleket karışısında bunu anmak bir borçtur."*

İnşaat ve montaj çalışmaları tamamlanan Fabrika, 2 Şubat 1938 günü işletmeye alınır. Merinostan önce strayhgarn (kaba ve tüylü yün) ipliği üretimi, bazı özel kuruluşlarla Sümerbank'ın Devlet Sanayi Ofisinden devraldığı Feshane ve Hereke Fabrikalarında yapılmaktaydı. Bu tür iplikle ancak kaba tip kumaşlar dokunabiliyordu. Taranmış yün ipliği (kamgarn) gereksinimi ise yurt dışından temin edilmekte ve bu amaçla da o günlerin değeriyle ortalama 5 milyon lira tutarında ithalat yapılmaktaydı. Bursa Merinos Fabrikası, yünlü kumaş sanayinin bu temel girdisinin yurt içinden karşılanması amacıyla planlanmıştı. Fabrika 1941 yılında İngiliz sistemi kamgarn tesisleriyle geliştirilmiş, daha sonra 1944 yılında bünyesinde bir Dokuma Ünitesi kurulmuştur.

Cumhuriyetin 1920’li yıllarında yapay (kimyasal) elyaftan dokuma ve trikotaj üretimi giderek yaygınlaşmıştı. Bunların ilk maddesi olan suni iplik de dış alım yoluyla temin edilmekte ve önemli miktarlarda döviz harcamasına neden olmaktaydı. Bu tür ipliklerin en büyük bölümünü de odun selülozunda yapılan viskoz (viskon) ipliği teşkil ediyordu. İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi doğrultusunda bir Suni İpek (Viskon) Fabrikası kurulması, Planın yatırım konuları arasında yer almıştı. Sümerbank’ın kuruculuğunu ve işletmeciliğini üstlendiği Fabrikanın inşasına 22 Mayıs 1936 tarihinde başlandı. Yılda 300 ton viskon üretim kapasitesine sahip Tesis, 1 Şubat 1938 günü düzenlenen bir törenle işletmeye alındı.

Atatürk’ün milli kurtuluş mücadelesinde yokluğundan dolayı yaşanan haberleşme sıkıntıları üzerine, “*mermiden daha fazla gerekli*” diye tanımladığı kağıt konusunda, Plan döneminden önce Mehmet Ali (Kağıtçı) Beyin koordinatörlüğünde bazı girişimler yapılmıştı. Mehmet Ali Bey, Türkiye’de tamamladığı yüksek öğrenimin ardından kağıtçılık konusunda ihtisas yapmak üzere 1926 yılında Avrupa’ya gider. Önce Almanya’da sonra Fransa’da selüloz ve kağıt alanında pratik ve akademik çalışmalar yapar. Fransa’da “Kağıt Mühendisi” unvanını kazanan Mehmet Ali Bey, Yurda dönüşünde milli kağıt sanayinin kurulması konusunda çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazar, konferanslar verir. Ayrıca bu konuda yatırım yapmak isteyen girişimcilere danışmanlık yapar. Bunların en önemlisi, yukarıda değinilen İş Bankası ile olan ilişkileridir. BBYSP’da Selüloz Kağıt Sanayinin öngörülmesi üzerine 1934 Martında Sümerbank’ta yetkili olarak göreve başlar.

Ülkede kağıt sanayinin kurulması Hükümetin gündemine ilk kez 1930 yılında hazırlanan “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” la girmiştir. Daha önce de sözü edilen bu Raporla ülkenin değişik türlerde kağıt ihtiyacının günde 60 ton dolaylarında olduğuna işaret edilerek, bunun büyük bölümünün sargılık kağıtlarla adi cins yazı ve baskı kağıtlarından oluştu-

ğu belirtiliyordu. Dış alım yoluyla sağlanan bu kağıtların yurt içinde üretilmesi için 40 Ton/gün kapasiteli bir fabrikanın kurulması öneriliyordu.

Sanayi Planının hazırlık çalışmalarında, “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor”da yer alan görüşler ile ithal rakamları dikkate alınarak, ülkede bir kağıt fabrikasının kurulması programlanmıştır. Kurulması öngörülen fabrikada sargılık kağıt, yazı kağıdı, mukavva karton üretilmesi ve kapasitesinin de yıllık 21.500 ton olan tüketimin yarısını karşılayacak düzeyde olması planlanmıştı. Kağıdın ana hammaddesi olan selüloz ve atık kağıt da yurt içinden temin edilecekti.

BBYSP’da öngörülen kağıt ve selüloz fabrikasının kuruluş ve işletme görevi, Hükümetin Nisan 1934 tarihinde aldığı bir kararla yine Sümerbank’a verildi. Kuruluş yerinin belirlenmesi hususunda makine ve donanımının alınacağı yabancı firmaların yaptığı etütler sonucu Fabrikanın İzmit’te inşa edilmesi kararlaştırıldı. Değişik türde kağıt üretmesi planlanan ve yıllık üretim kapasitesi 10.500 Ton/yıl olan Tesisin temeli 14 Ağustos 1934 tarihinde atılır ve 6 Ekim 1936 günü düzenlenen bir törenle işletmeye alınır. Törenin açılış konuşmasını yapan İktisat Vekili Celal Bayar bu tarihi konuşmasının başlarında iki hususa dikkat çeker;

“Sayın vatandaşlarım, bugün açılma törenini yapacağımız Kağıt Fabrikası endüstri programımızda yer alan mühim mevzulardan biridir. Bugün bize sevinç veren hadise bu törenin açılma merasimi itibarıyla endüstri programımıza dahil fabrikaların birincisini teşkil etmesidir.

Fabrikalarımızın fikir itibarıyla ortaya atanlar, plan ve programın hazırlanmasında çalışanlar ve bunların inşaatını yakın bir dikkat ve liyakatle takip edenler memleketimizin çocuklarıdır. Bunu bu suretle bahsetmekteki ehemmiyeti ifade etmek için diyebilirim ki, her açılan fabrikanın inşa kudreti, teknik vaziyeti ve verimli olması ve binnetice teknik esaslar dahilinde hüsn-i idaresi, bizim için bir kudrettir ve

bunları bize gösterenler genç elemanlarımızdır. Bu genç elemanları takdirinize arz etmek suretiyle sözlerime başlamak istiyorum.”

Bu başarılı çalışmada en büyük emeği geçen kuşkusuz ki, o tarihte 37 yaşında olan Mehmet Ali Kağıtçı'dır. Fabrikanın daha sonra Ülke kağıt ihtiyacının tamamını karşılayacak şekilde üretim yapılabilmesi için tevsi edilmesi düşünülmüş ve bu amaçla Sümerbank'a sermaye takviyesi yapılmıştır. Birinci Kağıt Fabrikanın inşa ve montaj çalışmaları sürerken, kuruluş ön hazırlıkları başlatılan ikinci Tesis, bir yandan inşaatında yaşanan sorunlar diğer yandan da İkinci Dünya Savaşının getirdiği zorluklar nedeniyle gecikmeli olarak ancak 1944 yılı ortalarında üretime geçebilmiştir. Toplam kapasitesi 11.500 Ton/yıl olan ikinci Fabrikada; gazete kağıdı dahil basım ve yazı kağıdı, ambalaj kağıdı, sigara kağıdı üretimleri yapılmıştır.

BBYSP'nin öngördüğü yatırım projelerinden biri de kağıdın ana hammaddesi olan selülozu üretecek bir tesisin kurulmasıydı. Başlangıçta yıllık 6 bin ton olarak belirlenen üretim kapasitesi, ikinci Fabrikanın gündeme alınması ve selüloz ithalatında karşılaşılan güçlükler üzerine yükseltilmiştir. İkinci Kağıt Fabrikasıyla aynı tarihte işletmeye alınması planlanan Selüloz Fabrikasının kuruluş çalışmalarına 1936 yılının ortalarında başlandı. Ne var ki, ikinci kağıt fabrikasının inşa ve montajında karşılaşılan sorunların aynısı, bu Tesisin kuruluşunda da yaşandı. O nedenle, Fabrikanın işletmeye alınışı gecikmeli olarak Ağustos 1946 tarihinde gerçekleştirilebilmiştir. Selüloz Fabrikası; yılda 15 bin ton odun selülozu, 3 bin ton saman selülozu ve 1 ton da atık kağıt selülozu üretimi yapabilecek şekilde dizayn edilmiş ve kağıt fabrikaları ihtiyacının tamamını karşılayabilme olanağı sağlanmıştır.

Demir Çelik tesisleri, planın yürürlüğe girdiği sırada henüz düşünülmemişti. Ancak, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren demir çelik sanayinin yurttan kurulması konusunda ciddi çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaların en kapsamlısı,

Prof. Granigg'ın 1920'li yılların ortasında yaptığı araştırmadır. Avusturyalı bu maden uzmanı, Ülkede demir sanayini kurmaya uygun miktarda demir madeninin bulunup bulunmadığı, mevcut maden kömürlerinin demir sanayinde kullanılacak kok üretimine elverişli olup olmadığı ve kuruluş yeri seçiminin belirlenmesi konularında ayrıntılı bir çalışma yapar. Bu çalışmalar sonunda hazırlanan rapora göre; gerekli kok gereksiniminin Zonguldak Bölgesinden karşılanabileceği belirtilerek, sınırlı ölçüde yapılan jeolojik etütlere göre demir yataklarının, tesislerin ihtiyacına cevap verecek durumda olmadığı ifade ediliyordu. Bununla birlikte, ana hammaddelerinin dışarıdan getirilmesi suretiyle Türkiye'de bir demir çelik fabrikasının kurulmasının gerekliliğine vurgu yapılıyor ve bunun Ülkenin sanayileşme çabalarına sağlayacağı katkılara dikkat çekiliyordu.

Bu rapor üzerine 1926 yılında Hükümetçe demir sanayinin kurulması hususunda prensip kararı alınmış, devlet bünyesinde bir umum müdürlük oluşturularak çalışmaların bu kurum tarafından sürdürülmesi öngörülmüştür. Ancak daha sonra yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu kuruluşa verilen mali destek kesilmiş ve umum müdürlük kapatılmıştır. Yukarıda sözü edilen "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" da da bu projeye yer verilmiş, demir çelik sanayinin önemine dikkat çekilerek, Prof. Granigg'un görüşleri doğrultusunda bu tesisin kurulması önerilmiştir. Daha sonra başlatılan Birinci Planın hazırlık sürecinde Sovyet Uzmanlar tarafından da bu sanayin kurulması ilke olarak kabul edilmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Ne var ki, bu projenin gerçekleştirilmesi için gerekli finansmanın bulunmasında büyük buhrandan dolayı zorluk çekilmiş, o nedenle Demir Çelik Tesisleri başlangıçta BBYSP'da yer almamıştır. Ancak, İngiltere ile sürdürülen temas ve görüşmeler sonunda bu ülkeden yatırım harcamalarını karşılamak üzere 13 milyon sterlinlik bir kredinin sağlanması ile Demir Çelik

projesi, programa alınmıştır. Ülkenin ekonomik gelişmesinde Stratejik bir değer taşıyan Demir Çelik Sanayi için gerekli demir madenin yurt içi kaynaklarda o yıllar yeterince bulunamaması nedeniyle ihtiyacın yurt dışından (Cezayir, İspanya veya Yunanistan) temin edilmesi düşünülüyordu. Yüksek Fırın kok gereksiniminin de Zonguldak Ereğli havzası maden kömürlerinden elde edilmesi programlanmıştı.

İngiltere'den sağlanan yatırım kredisinin önemli bir bölümü Demir Çelik Fabrikasının yapımına tahsis edilmiş ve tesisin kuruluşunu da bir İngiliz Firması yüklenmiştir. Planda fabrikaların kuruluş yeri seçiminde genel ilke olarak gelişmiş İstanbul, İzmir gibi yerler yerine, daha az gelişmiş ya da gelişmesi istenen başka bölgeler tercih edilmişti. Nitekim planda yer seçimine ilişkin olarak yer alan şu ifadeler yön verici nitelik taşımaktadır:

“Sınai tesislere yer intihabında (seçiminde) münhasıran (özellikle) iktisadi mülahazaların (düşüncelerin) hakim olmadığı malumdur. Milli sanayinin, memleketimizde iktisadi ihtiyaçlara olduğu kadar yüksek menfaatlerimizin istilzam ettirebileceği (gerekireceği) nazik vaziyetlere de cevap verebilmesi...”

Bu yaklaşım, özellikle demir çelik tesislerinin yer seçiminde ön planda tutulmuş ve Genel Kurmay Başkanlığının görüş ve önerileri doğrultusunda tesislerin Karabük'te kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yer seçiminde esas alınan kriter ise, kömür madeni yataklarına yakın olunmasının yanı sıra dış tehditlere karşı işletmelerin güvenli bir coğrafi bölgede kurulması idi. Ancak bu yer seçimi daha sonra bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Birbirini besleyen ve tamamlayan ünitelerden oluşan Karabük Fabrikasının temeli görkemli bir törenle 3 Nisan 1937 günü atılır. Temel atma töreninde Başvekil İnönü uzun bir konuşma yapar. İsmet İnönü konuşmasına şu sözlerle başlar:

“Karabük'te demir ve çelik fabrikalarının temelini atmak için toplanmış bulunuyoruz. Bu hadisenin bütün memleket için olan büyük

ehemmiyetine işaret etmek isterim. Atatürk, bu büyük müessesenin temel atma merasimine bizi memur etti. Şimdi eserin ehemmiyetini gösterecek bir iki rakamı size ve memlekete arz etmek isterim.

Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları adı dikkatinizi celbetmiştir. Demir ve Çelik Fabrikaları yedi büyük fabrikadan mürekkeptir. Bunlardan her biri her memlekette başlı başlına birer kıymet sayılabilir. Yüksek fırınla, çelik fırınları, kok fırını, haddehane, 20.000 Kilovat kudretinde bir elektrik santrali, büyük bir atölye ve tali maddeler fabrikası, bugün meydana getirilmesi kararlaştırılmış olanlar bunlardır. Bu müesseselere dayanarak yeniden kurulacak fabrikalar ayrıca birer mezu olacaktır."

Törenden bir ay sonra Fabrikanın inşaat ve montaj çalışmalarına başlanır, 1939 yılı ortalarında Kok Fabrikası, ardından Yüksek Fırın ve Boru İşletmesi üretim faaliyetine başlar. Daha sonra 1940 yılı başında Çelikhane devreye alınır ve bunu Haddehaneler izler. Tesislerin Kuruluş ve işletme görevini üstlenen Sümerbank, ilerleyen yıllarda Karabük Demir Çelik Fabrikasının tevsi çalışmalarını yürütür. 1950'li yılların başlarında ikinci Kok ve ikinci Yüksek Fırının montajları tamamlanarak işletmeye alınır. Bunların yanı sıra Çelikhane ve Haddehanenin üretim güçleri bir kat artırılır. Başlangıçta yurt dışından temini öngörülen demir madeni, işletme döneminde tamamen Divriği' de bulunan demir yataklarından karşılanmıştır.

Çimento sanayi kurma düşüncelerinin de Cumhuriyet Hükümetlerinin ekonomi politikalarında önemli yeri olmuştur. Ülkede ilk çimento fabrikası, önce de belirtildiği üzere Ankara Belediyesi tarafından 1926 yılında Ankara'da kurulmuştu. Bunu değişik sermaye gurupları tarafından İstanbul Zeytinburnu ve Kartal'da kurulan, ilkinde göre daha yüksek kapasiteli fabrikalar izlemiştir. Bilahare bu fabrikalar tevsi edilerek üretim kapasiteleri artırılmıştır. Ülkede 1930'lı yılların ilk yarısına kadar çimento tüketiminin sürekli artış göstermesine karşın mevcut tesisler, iç talebi karşılayabilmişler ve ithalata meydan verilmemiştir. Bu itibarla planın hazırlanış sürecinde, çimento fabrikası tesisi öngörülmemiştir.

Anacak, 1935’li yılların ortasından itibaren Hükümet, bu fabrikaların aralarında satış birliği kurmaları ve bu durumun piyasada rahatsızlık yaratması üzerine bir dizi önlemler alma gereği duymuştur. Bunlar arasında mevcut çimento fabrikalarının devletleştirilmesi ile devlet eliyle yeni bir fabrika kurulması ilkesi de bulunmaktaydı. Bu konuda çıkartılan bir kararnameyle Çimento fabrikalarının devletleştirme işlemleri, Sümerbank’ın kuruluşundan yaklaşık iki yıl sonra Ülkenin yer altı kaynaklarını işletmek ve değerlendirmek üzere oluşturulan Etibank’a verilmiştir. Yeni bir fabrikanın kuruluş ve işletmecilik görevini ise yine bu kararnameyle Sümerbank üstlenmiştir.

Fabrikanın kuruluş yeri olarak Sivas belirlenmiş, bu seçimde bölgesel kalkınması hedeflenen Doğu Anadolu’ya yakınlığı ile demiryolu ağına sahip olması etken olmuştur. Fabrikanın inşasını bir Alman Firması yükümlenmiş ve ikinci dünya savaşından kaynaklanan gecikmeyle ancak 1943 yılı haziranında işletmeye alınabilmiştir. Başlangıcında 90 bin ton olan üretim kapasitesi, ilerleyen yıllarda Sümerbank tarafından gerçekleştirilen tevsi yatırımıyla 180 bin tona çıkartılmıştır.

Sümerbank doğrudan yatırımlarını üstlendiği sanayi kuruluşları dışında ortaklıklar kurmak suretiyle Planda öngörülen bazı fabrikaların ekonomiye kazandırılmasında önemli görevler yapmıştır. Bunlardan İş Bankası ve Ziraat Bankası ile birlikte oluşturulan ‘Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş.’ tarafından Malatya Bez Fabrikası kurulmuş ve 1940 yılı başlarında olağan üretim çalışmalarına başlamıştır. Bu arada Ziraat Bankası bünyesinde olan Adana Mensucat Fabrikası, Sümerbank tarafında satın alınarak 1937 yılı ortalarında faaliyetine geçirilmiştir. Ayrıca doğrudan yatırımların yanı sıra değişik sektörlerde faaliyet gösteren bazı kuruluşların sermaye yapısına iştirak etmek suretiyle onlara destek olunmuş, bazılarının da yönetimini üstlenmiştir. Bunlar arasında ‘Aksaray Azmi Milli T.A.Ş.’, ‘Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.’, hisse senetleri Sana-yi ve Maadin Bankasından devralınan ‘Uşak Şeker Fabrikası’,

'Trabzon Elektrik T.A.Ş.' dericilik alanında faaliyet gösteren 'Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.' ile 'Kütahya Çini Fabrikası' Sümerbank'ın kuruluşu sırasında devraldığı işletmelerdir. Daha sonra bu şirketlerin bir kısmı tasfiye edilmiş, bir kısmında da ortaklık payları başka kuruluşlara devredilmiştir.

2.3. Şirket Ortaklığı ile Kurulan Fabrikalar

Bu fabrikalar arasında BBYSP'de öngörülen Şişe ve Cam Fabrikasının kuruluşu önemli bir yer tutar. Bakanlar Kurulunun 17 Şubat 1934 tarihinde çıkardığı bir kararla Ülkede cam sanayi kurma görevi İş Bankasına verilir. Cam üretim tesisinin temeli 14 Ağustos 1934 tarihinde Beykoz'da atılır. Adı 1935 yılında 'Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Sosyetesı' olarak tescil edilen ve Sümerbank'ın da iştirak ettiği Paşabahçe Cam Fabrika, 1 Temmuz 1935 günü üretime açılır. Başlangıçta sadece şişe üretimi planlanan işletmede daha sonra yapılan düzenlemeler ve yatırımlarla üretim teknikleri geliştirilerek, değişik tür ve kalitede şişe ve cam üretimi yapılmıştır.

Ayrıca Birinci Sanayi Planı döneminde İş Bankası öncülüğünde kurulan bazı şirketler, şeker sanayi sektöründe önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bunlardan hisselerinin yüzde 51'i İş Bankasına, geri kalanı da yarı yarıya Ziraat Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankasına (Sümerbank) ait olan 'Anadolu Şeker Fabrikaları T.A.Ş.' Eskişehir Şeker Fabrikasını, hisselerinin yüzde 51'i İş Bankasına, yüzde 49'u da Ziraat Bankasına ait olan 'Turhal Şeker Fabrikası T.A.Ş.' de Turhal Şeker Fabrikasını kurmuşlardır. Önce de belirtildiği üzere Türkiye'de ilk şeker fabrikası kurma girişimi Cumhuriyetin ikinci yılı olan 1925'de Uşak ve Alpullu'da başladı. Şekerin ana hammaddesi olan pancar tarımının da geliştirilmesiyle kuruluşu tamamlanan bu tesisler, 1926 yılı sonlarında üretim faaliyetine geçtiler.

Eskişehir Şeker Fabrikasının temeli 1 Şubat 1933 tarihinde atılır, Nisan ayı başında da montaj çalışmalarına başlanır. İnşaat ve montaj çalışmaları hızla tamamlanan tesisler, 6-7 ay gibi kısa

bir zamanda üretime hazır hale getirilir. Fabrikanın günlük pancar işleme kapasitesi 1.500 tondur. Fabrika Başvekil İnönü ve bir çok bakanın katıldığı büyük bir törenle 20 Ekim 1933 tarihinde hizmete açılır. İktisat Vekili Celal Bayar, Tesislerin kısa zamanda kurularak işletmeye alınmasında büyük emeği geçen Fabrika Müdürü Kazım Taşkent'e gönderdiği kutlama telgrafında; *"Fabrikanın kısa zamanda teessüsü harika denecek kadar büyük bir muvaffakiyettir. Sizi ve bütün arkadaşlarınızı hararetle tebrik ederim efendim."* ifadeleriyle takdirlerini belirtir.

Türk Şeker Sanayinin kuruluş ve gelişmesinde gösterdiği büyük hizmetlerinin yanı sıra Türk Kültür Yaşamına ve Bankacılık sistemine de büyük katkılar sağlayan Kazım Taşkent'in, montaj çalışmaları esnasında Atatürk ile olan bir anısı şöyle anlatılır: *"Atatürk 1933 yılı ortalarında trenle Eskişehir'den geçerken, Kazım Taşkent'i çağırarak, fabrikanın ne zaman biteceğini sorar. Kazım Bey de 20 Ekim'de diye cevap verince, Atatürk susar. Bu arada Atatürk'ün beraberinde olan bir üst düzey görevli, Kazım Beyin kulağına eğilerek usulca, böyle kesin bir tarih verme sonra mahcup olursun der."*

Kazım Taşkent verdiği tarihte mahcup olmaz ve Fabrika 20 Ekim 1933 günü üretime başlar. Bu anı, o dönem büyük mücadelelerle Türkiye Cumhuriyetini kuran önderlerle, ülkenin iktisadi bağımsızlık ve sanayileşme çabalarında görev alanlar arasındaki derin gönül bağlarını, ortak milli heyecanını ve bilincini yansıtmaya açısından önem taşır. Öyle ki, fabrikanın kuruluş dönemini yaşayanlar anılarında, Kazım Taşkent'i uyurken hiçbir kimsenin görmediklerini ifade etmişlerdir.

Turhal Şeker Fabrikasının temeli de 10 Ekim 1933 tarihinde dönemin İktisat Vekili Celal Bayar tarafından atılır. Günlük pancar işleme kapasitesi 2.500 ton olan Tesislerin inşa ve montajı bir yılda tamamlanarak, 26 Eylül 1934 günü düzenlenen bir törenle Başvekil İnönü tarafından işletmeye alınır. İnönü Fabrikanın anı defterine şunları yazar: *"Turhal Fabrikasını bugün açtık ve gezdik. Fabrikanın en son sistem bir eser olması seyrine*

doyulmaz bir eser tadını vermektedir. Fabrika kendi sanat ve yardımcı tamirhaneleriyle de büyük bir mektep ve geçim merkezidir."

O günlerin çalışma koşulları ve pancar üretim olanakları dikkate alındığında Eskişehir gibi Turhal Şeker Fabrikasının kuruluş ve üretim çalışmaları büyük bir başarı olarak değerlendirilmektedir.

Tamamına yakını Almanya'dan getirtilen makine ve donanımının küçük bir köy görünümündeki Turhal'a ulaştırılmasında ve montaj çalışmalarında ciddi sıkıntılar çekilmiştir. Eskişehir Fabrikasının kuruluşunda da görev yapan, oradan Turhal'a görevli olarak giden ve Fabrikaya montajından işletmesine kadar büyük emeği geçen Muammer Tuksavul 'Doğudan Batıya ve Sonrası' isimli anı kitabında yaşadıkları zor çalışma koşullarını şöyle anlatır:

"O günlerde şöyle bir problemimiz vardı. Fabrika makine ve cihazlarını yollayan ve teslimatı garanti eden Firmaya, bizim de bazı karşı taahhütlerimiz vardı. Bunlardan en önemlisi 40 adet uzun, gövde kalınlığı belli kuturdan aşağı olmayan çam direğini, 27 Şubat 1934 tarihine dek şantiye sahasına getirip, Almanların emrine vermemiz gerekiyordu. Bunlarla palangalar kurulum, makineler, demir putreller, cihazlar kaldırılacak indirilecek, sahada taşınacaktı. Bu taahhüdümüzü tutamazsak, Firma da montajı bitirme vadesi garantisinden kurtuluyordu.

Bir çok zorluklardan sonra, 30-40 kilometre kadar uzaktaki dağlık yörede 'serpin ormanlarından' bu çamların kesilip, Turhal'a getirilmesi müsaadesini Tokat Orman Müdürlüğünden aldık ama, müdür:

-Ben bu kış kıyamette ormana girip ağaçlara damga vuramam, diye dayattı ve sonunda damgayı bize vererek, gidin siz beğendiğinizi kesin, dedi.

Şimdi kim yapacaktı bu işi? Bir işçi gurubu hazırladım. Bir de sıhhi yardım malzemesiyle bir sıhhiye memurunu yanlarına verdim. Jandarma ve orman koruyucusuyla birlikte bir fabrika sorumlusunun

gurubun amiri olarak ormana gidip orada köylülerin yardımıyla ağaçları kestirip, kağnılarla Turhal'a getirmesi gerekiyordu. Ben Hidayet Bey:

-Yapar mısın bu işi? Kolay değil, bir buçuk metre kar var, at üstünde gidilecek, dedim. Hidayet: Emredersiniz, tabii efendim. Derhal yola çıkıyorum, cevabını vererek, ertesi sabah 30-35 kişilik, çoğu silahlı gurubun başında atlarla Turhal'dan ayrıldı. Ancak 2-3 saat geçmeden bir de baktım, bizim kumandan tek başına atıyla dönmüş...

- Bir kaza mı oldu, ne var Hidayet Bey? Diye sormuştum.

Boynuna doladığı kalın bir atkıyı çözüp eldivenlerini çıkararak ağlamaklı bir sesle:

-Beyefendi, kar hayvanın göğsünü geçiyor. Isı en az sıfırın altında 10 var. Saate 1-2 kilometre yol ancak yapabiliyoruz. Karanlığa kalıp yolumuzu yitireceğiz. Belki de kurtlara yem olacağız... Ben çoluk çocuk sahibiyim, diyerek başını eğdi, gözlerini yere dikti.

- Peki, peki Hidayet Bey adamlar nerede?

- Onlar girdiğimiz orman yolunda bekliyorlar...

- Hidayet Bey, siz onların kumandanı idiniz. Emrinizdekileri yalnız bırakıp buraya tek başınıza dönmenizi pek askerce bulmadım, deyip Tokat'lı genç arkadaşım Sami Beyi çağırdım. Çocuk:

- Ben yaparım, bu işi bana bırakınız, dedi ve derhal Hidayet'in silahını kuşanarak ata atlayıp gitti.

Ben heyecan ve merak içinde beklerken, 10-12 gün kadar sonra, Şubatın 26'sını 27'ye bağlayan gece yarısı, Turhal ovasını, göklere vurup inleyen, yürekleri yırtan bir kağnı uğultusu ve iniltisi kapladı. Derhal giyinip yola fırladım: Fenerli atlılar arasında, önde yiğit arkadaşım Sami, ikişer dörder çift mandalara koşulmuş kağnılara yüklü koca seren direkleri ile uzun bir katar halinde fabrika inşaat sahasına giriyordu... Taahhüdümüzü son saatinde tutmuştuk. Alman Firmasına kaçamak fırsatı kalmamıştı.

Bu çok zor ve önemli operasyonda birkaç manda ölmüş, bazı kağıtların yatakları yanarak parçalanmış, bir iki işçimiz de yaralanmışlardı. Çok şükür daha ağır sakatlıklar olmadan grup Turhal'a başarı ile dönmüştü."

Tuksavul'un bu anıları, o dönemin ağır çalışma koşullarında çekilen zorlukların bilinmesine ve tüm olanaksızlıklara rağmen sağlanan başarıların anlaşılmasına ışık tutuyor. Gösterilen özveri, çaba ve sonunda sağlanan başarıları Muammer Tuksavul, şöyle değerlendirir:

"Atatürk'ün yaktığı kurtuluş ve ilerleme ateşinin alevleri hepimizin ruhunu sarmış, herkes son kertede var gücünü kullanarak, yurdu muzun yüzyıllar boyu unutulmuş bu yoksul yöresinde, medeniyet ve refah abidesinin başarı ile yükselip tamamlanmasına koyulmuştu. Diyebilirim ki, Turhal'da binlerce insan, sanki mukaddes bir cezbe (coşku) içindeydi."

Eskişehir ve Turhal Tesislerinin de devreye girmesiyle Ülkede şeker fabrikaları sayısı dörde yükselmişti. Bunlar arasında koordinasyonun sağlanması ve şeker üretiminin rasyonelleştirilmesi amacıyla 1934 yılı sonunda bir çalışma başlatıldı. Bu çalışmalar sonunda 6 Temmuz 1935 tarihinde İş ve Ziraat Bankası ile Sümerbank'ın eşit hisselerle katıldığı 22 milyon TL sermayeli "Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş". kurularak şeker fabrikaları tek bir çatı altında toplandı. Şirketin genel müdürlüğüne de bu fabrikaların kuruluşuna büyük hizmetleri geçen Kazım Taşkent atanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında maden ve enerji sektörü de değerlendirilmiş, mevcut uygulamaların Ülke ihtiyaçlarını neden karşılayamadığı incelenerek, belirlenen sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir. Bu çalışmada madenlerin millileştirilmesine vurgu yapılmış, maden aramada ve işletmeciliğinde devlet müdahalesinin gerekliliği gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda Meclis 14 Haziran 1935 tarihinde ardı ardına üç yasa çıkartmıştır. Bunların ilki, 2804 sayılı "Maden Tetkik ve

Arama Enstitüsü Kanunu”dur. Bu yasayla, maden araştırmalarının yetersizliği dikkate alınarak, Ülkenin yer altı kaynaklarının bu Enstitü tarafından bilimsel yöntemlerle belirlenmesi ve madencilik alanında ciddi yatırım yapılmasına olanak sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca mevcut maden işletmelerinde çalışma tekniklerinin geliştirilmesine ve nitelikli eleman yetiştirilmesine yardımcı olunması hedeflenmiştir.

Aynı gün çıkartılan ikinci kanun ise devletin madencilik sektörüne girişini sağlayan 2805 sayılı “Etibank Kanunu”dur. Etibank’ın başlıca görevleri; yer altı maden varlığını işletmek ve değerlendirmek, petrol için araştırma ve üretim ruhsatları çıkarmak, elektrik santralleri kurmak ve elektrik üretmek ile banka işlemleri yapmaktır. Sanayi yatırımlarının gerçekleşmesini ve işletmeciliğini üstlenen Sümerbank’ın kuruluşundan yaklaşık iki yıl sonra tesis edilen bu kuruma Etibank adının verilmesi de Atatürk’ün üzerinde uzun yıllar çalışmalar yaptığı ‘Türk Tarih Tezi’nden dolayıdır. Anadolu’da ilk büyük imparatorluğu kuran ve uzun yıllar egemen olan halka bugünkü tanımlanmasıyla Hititler denilmektedir. Oysa 1930’lı yıllarda Hitit sözcüğü, o dönemler Fransız kültürünün yaygın olması nedeniyle Fransızca söylendiği şekliyle Eti olarak ifade edilmekteydi. O nedenle, bu uygarlığa izafeten madencilik alanında yeni kurulan bu kuruma Etibank adı verilmiştir.

Bu düzenlemeler suretiyle, 1930’lı yıllarda yabancı firmaların maden arama imtiyazları, işletmeleri ve yerli şirketlerdeki hisse senetleri satın alınarak millileştirilmiştir. Bunun önemli bir uygulaması, Ergani Bakır Şirketindeki bir Alman firmasının hisselerinin satın alınarak Etibank’a devredilmesi işlemidir. Yine Fransızlara ait kömür madeni işletmecisi Ereğli Şirketinin millileştirilmesi de devletleştirme uygulamasının önemli bir örneğini teşkil eder. Ayrıca bu Şirkete ait olan Ereğli Limanı ve Zonguldak-Çatalağzı Demir Yolu ve Maden İşletmeleri de satın alınarak devlete intikal ettirilmiştir. Etibank’ın kuruluşundan on gün sonra 24 Haziran 1935 tarihinde de Ülkenin

elektrik enerjisi üretim imkanlarının araştırılması ve ilgili teknik hizmetlerin geliştirilmesiyle görevli kılınan “Elektrik İşleri Etüd İdaresi” kurulmuştur.

Devlet müdahaleciliği ve işletmeciliğinin etkin olduğu 1930’lı yıllar, ulaşım sektöründe de radikal kararların alınıp uygulandığı bir dönem olmuştur. Gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasıyla; demiryolları, denizyolları, liman ve rıhtım işletmelerinden yabancı şirketlere ait olanların tamamına yakını satın alınarak devlet işletmeciliğine dönüştürmüştür. Demiryollarında yeni tesis edilenlere millileştirilen hatların ilave edilmesiyle birlikte devlet demiryolu işletmeciliği büyük gelişme göstermiştir. Denizyolu ulaşımında ise özellikle iç hatlardaki posta seferlerinde devletçilik hakim kılınmıştır.

Denizyolu ulaşım ve liman hizmetlerinde yeniden yapılandırma çalışmaları, 9 Temmuz 1932 yılında çıkartılan “Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun” ile 18 Nisan 1934 tarihinde çıkartılan “Liman İşlerinin Hükümetçe İdaresine Dair Kanun” a dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yasalarla yabancılara muhtaç olunmadan deniz ulaşımın yapılabilmesi, mevcut kıyı ulaşımının yeni gemilerle güçlendirilmesi ve yerli armatürlere de kolaylıklar sağlanması amaçlanmıştır. Bu suretle Türk limanları arasında düzenli posta seferlerinin yapılması ile yolcu, hayvan ve eşya ulaşımın devlet tekeline alınması sağlanmıştır. Yalnız şilepçilik, liman içi ve körfez içi nakliyat özel girişime bırakılmıştır.

Ulaşım sektöründe devlet işletmeciliğini amaçlayan düzenlemelerin yapılma gerekçelerinde biraz da dış konjonktürdeki gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir. Zira o dönemler Avrupa’da gergin bir siyasi hava yaşanmakta, Almanya’daki Hitler yönetimiyle işbirliği yapan Musolini, Roma İmparatorluğu hayalleriyle İtalya’yı savaşa hazırlama çabası göstermekteydi. İtalya’daki bu gelişmeler ve Akdeniz üzerindeki emelleri Türkiye’nin güney sahilleri için de bir tehdit oluşturuyordu.

Olası bir savaşta Ülkenin güvenliği için alınması gereken önlemler arasında ulaşım alanında da bir sorunun yaşanmaması önem taşımaktaydı. O nedenle, devletin demiryolu ve denizyolu ulaşımında hakimiyet kurması, yurt dışı siyasi gelişmelerin gereği olarak da değerlendirilmiştir.

Denizyolu ve liman hizmetlerinde faaliyet gösteren kuruluşları tek bir çatı altında toplamak ve bu kurumlar arasındaki varolan kopukluğu gidermek amacıyla 27 Aralık 1937 tarihinde "Denizbank Kanunu" çıkartılmış ve bu alanda reorganizasyona gidilmiştir. Bu yasayla kurulan Denizbank, mevcut kuruluşların varlıklarını devralarak bunları bünyesine katmış, onların üzerindeki tekel ve ayrıcalıkların işletmeciliğini üstlenmiştir. Yanı sıra deniz, göl, nehir ve limanlarda ve bunların kıyılarında deniz ticareti, denizcilikle ilgili sanayi ve inşaat ile diğer denizcilik işlerini yapmakla görevli kılınmıştır. Ayrıca her türlü bankacılık işlemleri yapmak ve denizcilik sektörüne kredi açmak da faaliyet alanları içerisinde yer almıştır.

2.4. Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (KİT) Doğuşu

Türkiye ekonomi tarihinde ilk sıralarda yer alan, üzerinde yoğun araştırma ve tartışmaların yapıldığı KİT'ler, genel anlamda kamu kaynaklarını kullanmak suretiyle ekonomik alanda faaliyet gösteren devlet işletmeleri olarak tanımlanmaktadır. KİT kavramı da ülke gündemine ilk kez 17 Haziran 1938 tarihinde çıkartılan 3460 sayılı "Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkındaki Kanun"la girmiştir. Bu Yasada sermayesinin tamamı devlete ait olan ve kendi kuruluş kanunlarında bu Kanuna tabi oldukları belirtilen, tüzel kişiliğe sahip, idari ve mali yönden özerk ve sorumluluğu sermayeleri ile sınırlı kuruluşlar 'İktisadi Devlet Teşekkülü' olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, sermayelerinin en az yarısı 3460 sayılı Kanuna tabi iktisadi devlet teşekküllerine ait bulunan şirketlerin de bilançolarının düzenlenmesi ve de-

netimleri yönünden 3460 sayılı Kanun hükümlerine tabi olacağı belirtilmiştir.

KİT'lerin kuruluşunu sağlayan bu yasanın amacı; *“ilgili kuruluşlara bir zemin planı vermek, onlara gerekli ticari özerkliği sağlamak fakat aynı zamanda da milli planlama ve idari rejim bakımından yararlı olacak bir genel kontrole tabi”* tutmaktı. Kanununun 4. maddesine göre bu yönetim ve denetim organları TBMM Genel Kurulu, Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti, Sümerbank İdare Meclisi ve Sümerbank Umum Müdürüydü. İktisadi Devlet Teşekküllerinin özel hukuk hükümlerine göre idare edilmesi ve tüzel kişiliğe sahip bulunmak üzere benzer tesisleri bir araya toplayan “müessese”ler müdür ve idare komitesince yönetileceklerdi.

Anılan Yasa, öncelikle şirket statüsünde faaliyet gösteren kuruluşların müessese durumuna getirilmesini öngörüyordu. Yasanın yürürlüğe girmesini müteakip, Devletin ekonomik işletmelerinin büyük bölümünü uhdesine bulunduran Sümerbank 4 Temmuz 1938 tarihinden itibaren kendisine ait fabrikaların hukuki statülerini, 3460 Yasa hükümlerine göre yapılandırmaya başladı. Anonim Şirket statüsünde faaliyet gösteren işletmelerini, müessese statüsüne dönüştürdü. Bünyesinde tekstil sektöründe faaliyet gösteren Şirketleri feshederek, bunların yerine “Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları” ile “Sümerbank Birleşik Yün İpliği ve Yünlü Dokuma Fabrikaları” adıyla iki ayrı Müessese oluşturdu.

Bunlardan pamuklu gurubu Müessesesinin bünyesine; Bakırköy, Ereğli, Kayseri ve Nazilli Fabrikaları, yünlü gurubu Müessesesinin yönetimine de Defterdar, Hereke, Merinos ve Bünyan Fabrikaları bağlandı. Ancak, pamuklu ve yünlü fabrikalarının iki ayrı müessese şeklinde faaliyet göstermesi uzun sürmedi. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşulların da etkisiyle Sümerbank Umum Müdürlüğü, 16 Temmuz 1941 tarihli kararıyla bu iki müesseseyi birleştirerek tüm pamuklu ve yünlü işletmelerini “Sümerbank İplik ve Dokuma Fabri-

kaları Müessesesi” isimli bir kuruluşun çatısı altında topladı. Bu yeni Müessesenin yönetim merkezi de Ankara’ya alındı. Pamuklu ve Yünlü işletmelerinin yanı sıra yine Sümerbank bünyesinde faaliyet gösteren Gemlik Sunğipek Fabrikası da bu Müessesenin bünyesine dahil edildi.

Sümerbank’ın kuruluşu sırasında devraldığı tekstil sektöründe faaliyet gösteren ortak şirketlerle, daha sonra ortak olduğu şirketlerdeki diğer ortakların hisselerini satın alarak bunları da yeni kurulan Müessese’nin bünyesine katmıştır. Bunlar arasında bütün hisseleri Sümerbank tarafından satın alınan ‘Isparta Yün ipliği Fabrikası’, ile İş Bankası, Ziraat Bankası ile eşit hisselerle sahip olduğu ‘Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş.’deki diğer hisselerin tamamının satın alındığı şirketler de yer almaktadır. Bu suretle ‘Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi’ bünyesinde faaliyet gösteren 17 işletme-siyle ülkenin en büyük sanayi kuruluşu durumuna gelmiştir.

Sümerbank tarafından kurulan Karabük Demir Çelik Fabrikaları da 1 Haziran 1939 tarihinde tüzel kişiliğe haiz bir müessese müdürlüğüne dönüştürülmüştür. Müessese daha sonra 13 Mayıs 1955 tarih ve 6559 sayılı yasayla bağımsız bir KİT statüsüne kavuşturulmuş ve “Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü” adını almıştır. Yine Sümerbank’ın kuruculuğu ve işletmeciliğini yaptığı Kağıt ve Karton Fabrikaları da müessese konumuna getirilerek adı “Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi” olarak değiştirilmiştir. Daha sonra Karabük’le ilgili çıkartılan yasa benzerinde aynı gün çıkartılan 6560 sayılı Kanunla “Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü” adıyla bağımsız bir kuruluş statüsüne kavuşturulmuştur.

2.5. Dönemin Ekonomik Göstergeleri

Devlet öncülüğünde ithal ikameci sanayileşme stratejisine dayalı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulama döneminde ekonomide önemli gelişmeler sağlanmıştır. Ön plana çıkan

devlet işletmeciliğinde, kamu hizmetinin yanı sıra özel sektör gibi karlılık ilkesine (yasadaki ifadesiyle basiretli tüccar gibi) uygun yönetim anlayışıyla önemli başarılar elde edilmiştir. Ancak, Planda öngörülen projelerin yatırım maliyeti, tahmin edilen değerlerin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde sınırlı ölçülerde kalsa da özel sektör tarafından küçük boyutlarda yatırımlar yapılmıştır. Kamu fabrikalarının bir bölümünün üretimleri, özel girişimin ara malları niteliğindedir.

Devletçi iktisadi politikaların egemen olduğu 1930-1938 dönemindeki ekonomik gelişmelere bakıldığında; dönem başında yaklaşık 5,4 milyar TL olan Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH), dönem sonunda yüzde 60'lık bir artış göstererek 8,5 milyar TL'ye ulaşmıştır. Kişi başı gelir ise, dönem başında 371 TL iken, dönem sonunda yüzde 35'lik artışla sabit fiyatlara göre 502 TL'ye yükselmiştir. Milli gelirden en büyük paya sahip olan tarım sektörü hasılası, dönem başında 2,5 milyar TL iken, bitiminde yüzde 52 oranında artışla 3,8 milyar TL'ye ulaşmıştır. Ne var ki, bu artış istikrarlı bir seyir gösterememiş, kimi yıllarda düşüşler yaşanmıştır. Sanayileşmeye öncelik veren ekonomik stratejiler nedeniyle tarım sektörüne önemli ölçülerde yatırım yapılmamış ve payı ise toplam yatırımlar içerisinde yüzde 10 düzeyinde kalmıştır. Cumhuriyet yönetimi, dünya bunalımının büyük etkisiyle zora düşen, yoksullaşan çiftçiyi desteklemek amacıyla 1932 yılından itibaren tarımsal ürünlerde destek alımları başlatmıştır.

Başlangıçta Ziraat Bankası bünyesinde oluşturulan "Buğday Masası Şefliği" aracılığıyla yürütülen destek alımları, daha sonra 24. haziran 1938 tarihinde çıkartılan bir yasayla kurulan KİT statüsündeki "Toprak Mahsulleri Ofisi" tarafından sürdürülmüştür. Önceleri buğdayda başlayan destek alımları ve taban fiyat uygulamaları, daha sonra tütün gibi başka tarım ürünlerini de kapsamına almıştır. Tarımsal kesimde yaşanan sorunlar, 1936 yılından itibaren aşılmış ve dönemin resmi istatistiklerine göre; ülke nüfuzundaki yüzde 20'lik artışa rağmen

men, 1930'lu yılların başında buğday ithal eden Türkiye, dönem sonunda buğday ihraç eden konuma gelmiştir. Sağlanan bu başarıda alınan önlemler, yapılan desteklerin yanı sıra üreticilerin çalışma usullerindeki iyileşmelerin de büyük katkısı olmuştur. Milli gelir içerisinde yüzde 43 oranı ile ikinci sırada bulunan hizmetler sektöründe ise tarımsal hasılda olduğu gibi yüzde 52 nispetinde artış elde edilmiştir. Dönem başında yaklaşık 2,3 milyar TL düzeyinde olan hasıla, dönem sonunda 3,5 milyar TL'ye yükselmiştir.

Bu süreçte büyük gelişme sanayi sektöründe gerçekleşmiş, ithal ikameci yatırımlar sonucu tüketim ve ara malların önemli bölümü yurt içinden temin edilir hale gelmiştir. Örneğin yünü dokuma mamullerinde 1930'lu yıllar sonu itibarıyla yurt içi talebin yüzde 98'i, pamuklu dokuma mallarında yüzde 64'ü, kağıtta yüzde 39'u, çimentoda yüzde 97'si, demir çelikte yüzde 32'si ve cam ürünlerinde yüzde 91'i dönem içerisinde işletmeye alınan fabrikaların üretimleriyle karşılanmıştır. Bunların sonucunda sanayide yaratılan katma değer, dönem içerisinde yüzde 223 oranında artış göstermiş ve üretim değeri de yüzde 388'lik büyüme ile 1,2 milyar TL düzeyine çıkmıştır. Bu suretle sanayi sektörünün GSMH'deki payı, yüzde 14 oranına yükselmiştir.

Bu arada dış ticaret alanında dönemin başından itibaren korumacı, devletçi strateji uygulanmış, özellikle gümrükler üzerinde egemenlik hakkının Lozan Antlaşması uyarınca 1929 yılından itibaren elde edilmesi üzerine çıkartılan Gümrük Yasasıyla, gümrük tarifeleri ortalama yüzde 15'den yüzde 45'lere kadar yükseltilmiştir. İlerleyen zaman içinde yapılan diğer düzenlemelerle, koruyucu dış ticaret rejimi ve bununla ilgili kambiyo sistemi güçlendirilmiştir. Mamul mallar ithalatına uygulanan gümrük tarifelerindeki artış ve kotalar ile kambiyo rejimi sayesinde ithalatın GSMH'daki payı, dönem başında yüzde 15,4'den dönem sonunda yüzde 6,8'e kadar düşüş göstermiştir.

Dış ticaret verileri incelendiğinde, dış ticaretin yılda ortalama 7 milyon dolar fazla verdiği, bu durum ise ihracatta artış sağlanmasından değil, uygulanan çeşitli kısıtlama ve engellemeler sonucu ithalatın küçülmesinden kaynaklanmıştır. Dönem içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranı, ortalama yüzde 112 düzeyine yükselmiştir. Dış ticaret hacmi ise 1930 yılında 141 milyon dolar iken, 1938’de yüzde 66’lık artışla 234 milyon dolara yükselmiştir. İhracatta istenen düzeyde büyümenin elde edilememesi, ülke ihracatının en büyük dilimini oluşturan tarımsal ürünlerin, buhran nedeniyle dünyada fiyat ve talebinin düşmesinden kaynaklanmıştır.

İktisadi gelişme ve istikrarın en önemli argümanlarından olan para ve maliye konularında dönem boyunca uygulanan politikaların temelini “Denk Bütçe-Sağlam Para” ilkesi teşkil etmiş, bütçe denkliliğine özen gösterilerek bütçe açığına meydan verilmemiştir. Önce de belirtildiği gibi 1930 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının 3 Ekim 1931 tarihinde çalışmalarına başlaması ile para alanında yapılan düzenlemeler sağlam para stratejisinde bir dönemeç noktasının teşkil etmiştir. Paranın değer kaybını önleyici kur politikaları sonucunda TL’nin yabancı paralar karşısında değeri önemli oranlarda yükselmiştir. Nitekim, 1931 yılında 1 Sterlin 10.32 TL iken, 1938’de 6,16’ya düşmüş, dolar ise 1931-1938 döneminde TL karşısında 2,12’den 1,12’ye gerileyerek, yüzde 68 oranında değer kaybetmiştir. Dönemin enflasyon rakamlarına bakıldığında, büyük bunalımın etkisiyle 1930’lı yılların başlarında fiyatlarda önemli bir düşme yaşandığı, 1934 yılından itibaren de tek rakamlı yükselişlerin gerçekleştiği görülmektedir.

Genel bir değerlendirilme yapıldığında; sanayileşmeye öncelik tanıyan iktisadi ve mali politikalarla Türkiye bu dönemde bir toparlanma ve büyüme süreci yaşamıştır. Büyük bunalımın yarattığı olumsuz koşullara karşın, özellikle sanayi sektöründe gösterilen başarı, güçlü bir ulusal ekonomik yapının kurulmasına önemli katkı sağlamıştır. Uygulanan ithal ika-

meci ve devletçi politikalar, o dönemin dünya koşullarına da uygun düşmüştür. Dünya genelinde yaşanan bunalımdan, ülkelerin çıkış arayışlarında aldıkları önlemler büyük ölçüde Türkiye’de uygulanan iktisadi ve mali politikaların benzeri niteliğinde olmuştur. Kriz koşullarında özellikle koruyucu dış ticaret stratejileri ve kur politikalarını az gelişmiş ve gelişmiş bir çok ülkenin uyguladıkları bilinmektedir.

Ne var ki, 1930’lu yılların sonlarında dünyayı sarsan İkinci Dünya Savaşı gerginliği ve tedirginliği bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yeni ekonomik politikaları gündeme getirmiş, ithal ikameci politikalarda devletin önceliği yerine özel sektöre ağırlık verilmiştir.

3. İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI VE SAVAŞ DÖNEMİ EKONOMİSİ

3.1. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)

BBYSP'la sağlanan başarılar üzerine ilk sanayi planında yer almayan; enerji, madencilik, liman yapımı gibi alt yapı alanları ile kimya, gıda, makine ve deniz ulaşımı gibi sektörlerde 100 den fazla fabrika kurulmasını öngören İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlığına 1936 yılının ilk aylarında başlandı. Önce Ankara'da düzenlenen Sanayi Kongresinde Planın ana hatları tartışıldı, daha sonra bu toplantıda belirlenen uzmanlar tarafından değişik alanlarda raporlar hazırlanarak İktisat Vekaletine sunuldu. Bu raporlar üzerinde yapılan çalışmalardan sonra Vekaletçe hazırlanan "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı Projesi" 16 Eylül 1938 tarihinde Başvekalete sunuldu ve aynı gün onanarak yürürlüğe konuldu. Başlangıçta beş yıl olarak öngörülen Plan, daha sonra içinde bulunulan koşullar dikkate alınarak revize edildi ve 4 yıl olarak programlandı.

İlkinde göre daha kapsamlı ve ayrıntılı biçimde hazırlanan 1938 Planında, imalat sanayi ve madencilik kesiminin yanı sıra enerji sektörü ve ulaşım alanında da önemli yatırımlarına yer verilmiştir. Planda öngörülen projeler, sektörler itibarıyla özetle aşağıda gösterilmiştir:

Kimya sanayinde; soda, reçine, gülyağı, morfin, gliserin ve sabun, sentetik benzin, azot ve semi-kok üretim projeleri yatırım planında yer almıştır. Maden sektöründe; Guleman krom madeninin işletilmesi, Ergani, Kuarshan ve Murgul'daki bakır yataklarının değerlendirilecek projelerin uygulanması, çinko, kurşun ve demir madenlerinin üretilmesi ile Zonguldak havzasındaki üretim tesisinin tevsi edilmesi ve Kütahya havzasında bulunan linyit yataklarının ekonomiye kazandırılması öngörülmüştür.

Metal ürünleri yatırım alanında; tarım alet ve makineleri, ısıtma araçları, demir boru, liman ve deniz taşımacılığının ihtiyacı olan malzemeler ile alüminyum ve uçak motoru yapacak fabrika projeleri, Plan kapsamında yer almıştır. Toprak ürünleri sanayinde demir çelik artıklarından çimento fabrikası ile yüksek sıcaklığa dayanıklı bir tuğla üretim tesisinin kurulması programlanmıştır. Planda gıda sanayi alanında; ekmek ve un, Ayvalık'ta zeytinyağı, yaş meyvelerden kuru meyve, balık işleme, Trabzon'da konserve ve dört yeni şeker fabrikası projesi bulunmaktadır. Zonguldak Çatalağzı ve Kütahya'da kömürden elektrik üretecek iki adet termik santral da enerji sektöründe gerçekleştirilmesi planlanan yatırımlar arasındadır. Ulaştırma sektöründe ise; İstanbul Liman Tesislerinin geliştirilmesi, Trabzon ve Zonguldak'ta yeni limanlar kurulması öngörülmüştür. Ayrıca İskenderun Limanında bir serbest bölge kurulması ile 28 yeni gemi yaptırılması da ulaşım sektörü projeleri içerisinde bulunmaktadır. Planda öngörülen yatırımların gerçekleştirilmesi için yaklaşık 200 milyon TL düzeyinde kaynak gerekiyordu.

Planın daha uygulamaya girdiği ayların başında Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türk Rönesans'ının yaratıcısı, Cumhuriyetin kurucusu dehası Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummuştur. Ülkeyi derin yasa boğan bu ölüm sonrası İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilir ve Hükümet değişikliğine gidilir. İkinci Plan hazırlıklarını yapıp yürürlüğe koyan Başvekil Celal Bayar, 1939 yılı başında istifa ederek yerine Refik Saydam Hükümeti kurulur. İktisat Vekaleti yeniden İkinci Planda yer alan yatırım projelerinin maliyeti ve harcamaların karşılanması için gerekli mali olanaklar üzerinde kapsamlı inceleme ve araştırmalar yaparak hükümete bir rapor sunar.

Bu raporda Sümerbank, Etibank ve Denizbak'ın üsteleneceği yatırımların uygulanması için gereken iç-dış finansman ihtiyacının, planda öngörülen maliyet rakamlarının çok üze-

rinde olacağı değerlendirilmesiyle bazı yatırımların iptali ve ertelenmesi söz konusu ediliyordu. Ayrıca, BBYSP uygulayıcısı Sümerbank'ın gerçekleştirdiği yatırımlar için yaptığı 49 milyon TL'lik harcamanın 17 milyonu TL'sinin de borçlanarak karşılandığına dikkat çekilerek, para tahminleri gerçekçi bulunmuyordu. Bu arada, 1930 yılların sonlarına doğru Avrupa'da giderek artan siyasal gerginlik, yeni bir dünya savaşının sinyallerini veriyor ve zorunlu olarak ülkenin savunma ihtiyaçlarını, kaçınılmaz harcamalarını öncelikli olarak gündeme getiriyordu. Böyle bir ortamda yatırım projelerinin gerektirdiği finansmanın güvenli biçimde sağlanmasında ciddi sıkıntılar yaşanabilirdi.

İktisat Vekaletinin hazırladığı Raporu ve büyük maliyet getirecek Dünya Savaşı olasılığını dikkate alan Hükümet, 13 Mart 1939 tarihinde çıkarttığı bir kararname ile altı ay önce yayınladığı kararnameyi yürürlükten kaldırarak, dört yıllık Planda yer alan projelerin büyük bölümünü, şimdilik kaydıyla ya iptal etmiş ya da belirsiz tarihe ertelemiştir. Uygulanması öngörülen projelerin gerçekleştirilmesinde ise Dünya Savaşı nedeniyle büyük güçlükler yaşanmış, bitirilmeleri ancak 1950 yılında mümkün olabilmıştır. Bunların başlıcaları; Etibank tarafından kurulan Guleman krom, üç ayrı bölgede bakır ve Divriği'de demir madenleri işletmeleridir. Denizbank'ın üstlendiği yatırım projelerinden de Trabzon ve Zonguldak Limanları tesis edilmiş, onların yapımına da ancak savaş sonrası başlanabilmıştır.

3.2. Savaş Dönemi Ekonomisi

Almanya'nın Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı işgali ile başlayan ve çok büyük yıkımlara neden olan İkinci Dünya Savaşı, Müttefik Kuvvetlerin Almanya ve Japonya'yı kesin olarak yenilgiye uğratması ile Mayıs 1945'te fiilen sona ermiştir. Türkiye bu dönemde savaşın dışında kalmasına rağmen bunun yarattığı küresel koşullar, Ülkenin iktisadi ve sosyal yapısında

ağır tahribat yaratmıştır. Fiilen katılmadığı savaşın tarafları arasında dengeli bir politika izleyen Türkiye, her türlü olasılığa karşı çok yönlü önlemler alma gereği duymuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte yurt genelinde yarı seferberlik havası yaratılmış, nüfuzun en üretken unsurlarının büyük bölümü silah altına alınmıştır. Savaş öncesi 120 bin olan asker sayısı, savaş ortamında 1.5 milyona çıkartılmış, dolayısıyla da ordunun beslenmesi ve donatılması ekonomiyi büyük yük getirmiştir.

Kamu kaynaklarının büyük bir dilimi savunma harcamalarına tahsis edilmiş, bu suretle Milli Müdafaa Vekaletinin önceleri yüzde 30 olan bütçedeki payı yüzde 50'ye çıkartılmıştır. Ne var ki, giderlerindeki artışa karşılık devletin gelirlerinde ciddi düşüşler meydana gelmiş, dolayısıyla yeni ek gelir olanakları yaratılması gereği doğmuştur. Öte yandan, savaş koşulları nedeniyle alınan önlemlerin de etkisiyle, güçlükle yürütülen dış ticarete ciddi daralmalar meydana gelmiş, ithalat ve ihracatta hızlı düşüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle bütçe gelirlerinde önemli bir paya sahip olan ithalattan alınan vergi ve resimler, dış satımın ortalama yarı yarıya düşmesi sonucu ciddi ölçülerde küçülmüştür. Tarım ürünlerine dayalı ihracatta ise ithalatta ki oranlar kadar olmasa da gerilemeler yaşanmış, bu olgudan dolayı dış ticaret devamlı fazla vermiştir. Savaşın başlamasıyla daha önce uygulanan sıkı para politikası terk edilerek, beklenmedik harcamaların karşılanması için para arzı hızlı bir şekilde artırılmış, bunu karşılayacak olanakların bulunmaması nedeniyle yüksek oranlı enflasyonların yaşanmasına neden olunmuştur.

Milli gelir 1942 yılı hariç dönem boyunca önemli ölçüde küçülmüş, bu küçülme yıllık ortalama yüzde 6,6 oranına kadar inmiştir. Ekonominin en büyük sektörü olan tarımda, başta buğday olmak üzere silah altına alınmaların etkisiyle büyük üretim kayıpları yaşanmıştır. Nitekim, buğdayda 1939 yılında 4.200.000 ton'luk bir üretim miktarına ulaşılmışken, bu miktar savaşın bittiği 1945 yılında 2.200.000 tona kadar gerilemiştir.

Tarım ürünlerinde yaşanan bu düşüşler, halkın ve ordunun beslenmesinde ciddi sorunlar yaşanmasına, bir anlamda kıtlık çekilmesine neden olmuştur. Bu olumsuzluklar ve uygulanan para politikası, ekonomi üzerinde enflasyonist baskı yaratmış, kanun dışı kazanç yollarını arayan kesimlere büyük fırsat vermiştir. Yaşanan bu olumsuzlukları kontrol altına almakta da devlet yetersiz kalmış, karaborsa ve sömürü ortamının zenginleştirdiği kesimlerin kazançlarını mevcut mevzuatla vergilendirme imkanı bulamamıştır.

3.3. Milli Korunma Kanunu

Refik Saydam Hükümeti, yaşanan toplumsal ve ekonomik sorunlar ve savaş koşullarının getirdiği mali yükler üzerine 18 Ocak 1940 tarihinde “Seferberlik ve Savaş durumunda devletin iktisadi ve milli müdafaasını takviye amaçlı” bir Kanun çıkartmıştır. ‘Milli Korunma Kanunu’ adlı bu Yasayla Devletin gerekli gördüğü her alana etkin müdahale etmesine olanak tanınıyor, fiyatları tespit etmede, lüzumlu gördüğü ürünlere el koyma, ihtiyaç duyulduğunda kişilere zorunlu çalışma yükümlülüğü getirmede sınırsız yetkiler tanıyordu. Hükümete verilen müdahale yetkileri, Kurtuluş Savaşında yönetime tanınan yetkilerden daha kapsamlıydı.

Anılan Yasanın 6. maddesinde yer alan; “Halk ve Milli Müdafaaya ihtiyaçlarını temine matuf bilumum ticari ve sınai muameleleri ifa etmek ve Hükümet tarafından bu kanundaki salahiyetler dairesinde verilecek diğer işleri görmek üzere İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hükmi şahsiyete haiz müesseseler ihdas olunabilir.” hükmüne dayanılarak yeni bazı kurumlar da oluşturulmuştur. Bu bağlamda, Hükümetin 14 Şubat 1941 tarihli Kararnamesiyle İktisadi Devlet Teşekkülü statüsünde kurulan Petrol Ofisi, ülke ihtiyaçları için gerekli her türlü petrol ve müştaklarını (türevlerini) satın almak, satmak, ithal etmek, fiyatlarını tespit etmek, dağıtımını düzenlemek, bunlarla ilgili işletmeler kurmak ve yönetmekle yetkili ve görevli kılınmıştır.

İleriki yıllarda 28 Ağustos 1952 tarihli Kararnameyle kurulan “Et ve Balık Kurumu” da yine o dönem yeniden çıkartılan Milli Korunma Kanununun ilgili maddesine dayanılarak oluşturulmuştur. İktisadi Devlet Teşekkülü statüsünde faaliyet gösterecek olan bu Kurumun başlıca görevleri; hayvancılık ve et sektöründe gelişme sağlamak ve istihdam yaratmak, hayvancılık sektöründe düzenleyici ve teşvik edici olmak, sektörün ekonomik standardını yükseltmek şeklinde belirlenmiştir. Et ve Balık Kurumu da, hayvancılık sektöründe özel kesimin yeterince gelişmediği, sermaye birikiminin olmadığı ve yetişmiş eleman sıkıntısının yaşandığı bir süreçte kurulmuştur. Et alım ve satım faaliyetleriyle bir yandan hayvan üreticilerine destek olup teşvik edilmesi, yanı sıra üretici ve tüketici arasında denge kurulması amaçlanmıştır.

Milli Korunma Kanununun uygulamasında bazı olumlu sonuçlar alınmakla birlikte geniş halk kitlelerinde derin hoşnutsuzluk ve rahatsızlık yaratılmış, Yönetime olan güven sarsılmış ve toplumsal huzur olumsuz etkilenmiştir. Öyle ki, ordunun ihtiyacı için toplanan bazı gıda maddelerinden halk kısmen yoksun bırakılmış, açlık çekmiş, üstelik bunların stoklanmasındaki beceriksizler sonucu kullanılamaz hale gelmesi nedeniyle toplumda Hükümete karşı büyük öfke dalgası oluşmuştur. Anılan Yasayla başlatılan katı fiyat kontrolleri ve düşük fiyatlarla tarım ürünlerine el koyma uygulamaları sonucu; karaborsa, istifçilik ve nüfuz ticareti artarak yaygınlaşmış, ekmek ve şeker gibi temel gıda maddeleri karneye bağlanmıştır. Yasadan beklenen yararların sağlanamaması, üstelik halk kesimlerinden büyük tepki alınması üzerine, Milli Korunma Kanunu savaşın bitmesini müteakip yürürlükten kaldırılmıştır.

Başvekil Refik Saydam’ın 8 Temmuz 1942 tarihinde vefatı üzerine kurulan Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, izlenen sıkı ekonomik politikalarda yumuşama eğilimine girmiştir. Bunda temel strateji de; savaş koşullarından kaynaklanan talep artışının üretimle karşılanması amacıyla fiyatlar ve piyasa üzerindeki

denetimden olabildiğince kaçınmak ve üretici kesimleri teşvik etmektir. Bu bağlamda öncelikle fiyatlar üzerindeki katı denetimler gevşetilerek, köylünün ürünlerine el koymaya sınırlama getirilmiştir. Bu amaçla, hububat ürünleri için Hükümet uygulamada “Yüzde 25 Kararı” diye bilinen yeni bir sistem kurmuştur. Buna göre; Hükümetçe hububat mahsulü fiyatlarına zam yapılması benimsenerek, 50 tona kadar üretim yapan çiftçinin hububat ürününün yüzde 25’i, üretimleri 100 tona kadar olanların yüzde 35’i bedeli peşin olarak ödenmek üzere Devletçe satın alınacaktır. Bu karar 1942 ve 1943 yıllarında önemli miktarlarda üretim artışları sağlamasına rağmen yine de bu ürünlerde aracılardan spekülasyon kazançları önlenememiş, kısmen kontrol altında tutulmaya çalışılan enflasyon hızla yükselişe geçmiştir.

3.4. Varlık ve Toprak Mahsulleri Vergileri

Ekonomiyi düzeltmek ve halkı biraz rahatlamak için alınan önlemlerin beklenen sonucu vermemesi, enflasyonun önlenememesi, fiyatların düşürülememesi ile savaş koşullarının ağır yükü üzerine Hükümet yeni çözüm arayışlarına yönelmiştir. Devlet harcamalarının kamu gelirleriyle karşılanamaz duruma düşmesiyle yeni kaynakların yaratılmasına ihtiyaç duyuluyor ve bu amaçla yeni vergilerin konulması üzerinde çalışmalar başlatılıyordu. O döneme kadar maliyenin vergi gelirlerinin büyük bölümü, ücretli ve maaşlılardan toplanan kazanç vergisiyle köylü ve kentli çalışan halktan sağlanıyordu. Bu itibarla mevcut vergi sisteminin ulaşmadığı savaş zenginlerinin, vergilendirilmesi düşüncesi gündeme gelmiştir.

Savaş ortamında bir çok ülkede benimsenen bu yaklaşım, değişik çevrelerce seslendirilerek kamuoyunda algı yaratılmaya çalışılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, meclisin yeni yasama yılının açıldığı 1 Kasım 1942 günü yaptığı konuşmada, bu konuyu gündeme getirerek; “*Vatandaşların selametine aykırı olarak, doğru ve kanaatli yoldan sapacaklara kesin, kati olarak kar-*

şı koyacağız” sözleriyle koşulları fırsat bilen çiftlik ağalarının, her şeyi ticarete döken tüccarların, bu sıkıntıları fırsat bilen siyasetçilerin memleketin zararına çalıştıklarına dikkat çekerek bunlara müsaade edilmeyeceğini ve gereken tedbirlerin alınacağını açık bir şekilde ifade etmiştir.

Keza Başvekil Şükrü Saraçoğlu da Meclisin açılışından on gün sora CHP parti gurubunda, alınması planlanan savaş vergisiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada; yaşanan sıkıntıların temelinde; üretim artışının sağlanamamasının, ithalatın yeterince yapılamamasının ve yanlış ekonomik tedbirlerin uygulanmasının yattığını belirterek, genel ekonomik değerlendirmeyi özetle şöyle ifade etmiştir:

“Savaşın birinci yılında ülke mevcut stoklar ve ithal malların varlığı ile rahat etmiştir. Bu yıl içerisinde yaşanan en büyük ekonomik darbe gençlerin savaş tehlikesi karşısında silah altına alınmış olmasıdır. Savaşın ikinci ve üçüncü yıllarında ürünlerdeki azalma hissedilmeye başlanmıştır. İthalat daralmış, genç nüfuzun askerde olması üretimi azaltırken, tüketimi artırmıştır. İhtikar (vurgunculuk) artış göstermiş, önceki Hükümet zamanında alınan tedbirlerden istenen sonuçlar alınamamıştır.”

Saraçoğlu konuşmasında kendilerinin alacağı önlemlerin gerekçe ve esaslarını ayrıntılı biçimde açıklar. Buna göre; haksız kazançla yükünü almış olanlar, gerçekten ve zorluklarla üretim yapanlardan ayrılarak, kontrol altına alınmaya çalışılacaktır. Konulacak yeni vergi, çoğunlukla savaş sırasında büyük kazançlar elde edenlerden alınacaktır. Bir kereye mahsus alınacak bu vergi; tüccarlar, emlak sahipleri ve büyük toprak sahiplerinden tahsil edilecektir. Savaş ortamının zenginleştirdiği tek sınıf tüccarlar olduğu için yeni vergi düzenlemesi onları kapsayacaktır. Bu düşüncelerle hazırlanan ve yüksek kazançlı kimselerin vergilendirilmesini öngören 17 maddelik Varlık Vergisi Kanunu, Meclisin 11 Kasım 1942 tarihli oturumunda kabul edilir ve bir gün sonra Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe konulur.

Halkın büyük öfke duyduğu savaş vurguncularını hedefleyen Varlık Vergisi, bir kereye mahsus olmak üzere uygulanacaktı. Vergi matrahı ve oranı yasada belirtilmediğinden, bu husus tamamen yerel Takdir Komisyonlarının inisiyatifine bırakılmıştı. Ödeme sürelerinin çok kısa tutulduğu yeni vergi sisteminde, yükümlülüğünü yerine getiremeyen mükellefler sürgüne gönderilerek, toplama kamplarında ve Aşkale’de yol ve inşaat işlerinde, taş ocaklarında çalıştırılmıştır. Tamamen zengin kesimleri kapsayan Varlık Vergisinden en çok etkilenenler ise gayrimüslimler, özellikle Yahudi ve Rum etnik gurupları olmuştur. Nüfuzun çok küçük bir dilimini teşkil eden bu kesim, o dönemler Türkiye’nin ticaret ve finans sektöründe hakimiyet kurmuşlar ve savaş ortamında daha da zenginleşmişlerdi.

Uygulamada bu topluluklar, Müslümanlara göre daha yüksek oranlı vergiye tabi tutulmuşlar, diğerleri gibi ödemelerini taksitle yapmalarına fırsat verilmemiştir. Verginin yürürlükte kaldığı süre içerisinde yükümlülüklerini yerine getiremediklerinden dolayı 2057 kişi kampa alınmış, bunun da 1400’ü Aşkale’ye (Erzurum) sürgüne gönderilmiştir. Bu işlemlere tabi tutulan mükelleflerin yaklaşık yüzde 90’ını ise İstanbullu gayrimüslimler oluşturmuştur. Ayrıca vergisini ödemeyenlerin mal varlıklarına el konularak bunlar satışa çıkartılmıştır. Bu uygulama sonucunda İstanbul’da; mesken, arsa, depo, han ve fabrika olarak satışı yapılarak el değiştiren mal varlıklarının sayısı 900’e yaklaşmıştır.

Savaş sonrası dönemde de uzun tartışmalara ve siyasi çekişmelere konu olan Varlık Vergisi, çıkışından yaklaşık bir buçuk yıl sonra 15 Mart 1944 tarihinde kabul edilen “Varlık Vergisinin Bakayasının Terhinine Dair Kanun” ile yürürlükten kaldırılmıştır. Uygulama döneminde 114.368 mükellefe 424.385 bin TL vergi tahakkuk ettirilmiş ve bunun 314. 921 bin TL’si tahsil edilmiştir. Bakiye alacağı silinen verginin yüzde 70’i de İstanbul’dan toplanmıştır. İptal yasasının meclisteki görüş-

meleri esnasında dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Varlık Verisi Kanununun uygulanması esnasında başvurulan müeyyidelerden dolayı üzüntülerini bildirerek, mükelleflere teşekkür etmiştir.

Varlık Vergisinin yürürlükten kaldırılmasının ardından hazineye yeni gelir sağlamak amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda, bazı yönleriyle Varlık Vergisini andıran ve onun tamamlayıcısı olarak nitelendirilen Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 4 Haziran 1943 tarihinde kabul edilmiş ve 3 gün sonra da yürürlüğe konulmuştur. Daha önce kırsal kesimde uygulanan ve 1925 tarihinde kaldırılan Aşar Vergisine geri dönüş olarak tanımlanan, ancak verginin doğrudan devlet eliyle toplanması nedeniyle ondan farklılık gösteren bu yeni vergi Kanununa göre; farklı ürün guruplarından gayrisafi tarımsal üretimin yüzde 8'i ile yüzde 12'si arasında değişik oranlarda olmak üzere bazı ürünlerde aynı, bazı ürünlerde de nakdi olarak vergi alınması öngörülmüştür. Vergiye tabi ürün miktarları ise hububatta ölçmek suretiyle, diğerlerinde ise mükelleflerin denetlenecek beyanlarına göre tespit edilmiştir. Uygulamada yaşanan sorunlar nedeniyle 26 Nisan 1944 tarihinde Yasada değişiklik yapılarak tüm tarımsal ürünlerin yüzde 10 oranında aynı olarak vergilendirilmesi uygun görülmüştür.

Özünde kırsal kesimdeki varlıklı kimselerin vergilendirilmesini hedefleyen, ancak uygulamada piyasa için üretim yapmayan küçük ve yoksul köylülere de ağır vergi yükü getiren Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, yaşanan sıkıntıların etkisiyle 1946 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Uygulandığı dönem içerisinde aynı ve nakdi olarak toplam 192 milyon TL'lik vergi tahsilatı yapılmıştır.

3.5. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Yurt içi gelişmelerin en önemlilerinden birisi kuşkusuz ki, 11 Haziran 1945 tarihinde çıkartılan ve önemli siyasal çalkantıların yaşanmasına neden olan 'Çiftçiyi Topraklandırma

Kanunu'dur. Hükümetin topraksız ya da az topraklı; yarıcı, ortakçı ve tarım işçilerini toprak sahibi yapmak amacıyla hazırladığı "Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkındaki Kanun Tasarısı" Mayıs 1945'de Meclise sunuldu. Tasarının gerekçesinde şu açıklamalar yer alıyordu. *"Cumhuriyet devrinde Türkiye'de arazi mülkiyet rejiminin yeni bir safhaya girdiği malumdur. Medeni kanunun getirdiği arazi mülkiyet rejiminde hususi mülkiyet asıldır. Bugünkü Türk cemiyeti hususi mülkiyet prensipleri üzerine kurulmuştur. Bu, milletimizin zaruretlerine uyduğu gibi gelecek zamanlarda inkişafının şartlarını ve imkanlarını da vermektedir. Fakat bugün Türkiye'de var olan arazi mülkiyeti bünyesi rejimimizin ruhuna, Milletimizin zaruretlerine uymadığı gibi, gelişmesini de hızlandıracak bir durumda değildir."*

Tasarı Mecliste uzun ve çekişmeli geçen görüşmelere konu oldu. Kurulan komisyonlarda başta Adnan Menderes olmak üzere Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Mentеше gibi büyük toprak sahibi milletvekilleri büyük direnç gösterdiler. Bu çabalar sonunda Tasarı, muhaliflerin ifadesiyle 'oldukça zararsız' bir şekle dönüştürüldü. Bu arada Kanun Tasarısının komisyonunda sulandırılması üzerine köklü toprak reformundan yana olanların girişimiyle, üzerinde çok tartışılan 17. madde, Kanuna sokuldu ve bu şekliye mecliste kabul edildi. Biraz da Cumhurbaşkanı İnönü'nün özel çabasıyla kabul edilen 17. madde, topraksız ya da az topraklı çiftçilere geniş haklar sağlarken, büyük toprak sahiplerinin aleyhine yeni hükümler içeriyordu. Ne var ki, 17. madde gösterilen yoğun tepkiler üzerine uygulamada işlerlik kazanamadı.

Bu Yasanın ülke gündemine girmesiyle buna en sert muhalefeti önce de belirtildiği gibi büyük toprak sahibi CHP'li milletvekilleri göstermişlerdir. Bunların başında müzakerelerde gösterdikleri performansla yıldızları parlayan Aydın Milletvekili Adnan Menderes ile Adana Milletvekili Cavit Oral gelmiştir. Menderes, Kanuna şu görüşlerle karşı çıkıyordu: *"Büyük toprak mülkiyetinin hakim olmasından ve çiftçinin büyük bir*

kısının proletaryalaşmış bulunmasından ıstırap çekmiş ülkeler vardır. Türkiye’de manzara bu değildir. Hiçbir zaman hatırdan çıkartmamak gerekir ki, ülkede en çok bir çift ayakkabı pahasına bir dönüm toprak elde etmek imkanları daima mevcuttur.” Adnan Menderes tarım sektöründe gözlenen sorunların kaynağında; köylüye etkili kredi, donatım ve pazarlama yardımlarının yapılmadığını ileri sürerek, köylünün ürünlerini ucuza sattığını, girdilerini pahalıya aldığını vurguluyor, tarımda verim artışının sağlanamamasını da buna bağlıyordu. CHP’ sinin son iktidar dönemlerinde kurulan Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay Hükümetlerinde Tarım Bakanlığı yapan Cavit Oral da Menderes’in görüşleri doğrultusunda toprak reformu yerine tarım reformunu savunuyordu.

Kanun, toprak verilenlere ve yeterince toprağı bulunup da üretim araçları eksik olan çiftçilere, gerektiğinde onarma ve işletme sermayesi ile canlı ve cansız demirbaş verilmesini de öngörüyordu. Ayrıca toprakların sürekli olarak işlenmesini sağlamak amacıyla, yeni malikin dağıtılan toprağı doğrudan işletmesi, toprağın bazı ayırık durumlar dışında ortakçılık ya da kira yoluyla işletilmemesi ve Kanuna aykırı hareket eden yeni maliklerden, toprağın geri alınması gibi önemli hükümler Kanunda yer almıştır. Bu konuda ayrıca Temmuz 1945 tarihinde çıkartılan başka bir Kanunla toprak reformunu uygulamak üzere bir kamu kuruluşu oluşturulmuştur. Ancak, Kanunun uygulanma esaslarını belirleyecek Tüzüğün çıkarılması, önemli siyasi gelişmelerin da etkisiyle Mayıs 1947’ye kadar geciktirildi. Çok partili siyasi ortamın doğması ve muhalifleri tarafından CHP’nin icraatlarına gösterilen sert muhalefet üzerine geri adım atılarak, Genel Seçim öncesi Mart 1950 tarihinde Kanunun ünlü 17. maddesi CHP iktidarı tarafından iptal ettirildi. Daha sonra Mayıs 1955’te Demokrat Parti iktidarı döneminde anılan Kanunun 24 maddesi daha değişikliğe uğratılarak 1973 yılına kadar yürürlükte kaldı.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun, çıkış amaçlarına göre uygulamada başarılı olduğu söylenemez. Bunda başta siyasi gelişmeler olmak üzere değişik faktörler etkili olmuştur. Bu süreçte yani 1947-1972 yılları arasında toplam 22 milyon dönüm arazi, topraksız ve az topraklı kişilere dağıtılmıştır. Bunun tamamına yakını da hazineye ait topraklar olup, büyük toprak sahiplerinin topraklarından kamulaştırılmak üzere dağıtılanlar araziler ise 54 bin dönümde kalmış, bu da toplamın binde 2'sini teşkil etmiştir. Bu suretle Kanuna muhalif büyük toprak sahibi siyasetçilerin, ısrarla savundukları devlet arazilerinin topraksız çiftçilere dağıtılması önerisi kısmen de olsa uygulanmış oluyordu. Nitekim dağıtılan toprakların büyük bölümü Adnan Menderes'in Başbakanlık yaptığı 1950'li yıllarda gerçekleştirilmiştir.

3.6. Savaş Sonrası Devletçi Ekonomik Politikada Değişiklikler

Katı devlet müdahaleciliğin yaşandığı, sorunlara pragmatik çözüm arayışlarına yönelindiği 1940'lı yılların ilk yarısında, ekonomik görüşlerde bazı değişiklikler gündeme getirilmeye başlanmıştır. Dönemin iktidar partisi olan CHP, 1935 yılında kabul edilen parti programında devletçiliği katı bir şekilde benimsemişken, 1943 yılında düzenlenen Büyük Kurultayında devletçilik anlayışında ciddi yumuşama eğilimine girilmiştir. Kurultayda kabul edilen devletçilik maddesinde bu yaklaşım şu şekilde yansıtılmıştır:

“Az zaman içinde Türk Milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye erdirmek ve Türk Vatanını her bakımdan mamul bir hale getirmek partinin esas vazifelerindedir. Parti bunun için fertlerin ve hükümü şahısların bütün vasıta ve çalışmalarından ve devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeği lüzumlu görür. Partimizin devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur. Parti, şahısların hiç veya kafi derecede yapamadığı işleri devlet eli veya sermayesi ile yapmağa çalışır. Devletin

hususî teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir. Devletçiliğimiz millet menfaatinin zarurî kılmadığı hiçbir şekilde hususî menfaatlerle mücadele etmez. Devletin hangi işleri kendisinin yapacağını takdiri yukarıdaki esaslara göre milletin yüksek menfaatinin icabına bağlıdır.”

Bu farklılığı, savaş sonrasında oluşacak küresel yeni iktisadi koşullara uyum için ön hazırlık olarak değerlendirmek, uluslararası ekonomik konjonktürdeki gelişmelere kapıyı açık bırakma şeklinde yorumlamak mümkündür. Zira, devlet odaklı ekonomik anlayışın, savaş bitiminde biçimlenecek uluslararası iktisadi ve siyasi ortam ile ne şekilde bağdaşacağı hususunda bir öngöründe bulunmak fevkalade zordu.

Bununla birlikte devlet öncülüğünde sanayileşme politikasına ilişkin çalışmalar, bu dönemde de gündemden çıkmamıştır. Önce de belirtildiği üzere BBYSP’da yer almayan ekonominin bir çok sektöründe 100 den fazla fabrika kurulmasını planlayan İkinci Planın uygulanmasında, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle başarısız kalınmıştı. Ülkenin savaş sonrası iktisadi politikasının belirlenmesi ve sanayileşmenin sürdürülmesi amacıyla 1944 yılında Saraçoğlu Hükümetince oluşturulan Maliye, İktisat, Ticaret ve Tarım Bakanlıklar arası Planlama Komisyonu tarafından “Harp Sonrası Kalkınma Plan ve Programı” başlıklı hazırlık çalışmaları yapıldı. Bu hazırlıklarda o dönem İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı görevini yürüten ve ekonomide devletçiliği savunan Kadro Hareketinin önderlerinden Şevket Süreyya Aydemir’in büyük katkıları olmuştur.

Çalışmaların amacı savaş sonrası uygulanması öngörülen çok kapsamlı yatırım programlarının hazırlanması ve ekonomik stratejinin belirlenmesine yönelikti. Türkiye iktisat tarihinde önemli bir yere sahip olan, ancak uygulamada geri planda kalan bu çalışmalar ileri dönem yatırım programlarına ışık tutması yönünden değer kazanmıştır. Dört Bakanlık temsilcilerinden oluşan Planlama Komisyonu, uzun bir çalışma sonunda hazırladıkları Planın bir özetini savaşın fiilen bittiği tarihten iki gün sonra 7 Mayıs 1945 tarihinde Hükümete sundu.

Savaş sonrası Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve gelişmesinin sağlanmasıyla, bağımsızlığın ve ulusal birliğin korunmasını hedef alan Rapor dört bölümden oluşuyordu. Birinci bölüm, genel sorunlar hakkında bilgileri içeriyor, ikinci bölüm teknik kısımların özeti ile jeopolitik nitelikte genel görüşleri yansıtıyor, üçüncü bölüm öngörülen yatırım konularıyla ilgili olarak Sümerbank ve Etibank'ın üstleneceği projeleri belirliyor ve son bölüm de uygulamayı gerçekleştirmek maksadıyla ilgili kuruluşlar arasında düzenlenen protokolleri ihtiva ediyordu.

Anılan Raporun hazırlanmasında büyük emeği geçen Şevket Süreyya Aydemir, savaş sonrası oluşacak uluslararası siyasi ve iktisadi konjonktürle ilgili görüşlerini ve izlenmesi gereken politikalara ilişkin önerilerini şöyle açıklıyordu: *"Türkiye'nin jeopolitik durumu, harp sonrasında onu, bütün cihana tesirini yaya-cak olan, iki hakim iktisat nizamının iltisak (birleşme) hattı üzerinde"* bulunduğu vurgu yaparak Dünyanın iki bloke ayrılacağına dikkat çekiyordu. Bunlardan kuzeyde yer alan Sovyet Birliği'nin sosyalist bir iktisadi sisteme sahip olduklarını belirterek, diğer 'hakim iktisat nizamı'nın temsilcisi olan demokratik Batı Dünyasının da kendi iktisadi sistemlerini yenileyerek 'süper kapitalizm safhası'na geçecekleri düşüncesini aktarıyordu. Bu iki 'hakim iktisadi nizamın' kavuşma hattında bulunan Türkiye'nin, bunlardan etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu kanaatiyle, demokratik yapı içerisinde sosyalist olmayan devletçi ekonomik politikaların uygulanmasının ülke yararına olacağına inanıyor ve savunuyordu.

Aydemir öncülüğünde hazırlanan Raporun temel amacı ise şöyle ifade edilmiştir: *"Bu haddizatında çetin (milletlerarası) durum içinde, bir taraftan demokrasi aleminin bir zaafi olan müstemleke (sömürge) ve yarı müstemleke şeraiti içine düşmemek, diğer taraftan da 'milli' tekamülümüzün seyrini arızaya uğratacak her türlü taziyik ve tesirlerden korunmak ve bunun için istihsalde hem sanayi, hem ziraatı geliştireceği ve ulaştırma işlerini genişleterek memleketi süratle bir 'kül' haline koyacak çareler bulmak.."*

Bu plan 1938 İkinci Dört Yıllık Sanayi Planına büyük ölçüde benzerlik göstermekle birlikte öncekilerden ayrılan önemli farklılıklar taşıyordu. İlki geniş kapsamlı hazırlanan Plan, öngörülen sanayi kuruluşlarına geniş bir perspektiften bakarak şu ifadelere yer vermiştir: *“Hammadde bazları, tesis yerleri, iş ve ihtisas kadrosu, sosyal ihtiyaçları ve meseleleri, tesis seyrini tespit edecek sitüasyon (durum) esaslarına göre hazırlanmış envestisman (yatırım) ve finansman safhaları ile enerji bazlar, münakale (aktarma) sistemi ve iktisadi reyonlaşma (gruplaşma) şartlarının küll halinde mütalaasıyla mevcut yeni kurulacak sanayinin yurt içinde coğrafi dağılışını gösterecek..”* İkincisi ise, yatırım projelerinde tüketim tahminlerinin hesaplanması ve buna göre üretim hedeflerinin belirlenmesinin 10 yıllık bir dönem itibarıyla yapılmasıdır.

Her ne kadar, değişik ortamlarda devletçiliğin yumuşatılması ve özel sektöre önem verilmesi görüşleri dillendirilse de, Plan öncekiler gibi yine devlet yatırımlarına ağırlık vermiştir. Ancak bu durumu zorlayan nedenlerin varlığı da çalışmalarda dikkate alınmıştır. Bunların başında planlanan yatırımların ne şekilde finanse edileceği hususu ile dış kaynaklara ihtiyaç duyulması halinde bunun devlet tarafından temin edilmesinin uygun olacağı görüşünün, Yönetim kademelerinde hakim olması faktörü gelir. Planda büyük bölümü Sümerbank ve Etibank tarafından savaş sonrası uygulanması öngörülen yatırım projeleri 7 sektörde toplanıyordu. Bunlar; Tekstil Sanayi, Kağıt Sanayi, Yapı Malzemeleri Sanayi, Kimya Sanayi, Makine Madeni Eşya ve Malzeme Sanayi, Madencilik ile Elektrik Santralleri ve Dağıtım Ağları başlığı altında yer alıyor ve toplam 79 projeden oluşuyordu. Tüm bu yatırımlar için yarıya yakını dövizle ödenmek üzere 1.345 milyon TL’lik bir kaynak gerekiyordu.

Bu durum üzerine İktisat Vekaleti, yıllık bütçe gelirlerinin üzerinde bir yatırım harcaması gerektiren geniş kapsamlı bu Plan taslağı üzerinde bir çalışma yaparak, yatırım projelerinden Sümerbank ve Etibank’ca uygulanacak olanlara öncelik tanıyan yeni bir Plan hazırladı. İvedi Plan adıyla tanımlanan

ve beş yılda uygulanması programlanan bu Plan taslağı, 2 Ağustos 1945 tarihinde kabul edildi. Ne var ki, yaşanan yurt içi ve dışı gelişmeler bağlamında bu planda tekrar değişikliklere gidilme ihtiyacı duyuldu. En son 1946 yılının sonlarında yatırım harcamaları yeniden belirlenen Planın son durumu Hükümete sunuldu. Bu arada finansman temini konusunda Planın uygulayıcıları olan Sümerbank ve Etibank ile Merkez Bankası arasında Mart 1946'da yapılan görüşmeler sonunda bir protokol düzenlendi. Gerekli finansmanın iç kaynaklardan karşılanması kararlaştırılarak Sümerbank ve Etibank'ın yatırımları için toplam 300 milyon TL yatırım tutarı belirlendi ve İktisat Vekaleti bu kaynağın sağlanması için Ocak 1947'de Hükümete başvurdu.

Tüm bu çalışmalar büyük savaş sonrası Türkiye'nin tarafsız bir dış politika izleyeceği öngörüsü üzerine temellenmişti. Oysa dış dünyadaki hızlı gelişmeler, bu varsayımın hiç de mümkün olamayacağını gösteriyor ve Türkiye'nin savaş sonrası oluşan dünya siyasi ve iktisadi konjonktürüne göre yeni strateji belirlemesini zorunlu kılıyordu. Ayrıca müttefik kuvvetleri oluşturan ülkeler arasında önceleri örtülü, sonrasında açıktan yaşanan çekişmelerin yanı sıra, yurt içinde giderek gerilen siyasi ortam, izlenen ekonomik politikaları da derinden etkilemeye başlamıştı. Yatırımların dış finansman ihtiyacının karşılanmasında o tarihlerde umut bağlanan ABD yardımının, hazırlanan Planın stratejisine o ülke yetkililerinin itirazları nedeniyle mümkün olamayacağı anlaşılmıştı.

Plana dış yardım çevrelerinin itirazının özünde ise Türkiye'nin devlet öncülüğünde iktisadi politikalarına ve kalkınma stratejilerinde sanayi sektörünün ön planda tutulmasına olan karıştıkları yatmaktaydı. Dış yardım çevrelerinin mevcut ekonomik politikalara karşı tavrı koyması ve yardım için özel sektör öncülüğünde tarım sektörü ağırlıklı ekonomik model önermeleri üzerine Yönetim kademelerinde devletçi iktisadi politikalarından vazgeçilmesi görüşü güçlenmeye başladı. Ayrıca 1946

yılında Demokrat Partinin kurulması ile tek partili yönetimden, çok partili parlamenter sisteme geçiş sonrası muhalefetin izlenen devletçi politikalara sert eleştiriler yöneltmesi de yeni politika arayışlarında etkili oluyordu.

Büyük Savaş sonrası dünyada siyasi ve ekonomik dengelerde yeni bir süreç başlamıştı. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısının bu sürecin dışında kalması, özellikle de coğrafi konumu itibarıyla bundan etkilenmemesi mümkün değildi. Zira dünyadaki iki kutuptan birisi olan Sovyetler Birliği'nin bazı talepleri Türkiye'ye yönelik büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bu olguların yanı sıra savaş koşullarının zorlamasıyla yapılan uygulamalar yurt içinde büyük tepkiler doğurmuş ve iç politikada önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak iç ve dış gelişmeler Türkiye'yi bir dönüşüm noktasına getirmiş, başta 16 yıldır uygulanmaya çalışılan devletçi iktisadi politikalardan uzaklaşmasına ve radikal kararlar alınmasına kaynaklık yapmıştır.

3.6.1. Politika Değişikliğinde İç Etkenler

Savaşın ilk yıllarında yürürlüğe konan Milli Korunma Kanunu ile izleyen yıllarda çıkartılan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunlarının uygulamalarından dolayı CHP iktidarına karşı güçlü bir muhalefet oluşmuş, parti ciddi ölçülerde yıpranmış ve dış dinamiklerin de etkisiyle bir anlamda çok partili parlamenter sisteme geçişin ortamı hazırlanmıştı. Bu arada değişik platformlarda düzenlenen toplantılarda liberal politikalar savunulurken devletçiliğe karşı sert eleştiriler yöneltiyor, özel sektörün güçlendirilmesi görüşleri, dış etki ve baskıların da sonucu giderek güç kazanıyordu. Bu etkenler Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve sanayileşme politikasını, dış dünyayla olan iktisadi ilişkilerini derinden etkilemeye başlamıştı. Özellikle 1946 yılında kurulan Demokrat Partinin (DP) devletçi ekonomik politikalara karşı giderek şiddetini artıran sert muhalefeti ekonomik ve siyasi alanda radikal değişikliklerin kapısını aralıyordu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşının demokratik ülkelerin zaferiyle sonuçlanması üzerine oluşacak uluslararası siyasi konjonktürün, dünyada demokrasi ve özgürlük rüzgarlarını estireceği beklentisi içerisindeydi. Bu durumu dikkate alarak Türkiye'nin de bu olgudan kaçınmayacağı öngörüsüyle, çok partili demokratik sistemin kurulmasından yana bir eğilim içerisine girmiştir. Nitekim, İnönü 19 Mayıs 1945 günü yaptığı konuşmasında; *“Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği...”* şeklinde görüşlerini belirtiyordu. Ayrıca bazı aydın çevrelerde ve basında bu bağlamda haber ve yorumlar sıklıkla seslendirilmeye başlamıştı.

Böyle bir ortamda CHP'li İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Aydın Milletvekili Adnan Menderes ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun görüşülmesi esnasında birlikte hazırladığı 'Dörtlü Takrir' adıyla anılan Önerge, açık görüşme talebiyle CHP meclis gurubu başkanlığına sunulur. Türk siyasi tarihinde önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden, amacı ve içeriği itibarıyla çok partili siyasal sistemin kuruluşuna öncülük eden Önergenin girişinde şu görüşlere yer verilmiştir: *“Daha kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyetinin ve CHP'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine tamamıyla tabiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis gurubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.”*

Dört CHP'li milletvekilinin imzaladığı ve 7 Haziran 1945 tarihinde parti meclis gurubuna sunulan bu tarihi Önergede yakın geçmişe ilişkin yapılan bir değerlendirme şöyle ifade edilmiştir: *“Memleketi Ortaçağdan kalma bir takım zararlı müesseslerden koruyabilmek ve irticai kırmak maksadıyla 1925'ten sonra-*

ki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere (kısıtlama) uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilatı Esasiye Kanununun, demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekilde ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.” Diğer açıklama ve irdelemelerden sonra bir an evvel gerçekleştirilmesini talep ettikleri düşüncelerini maddeler halinde şöyle belirtirler:

“1- Millî hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin Anayasamızın yalnız şeklinde değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması. 2- Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması. 3- Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden tanzimi.”

Dörtlü Takrir, yapılan görüşmelerin ardından 12 Haziran 1945 tarihinde Mecliste reddedildi. Bu durum önergeyi imzalayan milletvekilleriyle Parti arasındaki bağın ciddi şekilde kopmasına neden olmuştur. Esasen bu grup, daha önce Hükümetin hazırladığı 1945 yılı bütçesine de sert muhalefet göstermiş ve ret oyu vermek suretiyle parti yönetimine karşı soğuk bir tavır sergilemişti. Önergenin ret edilmesi üzerine özellikle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü basında ve değişik ortamlarda CHP iktidarına karşı eleştirilerinin dozunu artırdılar. Bu durum üzerine Menderes, Kocaltan ve Köprülü Eylül 1945 tarihinde Partiden ihraç edildi. Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden sonra da CHP’den istifa ederek, yeni bir parti kuracaklarını açıkladı.

Cumhurbaşkanı İnönü’nün, Bayar ile yaptığı görüşmede muhalif gurubun girişimlerine sıcak baktığını yansıtmaması üzerine 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partinin kuruluşu gerçekleşir. Genel başkanlığına Celal Bayar’ın getirildiği yeni partinin programında, liberal ekonomi ve özgürlükçü demokratik sistem esas alınıyor, CHP’nin devletçi politikasının aksayan hususlarına dikkat çekilerek iktidar partisine karşı çıkılıyor-

du. DP'nin bu politikası geniş halk kitleleri tarafından ilgi ve destek görmüş, yurt genelinde hızla örgütlenme çalışmaları başlatılmıştır. Bu gelişmeler üzerine CHP de kendini yenileme çabasına girerek antidemokratik uygulamaları kaldırma ve bazı vergileri iptal etme yönüne girmiştir. Bu arada 10 Mayıs 1946 tarihinde CHP'nin 2. Olağanüstü Kurultayı düzenlenmiş ve burada önemli kararlar alınmıştır.

Kurultayın açış konuşmasını yapan İnönü, önemli konulara değinmiş ve toplanış gerekçeleri olarak şu açıklamaları yapmıştır: *“Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim, tek dereceli seçim meselesi. Esasen seçimi, tabii olarak 1947’de düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi”*

Buradan da görüleceği üzere siyasal sistemdeki değişiklikler, iç ve dış etkenlerin bastırmasıyla gündeme gelmektedir. Kurultayda sendikalaşmaya izin verilmesi gibi alınan bazı yenilikçi kararların yanı sıra yapılan tüzük değişikliğiyle İsmet İnönü, üzerindeki Milli Şef ve Değişmez Genel Başkanlık unvanları bıraktı. Kurultaydan sonra 5 Haziran 1946 tarihinde; tek dereceli çoğunluk esasına dayanan bir seçim kanunu kabul edildi. Ardından erken seçim kararı alınarak 21 Temmuz 1946 günü Türkiye’de ilk kez çok partili genel seçim yapılmıştır. Özellikle oyların açıkta verilip, gizli sayılmaları nedeniyle üzerinde çok tartışılan seçim sonrasında CHP büyük çoğunluk kazanarak tekrar iktidar olmuştur. Seçimlerde uygulanan usuller, yapılan baskılar nedeniyle üzerinde çok tartışılan bu ilk tek dereceli seçim, Türkiye’nin demokrasi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.

Muhalefetle Hükümet arasında süren gerginlik seçimden sonra giderek tırmanışa geçmiş, özellikle 1947 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Recep Peker ile DP arasında çok sert tartışmalar yaşanmıştır. Karşılıklı suçlamalar ve DP’nin Meclisten çekilme tehditleri üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yaptığı görüşmelerden sonra Recep Peker ile DP Genel Başkanı

Celal Bayar arasında bir uzlaşma zemini sağlar. Bu gelişmeler üzerine 12 Temmuz 1946 günü yayımladığı '12 Temmuz' Beyannamesi ile siyasi gerilimi azaltmaya çalışır. İnönü, söz konusu bildirisinde iktidara ve muhalefete eşit mesafede duracağını, aralarında uzlaşmalarını hedeflediğini ve kendisinin partiler arasında tarafsız bir politika izleyeceğini açıklar. Bildirinin zamanlaması Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik tehditlerinin yoğunlaştığı, ABD ile mali ve askeri görüşmelerin sürdürüldüğü bir döneme denk gelmektedir. Cumhurbaşkanı İnönü, bu bildirisiyle aynı zamanda Batı Blokuna ülkede demokrasinin yerleştiği mesajını vermekte ve Türkiye'nin Batı Dünyası yanında yer aldığını belirtmektedir.

Çok partili yeni dönemde Şükrü Saraçoğlu yerine önceleri katı bir devletçilikten yana olan Recep Peker Başbakanlığa atandı ve hazırlanan hükümet programı Ağustos 1946'da Meclise sunuldu. Program çalışmalarında; liberal ekonomiden yana ilkeler benimsenmiş ve Truman Doktrini bağlamında ABD'den mali destek alınması amaçlanmıştı. Bu suretle ekonomik programlara kaynak yaratmak ve Sovyet Birliği tehditlerine karşı bir ittifak oluşturmak hedeflenmişti. Nitekim, iktisadi konulara ilişkin olarak Programda şu ifadeler yer almıştır: "*İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleriyle hususi sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılacak sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız.*"

Yabancı sermaye konusunda: "*Hükümet her türlü ekonomik teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.*" şeklinde yansıtılan sözlerle yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi öngörülmüyordu. Program DP'nin sert muhalefeti üzerine yoğun tartışmalara sahne oldu ve Mecliste büyük gerginlik yaşandı.

Hükümetin güven oyu almasından sonra ilk icraatı, 7 Eylül 1946 tarihinde TL'nin devalüe edilmesi olmuştur. Dış paralar karşısında TL büyük değer kaybetti, bir dolar 1.28 TL iken 2.80'e çıktı. Dış ticarete liberasyona gidildi ve yeni bir plan çalışması başlatıldı.

Artık Hükümet, ABD kaynaklı dış yatırım kredisi ve mali yardımların alınması amacıyla yönelik olarak, konjonktürel gelişmelere ters düşmeyecek, iç ve dış ekonomik çevrelere uyum sağlayacak yeni bir ekonomik politika stratejisi izliyordu. Bu amaçla İktisat Vekaleti Başdanışmanı Kemal Süleyman Vaner başkanlığında daha çok liberal eğimli bürokrat ve teknokratlardan oluşan bir çalışma gurubu oluşturulmuştur. Bu ekip önceki Plan üzerinde yaptığı incelemeler ve ilgili kamu kuruluşlarının görüş ve önerilerini değerlendirmeler sonucunda, iktisadi kalkınma ve yatırım stratejisinde önemli değişiklikler yaparak katı devletçi anlayıştan uzak bir plan taslağı hazırlamıştır. İktisat tarihinde 'Vaner Planı' olarak adlandırılan bu çalışma, 1948-1952 yılları arasında beş yıllık bir dönemi kapsar. Bu süreçte daha öncekilerde ön planda tutulan sanayileşme yerine bu defa tarım sektöründe gelişme ve büyümeye önem verilmiş, bu sektör ekonomik kalkınmanın öncüsü olarak değerlendirilmiştir.

Tarım sektöründe çiftçinin modern üretim ve ulaşım araçlarına sahip olmaları, ülke koşullarına uygun tarımsal teknik ve usullerin benimsetilmesi ile tarımda sulama ve suni gübre kullanımının yaygınlaştırılması programlanmıştır. İktisadi Kalkınma Planında tarım sektörünün yanı sıra ulaştırma (kara, demir ve denizyolları, limanlar), enerji (maden kömürü, linyit, hidrolik ve termik elektrik santralleri), madenler (krom, bakır, kükürt, demir cevheri, kurşun, tuz) ağır endüstri (demir ve çelik), inşaat maddeleri (çimento), sanayi (tekstil, tütün, şeker, sentetik amonyak ve azot bileşikleri) alanlarında hazırlanan projelere, yatırım tutarlarına ve gerçekleştirilmesi durumunda bunların milli gelire katkılarına geniş yer verilmiştir.

Plan taslağında; maden kömürü ve linyit yatakları, elektrik santralleri, demir çelik yatırımları ile ulaşım sektöründe belirtilen yatırımların büyük bölümünün uygulanma ve işletilmesinin devletçe yapılması benimsenirken, bu yatırım alanları dışında kalan sektörlerde her türlü girişimin özel kesim tarafından yapılması ilkesi kabul edilmiştir. Ayrıca, özel sektörün faaliyet göstermesi öngörülen alanlarda halen mevcut devlet işletmelerinin zamanla özel sermaye kuruluşlarına devredilmesi prensibi (özelleştirme) benimsenmiştir. Bu çalışmada yer alan; sanayi, madencilik ve alt yapı yatırım projelerinin büyük bir bölümü, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile Şevket Süreyya Aydemir'in önderliğinde hazırlanan 1946 Yılı İvedi Planında öngörülen yatırım konularını içermektedir.

3.6.2. Politika Değişikliğinde Dış Etkenler ve ABD İlişkileri

İkinci Dünya Savaşının büyük galip devletleri ABD, İngiltere ve Sovyet Birliğinin en üst düzey temsilcilerinin katıldığı Berlin yakınında bulunan Potsdam'da 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında bir konferans düzenlenir. Yeni bir dünyanın nasıl şekillendirileceğinin görüşüldüğü bu konferansta, özellikle Avrupa haritasının yeniden belirlenmesi en önemli tartışma konusunu teşkil eder. Sovyetler Birliği savaştan güçlü bir şekilde çıktığından yayılmacı bir politika izlemekte ve kendi ideolojisi ve çıkarları doğrultusunda ciddi taleplerde bulunmaktadır. Bunlardan biri de Türkiye ve Boğazlarla ilgili isteğidir. Stalin'in bu talebine muhatapları ilgi göstermez ve 'sorunlarınızı ikili görüşmeyle kendi aranızda çözün' tavrı sergilerler. Bir anlamda Türkiye bu Konferansta yalnız başına bırakılır. Yapılan görüşmeler sonunda Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla bir kurul oluşturulması ve bu kurulun barış antlaşmalarını hazırlaması kararı alınır. Potsdam Konferansı sonrası Sovyetler, Türkiye'ye notalar vererek Boğazların statüsünün değiştirilmesi ve Türk-Sovyet sınırının yeniden düzenlenmesi taleplerini sıklıkla tekrarlar.

Bu arada Stalin, Doğu Anadolu'dan talep ettiği Kars ve Ardahan'a ileride yerleştirmek üzere dünyanın değişik ülkelerinden toplanan Ermenileri Sovyetler Birliği'ne getirtir. Yaklaşık 50 bin civarında olan bu insanları kullanarak, Kars ve Ardahan'ı kendi sınırlarına katmak istemektedirler. Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve üs taleplerinin belgeleri 16-26 Aralık 1945 tarihlerinde Moskova'da düzenlenen ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlarının katıldığı Konferans tutanaklarında yer almıştır. Ne var ki, Konferansta SSCB'nin bu talepleri diğer Bakanlar tarafından kabul görmez. Nitekim, Stalin ile de yapılan bir dizi görüşmeler sonunda İngiliz Dışişleri Bakanı ABD'li meslektaşına şunları söyler: *"Majestelerinin hükümeti Rusya'nın Türkiye'ye yönelik tehditleri karşısında tarafsız kalamaz. Türkiye'nin yanında yer alacaktır. Sovyetlerin Boğazlarda üs ve Kars, Ardahan talepleriyle mutabık olmamız mümkün değildir."*

O dönemlerde İngiltere ile Türkiye, 1939 yılında İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi üzerine kendi güvenlikleri için Fransa ile birlikte yaptıkları Üçlü Antlaşmadan (İttifak) kaynaklanan yakın ilişkiler içerisindeydiler. Esasında Sovyetlerin yayılmacı politikaları, ABD ve İngiltere'nin çıkarlarına, dış politikalarına ve ideolojik yapılarına ters düşmekteydi. İngiliz ve ABD Bakanlar, yaptıkları görüşmelerde Sovyetlerin Türkiye'den talepleri ve tehditlerinden rahatsızlık duyduklarını belirterek, Türkiye'nin yanında yer alacaklarını açıklarlar. Türkiye bu gelişmelerden sonra kaderini Batı Blokuna daha sıkı bağlama gereğini duyar, ABD ve İngiltere ile biraz da bu devletlerin öngördüğü biçimde yakın ilişkiler kurar.

Artık Sovyetlerin karşısında, büyük bir ekonomik, askeri güce erişen ve Batı Blokunun liderliğini üstlenen ABD vardır. Amerika Birleşik Devletleri, savaş sonrası geleneksel dış politikasını terk ederek, uluslararası alanda aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Öncelikle Sovyet ihtilalinden itibaren karşıtı olduğu komünist ideolojinin yayılmasını önlemeye ve bu amaç-

la da yeni stratejiler geliştirmeye çalışır. ABD Başkanı Harry Truman bu bağlamda bir plan hazırlayarak 12 Mart 1947 de Kongreye sunar. Truman Doktrinini olarak anılan bu planda komünizmle mücadele eden ve komünist ülkelerin tehdidi altında bulunan devletlere mali ve askeri yardım yapılması öngörülmektedir. Bu arada Yunanistan'da iç kargaşa yaşanmakta ve sol gerillalarla merkezi hükümet arasında şiddetli bir iç savaş sürmektedir. Türkiye ise güneye yayılma politikası güden Sovyet Birliğinin ciddi tehdidi altında bulunmaktadır.

ABD Kongresinin Senato ve Temsilciler Meclisi tarafından yasalastırılan Truman Doktrini uyarınca; Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a da 300 milyon dolar yardım yapılması kabul edilir. Yardımın hangi koşullarda verileceği ve nasıl kullanılacağıınun tespiti ile ABD çıkarlarına uygunluğunun ve sürecinin belirlenmesi konularında ABD Başkanı yetkili kılınmıştır. Yasada yardımın ana ilkelerini belirleyen maddeleri, bundan yararlanacak ülkelere bazı yükümlülük ve sorumluluk da getirmektedir.

Aslında ABD'nin Türkiye'ye askeri amaçlı yardımları 1941 yılında çıkartılan "Ödünç Verme Kiralama" Kanunu ile başlamıştı. Bu Yasa ABD'nin, güvenliği için fevkalade önemli gördüğü ülkelere, askeri ve her türlü malzemeleri, belirleyeceği koşullara göre; ödünç verme, kiralama, satma ya da takas etme yetkisini Başkana vermektedir. Bu gelişmeler bağlamında o dönem ABD Başkanı olan Roosevelt, Başbakan Refik Saydam'a Türkiye'nin de bu yardım yasasından yararlanılabileceğini bildirir. Bu durum üzerine Türkiye içinde bulunduğu koşulları ve askeri malzeme ihtiyaçlarını dikkate alarak bu yardımdan istifade etmek ister. ABD yardımı, Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olan İngiltere aracılığıyla gerçekleşir ve Türkiye'ye 50 adet 155 milimetrelik havan topu ve 18,5 ton cephane verilir.

Türkiye'ye Truman Doktrini bağlamında yardımların başlaması ise 12 Temmuz 1947 tarihinde ABD ile yapılan bir Ant-

laşma ile mümkün olur. Buna göre Türkiye'ye verilmesi öngörülen 100 milyon dolarlık malzemelerle birlikte 1947-1949 döneminde toplam 152 milyon dolar yardım yapılır. Bunun 147 milyonu hava, deniz ve kara kuvvetlerinin modernizasyonu için gerisi de yol yapım çalışmaları için öngörülmüştür. Bu yardımlar özellikle Yunanistan cephesinde önemli sonuçlar doğurmuştur. ABD askeri yardımları sayesinde iç savaşın seyri değişir ve Yunan merkezi hükümeti karşısında komünist gerillalar yenilgiye uğrarlar. Yardımlar Türkiye açısından da önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İki ülke arasında sıcak ilişkilerin gelişmesine ve Sovyet tehditlerine karşı bir güven ortamının doğmasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'ye verilen malzemelerin bakım ve yedek parça gereksinimlerinin karşılanması için yapılan harcamalar da bütçeye önemli bir yük getirir. Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapılmasını esas alan Truman Doktrini daha sonra çıkartılan Marshall Planı'na (yardımına) da esin kaynağı olmuştur

Altı yıl süren Dünya Savaşı, Avrupa'da büyük yıkımlara sebep olmuş, ülkelerin ekonomisi çökmüş, kaynakları yok olmuş ve halkı yoksulluğa terk edilmişti. Bu ülkeleri tekrar ayağa kaldıracak, diriltecek olanakları da mevcut değildi. Bu tablodan Sovyetler Birliği ise alabildiğine yararlanmak istiyor, özellikle Fransa ve İtalya'daki güçlü komünist partiler aracılığıyla yoğun bir ideolojik propaganda faaliyeti yürütüyordu. Bu kaos ortamını fırsata çeviren Sovyetlere karşı ABD, Avrupa'nın ekonomik yönden güçlendirilmesi, kendi kendilerine yeterli hale gelmesi ve siyasal bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için yoğun çalışmalar başlattı. Bu bağlamda öncelikle bu ülkelere ekonomik yardımların yapılması, Avrupa Devletleri arasında işbirliği ve dayanışma ortamının sağlanması gerekiyordu. Avrupa'nın ekonomik yönden kalkınması, siyasal istikrarın ve toplumsal huzurun sağlanması, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletlerinin çıkarları gereği idi. Zira Amerikan ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile köklü bağları, vazgeçilmez karşılıklı çıkar ilişkileri bulunmaktaydı.

Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Avrupa Devletlerine bir plan sunar. Marshall, sonradan kendi adıyla anılan bu Plan ile Avrupa Devletlerine bir öneride bulunuyor, kendi aralarında iktisadi kalkınmalarını programlamak için bir araya gelmeleri ve ortak bir plan hazırlamaları halinde ABD'nin kendilerine destek olacaklarını, yardım edeceklerini belirtiyordu. Bu öneri üzerine Türkiye'nin de dahil olduğu 16 Avrupa Devleti temsilcileri 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te toplanırlar. Toplantı sonunda ABD'nin isteği doğrultusunda Marshall Planının koordinasyonunu yapmak üzere "Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi" (OEEC) isimli bir örgüt kurulur. Daha sonra adı 1961 yılında "Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı" (OECD) olarak değiştirilen bu örgütün Avrupa Devletleri, ekonomik taleplerini belirleyen ortak bir rapor hazırlayarak Eylül 1947'de ABD'ye iletirler.

Bu toplantıya katılan Türkiye, İvedili Plan olarak bilinen önceki beş yıllık kalkınma planı ile çalışmalarını sürdürülen Vanner Planının önemli bazı bölümlerini içerecek şekilde yeniden hazırladığı ekonomik kalkınma programının dış finansmanı için ABD'den 615 milyon dolarlık yardım talebinde bulunur. Program büyük ölçekli sanayi projelerini içermekte ve devlet ağırlıklı sanayileşme politikasını öngörmekteydi.

Ne var ki, Türkiye'nin bu talebi Marshall Planının, ülkelerin kalkınma programlarını finanse etmek için değil, savaşın büyük tahribatına uğramış Avrupa ülkelerinin yeniden inşası için hazırlandığı gerekçesiyle kabul görmez. Komite, 615 milyon dolarlık kredi talebiyle ilgili Türkiye Programını ret gerekçesinde şu değerlendirmeyi yapar: *"Türkiye'nin ithal ihtiyaçları ve tediye muvazenesi hakkında Paris Konferansına tevdi edilen tahminler şümulü ve muhteris bir gelişme programı hakkında kayıtlar da ihtiva etmektedir... Beş veya daha fazla bir devre için senesi 100 milyon dolardan daha fazla bir sermaye yatırmaya lüzum göstermektedir. Gelişme programının birçok kısımları Avrupa Kalkınma Programının şümulü dışında kaldıkları için, Türkiye Planı-*

nın yalnız Avrupa kalkınmasına dorudan doğruya yardımı dokunacak kısımlarının nazarı itibara alınması mümkün olmuştur."

ABD de bu rapor üzerine Türkiye'nin talep ettiği yardımı Ocak 1948 tarihinde ret eder. Sadece tarım ve madencilik alanında kullanılacak aletler, elektrik malzemeleri, nakliye kamyonları, petrol ürünleri gibi kendi mamul maddelerinin satın alınması için 59 milyon dolarlık yardım yapılmasını uygun bulur. Amerika Birleşik Devletleri'nin, bu tutumu Türkiye'de tepkiyle karşılanır ve Yönetimde hayal kırıklığı yaratır. Türkiye, bu gelişmelerden önce de dünya liberal kapitalist sisteminin iki önemli kuruluşuna Mart 1947'de çıkartılan bir yasayla üye olmuştu. Recep Peker Hükümeti zamanında, Aralık 1945 yılında kurulan 'Uluslararası Para Fonu' (IMF) ile Haziran 1946'da faaliyete geçen 'Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na (Dünya Bankası) 1947 yılı başlarında müracaat ederek katılmıştı. Marshall Planından yardım sağlanamaması ve kredi temin edilememesi, iç siyasette de sert tartışmalara konu oldu. Demokrat Partinin, ekonomik durumun OEEC'ye doğru şekilde yansıtılmadığı şeklindeki eleştirileri, Ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve yardım alınamaması Hükümeti güç durumunda bırakıyordu.

Bu arada ABD'nin mali yardımlarına yön vermek amacıyla Rockefeller Ailesinin kontrolündeki ABD petrol şirketlerine danışmanlık yapan ve kuruluş nedeni Amerikan girişimcilerine yabancı ülkelerde iş alanları araştırmak olan Twentieth Century Vakfında görevli Max Weston Thornburg, 1947 yılında Türkiye'yi ziyaret eder. Sonraki yıllarda da Türkiye'ye gelen Thornburg arkadaşlarıyla birlikte Türkiye'de inceleme ve araştırma yaparlar. Resmi bir sıfat taşımayan, ancak kendisine büyük ilgi gösterilen Thornburg ve ekibi, çalışmalarında devlet kuruluşlarının tüm bilgi kaynaklarından yararlanırlar. Hazırlanan Thornburg adıyla anılan Raporda belirtilen değerlendirme, eleştiri ve önerilerinin yanı sıra yardımların hangi sektörlerde yapılması gerektiği ve ABD Şirketleri için cazip iş alanlarının neler olduğu hususunda kapsamlı bilgiler içerir.

Thornburg bu incelemelerinde uygulanan devletçi ekonomik politikaları eleştirerek, Türkiye’de özel sektörün hızla geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekiyor ve Türk-Amerikan ekonomik ilişkilerinin buna bağlı olduğunu iddia ediyordu. Bu görüşlerini Thornburg şöyle ifade eder: *“Türk Hükümetinin özel girişime muhalif olduğunu ima etmek istemiyorum, ama özel girişimi teşvik etmediği de açıktır. Türkiye’nin, tekamül namı altında devletin iktisadi sahadaki faaliyetini daha fazla genişletmesi, memlekette komünist idealine hizmet eder. Bir memlekette komünist fikirlerin yayılmasına, hiçbir şey, iş adamları, işçiler ve zürra (tarımla uğraşanlar) üzerinde müessir bir kontrole hakim olan ve sanayi içerisine alan büyük bir siyasi bürokrasi kadar yardım edemez.”* Savaş sonrası hazırlanan kalkınma planlarını sosyalist bir uygulama olarak değerlendirir ve bunlara sert eleştiri yönelterek özel sektör öncülüğünde kalkınma programları önerir. Bu konuda basına da yansıyan görüşleri ilginçti:

“Devletçilik, Atatürk tarafından hususi teşebbüsün mevcut olmadığı zamanlarda lüzumlu emtianın istihsali için kurulmuş bir devlet sanayi sistemi olarak düşünülmüştür. Hiç kimse bu sistemin mucip sebeplerinin (gerekçelerinin) yanlış olduğunu iddia edemez. Yalnız, zaman geçtikçe bu sistem, bütün iktisadi faaliyetlerin, şeklen hükümet tarafından ve fakat esasında Parti tarafından kontrolü manasını ifade etmiştir.

Türkiye’yi doyuran ve öküzle çekilen karasabanla İngilizlerin inşa ettiği muazzam Karabük fabrikası arasındaki gedik çok büyüktür. Bu gediği kapatmaya doğru ilk adım Amerikan teknik yardımı ile devlet tarafından atılabilir. Lüzumlu şartlardan birisi yollar şebekesidir. Türkiye’nin siyasi hudutları arasında yüz tane ‘küçük Türkiye’ler’ vardır ki, ...sıhhat seviyesi ...daha aşağı olabilsin. Kısaca yapılacak işler, yollar, sulama şebekeleri, amme sıhhati tedbirleri ve binlerce köyün mekteplerini açmaktır. ... Amerikalılar, (Türkiye’nin iktisadi kalkınmasını) devlet faaliyetinin genişletilmesiyle değil fakat Türk Halkının teşebbüsü ve kabiliyetiyle başarılmasını ister.

Milli sanayileşme fikrini gösteren ve birbirini takip eden beş senelik milli planlarda, 18 milyon Türk Halkının birer ferdi olarak memleketlerinin inkişafında pasif bir rolden fazla bir şey yapmaya davet edildiklerini gösteren bir tek söz yoktur. Bilakis bu planlarda devlet, hususi teşebbüse karışma demektedir. Türkiye’de özel girişimcilik ruhu geliştirilemediği sürece sizin ülkenizde Amerikan özel girişimi için yer yoktur.”

Bu görüşlerle hazırlanan Thornburg Raporunda kalkınma planlarında yer alan sanayileşme programlarına karşı çıkılmakta ve ağır sanayinin kurulması gereksiz görülmektedir. Özellikle anılan Planda öngörülen; uçak, lokomotif ve traktör fabrikaları gibi yatırımlarından vazgeçilmesi önerilmekte, bu tür makine ve ihtiyaçların uygun fiyatlarla Amerika’dan satın alınması tavsiye edilmektedir. Kalkınma Planında öngörülen 125 lokomotif üretecek kapasitede bir fabrika kurulması için istenen krediye atıf yapılarak: *“Esas itibarıyla ziraatçı olan ve ziraat için lüzumlu olan çelik sapan ve sair malzemeyi henüz yapamayan bir memleketin lokomotif inşa etmek arzusu mevsimsizdir. Türk makamları bu şekilde düşündükleri müddetçe dolarlarımızın ve bu gibi makineleri imal edecek fabrika malzemelerimizin vatanımızda kullanılması daha iyi olacaktır.”* denilmektedir. Hatta Karabük Demir Çelik Fabrikasının kapatılması dahi gündeme getirilmektedir: *“Karabük’ü Türk Halkının hakiki ihtiyaçlarının temini uğrunda feda etmek, ilgili Türk makamlarının cesareti ve gerekli değişikliğin tahakkuku için bir imtihan olacaktır.”*

Raporda özetle devletçi ekonomik politikalar ağır bir dille eleştirilmiş, Türkiye’de tarımın geri kalmışlığına dikkat çekilerek, alınacak yardımların sanayileşme yerine ağırlıklı olarak tarım sektörünün geliştirilmesine tahsis edilmesi, demiryolları yerine karayolları yatırımlarına öncelik verilmesi, kömür üretimi başta olmak üzere ihracata dönük madencilik yapılması, ağır sanayi yerine hafif sanayiye yönelmesi ve bu yatırımların özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi önerilmiştir. Ayrıca kırsal kesimindeki yaşam, ilk çağlardaki yaşama benzetilip bu

kesimdeki halkın; yol, su, elektrik gibi temel gereksinimlerini karşılanması yönünde yatırımlar yapılmasının gereğine vurgu yapılmıştır. Bu değerlendirme ve öneriler bir kesim tarafından olumlu karşılanırken, bazı kesimlerden tarafından da sert eleştiriler almıştır.

Türkiye'nin Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi'nden talep ettiği yardımın kabul edilmemesi ile Thornburg başkanlığındaki ABD'li uzmanların hazırladıkları Raporda yer alan eleştiri ve öneriler üzerine, iktidar partisi CHP'nin 1947 Kasımında toplanan Kurultayında yeni bir parti programı kabul edilir. Bu Kurultayda alınan kararlar Türkiye'nin izleyeceği ekonomik politikada bir dönüm noktasını teşkil eder. Benimsenen parti programında devletçilik artık ikinci plana itilir ve belirli yatırım alanları dışında kalan her türlü ekonomik faaliyetlerin özel girişim tarafından yapılması, özel teşebbüsün teşvik edilmesi, korunması ve bunlara gerekli yardımlarda bulunması esas alınır. Devletin üstlendiği yatırım alanları da parti programının 8. maddesinde şu şekilde belirtilir: " *Büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle kamu hizmetini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüslerden ibarettir*".

Plan kavramı da fazla dillendirilmez, programın 9. maddesinde yer alan ifadelerle planlamaya özel teşebbüsün güvenlik içerisinde çalışmalarını sağlama işlevi yüklenir. Kabul edilen hükümlere göre; serbest girişime, tarıma ve tarıma dayalı sanayinin gelişmesine, demiryolları yerine karayollarına ve enerji sektörünün gelişmesine ağırlık veren ilkelere dayalı bir ekonomik gelişme stratejisi Kurultayca kabul edilir. Bu suretle ABD'li uzmanların öngörülerini ve Demokrat Partinin ekonomik anlayışıyla örtüşen yeni bir ekonomik model benimsenmiş oluyordu.

Türkiye, Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine Temmuz 1947'de sunduğu kalkınma planının ve bunun dış finansmanı için talep ettiği 615 milyon dolarlık kredinin Ocak 1948'de ABD ta-

rafından kabul edilmemesi üzerine yeni bir yatırım programı hazırlama gereği duyar. ABD’li uzmanların önerileri de dikkate alınarak oluşturulan liberal ağırlıklı yeni iktisadi politikalar ışığında yeni bir yatırım programı hazırlanır. Bu programda devletin yatırım harcamaları öncesine göre büyük ölçüde kısılarak 4 milyardan 1 milyar TL’nin altına düşürülür. Yeni sanayi projeler yerine önceden başlatılan yatırımların tamamlanması öngörülür ve yatırım harcamalarının büyük bölümü karayolları projelerine tahsis edilir. Beş yıllık dönemi (1948-1952) kapsayan ve öncesine göre daha mütevazı hedefleri olan bu İkinci Kalkınma Program ile Türkiye doğrudan ABD Hükümetine başvurarak yardım talebinde bulunur. Bu istek ABD Kongresinde incelenir ve 3 Nisan 1948 tarihinde çıkartılan Ekonomik İşbirliği Kanunu ile Türkiye Marshall Planına dahil edilir. Yardımdan yararlanabilmek için 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye-ABD İşbirliği Anlaşması imzalanır.

Bu anlaşma uyarınca Türkiye’ye yapılan Amerikan yardımları diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar hiçbir karşılık beklenmeden yapılan hibe niteliğinde olanlar, ödünç verilen paralar, dolaylı yardımlar ve teknik yardımlar başlığı altında toplanmaktadır. Amerika’dan alınacak borç ve yardımlar karşılığında da Türkiye serbest piyasa koşullarını kısıtlayıcı, engelleyici her türlü girişim ve müdahalelere engel olmayı taahhüt ediyordu. Yardımların büyük bölümü öneriler doğrultusunda tarım sektörüne tahsis edildi ve bunun sonucunda da Ülkede özellikle buğday üretiminde büyük gelişme sağlandı. Ne var ki, üretim artışına karşılık tarımsal aletlerin ve bunların yedek parçalarının yurt dışından temin edilmesi nedeniyle bu durumdan dış ticaret dengesi olumsuz etkilendi. Ayrıca yine yabancı uzmanların önerileri uyarınca demir yolları yerine karayolu ulaşımına öncelik verilmesi sonucu Ülkede motorlu araç sayısında sıçramalar meydana geldi. Bu araçların yakıtı olan petrol ihtiyacında da önemli ölçüde artışlar ortaya çıktı.

Petrol üretimi olmayan Türkiye'nin bir yandan motorlu araçları yurt dışından satın alması ve bunların ihtiyacı olan petrolü ithal etmek durumunda kalması, giderek artan dış ticaret açığının yaşanmasında önemli bir etken olmuştur. Oysa ülkede demiryolu ulaşımında o dönemler yakıt olarak kömür kullanılıyor ve bu enerji kaynağının da Türkiye'de zengin yatakları bulunuyordu. Belki bu suretle Amerikan büyük petrol şirketlerinin danışmanı olan Thornburg, bir anlamda görevini gerçekleştirmiş oluyordu.

Öte yandan bu gelişmeler, bazı çevrelerce Türkiye'nin emperyalizme teslimiyeti olarak yorumlanmıştır. İktisat tarihçileri bu durumun, ABD'nin menfaatleri doğrultusunda geliştiğine ve onları memnun ettiğine dikkat çekmektedirler. Nitekim, Amerikan Dış İktisat Politikası Komisyonu Başkanı, yardım anlaşması yaptıkları Türkiye ve Yunanistan'ı kendi yatırımları için en uygun ortam yaratan ülkeler olarak göstermiştir. Sovyetler Birliğinin tehdit ve baskılarının da hızlandırdığı bu gelişmeler, ABD'ye Türkiye üzerinde büyük bir etkinlik kazandırmış, Türk-Amerikan ilişkileri hükümetin ekonomik kalkınma ve sanayileşme politikalarında köklü değişikliklerin yapılmasında önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca, bu dönem Türk Kamuoyunda Amerika Birleşik Devletlerine karşı büyük ilgi ve hayranlık yaşanmasına ortam hazırlamış, Amerikan mallarına ciddi talep yaratmıştır.

Bu süreçte önemli bir noktayı da işaret etmek gerekir. Türkiye savaş döneminde Sovyetlerin bazı olumsuz tavırlarına karşın yine de kuzey komşusuyla iyi ilişkiler kurma eğilimindedi. Nitekim, Sovyetler Birliğinin Berlin'i işgalinin ardından Almanların teslim olduğu 7 Mayıs 1945 tarihinden dört gün sonra Başbakan Saraçoğlu, Mecliste yaptığı konuşmasında SSCB'ye ve lideri Stalin'e yakın dostluk mesajları göndererek, geçmiş dönemdeki iyi ilişkilerin sürdürülmesi arzusunu ifade etmiştir. Ne var ki, Türkiye'nin bu iyi niyetli yaklaşımına ve beklentilerine Sovyetler Birliği, olumlu bir karşılık vermediği

gibi Stalin'in Boğazlar, Kars ve Ardahan üzerindeki giderek artan dozda istek ve tehditleri, Türk-Sovyet ilişkilerini alabil-
diğine germiştir. Dolayısıyla ABD ile yapılan iktisadi ve askeri
anlaşmalar, Sovyetler Birliğine karşı Türkiye'nin güvenliğinin
sağlanmasında önemli katkı sağlamış, 50 yıl süren soğuk sa-
vaş döneminde de Türkiye'nin iç ve dış politikalarında belir-
leyici unsur olmuştur.

3.7. Savaş Dönemi ve Sonrası Gerçekleştirilen Yatırımlar

Büyük savaşı izleyen yıllarda; devlet öncülüğünde ekonomik
kalkınma ve sanayileşme politikalarından vazgeçilmesi, özel
sektörün daha fazla teşvik edilmesi, dış borçlanmaya yönelin-
mesi ve yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi, tarıma
dayalı iktisadi büyüme stratejisinin benimsenmesi şeklindeki
radikal dönüşümler ile siyasal alanda çok partili demokratik
sisteme geçilmesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir dö-
nemin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu değişimde yukarıda da
vurgulandığı üzere dış çevrelerin istek ve baskılarının büyük
etkisinin olduğu aşikardır.

Bu arada 1930'lu yılların sonlarından CHP iktidarının kapan-
dığı Mayıs 1950'ye kadar geçen dönemde Devlet ve Özel Sek-
tör tarafından savaş koşulları nedeniyle yapımı geciken bazı
yatırım projeleri tamamlanmış, sınırlı da olsa yeni sanayi pro-
jelerinin temeli atılmış ve ekonomik işlevi olan yeni kurumlar
oluşturulmuştur. Sanayileşme politikalarının kısıtlı olanaklar-
la dar bir alanda uygulamaları sonucu sağlanan bu gelişmele-
rin büyük bölümü Sümerbank ve Etibank tarafından gerçek-
leştirilmiştir.

Bunlardan Etibank tarafından kurulan Ergani Bakır Made-
ni İşletmesi, Nisan 1939'da faaliyete geçirilmiş Ocak 1940'da
Türkiye'nin en büyük linyit kömürü işletmesi olan Garp
Linyitleri İşletmeleri Kütahya'da kurulmuştur. Ülkede ilk
petrol yatağı Nisan 1940 tarihinde Raman'da 1042 metre de-
rinlikte bulunurken, Elektrik üretimi alanında Zonguldak-

Çatalağzı'nda 60 bin kilovatsaat üretim gücünde kömürle çalışacak bir termik santralin yapımına Etibank tarafından başlanmıştır. Sanayi sektöründeki yatırımlardan ve işletmelerinden sorumlu Sümerbank ise Sivas'ta kurulan Çimento Fabrikasının montajını tamamlayarak Haziran 1943 tarihinde faaliyete geçirmiştir.

Ayrıca İzmit Kağıt Fabrikası bünyesinde tesis edilen Klor Alkali Fabrikası Mart 1944 tarihinde hizmete alınmıştır. Yine Sümerbank tarafından Aralık 1945 tarihinde temeli atılan Zonguldak Filyos Ateş Tuğla Fabrikası, yüksek sıcaklığa ve kimyasal etkilere dayanıklı refrakter malzeme üretmek üzere Mayıs 1949 tarihinde üretime başlamıştır. Sümerbank bünyesinde uzun yıllar üretim faaliyeti gösteren bu işletme, ürünleriyle fırın ve bacaların iç kaplamasında kullanılan malzeme ihtiyacını karşılamıştır. Yine Sümerbank tarafından kuruluşu üstlenilen Kastamonu Taşköprü Kendir Fabrikasının temeli de Haziran 1945'te atılmıştır.

Devletçi sanayileşme programlarının uygulayıcısı olan ve Türk İktisat tarihinde derin izler bırakan Sümerbank ve Etibank yukarıda görüldüğü gibi CHP iktidarının son 10 yılında da büyüme ve gelişmesini sürdürerek ekonomik kalkınmanın öncüsü olmuşlardır. Kuruluş yılında Sümerbank'ın toplam kaynakları 19 milyon TL iken, 1950'de 431 milyon TL'ye, öz kaynakları ise 1933'de 15 milyondan 1950'de 205 milyon TL'ye yükselmiştir. Kuruluşundan 1950 yılına kadar geçen dönemde toplam 134 milyon TL net kar sağlamıştır. Devletçi ekonomik stratejilerin ikinci uygulayıcısı olan Etibank da madencilik ve enerji sektörlerinde gerçekleştirdiği yatırımlarla bu sektörlerde büyük etkinlik sağlamış ve kuruluş yılı 1935'de 20 milyon olan nominal sermayesi 1946'da 150 milyon TL'ye erişmiştir. Çalışanlarının sayısı da 1941 yılında 27 bin iken 1950'de 39 Bine yükselmiştir. Kuruluşundan 1950 yılı sonuna kadar olan süreçte Bankanın toplam kaynakları 4 milyon TL'den 405 Milyon'a, öz kaynakları ise 3 milyondan 129 milyon TL'ye çıkmış ve bu dönemde 47 milyon TL kar elde etmiştir.

Bu arada Cumhuriyetin ilk yıllarında ithal edilen daha sonra Doğu Karadeniz’de üretimi geliştirilen Çay yapraklarını işleyecek Rize Çay Fabrikası, Mayıs 1947 tarihinde işletmeye alınmıştır. Keza Ankara Etimesgut’ta tesis edilen Uçak Motor Fabrikası Ekim 1948’de faaliyete geçirilmiştir. Thornburg’un kapatılmasını önerdiği Karabük Demir Çelik Fabrikası bünyesinde; 1941 yılında Haddehane Tesisi, Haziran 1944’de Sül-fürük Asit ve Süperfosfat İşletmesi ve Ocak 1950 tarihinde de montajı tamamlanan yeni bir Yüksek Fırın işletmeye alınmıştır. Nisan 1950 tarihinde Susurluk Şeker Fabrikasının temeli atılmış, Mart 1944’de de Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası bünyesine pencere camı üretecek yeni bir ünite eklenmiştir.

Bu süreçte kısıtlı olanaklarla devletçi yatırım programları uygulanırken, özel şirketler de sanayi sektöründe önemli atımlar yapmıştır. Kuşkusuz ki, bu gelişmede hükümetlerin özel sektörün sanayi yatırımlarını teşvik eden kararlarının ve savaş koşullarının önemli etkisi olmuştur. Yapılan bir araştırmaya göre; 1920 yılların tamamında 50 den fazla işgücü istihdam eden özel sektör sanayi şirketlerinin sayısı 24 ve 1931-1940 yıllarında kurulan şirketlerin sayısı 57 iken, 1941-1950 döneminde faaliyet gösteren şirketlerin sayısı 149’a yükselmiştir. Bunlardan, yerli ve yabancı firmaların iştiraki ile Şubat 1948 tarihinde kurulan “General Elektrik Türk Anonim Ortaklığı” Türkiye’de ilk ampul üretimini yapmıştır. Sermayesi 3 milyon TL olan Şirketin yabancı ortağı General Electric Company, yerli ortakları ise; Vehbi Koç, Fazıl Öziş, İş Bankası ve Türk Tecim Anonim Şirkettir.

İzleyen yıllarda gerçekleştirdikleri önemli yatırımlarla sanayileşme çabalarına ve Ülke ekonomisinin gelişmesine önemli katkılar sağlayan bazı özel sektör kuruluşlarının temelleri bu dönemlerde atılmıştır. Türkiye’nin en büyük şirketler topluluğundan olan Koç Gurubunun iş dünyasına girişi de bu dönemde olmuştur. Başkent oluşuyla ekonomik yaşamında hızlı gelişmelerin yaşandığı Ankara’da hırdavat malzemeler satan

küçük bir dükkana sahip Vehbi Koç, giderek işini genişletmiş ve 1938 yılında şahıs firmasını “Koç Ticaret Anonim Şirketi”ne dönüştürerek başka ticari alanlarda da faaliyet göstermeye başlamıştır. Türk Ekonomisinde büyük ağırlığı olan Koç Topluluğunun temelini de bu Anonim Şirket teşkil etmiştir. Koçların ilk sanayi yatırımı ise yukarıda da belirtildiği gibi General Elektrik Firması ortaklığıyla 1948 yılında gerçekleştirilen ülkenin ilk ampul fabrikası projesidir.

Sabancı Holdingin iş yaşamına başlaması da yine bu dönemlerde olmuştur. Adana’da pamuk ticareti ile iştigal eden Hacı Ömer Sabancı, sanayi alanına 1932 yılında Çırçır Fabrikasına, 1943 yılında Türk Nebati Yağlar Fabrikasına ortak olmak suretiyle girmiştir. Daha sonra 1946 yılında ikinci bir yağ fabrikasına ortak olan Sabancı, 1950’de Un ve Çırçır Fabrikası, 1951 yılında Bossa Tekstil Fabrikasının kuruluşunu gerçekleştirerek büyümesini sürdürmüştür. Daha sonra Adana’da yaşayan Kayser’li sanayicilerle birlikte 1948 yılında ticari banka statüsünde Akbank’ı (Adana Kayseri Bankası) kurmuşlardır. Kuruluş amacı pamuk üreticilerine finansman desteği sağlamak olan Banka ilerleyen yıllarda büyük gelişme göstermiş, Türkiye’nin en büyük finans kuruluşları arasına girme başarısını göstermiştir.

Yine Türk ekonomisinin önemli kuruluşlarında olan Yaşar Holdingin başlangıç adımları, Eylül 1945’de Selçuk Yaşar tarafından atılmıştır. Topluluk önce boya sektöründe faaliyet göstermiş, sonraki dönemlerde boyanın yanı sıra gıda, kağıt, gübre ve meşrubat alanlarında da yatırımlar yaparak Türk Özel sektörünün güçlü kuruluşları arasına girmiştir. Keza Eczacıbaşı ve Yıldız (Ülker) Holdinglerin iş yaşamına girmeleri de bu suretçe olmuştur. Eczacıbaşı Holdingin kurucusu Nejat Eczacıbaşı, yurt dışı eğitimi dönüşünde 1941 yılında İstanbul’da vitamin hapları ve vitaminli bebek maması üreten küçük bir laboratuvar kurar. Daha sonraları bu laboratuvarın yerini İlaç Fabrikası alır. Şirket yeni projeleriyle gelişmesini sürdürür ve

ilaç üretiminin yanı sıra seramik, kağıt gibi diğer sanayi dallarında yatırımlar yaparak, Türk ekonomisinin büyümesinde önemli bir rol oynar. Ülker Topluluğunun kurucusu Sabri Ülker de ilk bisküvi üretimini İstanbul’da Ülker markasıyla 1944 yılında üç arkadaşıyla birlikte yapmış, daha sonra gerçekleştirdiği gıda ve içecek sanayindeki yatırımlarla uluslararası boyutta gelişim göstererek günümüzde Türk Gıda Sektörünün liderlerinden olmuştur.

CHP iktidarının son aylarında, öncelikle sanayi sektörü olmak üzere tüm ekonomik sektörlerde yeni tesislerin kurulmasına, varolanların tevsi ve modernizasyon yatırımlarına destek olunmasına, yatırım projelerinin gerçekleştirilmesine, para ve sermaye piyasalarının geliştirilmesine yardımcı olmak üzere “Türkiye Sınai Kalkınma Bankası” adıyla bir yatırım bankası kurulmuştur. Banka kurulduğu 1950 yılından itibaren yatırım projelerine sağladığı uzun vadeli kaynakla Türk Ekonomisinin kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Bir ülkenin sanayileşme ve ekonomik kalkınmasının önemli göstergelerinden biri de savunma sanayinin gelişmişlik durumudur. Cumhuriyet Türkiye’si, diğer alanlarda olduğu gibi savunma sanayinde de İmparatorluktan ciddi sayılabilecek nitelikte bir alt yapı tesisi devralmamıştır. Osmanlı döneminde Harbiye Nezareti bünyesinde bulunan savunma sanayi ile ilgili bazı tezgah, teçhizat ve malzemeler, Devletin çöküşünü müteakip İstanbul’dan Anadolu’ya kaçırılarak Kuruluş Savaşının hizmetine sokulmuşlardı.

Silah ve mühimmatla ilgili bu varlıklar, 1921 yılında kurulan Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü bünyesinde toplanarak, ileride geliştirilecek ulusal savunma sanayinin temel taşlarını oluşturmuşlardır. Daha sonra bu Umum Müdürlüğe 1924 yılında Ankara’da kurulan Hafif Silah ve Top Tamir Atölyeleri ile Fişek Fabrikası, 1927 yılında yeni bir Mühimmat Fabrikası, 1931 yılında Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası ve 1936’da kurulan Barut Tüfek ve Top Fabrikası, 1943 yılında da

Mamak Gaz Fabrikası katılmıştır. Devlet elinde bulunan askeri tesislerin daha etkin ve verimli biçimde işletilmesi, değişen koşullara ve teknolojik yeniliklere uygun geliştirilmesi amacıyla 8 Mart 1950 tarihinde çıkartılan bir kanunla “Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu” tesis edilmiştir. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü yerine geçen bu Kurum, izleyen yıllarda savunma sanayinin değişik alanlarında gerçekleştirdiği yatırımlarla önemli hizmetler ifa etmiştir.

Bu arada deniz kuvvetleri ihtiyacı için 1924 yılında kurulan Gölcük Tersanesinin yanı sıra, 1941’de de atıl durumda bulunan Taşlık Tersanesi tekrar faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca havacılık sanayi alanında da bazı somut adımlar atılmış, sınırlı da olsa bazı yatırım projeleri gerçekleştirilmiştir. Bunlara örnek olarak; daha önce de değinilen 1925 yılında Kayseri’de kurulan Tayyare ve Motor Fabrikası, 1941 yılında Türk Hava Kurumu tarafından kurulan Uçak Fabrikası ile 1945 yılında Ankara Etimesgut’ta temeli atılıp 1948 yılında faaliyete geçirilen Uçak Motor Fabrikası gösterilebilir.

3.8. Demokrat Parti Dönemi ve Liberal Ekonomi Politika Uygulamaları

İktisadi ve siyasi konularda liberalizmi savunan Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 günü yapılan genel seçimlerde büyük bir başarı göstererek parlamentoda ezici bir çoğunluk kazanmıştı. Bu suretle Türkiye’de 27 yıllık tek parti dönemi sona eriyor ve ülkeyi tek başına idare eden Cumhuriyet Halk Partisi, iktidarı Demokrat Partiye devrediyordu. Çok partili siyasal sistemin başlangıcı olarak tanımlanan seçimlerin ardından Adnan Menderes ilk DP Hükümetini kurmakla görevlendirilir. Menderes, Hükümet programını sunmak üzere Mecliste yaptığı uzun konuşmasında; siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki partisinin görüş ve hedeflerini açıklarken, Partilerinin kuruluş felsefesinde egemen olan liberal anlayışın ekonomik politikalarında da belirleyici temel öğe olduğunu vurgular. Menderes

bu konuşmasında Demokrat Partinin ekonomik politikalarını şöyle açıklar:

“...İktisadi ve mali düşüncelerimize göre hükümetimizce takip edilecek yolu şu dört esasta ifade etmek mümkün olacaktır:

1. Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek masraf külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçelerini iktisadi bünyemizin takatiyle mütenasip ve hakiki manasıyla muvazeneli bir hale getirmek. Ancak bu suretledir ki, iktisadi bünye ferahlığa kavuşturulmuş ve yarının iktisadi refahı ve mali istikrarı teminat altına alınmış olacaktır.

2. İktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek, bu maksatla; a) Bütçede investisman (yatırım) mahiyette olan kısmı, mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkanlarımızı da yalnız ve yalnız istihsale matuf mevkilere tevcih etmek, b) Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardımcı olmak, c) Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak, ç) yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.

3. İktisadi cihazlarımız için devlet bütçesinden investisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabi şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak.

4. İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.

Yukarıda dört madde içinde toplamaya çalıştığımız esasların bütün hükümet şubelerine taalluk eden çok mühim ve çok çeşitli tedbirlerle ihtiyaç göstereceği şüphesizdir. Kanaatimizce ancak bu yollardan yürünmek suretiyledir ki, memlekette hayat pahalılığını önlemek, maliyetleri dünya seviyelerine yaklaştırmak, istihsali hayat pahalılığının ve yüksek maliyetlerin baskısından kurtarmak, iş ve istihsal hacmini genişletmek kabil olabilecektir. İktisadi bünyemizi ferahlığa kavuşturmanın ve iktisadi cihazlanmamızı süratlendirmenin yolu

da budur. Böyle müspet bir politikanın neticesi olarak memlekette hayat standardının yükseldiği geniş çiftçi, ve işçi kütlelerinin nispi refaha kavuştuğu ve memlekette içtimai sefaletin derece derece azaldığı görülecektir.

Şimdiye kadar verdiğimiz izahattan anlaşılmuş olacaktır ki, iktisadi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisadi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir. Bu esasların takibinden doğacak ilk neticelerden biri devlet tesis ve işletmeciliğini tabiatı ve mahiyeti icabı olarak yalnız ve yalnız hususi teşebbüs ve sermayenin hiçbir suretle ele alamayacağı işlere ve bir de aynı zamanda amme hizmeti mahiyetinde olan iktisadi işlere hasretmek olacaktır. Çünkü bize göre hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisadi sahanın asıl olarak ferde veya şirket halinde hususi teşebbüse ait olması lazımdır. Devletin doğrudan doğruya iktisadi teşebbüslere girişmesi nazım veya murakabeci olarak iktisadi sahada üzerine vazifeler alması ancak bir istisna teşkil etmeli ve ancak kati zaruret haline inhisar etmelidir.

Bundan böyle amme karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmeyeceğimiz gibi muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri amme hizmeti gören ve ana sanayie taalluk edenler hariç, muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devretmeye çalışacağız. Devlet iktisadi teşekkül ve teşebbüslerinin iktisadi bünye üzerinde teşkil etmekte oldukları ağırlığı hafifletmek için idare ve murakabelerini de daha sağlam esaslara bağlamak ve fuzuli görülen teşkilatı lağvetmek kararındayız. Tüm ticari sahada iç dış şartların müdahaleyi zorlamadığı hallerde işi serbest ve normal kaidelere bırakmak asıl olacaktır. Her hal ve karda dış ticaret rejimimize kati bir istikrar vermek lüzumuna şiddetle kaniyiz. Ofisler üzerinde durarak icabeden kararları alacağız.”

Adnan Menderes’in ekonomik konularda açıkladığı bu stratejiler, genel hatları itibarıyla CHP’nin 1940’lı yılların sonlarını-

da dış gelişme ve güçlerin etkisiyle benimsemek durumunda kaldığı liberal iktisat modelleri yakınlık arz ediyordu. Önce de belirtildiği üzere CHP'nin son parti kurultayında ve hükümet programlarında benzer yaklaşımlar, ilkeler ayrıntılı biçimde yer almıştı. Ayrıca Kasım 1948 tarihinde düzenlenen ve 1923 İzmir İktisat Kongresinden sonra en önemli toplantı olarak nitelendirilen geniş katılımlı Türkiye İktisat Kongresinde bu konular günlerce tartışılmış ve liberal anlayış şiddetle savunulmuştu. Başbakan Menderes konuşmasında CHP ile görüş ayrılıklarına ilişkin olarak da şunları belirtir:

“Yeni iktidarı Halk Partisinden ayıran mühim bir görüş farkı da, ziraat işlerimizin ele alınışında tecelli edecektir. Nüfuzumuzun yüzde sekseni ziraatla meşgul bulunmakta, Türkiye’de ziraat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her safhada kalkınmanın ana şartı bu temel kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir. Ziraatın iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin, karasaban ve kağınının mahkumu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır. Bugüne kadar takip olunan yol şayet şu kısaca ifade ettiğimiz görüşe mutabık olsaydı, yalnız ziraatımız inkişaf etmekle kalmaz diğer bütün istihsal ve iktisadi faaliyet şubelerinde de çok feyizli gelişmelere şahit olmak mümkün olurdu.

Ziraatı ön plana alan böyle bir görüşle hareket ederek zirai kredi davasını ziraat alet ve vasıtaları meselelerini hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumlar, ıslah ve mevzularını ziraat tekniğini ilerletme çarelerini ehemmiyetle yeni baştan gözden geçireceğiz. Küçük ve büyük sulama işlerine hız vermenin, verimi süratle artıran ve yeni yeni teşebbüslere geçmek imkanını veren bir mevzu olduğuna kaniiz. Topraklandırma işini daha emniyetli, pratik ve süratli usullere bağlamak niyetindeyiz. Unutmamak icap eder ki, daha düne kadar milyarı geçen devlet bütçesi içinde ziraat vekaletine tahsis olu-

nan miktar otuz milyon lira civarında idi. Ve bu nispet hiçbir zaman bütçenin yüzde üçünü geçmemiştir.

Çok uzun yıllar içinde Ziraat Bankasına tediye edilmiş sermayesinde esaslı bir fark görülmemiştir. Rakam olarak görülen farkların hakikatte para iştira (satın alma) kuvvetindeki düşüklüğün yarattığı farka bile tekabül etmediği basit bir hesapla ortaya çıkacak hakikatlerdendir. Bu sebeplerle evvela bütçenin diğer yeyici kısımlarından tasarruf edeceğimiz miktarlarla ziraat bütçesini takviye etmek ve ziraatımızın ana davalarını teşkil eden yukarıda ifade ettiğimiz mevzuları memleket çapında olarak ele almak azmindeyiz.

Sulama işleri gibi yol ve tarife meselelerini de ziraatımızla doğrudan doğruya alakalı mevzular addetmekteyiz. Hatta vergiler ve gümrük tarifeleri sistemleriyle ziraatımızı kuvvetlendirmenin çarelerini arayacağız. Hulasa devletin bütün faaliyet şubelerinde bu ana kaynağın inkişaf ettirilmesini temin edecek bütün tedbirleri almak kararındayız. Bu arada Ziraat Bankasının sermayesini sözde değil hakikatte artırmak lüzumuna kani bulunuyoruz.

Ulaştırma ve bayındırlık işlerimize evvela ziraat ve milli ekonomiy-le çok yakından alakalı mevzular olarak kıymet vermekteyiz. Sonra da ulaştırma ve bayındırlık sahalarımızdaki faaliyetleri memlekette iktisadi ve manevi bütünlüğü temin edecek mevzular olarak görmekteyiz. Ulaştırmada motorun süratli, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz. Köy yollarının yapılması hususunda, imkanların müsaadesi nispetinde umumi bütçeden yardım temini sağlayacağız."

Demokrat Partinin Menderes tarafından Mecliste sunulan ilk hükümet programında yer alan ekonomik politikalar, ana başlıklar altında şu şekilde özetlenebilir: O dönem Anayasada da yer alan devletçilik tamamen ret edilmemekle birlikte iktisadi alanda özel teşebbüs ve özel sermaye faaliyetleri esas alınacaktır. Bu amaçla özel girişime her alanda güven ve destek sağlanacak, girişimleri hukuki ve fiili güvenlik altına girecektir. Hükümet programında özel kesimin yalnız sanayi alanında

değil tarım ve madencilik sektöründe de faaliyet göstermesi aktif olması desteklenecektir. Özel sektörün ilgi görmediği ya da finansal gücünün yetmediği; enerji, ulaşım ve liman yapımı gibi alanlarda devlet yatırım yapacaktır. Ancak, devlet işletmeciliğine yönelik yeni yatırımlara girilmeyecek, daha önce kurulan bu tür işletmeler de belirli bir program ve koşullarda özel sektöre devredilecektir (özelleştirilecektir).

Ekonomik kalkınmada yabancı sermaye ve teşebbüsün gücünden, onların teknolojik birikimlerinden yararlanmak için gerekli ortam oluşturulacak ve özendirilecektir. Dış ticarete de serbestleşmeye önem verilecek, ithalatta özellikle tüketim mallarının dış alımında kolaylıklar sağlanacaktır. Kalkınmada iktisadi yapının temel unsuru olarak görülen tarım sektörüne öncelik verilecek, bu amaçla tarımda mekanizasyon desteklenecek, çiftçiye kredi olanakları sağlanacak, tarım tekniklerinden yararlandırılarak kırsal kesim kapalı sosyal yapıdan çıkarılıp, toplumsal gelişmeleri temin edilecek. Bu bağlamda alınacak tedbirlerle çiftçinin üretim kabiliyetinin artırılması, dolayısıyla satın alma gücünün ve yaşam standardının yükseltilmesi amaçlanmıştır. Ulaşım politikasında da CHP iktidarında ağırlık verilen Şimendifer (demiryolu) yatırımları yerine Karayolu taşımacılığı ön plana çıkarılacaktır.

Hükümet programında açıklanan ekonomik modelin önemli bir bölümü CHP'nin 1940'lı yılların son çeyreğinde benimseydiği politikalara benzerlik arz ediyordu. Zira CHP'nin tek parti döneminde uyguladığı iktisadi stratejiye muhalefetin ve dış odakların yaptığı eleştirilerin etkisiyle son Kurultay'da önemli değişiklikler yapılmış ve bunlar hükümet programlarına yansıtılmıştı. Devletçiliğin yeniden yapılan tanımına göre Devletin; alt yapı, ağır sanayi, madencilik ve enerji alanında faaliyet göstermesi, bunların dışındakilerde özel sektörün yatırım yapması benimsenmiştir. Bu suretle ekonomik politikalarda yeni yaklaşımlar gündeme getirilmiş oluyordu. Nitekim, 1948 yılından itibaren Marshall Planı kapsamında alınan yardım-

larla tarımsal faaliyetlere daha fazla destek olunmuş, ulaşım sektöründe de karayolu yapımına önem verilerek genel seçimlerden önce 1 Mart 1950 tarihinde “Karayolları Genel Müdürlüğü” isimli yeni bir devlet kurumu oluşturulmuştur.

Ancak liberal ekonomik modelin en istekli uygulaması Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında yapılarak bu bağlamda önemli adımlar atılmıştır. Hükümet programında öngörülen iktisadi politikalar, 1950’li yılların ortalarına kadar başarıyla uygulanırken, ikinci yarından itibaren daha doğrusu 1954’den sonra değişime uğrayarak farklı nitelik kazanmıştır. Kuşkusuz ki, bu değişiklikte iç-dış ekonomik konjonktürdeki beklenmedik gelişmelerin büyük etkisi olmuştur. O nedenle 10 yıllık Demokrat Parti iktidarının iktisadi anlayışını ve faaliyetlerini iki ayrı dönemde incelemek gerekiyor. Bunlardan ilki 1950’den 1955 yılı başına kadar olan süreç ki buna bolluk dönemi deniliyor. İkincisi de 1950-1960 yıllarını kapsayan devlet müdahaleciliğinin başladığı, farklı politikaların uygulandığı sıkıntılı devre. Bu süreç de yokluk dönemi olarak tanımlanmakta.

Demokrat Partinin ilk dört yılı hükümet programında benimsenen serbest piyasa ekonomisinin uygulanmaya çalışıldığı ve bazı alanlarda başarı sağlandığı bir devre olarak bilinmektedir. Ekonomik alanda izlenen stratejiler ve uygulanan politikalar, belirli ölçülerde DP’nin muhalefet sıralarında benimsediği liberal anlayış ve söylemlerine uygun olmuştur. Dönem içinde en önemli gelişme ve başarı kuşkusuz ziraat alanında gerçekleşmiştir. Tarımsal faaliyetlerde mekanizasyona yönelmesi, Marshall yardımıyla temin edilen traktörlerle hazine topraklarının ve meraların ekime açılması, hava koşullarının elverişli geçmesi tarımda başarıyı getiren önemli etkenlerdir. Ayrıca, tarımla ilgili vergilerin hafifletilmesi, destekleme fiyatlarının yükseltilmesi, savaş bitiminde seferberliğin sonlandırılmasıyla genç nüfuzun köyüne dönmesi ve dış piyasalardaki olumlu gelişmeler de tarımsal üretim artışlarına büyük katkı sağlamış, sektörün gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Hükümetin tarıma dayalı ekonomik büyüme stratejisinin ilk uygulamalarından biri Marshall Yardımlarından sağlanan fonlarla tarımsal araç, makine ve traktör ithalatının hızlandırılması olmuştur. Bu suretle tarımda kullanılan makine ve araçların sayısı önemli ölçüde artış göstermiş, dolayısıyla tarımsal üretimi ciddi boyutlarda yükseltmiştir. Nitekim 1949'da 9.170 olan traktör sayısı, dönem sonu olan 1955 yılında 40 binlere çıkmıştır. Bu artışta Ziraat Bankasının çiftçilere sağladığı kredi desteğinin de büyük etkisi olmuştur. Devletin teşvik amacıyla verdiği toplam kredi tutarı 1950 yılında 412 milyon lira iken bu destek 1955'te 1.518 milyon liraya yükselmiştir. Traktör kullanımı, kurak ve yarı kurak arazilerin de tarıma açılmasında önemli katkı sağlamış, bu suretle bir çift öküzün işlediği toprağın 7-8 kat fazlası traktörlerle ekilebilmiştir.

Ayrıca uygun hava koşullarının yanı sıra 1950 yılının ikinci yarısında başlayıp 1953'e kadar süren ve soğuk savaşın ilk sıcak çatışması olarak bilinen Kore Savaşı sırasında ABD'nin başta buğday olmak üzere bazı hammaddelerde güvenlik stokuna girmesi de tarımsal üretimin ve fiyatlarının artışında etkili olmuştur.

Alınan tedbirler ve uygulamalar sonunda Türkiye'de tarımsal ekim alanları 1950'de toplam 9.868 milyon hektar iken 1955 yılı sonunda yüzde 34 oranında artış göstererek 13.208 milyon hektara ulaşmıştır. En önemli zirai ürün olan buğdayın ekim alanları, 1949 yılındaki 4 milyon hektardan 1953 yılı sonunda 6 milyon hektarın üzerine çıkmıştır. Dolayısıyla 1949 yılında 2,5 milyon ton olan buğday üretimi, 1953 sonunda 8 milyon tona yükselmiştir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin iyileşmesine önemli katkı sağlamıştır. Nitekim dış piyasalarda talep canlanması sonucu, en büyük dilimini tarımsal ürünlerin oluşturduğu ihracat gelirlerinde önemli artışlar meydana gelmiş ve yine 1949 yılında 694 milyon lira olan dış satım tutarı, 1953 yılında yüzde 47'lik büyüme ile 1.019 milyon liraya erişmiştir.

Tarımın geliştirilmesini öncelikli hedef alan ekonomik politika uygulamaları sonucunda 1950-1955 yılları arasında uygulanan devlet yatırımlarının yaklaşık yüzde 30'u tarım sektöründe gerçekleşirken, yüzde 46'sı da ulaştırma ve haberleşme alanında yapılmıştır. Geri kalan bölümünü de sanayi, madencilik ve bayındırlık yatırımları oluşturmaktadır. Bu yatırım harcamalarında İktisadi Devlet Teşekkülleri yatırımları yer almamaktadır. Hükümet neredeyse toplam yatırımların yarısına denk gelen 1.575 milyon lira tutarında harcamayı ulaştırma ve haberleşme alt yapısının geliştirilmesi için yapmıştır. Bu tercih, parti ve hükümet programlarında açık bir şekilde belirtilen stratejilerin ve bunların yıllık bütçelere yansıtılmasının bir sonucu olarak tahakkuk etmiştir.

Demiryolları yerine karayolunu ulaşım sistemi olarak benimseyen Menderes Hükümeti, karayolu taşımacılığına ağırlık vererek bu alanda geniş kapsamlı yatırım programları hazırlamış bu suretle köyleri şehirlere, şehirleri de birbirlerine bağlayan geniş bir karayolu ağı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu amaçla savaş sonrası gelişen yol yapım tekniği ve makinelerden de yararlanılarak tek ve çift yönlü asfalt ve şose yolları hizmete sokulmuştur. Demiryolu ulaşımında devlet tekeli bulunurken karayolu ulaşımında inisiyatif tamamen özel sektöre, yerel girişimcilere bırakılmıştır.

Ancak bu konuda bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. O da şudur; uygulanan karayolu ağırlıklı ulaşım politikası Marshall Planı ile yakında ilgili bulunmaktadır. Zira bu politikanın, bir anlamda ABD kaynaklı ekonomik güçlerin dayatması sonucu benimsendiği açıktır. Daha önce de değinildi gibi İkinci Dünya Savaşından zaferle çıkan Amerika, ülkede kurulu otomotiv sanayi ve petrol şirketlerinin etkili baskısıyla bu zaferi kara dönüştürmek istiyordu. Karayolu ulaşımın öncelik kazanmasının temelinde bu şirketlerinin çıkar hesapları yatmıştır. Dolayısıyla Marshall yardımlarından yararlanmanın bir koşulu da; petrolle çalışan lastikli araçlarla yapılan karayolu ulaşımın tercih edilmesi olgusuydu.

Bu dayatma yalnız Türkiye'ye özgü değil, anılan yardımdan yararlanmak isteyen diğer ülkeler için de söz konusu olmuştur. Kaçınılmaz olarak da hem yük hem yolcu taşımacılığında motorlu araçların yaygın kullanılabilir hale gelmesi, petrol tüketiminin ciddi boyutlarda artmasına neden olmuştur. Bir yandan petrol ihtiyacının karşılanması, öte yandan ABD'den motorlu araç alımları dış ödemeler dengesini fevkalade olumsuz etkilemiş ve izleyen yıllarda döviz bunalımının giderek artan boyutlarda yaşanmasının önemli etkenlerinden birini teşkil etmiştir. Bu arada ABD'den Marshall Yardımları kapsamında 1950'den 1953 yılı sonuna kadar toplam 237 milyon dolarlık yardım alınmış ve bunun 67 milyon dolarlık dilimi hibe niteliğinde olmuştur. Karayolu ulaşımının gelişmesinde bu yardımlarla alınan o günün koşullarında modern iş makinalarının, yol inşa ve bakım çalışmalarında önemli katkısı olmuştur.

Daha önce bu yardımlarla ilgili olarak, 1947 yılında Amerikan Devlet Yolları İdaresinden bir uzmanlar heyeti Türkiye'ye gelmiş, karayolu ulaşımıyla ilgili olarak çeşitli inceleme ve araştırmalar yapmışlar ve bu çalışmalar sonucunda bir rapor hazırlamışlardı. Bu Raporda karayoluyla ilgili olarak nelerin yapılması gerektiği hususunda kapsamlı açıklamalarda bulunulmuş, görüş ve öneriler sunulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının son yıllarında başlatılan çalışmalar ve yabancı uzmanların hazırladığı anılan Rapor, aynı zamanda Menderes hükümetlerinin karayolu politikasının temelini oluşturmuştur. Ayrıca ABD'li uzmanlar, verdikleri eğitimle teknik personel yetiştirilmesinde de yardımcı olmuşlar ve Ülkede ilk stabilize yol inşaatı bu uzmanların eğittiği teknik elamanların öncülüğünde başlatılmıştır.

CHP iktidarı tarafından 1 Mart 1950 yılında mevcut Yol Ve Köprüler Umum Müdürlüğü yerine kurulan 'Karayolları Genel Müdürlüğü' geniş yetkilerle donatılmış yurt genelinde etkili bir örgütlenme gerçekleştirmek suretiyle Demokrat Partinin karayolu politikasının uygulanmasında önemli bir

rol oynamıştır. Yol yapımında dış yardım fonlarının yanı sıra kamu kaynaklarından da bu yatırımlara önemli fonların aktarılması keyfiyeti, karayolu ulaşımında hızlı gelişmeyi sağlayan önemli faktörler arasındadır. Nitekim, karayolları için 1950 bütçesinde yüzde 4,1 oranında bir ödenek ayrılmışken bu değer 1955 yılında yüzde 275 oranında artırılarak bütçenin yüzde 11'ini oluşturan bir düzeye çıkartılmıştır. Bu suretle 1950'de 47.080 km olan toplam karayolu uzunluğu, DP iktidarı sonu olan 1960 yılında 61.542 km'ye ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde yeni demiryolu yapımları ise yılda ortalama 30 km uzunluğunda gerçekleşmeyle adeta yok denecek düzeyde kalmıştır.

3.8.1. ABD'li Uzman Barker Raporu

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dönemlerinde ekonomik kalkınma ve gelişmenin lokomotifi olarak görülen sanayileşme, Demokrat Partinin tarıma ağırlık veren söylemlerinde ikinci plana itilmişti. Bu strateji değişikliğine rağmen bu dönemdeki sanayi yatırımları, toplam yatırımlarında ilk sırayı teşkil eden ulaştırma ve enerji yatırım harcamalarından sonra ikinci sırayı almıştır. Sanayileşme uygulamalarında önceki örneklerinde olduğu gibi yine ithal ikamesine dayalı model benimsenmiştir. Bu politikada DP iktidarının, 1952 yılından sonra yoğun biçimde yaşadığı döviz dar boğazının ve dolayısıyla ithalatta karşılaşılan sıkıntıların büyük etkisi olmuştur. Yatırım alanlarının belirlenmesinde ve ekonomik kalkınmanın ne şekilde gerçekleştirileceği konularında ABD'li uzman James M. Barker başkanlığında hazırlanan Rapor, büyük ölçüde yönlendirici olmuştur.

Öngörülen yatırımların finansmanı için sürdürülen dış yardım arayışları bağlamında 1950 seçimlerinden önce CHP tarafından davet edilen, seçimlerden sonra da Menderes Hükümeti tarafından tekrarlanan çağrı üzerine Dünya Bankasından (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) Barker başkanlığın-

da bir Heyet, Haziran 1950 tarihinde Ankara'ya gelir. Heyet Türkiye'nin ekonomik gelişmesi için genel bir plan oluşturmak ve bunun gerçekleştirilmesi için de gerekli işleri belirlemek amacıyla eylül ayına kadar ekonomik sistem üzerinde inceleme ve araştırmalar yapar. Bu çalışmalar sonunda Barker adıyla anılan "Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı için Tahlil ve Tavsiyeler" başlıklı bir Rapor hazırlanarak 1951 yılında Hükümete sunulur.

Demokrat Partinin ekonomik politikasının belirlenmesi ve uygulamasında önemli bir belge niteliğinde olan Barker Raporu, iki bölüm ve 13 fasıldan oluşmakta ve 5 yılı kapsayan bir yatırım programı önermektedir. Ekonomik faaliyetlerde özenli bir planlama ve koordinasyonun gereğine dikkat çekilerek, devletin mevcut yatırım programının bu Rapor ışığında yeniden gözden geçirilmesi istenmekte ve sanayi yatırımlarının hangi alanlarda yapılmasının yararlı olacağı belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ekonomik gelişmesini yavaşlatan nedenlere dikkat çekilerek, bunlar ayrıntılı biçimde anlatılmakta ve bu konularda önlem alınması istenmektedir. Belirtilen engeller içerisinde özellikle yatırımların en uygun alanlara yöneltecek yeterli bir mekanizmandan yoksun kaldığına işaret edilerek, sınai yatırımlara tarım sektörüne zarar verecek şekilde gereğinden fazla önem verildiği eleştirisi getirilmektedir.

Raporun "Sanayi ve Madencilik" başlıklı bölümünde bu sektörlerdeki araştırma ve önerilere yer verilmekte, yatırımlarına öncelik verilmesi gereken sektörler belirtilmektedir. Tavsiye edilen yatırım alanları özetle şöyle sıralanmaktadır: 1- Tarımsal ürünlerin, özellikle gıda maddelerinin işlenmesi ve pamuk çırçırılama. 2- Küçük dökümhaneler, kalıp ve kaplama fabrikaları, soba imalatı ve basit pompalar, sabun, çekiç, testere gibi hafif makine ve araçlar ile maden işleme sanayileri. 3- Çimento, tuğla, kiremit ve cam gibi inşaat malzemeleri imalatı. 4- Deri işleme ve ayakkabı üretimi. 5- Mobilya, kaplama ve kontrplak üreten ağaç işleme sanayi. 6- Basit eczalar, aşı ve

serumlar, sabun, haşarat öldürücü maddeler ve benzerlerini üretmek üzere hafif kimya sanayi. 7- Seramik eşya ve çömlekçilik. 8- Kırsal alanda el sanatları.

Raporda yapılan bu sıralamayla, Türkiye’de hangi sanayi alanlarının geliştirilmemesi gerektiğine de dolaylı yoldan işaret edilmektedir. Buna göre her türlü lüks eşya, ağır makine ve madeni eşya sanayi, ağır kimya sanayi ile selüloz ve kağıt alanlarına yatırım yapılmaması tavsiye edilmektedir. Değerlendirmelerine gerekçe olarak; ya hammadde yetersizliği ya da teknik yetersizlik gösterilmekte, talep veya sermaye yetersizliği de başka gerekçeler olarak öne sürülmektedir. Ayrıca demiryolu yapım programlarının yavaşlatılarak, bunun yerine karayollarına ağırlık verilmesi ve demiryolu ağını birbirine bağlayacak bir telekomünikasyon sisteminin kurulması önerisi de Raporda yer almıştır. Keza hangi koşulda olur ise olsun, devletin ekonomik faaliyetlerinde kaynakların verimli kullanılmasına, bu amaçla da var olan devlet işletmelerinin yeniden organize edilmesinin gereğine işaret edilmiştir.

Barker Raporunun “İktisadi Kalkınma Programı ve Finansman Şekli” başlıklı bir alt bölümünde de tavsiye edilen kalkınma programının, ülke ekonomisinin kamu sektörüne yönelik olduğu, ancak özel yatırımların kamu yatırımlarından ayrı ve ilgisiz olarak düşünülemeyeceği, Türkiye’nin ekonomik kalkınması bakımından özel kesim yatırımlarının kamu programı uygulanmasında dikkate alınması gereken bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye’deki özel sektörün, belirgin bir ticari kompleks içerisinde bulduklarına vurgu yapılan Raporda, özel kesim fabrika sahiplerinin birçoğunun servetlerini ticari alanlardan kazandıkları ve bunların sanayicilerden ziyade ticari faaliyet gösteren ailelerden geldikleri ileri sürülmektedir. O nedenle, yatırımlarında yüksek kar hedefledikleri ve kısa zamanda amorti beklentisi içerisinde oldukları için sanayi yatırımları yerine sanayi dallarında spekülatif kazanç peşinde koştukları değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Demokrat Parti iktidarının iktisadi politikalarının şekillenmesinde etkili unsurlardan biri olan Barker Raporunda yabancı sermaye konusuyla ilgili olarak da şu görüşlere yer verilmiştir: Türkiye'nin yabancı sermayeyi ülkeye çekmek yoluyla iktisadi gelişmesini hızlandırabileceği, yabancı sermayenin ülkeye yalnız döviz olarak değil, aynı zamanda ülkenin ihtiyaç duyduğu teknoloji ve yönetim bilgisini de getireceği, ayrıca Türkiye'nin aşırı devletçi uygulamalar döneminin giderilmesi yönünden katkı sağlayacağı öne sürülmüştür.

Barker'in bu tavsiyeleri doğrultusunda Menderes Hükümeti çok istekli olarak yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışmış ve bu amaçla 1954 yılında yabancı sermayeye büyük olanaklar sağlayan "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu"nu çıkartmıştır. Bu yasa ile yabancı firmaların kar transferleri ve sermaye hareketlerinde mevcut olan sınırlamalar tamamen kaldırılarak firmalara büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Yabancı sermayenin, yalnız para olarak değil makine ve donanım, lisans, patent ve marka hakkı gibi alanlarda da ülkeye gelebilmesi öngörülmüştür. Bunun tek koşulu da bu yatırımların Hükümetçe belirlenen; sanayi, tarım, ulaşım, inşaat veya turizm sektörlerinde olması ve de ihracat potansiyeli taşımasıydı. Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek amacıyla yapılan başka bir yasal düzenleme de petrol arama ve çıkartılması konusunda yapılmıştır. Mart 1954 yılında çıkartılan ve ABD'li uzamanlar tarafından hazırlanan "Petrol Yasası" da yabancı firmalara Türkiye'de petrol aramalarına geniş olanaklar sağlıyor ve bu alanda yatırım yapmalarını özendiriyordu. Bu Yasa ile petrol bulunması ve çıkartılması konusunda yabancı sermayeden yararlanılmak amaçlanıyor ve petrol arama konusunda var olan devlet tekeli ortadan kaldırılmış oluyordu.

Büyük ölçüde dış odakların dayatmaları doğrultusunda alınan kararlar ve gösterilen çabalar neticesinde ülkeye yabancı kaynak girişinde önemli gelişmeler sağlanmış, ekonomik stratejilerin tespiti ve uygulanmasında Thornburg ve Barker

gibi yabancı uzmanların hazırladıkları raporlar, belirleyici ve yönlendirici olmuştur. Öte yandan, bu uzmanların, raporlarını temsil ettikleri ülkelerin ya da şirketlerin çıkarlarına yönelik olarak hazırladıkları ve bu bağlamda ekonomiye yön vermeye çalıştıkları da bir realitedir. Bu arada serbestçe kullanım hakkı tanınmadan verilen krediler yüzünden dış siyasi ve iktisadi güç çevrelerinin, ülke yönetimine müdahaleleri artmış ve Hükümetin bazı konularda bağımsız politika izlemesinde sıkıntıları yaşanmıştır.

3.8.2. Demokrat Parti İktidarının 1950-1955 Dönemi

Demokrat Parti iktidarında, 1950'li yılların ortalarına kadar geçen süreç genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda; iç ve dış baskılar sonucu batı kapitalist sistemiyle bütünleşme çabalarına girildiği görülmektedir. Bu dönemde dış yardımların desteğiyle tarım kesimde makineleşmenin gerçekleştirilmesi, geniş toprakların tarıma açılması ile ekim alanlarını hızla genişletilmesi sonucu tarım kesiminde önemli verimlilik ve üretim artışı sağlanmıştır. Ayrıca nüfus artışının etkisiyle kentleşme olgusu ivme kazanmış, tarımın pazara açılmasıyla da iç pazarda genişleme meydana gelmiştir. Özellikle karayolları, su, liman ve enerji alanlarında alt yapı yatırımları hızlandırılmış ve toplumda iyimser bir hava yaratılmıştır. Ne var ki, iktidarın ilk üç yılında sağlanan ekonomideki çift haneli büyüme 1954 yılından itibaren yerini gerilemeye bırakmış, yaratılan olumlu hava uzun ömürlü olamamıştır. Temel ekonomik politikayı oluşturan sanayileşmenin arka plana atılarak, tarıma öncelik verilen bir kalkınma modelinin uygulanmasında, serbestleştirilen dış ticaret beklentilerinde, devlet fabrikalarının satılarak özel girişime dayalı serbest piyasa ekonomisi yaratma çabalarında başarı sağlanamamıştır.

Aksine giderek devlet müdahaleciliğinin arttığı, ithal ikameciliğine dayalı devlet yatırımlarının benimsendiği, uygulanan dış ticaret politikaları ve diğer nedenlerle ülkenin hızla derin bir

döviz bunalımına sürüklendiği bir dönem yaşanmıştır. Aslında başta dış ticaret olmak üzere mali konularda ve diğer alanlarda karşılaşılan sorunlar, Demokrat Partiyi kuruluş felsefeleri olan liberal anlayıştan uzaklaştırarak CHP döneminde uygulanan ekonomik stratejilere yönelmek durumunda bırakmıştır.

Bu değişikliklerin yaşanmasında; liberasyon etkisiyle hızlı artış gösteren ithalatın yarattığı dış ticaret açığının giderek büyümesinden kaynaklanan ödemeler dengesindeki olumsuzluklar önemli rol oynamıştır. Serbestleştirilen ithalatta gözlenen hızlı artışın yanı sıra Kore Savaşı yüzünden dış piyasalarda oluşan olumlu konjonktür nedeniyle yükselen ihracatın, savaş bitiminde dış satımın en önemli kalemlerini oluşturan; tütün, pamuk, fındık, kuru üzüm ve incir fiyatlarının düşmesi ile duraklaması da açığın büyümesinin başka bir gerekçesi olmuştur. Ayrıca dışarıda fiyat düşüşlerinin yanı sıra hava koşullarının ilk üç yılın ardından olumsuz geçmesi üzerine tarımsal üretimde yaşanan küçülmeler, ihracatta duraklama ve gerilemenin başka bir nedenini teşkil etmiştir.

Nitekim 1953 yılında gerçekleşen 396 milyon dolarlık ihracat hacmine 1950'li yılların sonlarına kadar bir daha erişilememiştir. Dolayısıyla 1950'de 22.3 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1952 yılında 193 milyon dolara yükselmiştir. Giderek büyüyen dış ticaret açıkları sonucunda CHP iktidarı sırasında savaş nedeniyle biriktirilen altın-döviz döviz rezervleri, 1953 yılının sonuna gelindiğinde tamamen tükenmiş, bu durum üzerine Hükümet ithalatta uygulanan liberasyona son vermek durumunda kalmıştır. Buna rağmen ithal edilen maddelerin kıtlığının çekilmemesi için ticari kredili ithalata yönelinmesi ve dış yardımların bu alanda da kullanılmasıyla 1955 yılına kadar ithalat canlılığını korumuş, sürekli artış göstererek 1952 ve 1953 yıllarında ithalat hacmi 550 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bu uygulamalar daha sonra Hükümeti çok ciddi sorunlarla baş başa bırakmış ve 1950'li yılların ikinci yarısında yüksek oranlı devalüasyon yapma durumunda kalmıştır.

Dış piyasalardaki daralma sonucu tarımda ortaya çıkan olumsuzluklar üzerine Hükümet kırsal kesimin gelirinin düşmesi amacıyla önce buğdayda, daha sonra pamukta yüksek fiyatlarla destekleme alımları yapmaya başlamış, bunun finansmanı da Merkez Bankasının geri dönüşü olmayan kredileriyle sağlanmıştır. Gerek bu destekler gerekse özel sektöre açılan krediler gibi diğer uygulamalar ile tedavüldeki karşısız para miktarı hızlı yükseliş göstermiş ve ciddi boyutlarda enflasyonist bir ortamın doğmasına neden olunmuştur. Böylece dönemin sonuna gelindiğinde Ülkede bir çok tüketim ve yatırım mallarında kıtlık yaşanmış, tüketici fiyatlarında önlenemez yükselişler meydana gelmiştir. Liberal felsefeyi benimsemiş Menderes Hükümetleri, bu bunalım karşısında müdahaleciliğe başvurmuş ve geçmişte sert eleştiriler yönelttiği Milli Korunma Kanunu'na tekrar işlerlik kazandırarak iç piyasada fiyat ve karlar, sıkı bir denetime tabi tutulmuştur.

Öte yandan, özel girişime yapılan kredi desteklerinin genişlemesine ve sağlanan diğer olanaklara rağmen özel sektör yatırımları da sınırlı düzeyde kalmış, devlet yatırımları ise yalnız alt yapı alanında değil iktisadi kuruluş yatırımlarında da artış göstermiştir. Nitekim, 1950 yılında toplam yatırımların yüzde 57'sini özel kesim gerçekleştirirken, bu oran 1959 yılında yüzde 38'e kadar gerilemiş, buna karşın İktisadi Devlet Teşekkülleri yatırımları yüzde 5 oranında artış göstermiştir. Hükümet, ekonomik darboğazları ve piyasadaki darlıkları aşabilmek için başlangıçta özelleştirmeyi düşündüğü İktisadi Devlet Teşekküllerinin hizmetlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Ayrıca dönemin sonlarına doğru döviz bunalımının yarattığı darlıklar yüzünden, yokluğu çekilen bazı ithal malların yurt içi üretimle karşılanması amacıyla imalat sanayinde yeni işletmeler tesis edilerek, ithal ikamesine dayalı yatırım politikasına hız verilmiştir.

Sonuç olarak Demokrat Parti iktidarının ilk dört yıllık döneminde ekonomide önemli büyüme ve bolluk ortamı sağlanmış ve bunun meyveleri de 1954 yılında yapılan genel seçimlerde

alınmıştır. Nitekim dört partinin katıldığı 1954 yılı genel seçimlerinde Demokrat Parti oyların yüzde 57'sini alarak büyük başarı sağlamış, kazandığı 489 milletvekili ile Mecliste ezici bir çoğunluk elde etmiştir. Önceki seçime göre oylarında ve milletvekili sayısında önemli artış sağlayan Menderes, siyasi alanda gücüne güç katarak yeni hükümetini kurmuştur. Ne var ki, 1955 yılına girildiğinde işler hiç de iyi gitmiyor, ağır ağır yokluk ortamına sürüklenen Türkiye'yi derin bir ekonomik bunalım bekliyordu.

3.8.3. Demokrat Parti İktidarının 1955-1960 Dönemi

Uygulanmaya çalışılan liberal ekonomik politikalar ve plansız bir şekilde dışa açılmalar sonucu ülkenin ödemeler dengesindeki açığın hızla büyümesi (1955 yılında 1950'ye göre sekiz kat artması), giderek artış gösteren toplam borçların sürdürülemeyecek düzeye ulaşması, ekonomide büyük dengesizlikler yaratmıştır. İthalatın kısıtlanması gibi alınan bazı önlemlere rağmen 1958 yılına girildiğinde Türkiye değişik adlar altında aldığı dış borçlarını ödeyemez duruma düşmüş ve Ağustos ayında moratoryum (borçların ödenmemesi ve yeniden yapılandırılması durumunun açıklanması) ilan etmek durumunda kalmıştır. Esasen en önemli döviz geliri ihracatın gerileme göstermesi üzerine ithalatın daralması ve kapasite kullanım oranlarının düşmesi sonucu piyasada yokluklar başlamış, yeterli kaynak bulunamamasının da etkisiyle enflasyonist baskı giderek artmış ve bu durum toplumda derin hoşnutsuzluklara yol açmıştır.

Döviz rezervlerinin neredeyse tükenme noktasına gelmesi ve dış ödeme yükümlülüklerinin yerine getirilememesi üzerine Menderes Hükümeti yoğun biçimde yeni dış kredi arayışları içine girmiş, bu amaçla ABD Yönetimi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı nezdinde bir dizi temas ve görüşmeler yapmıştır. Ancak anılan kuruluşların kredi verme konusunda yüksek oranlı devalüasyon yapılması

gibi bazı dayatmalarının, yaklaşan genel seçimlere olumsuz etkileri olur kaygısı nedeniyle taraflar arasında bir anlaşma zemini sağlanamamıştır.

Olağan genel seçimlerin Mayıs 1958’de yapılması gerekirken, alınan ani bir kararla 7 ay öne çekilen seçimler Ekim 1957 tarihinde yapılır. Tartışmalı geçen ve 1946 seçimleri gibi üzerinde yoğun spekülasyonların yapıldığı bu seçimde Demokrat Parti, oy oranının ve milletvekili sayısının düşmesine karşın parlamentoda çoğunluğu kazanır ve yeniden iktidar olmayı başarır.

Bu durum üzerine siyasi yönden rahatlayan Menderes Hükümeti, yaşanan dış ödemeler darboğazının aşılması için gerekli kaynakların sağlanması karşılığında uluslararası finans kuruluşlarının önerdiği koşulları kabul ederek anlaşma masasına oturur. Yapılan görüşmeler sonunda Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatının Temmuz 1958’de Paris’te düzenlenen toplantısında Türkiye’ye yapılacak yardımın miktarı belirlenir. Aynı tarihlerde ABD’de IMF Yönetim Kurulunda Türkiye Raporu görüşülür ve Temmuz ayı sonunda ABD ile ayrı bir yardım anlaşması imzalanır. Buna göre Türkiye’ye toplam 359 milyon dolarlık bir dış yardım yapılması, ayrıca vadesi gelmiş 256 milyon dolar tutarındaki ana para ve faiz ödemesinin ertelenmesi kararlaştırılır. Ardından Türkiye tarafından uygulanacak “4 Ağustos Kararları” olarak bilinen ve ekonomide stabilizasyonu hedefleyen bir Program üzerinde IMF ile anlaşmaya varılır. Hükümet kabul ve ilan edilen istikrar programını yürütmek üzere beş Bakandan oluşan bir “İktisadi Koordinasyon Kurulu” oluşturur.

Kabul edilen İstikrar Programı, altı ana başlıklar altında mali ve ticari konuları kapsıyordu. Bunlar; Devalüasyon, Dış Borç Ertelemesi, Para ve Maliye Politikasında Kısıtlamalar, Dış Ticaretin Liberasyonu, KİT Fiyatlarının Serbest Bırakılması öğelerinden oluşmaktaydı. Ne var ki, uygulamaya konulan kararların en önemlisi olan devalüasyon sözcüğüne, ne programı açıklayan kararnamede, ne de diğer ilgili metinlerde yer

verilmemiştir. Bu durum, paranın alım gücünün düşürülmesine toplumda bir tepkinin doğmasından ve devalüasyonun enflasyonu daha da körükleyeceği yargısının yayılmasından ve bunların Hükümeti tedirgin etmesinden kaynaklanıyordu. Yani 4 Ağustos Kararnamesinin kaleme alınış biçiminde, Halkın devalüasyonun yapıldığını bilmesi önlenmek istenmiştir.

Bu itibarla, katlı kur uygulamasıyla Türk Lirasının ABD doları karşısında değeri resmen değil, fiilen düşürülmüştür. Uygulaması da şu şekilde olmuştur; önceden 2.8 TL olan doların döviz kuru, İstikrar Programı ile tütün, bakır ve krom gibi malların ihracından sağlanan dövizler için 4,9 TL, üzüm, incir, fındık gibi mallar için 5,6 TL, pamuk ve turunçgiller ile öbür mallar için 9 TL olarak yeniden belirlenmiştir. İthalatçılar ise kullanacakları her ABD doları için 2,8 TL'lik resmi fiyat dışında 6,2 TL de prim ödemekle yükümlü kılınmış ve bu suretle ithalatta döviz kuru 9 TL düzeyinde tespit edilmiştir. Ayrıca ithalatın bundan böyle satıcı kredileriyle değil, uluslararası uygulamalar gereğince sadece bankalar arası kredi mektuplarıyla yapılması kabul edilmiştir. Merkez Bankasının KİT'lere yatırım ve cari harcamaları için verdiği kredilere de sınırlamalar getirilmiş, bunun aşılması ancak IMF'in oluruyla mümkün kılınmıştır.

Önemli bir sorun olan Dış Borçlar konusunda ise borç miktarının net olarak bilinmemesi ve alacaklıların çok olması nedeniyle önce bunların tespiti yapılmış, ardından geri ödemesi gereken toplam 422 milyon dolar tutarında borçların ödenmesi 1970 yılına kadar sarkan bir takvime bağlanmıştır. Bu arada borç ertelemesine ek olarak Türkiye'ye 395 milyon dolarlık yeni kredi açılması da karara bağlanmıştır. İstikrar Programında yer alan Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi ve ithalatın düzenli biçimde yapılması için adımlar atılmış, yeni düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre daha önce devlet kurumları tarafından yapılan bazı ithal malların, ihtiyaç sahipleri tarafından doğrudan doğruya gerçekleştirilmesi, bu konuda yaşanan olumsuzlukları giderilmesi için de ithal başvurusundan başlayarak bir

hafta içinde Merkez Bankasına ithal değeri kadar ithal güvencesi yatırılması kabul edilmiştir. İthal fiyat kontrollerine bir süre devam edilmiş, ihracat üzerindeki fiyat kontrolleri sürdürülmekle birlikte bürokratik denetimler belli ölçüde hafifletilerek uygulamaya daha gerçekçi biçim verilmiştir.

İstikrar Programında yer alan KİT'lerin gelir gider dengelerinin kurulması amacıyla fiyat ayarlamaları yapmaları öngörüsüne ilişkin olarak, bazı KİT ürünlerinin fiyatları yüzde 20 oranında artırılmış, ancak bunlar yeterli olmaktan uzak kalmıştır. Bu süreçte özel sektörün ürettiği mallar üzerindeki fiyat kontrolleri de buğday, kömür ve benzer ürünler dışında uygulanmaz olmuştur.

Sonuç olarak, devalüasyonun örtülü bir şekli olan katlı kur yöntemiyle Türk Lirasının ABD doları karşısında değerinin yeniden belirlenmesi, sağlanan dış krediler ve dış ticaret rejimindeki yeni uygulamalar ile ithalat ve ihracatta artışlar elde edilmiş, piyasalarda rahatlama meydana gelmiştir. Nitekim, 1954'den itibaren sürekli düşüş gösteren ve 1958 yılında 315 milyon dolara kadar inen ithalat, 1959 yılında sağlanan dış kaynaklar sayesinde 500 milyon dolara yükselmiştir. İhracatta ise 1950'lilerin ilk yılları seviyesinde olmasa da bir artış sağlanmış ve 300 milyon doların üzerinde istikrarlı bir trend yakalanmıştır. İhraç kalemleri yine geleneksel tarım ürünlerinden oluşmuştur. Bunların sonucunda Programın uygulanış yılını izleyen 1959 yılında fiyat kontrolleri ve karaborsa azalmış, 1959 yılı fiyatları önceki yıl düzeyinde kalmıştır.

Bu arada büyük savaş sonrası Avrupa'da birliği sağlamak amacıyla başta Fransa ile Almanya olmak üzere İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'dan oluşan altı Avrupa ülkesi, 1951 yılında kömür ve çelik üretimi alanında ortak politika uygulamak üzere "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu" adıyla bir örgütlenme gerçekleştirirler. Daha sonra bu Örgüt, üye ülkelerin kömür ve çeliğin yanısıra diğer sektörlerde de ekono-

mik birliği kurmak, mal, hizmet, işgücü ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla yaptıkları Roma Antlaşmasıyla 'Avrupa Ekonomik Topluluğu' (AET) adını alarak geniş kapsamlı ekonomik bir yapıya kavuşur. Roma Antlaşması 1958 yılı başında uygulamaya konulur ve nihai amacı Avrupa'da siyasi bütünlüğü sağlamak olan Topluluk, yeni kimliğiyle çalışmalarını sürdürür. Türkiye AET'nin kurulmasından bir yıl sonra Temmuz 1959 tarihinde bizzat Menderes tarafından Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık başvurusunda bulunur. AET Bakanlar Konseyi yapılan başvuruyu kabul ederek, üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olmak üzere bir ortaklık anlaşması önerir ve bu anlaşma Eylül 1963 tarihinde imzalanarak 1964 yılı sonunda yürürlüğe konur. Böylece Türkiye'nin Avrupa Birliği macerası Demokrat Parti iktidarının son yılında başlatılmış oluyordu.

3.8.4. Demokrat Parti Dönemi Sanayi Yatırımları

Bu dönemde gerçekleştirilen yatırımlar incelendiğinde; özel teşebbüsün desteklenmesine, özellikle sanayi alanına yatırım yapmaları konusunda çaba gösterilmesine karşın yine kamu yatırımları ön plana çıkmıştır. Nitekim, yatırım harcamaları sürekli artış gösteren KİT'lerin toplam yatırımlar içerisindeki payı 1950 yılında yüzde 9 iken 1960 yılında bu oran yüzde 18'e yükselmiştir. Sanayinin gelişmesi ve ekonomide etkin hale gelmesi amacıyla Haziran 1957 yılında İşletmeler Bakanlığı yerine Sanayi Bakanlığı kurulmuş ve bu bakanlığa sanayinin yanı sıra maden ve enerji işlerini de düzenleme ve denetleme görevi verilmiştir.

Bu dönemde gerek devlet gerekse özel kesim çoğunlukla imalat sanayinin değişik alanlarında önemli bazı yatırımlar gerçekleştirmiştir. Kamunun yatırımları genelde temel tüketim ve ara mallar alanında olmuş, dolayısıyla liberal politikaların aksine mevcut İktisadi Devlet Teşekküllerinin büyümesi sonucunu doğurmuştur.

Bunlardan özellikle şeker sanayinde gerçekleştirilen yatırımlar dikkat çekmektedir. Bu yatırımlarda her yıl artan şeker ihtiyacının tamamen yurt içi üretimle karşılanması düşüncesi esas belirleyici olmakla birlikte, hükümetin tarım sektörünün gelişmesine öncelik vermesi nedeniyle, şeker hammaddesi olan pancarın çiftçiye sağladığı yararların geniş kitlelere yayılmak istenmesinin önemli etkisi olmuştur. Zira bir ilde kurulan şeker fabrikasının pancar ihtiyacı, yalnız kurulduğu ilden değil, çevre illerde de pancar tarımının yaygınlaştırılması suretiyle karşılanabiliyordu. Ayrıca pancar üreticilerinin kooperatif çatısı altında örgütlenmeleri desteklenerek onların toplumsal dayanışmalarına ortam sağlanmış ve bu kooperatifler aracılığıyla değişik alanlarda çiftçiye destek olunmaya çalışılmıştır.

Önceki yıllarda kurulan Uşak, Alpulu, Eskişehir ve Turhal Fabrikaları 1935 yılından itibaren sermayesi Sümerbank, Etibank ve İş Bankasına eşit paylarla ait olan "Türkiye şeker Fabrikaları A.Ş." bünyesinde faaliyet göstermekteydiler. Bu fabrikalar sınırlı boyutlarda üretim kapasitelerini artırmalarına rağmen yurt içi talebi karşılamakta yetersiz kalıyorlardı. Bu durum üzerine Menderes Hükümeti 1951 yılında hazırladığı "Şeker Sanayinin Tevsi Programı" doğrultusunda yeni şeker fabrikalarının kurulması kararını aldı. Bu program bağlamında 1952 yılından başlayarak 1956 yılına kadar 11 yeni şeker fabrikasının kuruluşu gerçekleştirilerek toplam fabrika sayısı 15'e yükseltilmiştir. Dolayısıyla 45 ilde şeker pancarı üretimi yaygınlaştırılmış ve 1952 yılında ortalama 140 bin ton olan şeker üretim kapasitesi 1956 yılında 420 bin tona çıkartılmıştır. Yeni kurulan 11 fabrika için 239.728.500 TL'si iç, 225.758.600 TL'si dış olmak üzere toplam 465.487.100 TL harcama yapılmıştır.

Bu fabrikaların pancar işleme kapasiteleri ve işletmeye alınış tarihleri ise şöyledir: Adapazarı Şeker Fabrikası günlük pancar işleme kapasitesi 2.700 Ton, işletmeye açılış tarihi Eylül 1953, Amasya Şeker Fabrikası günlük pancar işleme kapasitesi

1800 Ton, işletmeye alınış tarihi Eylül 1954, Konya Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 1800 Ton, işletmeye alınış tarihi Eylül 1954, Kütahya Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 800 Ton, işletmeye açılış tarihi Kasım 1954, Burdur Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 1800 Ton, işletmeye alınış tarihi Eylül 1955, Kayseri Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 1800 Ton, işletmeye açılış tarihi Ekim 1955, Susurluk Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 1800 Ton, işletmeye alınış tarihi Eylül 1955, Elazığ Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 1200 Ton, işletmeye alınış tarihi Eylül 1956, Erzincan Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 1200 Ton, işletmeye alınış tarihi Eylül 1956, Erzurum Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 1800, işletmeye alınış tarihi Eylül 1956, Malatya Şeker Fabrikası pancar işleme kapasitesi 1200 Ton, işletmeye açılış tarihi Ekim 1956. Daha sonraki dönemlerde artan şeker tüketiminin karşılanması amacıyla mevcutların bazılarında tevsi çalışmaları yapılmış, ayrıca hazırlanan yatırım programları çerçevesinde yeni şeker fabrikaları kurulmuştur. Sağlanan üretim artışları sonunda Türkiye Ekim 1956 tarihinde ilk kez düşük miktarlarda da olsa şeker ihracatı yapmıştır.

Ülkede hızla gelişen inşaat sektörünün çimento ihtiyacının yurt içinden karşılanması amacıyla da 1950-1955 yılları arasında Adana, Afyon, Ankara, Çorum, Elazığ, Eskişehir ve Söke’de olmak üzere toplam 6 yeni çimento fabrikasının temeli atılmış ve 1956 yılına kadar bunların tamamı işletmeye açılmıştır. Barker Raporunda tavsiye edilen çimento fabrikaları kuruluşuna ilerleyen dönemlerde de yatırım programlarına alınmış ve bu suretle ülkede çimento sanayi hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu suretle şeker ve çimento sanayinde dönem boyunca gerçekleştirilen yatırımlarla büyük üretim artışları sağlanmış, on yıl içerisinde şeker üretiminde yüzde 460, çimentoda ise yüzde 439 oranlarında büyüme sağlanmıştır.

Bu arada Sümerbank Bursa Mensucat Fabrikası bünyesinde Yünlü Dokuma Tesisleri ile Makine Kimya Endüstrisi Kurumu

bünyesinde Dinamit Fabrikası 1957 yılında, Manisa, Denizli ve Aydın Tekstil Fabrikaları da 1958 yılında işletmeye açılmıştır. Bu dönemin sulama ve enerji üretimi alanında önemli bir yatırımı olan Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri, Nisan 1956 tarihinde hizmete alınmıştır. İki yıl sonra da Soma Termik Santrali üretime başlamıştır.

Tarımda üretim verimliliğini artırmada önemli bir etken olan bitki besin maddelerinin temini, Türkiye’de doğal gübre olarak tanımlanan hayvan dışkılarından karşılanmaktaydı. Oysa Avrupa’da geliştirilen yeni tekniklerle başta azot olmak üzere temel besin elementleri, sanayi tesislerinde üretilen sentetik gübrelerden sağlanmaya başlamıştı. Türkiye’de ilk kimyasal gübre üretim tesisleri Nisan 1954 tarihinde temeli atılan İskenderun Suni Gübre Fabrikası ile Temmuz 1955 tarihinde Kütahya’da temeli atılan Azot Fabrikası olmuştur. İskenderun tesislerinde kompoze gübre, Kütahya Fabrikasında da azotlu gübre üretimleri planlanmıştır. Kombine bir işletme olan Kütahya tesisleri uzun süren montaj çalışmalarından sonra 1961 yılında üretim faaliyetine başlamıştır. Bu tesislerin önemli bir özelliği, gübre sanayinde ana girdilerden olan amonyak gazının, kendi tesislerinde kömürden üretilebilecek olmasıdır. Kütahya Azot Fabrikası Bakanlar Kurulunun 25 Aralık 1953 tarihili kararıyla kurulan ve bir Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) statüsünde oluşturulan Azot Sanayi T.A.Ş.’nin ilk işletmesi olarak faaliyetini sürdürmüştür.

Bu arada Thornburg’un kapatılmasını önerdiği Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının ikinci Yüksek Fırını 1952 yılında devreye alınmış, 1954 yılında da haddehane ve çelik tesislerinin temeli atılmıştır. Aynı yıl içerisinde İzmit’te kurulu Selüloz ve Kağıt Fabrikası bünyesinde üçüncü kağıt fabrikası işletmeye açılmıştır. Dönemin önemli yatırım programları arasında yer alan enerji sektöründe ise yine 1954 yılında Gökpınar ve Denizli Elektrik Santralleri ile Darende Elektrik Santrali hizmete alınmıştır.

Ayrıca aynı yıl içerisinde Tunçbilek Termik Santralinin kuruluş çalışmalarına başlanmış, 1955 yılında da Kemer Baraj ve Hidroelektrik Tesislerinin temeli atılmıştır. Yine 1955’de Amerikan Parsons Şirketi tarafından bir buçuk yıl önce yapımı başlatılan Batman Petrol Rafinerisinde deneme üretimine başlanmıştır. Demiryollarının vagon ihtiyacının karşılanması amacıyla da 1951 yılında Adapazarı’nda Türkiye Vagon Sanayi A.Ş kurulmuştur. İzmit’te Selüloz ve Kağıt Fabrikasından sonra ikinci bir sanayi tesisi olan ‘Mannesmann Sümerbank Boru Endüstrisi A.Ş.’ne ait Çelik Boru Fabrikası 1955 yılında faaliyete geçmiştir.

Özel sektör yatırımları arasında dikkat çeken yatırımlar ise şunlardır: Türkiye’de özel girişimin ilk sanayi tesisleri arasında yer alan ve günümüzde Kale Gurubu bünyesinde faaliyetini geliştirerek sürdüren Çanakkale Seramik Fabrikasının temelleri 1957 yılında atılmış, 1959 yılında işletmeye açılarak Türkiye’de ilk fayans üretimi gerçekleştirilmiştir. İbrahim Bodur tarafından seramik karo üretimi yapmak üzere kurulan Fabrika, ilerleyen yıllarda kendini yenileyerek büyümüş ve 1962 yılında yaptığı ihracatla Türkiye’nin ilk seramik ihracı yapan firma unvanına sahip olmuştur.

Günümüzde otomotiv sektörünün en büyük kuruluşlarından biri olan Ford Otosan’ın kuruluş temeli de yine bu dönemde Temmuz 1959 tarihinde atılmıştır. Vehbi Koç’un Ford Motor Company ile birlikte kurduğu Fabrika, Koç Gurubunun otomobil sanayinde ilk yatırımı niteliğindedir. Vehbi Koç tarafından Ankara’da 1928 yılında kurulan Otokoç Firması önce Ford’un distribütörlüğünü almış, daha sonra bu ticari bağ 1946 yılında Türkiye Temsilciliği şekline dönüştürülmüştür. Otuz bir yıl sonra da Ford Otosan Firmasını kurmak suretiyle ilişkilerini geliştirmiş, yaptıkları ortak yatırımla Türkiye’de ilk otomobil üretimini gerçekleştirmişlerdir. 1960 yılında faaliyete geçen Otosan Tesislerinde günde dört Ford Consul araba ve sekiz Ford Thames kamyon montajı yapılmıştır. Başlangıçta

motorlu kara taşıt araç montajı yapılan Fabrikada, izleyen yıllarda çeşitli ünitelerin ilave edilmesi ve yeni teknolojilerin uygulanmasıyla üretim yelpazesi geliştirilmiş ve çeşitli motorlu araçlar üretilmiştir. Halen bir otomobil üretim merkezi konumunda olan Otosan, Türkiye otomobil sanayinin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.

Daha sonra gerçekleştirdiği yatırımlarla çelik boru üretiminde Avrupa'nın en büyükleri arasına giren Borusan Boru Sanayi A.Ş. de Asım Kocabıyık tarafından 1958 yılında kurulmuştur. Türkiye'nin ilk meyve suyu üreticisi olan Dimes Firması ise Vasfi Diren tarafından Tokat'ta 1958 yılında tesis edilmiş olup, günümüzde gıda alanında ürün türlerini geliştirerek faaliyetini sürdürmektedir. İlaç sektörünün en büyüklerinden Deva Holdingin çekirdeği olan Deva Şirketi, ilaç ve ilaç hammaddesi üretmek üzere 1958'de kuruluyor ve 1960 yılında İstanbul'da üretim faaliyetine geçiyor. Kuruluş sermayesi 500 bin TL olan Şirketin 27 kişiden oluşan hissedarları ise doktor ve eczacılardan oluşmaktaydı. Kaliteli demir üretimi yapmak üzere 1956 yılında İzmir'de Metaş Şirketi kurulmuştur. Özel sektöre ait ilk kibrit fabrikası olan Türkay Kibrit Fabrikası, Koç Gurubu tarafından Eylül 1956 yılında İstanbul İstinye'de işletmeye açılmıştır.

Tekstil İmalat Sanayinde özel sektör yatırımları 1950'li yılların ilk yarısında yoğunlaşmış ve uluslararası piyasalarda markalaşmış bazı firmaların temelleri bu dönemde atılmıştır. Günümüzde Türkiye'nin önemli bir tekstil üretici konumuna gelmesinde daha sonrakilerle birlikte bu yatırımların önemli katkısı olmuştur. Coğrafi konumu itibarıyla pamuk üretimine çok uygun olan Türkiye'de tekstil alanında ilk büyük ölçekli işletmeler, önceki bölümlerde açıklandığı üzere bir İktisadi Devlet Kuruluşu olan Sümerbank tarafından gerçekleştirilmiş ve ülke tekstil sektörünün kurucusu olmuştur. Aynı zamanda Sümerbank fabrikaları bu alanda birer eğitim okulu görevi yapmış ve özel sektör girişimcileri, yatırımlarında bu kuruluşlarda yetişen uzman elemanlardan bir hayli yararlanmışlardır.

Bunun en dikkate değer örneği Sabancı Ailesiyle Bosnalılar Ailesinin ortaklığıyla 1951 yılında Adana’da kurulan “Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri TAŞ” dir. Bu Şirketin yatırımlarının planlanmasında, yabancı firmalarla görüşme ve bağlantı yapılmasında Sümerbank Nazilli ve Kayseri Fabrikalarının kuruluşunda büyük emeği geçen Fazlı Turga önemli rol oynamıştır. Makine ve donanımları bir Alman Firmasından alınan fabrikanın nihai görüşmeleri yapılırken Hacı Ömer ile kendisinin çok değer verdiği ve saygı duyduğu Fazlı Turga arasında geçen bir diyalog çok ilginç ve düşündürücüdür.

Hacı Ömer, Fazlı Turga ve Bosnalılar ailesinden de Sinan Bosnalı 1953 yılı ortalarına doğru kurulacak fabrika için makine ve firma seçimi yapmak üzere Avrupa’ya giderler. Önce İsviçre’de, sonra İngiltere’de değişik firmalarla görüşmeler yapar, fabrikaları dolaşırlar. En son Almanya Münih’te bir firma üzerinde karar kılınır. Tüm görüşme ve değerlendirmeleri birkaç yabancı dil bilen, tekstil sektöründe büyük deneyimi ve birikimi olan, Avrupa piyasasında da tanınan Fazlı Bey yapmakta ve gelişmeleri anında Hacı Ömer’e aktarmaktadır. Genç bir insan olan Sinan Bosnalı, Amerika’da eğitim amaçlı bir müddet kalmış iyi İngilizce bilmekte ve gerektiğinde Hacı Ömer’e yardımcı olmaktadır. Yapılan görüşmeler, pazarlıklar sonunda Münih’teki Firmayla bir mutabakat sağlanmış ve imza aşamasına gelinmiştir. Akşam Hacı Ömer, Sinan ile baş başa kaldığı bir zamanda kendisinden bir ricada bulunur. Ertesi gün yapılacak nihai toplantıda tercümanlığı yapmasını ister. Ancak, ağzından ne çıkarsa çıksın onun aynen tercüme edilmesini şart koşar. Ertesi sabah toplantı öncesinde Fazlı Bey kırılmasın diye durumu anlatır ve müsaadesini isteyerek bu defa tercümanlığı Sinan’ın yapmasını düşündüğünü söyler.

Toplantı başlar, ilk sözü Hacı Ömer alarak “*Bize verdiğiniz son fiyat yüzde yüz pahalı geldi bize*” der, ardından Sinan’a bunları aynen tercüme etmesini söyler. Firma yetkilileri, bir gün önce pazarlığın sonuna gelinmiş ve fiyatta anlaşma sağlanmışken

bu sözlerin ne anlama geldiğini kavramakta zorlanırlar. Karşı tarafın bunu ret etmesi üzerine Hacı Ömer, Sinan'a dönerek istediğim iskontoyu yapmazlar ise bu işten vazgeçeceğimizi söyle der. Toplantıya bir süre ara verilir. Tekrar toplandı-ğında yapılan uzun müzakerelerden sonra Firma, bir önceki teklifinden yüzde 28 oranında bir indirim yaparak, diğer tüm maddeler aynen kalmak üzere nihai anlaşma sağlanır. Akşam otele döndüklerinde Fazlı Bey üzgün ve dalgındır. Hacı Ömer, Fazlı Turga'ya günlünü almak üzere şunları söyler:

"-Seni üzdüğümü biliyorum, ama başka çarem yoktu, sana fikrimi söyleseydim ayıp olur diye beni önlemeğe kalkardın."

Bunun üzerine Fazlı Bey ise şu karşılığı verir:

"-Bu duruma üzülmiyorum, öbür fabrikaların (Devletin kurduğu fabrikalar) pazarlığını yaparken niye direnip de daha fazla fiyat kırdırmadım diye kendime kızıyorum, kendimi suçlu hissediyorum."

Burada dikkat çeken önemli husus şudur: Hacı Ömer yaşama yoksul bir köylü olarak başlamış, önceleri ticari alanda gösterdiği faaliyetler ve uzun uğraşlar sonunda Türkiye'nin en büyük Holdinglerinden birinin kurucusu olmuş, ülkenin ekonomik gelişmesinde iz bırakmış çok başarılı bir iş adamı. Fazlı Turga ise, çok iyi eğitim görmüş, dört yabancı dil bilen Türkiye'nin devlet adına en büyük tekstil fabrikalarının kurucusu ünlü ve ödüllü bir teknokrat. Aralarındaki değişik davranış biçimi; kamu ve özel girişim temsilcilerinin iş hayatının, ticari ilişkilerin doğasında var olan bazı inceliklere ve değerlere konumları gereği farklı yaklaşım göstermelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu dönem özel sektör yatırımları arasında Narin Ailesi tarafından 1951 yılı ortalarında İstanbul Bakırköy'de kurulan "Narin Tekstil A.Ş."i dikkat çekmektedir. Şirket daha sonraları Çerkezköy'de gerçekleştirdiği yeni tesislerle sektörel büyümesini sürdürmüş ve kendi alanında bir marka yaratmıştır. Aynı

yılın sonlarına doğru yine Adana’da İş Bankası tarafında kurulan “Güney Sanayi A.Ş” o dönemler Türkiye’nin en büyük tekstil işletmelerinden birisi olmuştur. Boyner ve Sadıkoğlu Aileleri tarafından da 1952 yılı başlarında “Altınyıldız Mensucat Türk Anonim Ortaklığı” kurulmuş ve ilerleyen yıllarda üretimini çeşitlendirerek yünlü kumaşın yanı sıra hazır giyim alanına da girmiş ve sektörün en büyük kuruluşlarından biri olmuştur.

Ayrıca İzmir’de 1952 yılı ortalarına doğru değişik konfeksiyon ve iplik üretimi yapmak üzere Taç Entegre Tesislerinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Dinçkök Ailesine ait Akkök Şirketler gurubunun ilk tesisi olan Aksu İplik fabrikası da 1952 yılında İstanbul Bakırköy’de kurulmuştur. Başlangıçta sentetik elyaf alanında faaliyet gösteren Kuruluş, Çerkezköy’e taşındıktan sonra burada kurduğu yeni tesislerinde ürünlerini çeşitlendirip, üretim gücünü artırarak, entegre yünlü ve sentetik tekstil alanında önemli bir üretici olmuştur. Kayseri’de Küçükçalık Ailesi tarafından kurulan ‘Birlik Mensucat A.Ş.’ de pamuk ipliği, ham bez ve havlu üretim tesislerini 1953 yılında işletmeye almışlardır.

Özel kesimin, tekstil dışında başka sektörlerde de önemli yatırımları olmuştur. Bunlar arasında Vehbi Koç ve Lütfi Doruk tarafından İstanbul-Sütlüce’de kurulan, sonraki yıllarda gerçekleştirdiği yatırımlarla uluslararası dayanıklı tüketim malları üreticileri arasında önemli bir yere sahip olan Arçelik Firması önem taşır. Beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren firma, 1959 yılında Türkiye’nin ilk çamaşır makinesini ve 1960 yılında da ilk buzdolabını, izleyen yıllarda diğer beyaz eşya cihazlarını üretmiştir.

Yine dönemin önemli yatırımlarından biri 1954 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin en büyük tarımsal araçlar üreten firması “Minneapolis- Moline” ile Ziraat Bankası arasında 1955 yılında “Minneapolis Moline Türk Traktör ve Ziraat Makine-

leri A.Ş.” adıyla oluşturulan Şirketin, Ankara Atatürk Orman Çiftliğinde traktör montajı yapacak bir fabrika kurma girişimidir. Başlangıçta Marshall yardımı ile temin edilen traktörlerle karşılanan ihtiyacın giderek artması üzerine talebin yurt içinden karşılanması amacıyla bu yatırım öngörülmüştü. Günümüzde KOÇ Holding bünyesine faaliyet gösteren tesislerde teknolojik yenilikler ve farklı lisanslarla traktör üretimine devam edilmektedir. Bu süreçte özel sektörün gıda sektöründe de bazı yatırımlar gerçekleştirdiği görülmektedir. Bunlardan Ünilever Firması tarafından İstanbul Bakırköy’de kurulan yağ fabrikası, 1953 yılında üretim çalışmalarına başlamış, ayrıca Ankara’da kurulan ‘Pastörize Yağ Fabrikası’ da 1952’de işletmeye alınmıştır.

Öte yandan, Menderes Hükümeti bu dönem ekonomi politikalarının uygulanmasıyla ilgili mevzuatta bazı yasal düzenlemeler yapmış ve yeni kurumlar oluşturmuştur. Yeni oluşturulan kuruluşlar arasında “Et ve Balık Kurumu”, sanayi işletmelerinde verimliliği artırmak için daha sonra adı Milli Prodüktivite Merkezi olan “Vekaletlerarası Prodüktivite Komitesi”, petrol alanında da “Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı” da bulunmaktadır. Bunlardan Et ve Balık Kurumu Türkiye’de hayvancılık ve balıkçılığın geliştirilmesi amacıyla 1952 yılında kurulmuş ve ilk faaliyeti de 1953 yılında Erzurum Et Kombinasını hizmete açmak olmuştur. 1954 yılında kurulan Vekaletlerarası Prodüktivite Komitesi ise altı Bakanlık ve Amerikan Yardım Heyeti temsilcilerinden oluşmuştur. Komite Amerikalı uzmanların yardımıyla yaptığı çalışmalar sonunda Türk sanayinin tüm kademelerinde görev alan yöneticilerin eğitimine gerek görmüş ve bunun üzerine sanayi kesiminden 1.141 yönetici ve 7.380 nezaretçi verimlilik kavramı ve teknikleri konusunda eğitim almışlardır.

Cumhuriyet Türkiye’inde petrol aranması ve işletilmesi hakkı başlangıçta Devlet tekelindeydi. Bu amaçla 1935 tarihinde kurulan “Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü” (MTA)

görevli ve yetkili kılınmış, petrol arama faaliyetleri bu kuruluş tarafından yürütülmüştü. Menderes Hükümeti ise 7 Mart 1954 tarihinde çıkartılan Petrol Yasası ile bu alanları yerli ve yabancı sermayeye açmış, aynı tarihte çıkartılan bir yasayla da “Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı” (TPAO) kurularak MTA’ın petrol konusunda ilgili birimleri buraya bağlanmıştır. Petrol Yasasının uygulanması denetimi de daha sonra adı “Petrol İşleri Genel Müdürlüğü” olarak değiştirilen “Petrol İşleri Başkanlığı”na verilmiştir. Petrol Yasasının çıkartılması ve TPAO’nun kuruluşunu izleyen yıllarda yapılan jeolojik ve jeofizik araştırmalar sonunda sondaj faaliyetlerinde önemli artışlar olmuş ve yeni petrol sahaları keşfedilmiştir.

3.8.5. Demokrat Parti Ekonomisinin Genel Değerlendirilmesi

Yeni bir ekonomik model uygulama iddiası ile iktidara gelen Demokrat Parti, devlet işletmeciliğinin daraltılması ve özel sektörün ön plana çıkartılmasını öngören tarım ağırlıklı liberal politikaların uygulanmasında, iktidarlarının ilk yıllarında olumlu sonuçlar almış, ekonomide önemli büyüme sağlanmış, özellikle kırsal kesimin ve tarım üreticilerinin beklentilerine cevap vererek toplumda memnuniyet yaratmıştı. Ancak ilerleyen yıllarda bütçenin ve dış ödemeler dengesinin büyük açık vermesiyle dış borç geri ödemelerinin yapılamaması üzerine bu politikalardan vazgeçilmiş, yeni bir kalkınma stratejisine yönelmek zorunda kalınmıştır. Böylece dış güçlerin önerdiği tarım öncülüğünde kalkınma modeli terk edilerek, tek parti dönemlerinde olduğu gibi ithal ikameci sanayileşme stratejisine geçilmiş ve ekonomiye müdahale etme zorunluluğu duyulmuştur. Bu konjonktürün yaşanmasında plansız ve programsız bir şekilde dışa açılma gayretlerinin, popülist yaklaşımların, yabancı uzmanların temsil ettikleri devlet ve firmaların çıkarlarını gözetken rapor ve telkinlerinin önemli katkısı olduğu açıktır.

Bu dönemde yapılan tüm teşviklere ve özendirmelere rağmen gerek yerli girişimcilerin gerek yabancı sermaye çevrelerinin yatırımları beklenen düzeyde gerçekleşmemiş, özel sektör yatırımları da bir kaç istisna dışında basit aile şirketleri niteliğinde olmuştur. Yabancı sermaye yatırımları ise son derece sınırlı düzeyde kalmış, DP iktidarı boyunca bunların sayısı 30'u geçememiştir. On yıllık dönemde toplam 7.779 milyon TL tutarında sabit sermaye yatırımları gerçekleştirilmiş olup, bunun yüzde 63'ü inşaat sektöründe, geri kalanı da makine tesisat alanında yapılmıştır. Benimsenen liberal anlayışa ve söylemlere karşın toplam yatırımların yarısını kamu kuruluşları yapmak zorunda kalmışlardır. Bu arada dönemin önemli yatırımlarından karayolu ulaşımında gerçekleştirilen gelişme dikkat çekmektedir. ABD'nin teknik ve mali yardımlarıyla on yıl içerisinde 5.400 kilometrelik sert yüzeyli, çift geçişli karayolu inşa edilmiştir. Oysa 1950 yılına girildiğinde Türkiye'de bu nitelikte var olan karayolunun uzunluğu 1.600 kilometreydi.

Ayrıca karayolu ulaşımının geliştirilmesinde olduğu gibi baraj yapımı, sulama kanalları ve enerji sektöründe de önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. İrili ufaklı 14 baraj yapılmış ve bunlarda 18 milyar metreküp su toplanmıştır. Bunlar arasında en büyüğü sulama ve elektrik enerjisi üretimi yapacak olan 128 MW güç kapasiteli Hirfanlı Barajı ile Orta Anadolu'da 75 kilometre uzunluğunda yeni bir göl yaratılmıştır. Enerji sektöründe 15 yeni Termik ve Hidrolik Baraj devreye sokulmuş ve elektrik üretiminde 1950 yılına göre dört kata yakın bir artış sağlanmıştır.

Önemli gelişmelerden biri de tarım kesiminde gerçekleşmiş ve tarım kesiminin milli gelirdeki payında büyük artış görülmüştür. Bu gelişmede tarım tekniklerindeki olumlu değişikliklerin yanı sıra ilkel tarım araçları yerine mekanizasyona yönelmesi, yeni tarım alanlarının açılması, yapay gübre kullanımının belirli ölçülerde de olsa yaygınlaşması ve iyi tohum kullanımının büyük etkisi olmuştur. Ayrıca belirli boyutlarda da

olsa üretim alanları arasında karayolu ulaşımının sağlanması, tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesinde olumlu rol oynamıştır. Bu suretle dönem sonu olan 1960 yılında tarımın milli gelirdeki payı yüzde 37'e kadar yükselmiştir. Ancak, tarımda gerçekleştirilen hızlı ve programsız makineleşme beraberinde tarım kesiminde işsizliği getirmiş, bu durum da plansız ve ölçsüz kentleşme sürecinin yaşanmasında etkili olmuştur.

Sonuç olarak Demokrat Parti, ilk dört yılında yeni ekonomik politika arayışlarına yönelmiş, bazı alanlarda sağladığı başarılarla rağmen dönemlerinin son yıllarında yarattıkları istikrarsız ortamla Türkiye'yi büyük bir iktisadi ve mali bunalıma sürüklemiştir. Özellikle aceleci, programsız politikalar izleyerek dış borçlanmayı artırmış, yabancı kaynaklara dayalı büyüme stratejisiyle ithalatı genişletmiş, bunun sonucunda dış ticaret açıkları hızla büyümüş ve borçları ödeyemez duruma düşmüştür.

Yaşanan bu olumsuzluklar bir yandan işsizliği artırmış, çalışanların alım gücünü düşürmüş, bunların yanı sıra iktisadi mekanizmanın işleyişinde, yatırımların ihale şekillerinde usulsüzlüklerin ve kayırmaların yaygınlaşması da geniş halk kitlelerinde büyük hoşnutsuzluk yaratmıştır. Özellikle Devletten iş alanların iş bağlantısı yapmadan önce DP'ye bağlı taahhüdünde bulunmaları çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu durumdan yalnız muhalefetin değil aynı zamanda Başbakan Adnan Menderes'in de yakındığını Şevket Süreyya Aydemir'in kaleminden öğreniyoruz. İkinci Adam isimli kitabında Aydemir, son yıllarında Menderes ile olan bir anısını şöyle anlatıyor:

"Gene dar çerçeveli bir davetliler gurubu idik. Bunlardan bir kısmı bugün de hayattadırlar. Namık Gedik, Burhan Belge ve bu arada Menderes, fani hayattan çekilmişlerdir. Menderes'in konuşmaları yukarıdaki konulara (spekülatif işlemler) kayınca, birden sertleşti ve yumruğunu masaya vurur gibi dikleşerek haykırdı. Aynen şunları söyledi.

*-Çalıyorlar birader çalıyorlar. Ne diyeyim, Allah belalarını versin!
Ama ben ne yapayım? Ben Başvekilim, müfettiş değilim ki..."*

Ne var ki, Menderes'in bu sert tepkisi, samimi isyanı taşıdığı büyük sorumluluğu ve yetki gücünü ortadan kaldırmıyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PLANLI KARMA EKONOMİ DÖNEMİ

1. 27 MAYIS HAREKETİ VE PLANLI EKONOMİYE GEÇİŞ

Demokrat Parti yönetimine karşı dönemin son yıllarında, iktisadi ve mali bunalım nedeniyle yöneltilen eleştirilerin yanı sıra siyasal alanda da sert tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Önceleri ekonomide olduğu gibi siyasal sistemde de liberalleşmenin savunulmasına, yasalarda mevcut antidemokratik hükümlerin kaldırılmasına çalışılmasına rağmen zamanla bunlardan bütünüyle vazgeçilerek tam aksi bir baskı rejimi uygulanmıştır. Başta basın ve muhalefet olmak üzere aydınlarla, sivil ve asker bürokrasiye karşı olumsuz tavır sergilenmiş, değişik biçimlerde baskı yapılmış ve muhalefet susturulmaya çalışılmıştır.

Öyle ki, 1960 yılına gelindiğinde Hükümetin, ana muhalefet partisi olan CHP, basın, aydınlar ve üniversite ile olan ilişkileri iyice gerginleşmiş, özellikle yurtiçi gezilerinde İnönü'ye yönelik saldırı ipleri kopma noktasına getirmişti. Bu arada Mecliste 18 Nisan 1960 tarihinde DP oylarıyla 5 kişilik Tahkikat Komisyonu kurulmuş ve bu Komisyona partilerin tüm etkinliklerini soruşturma yetkisi tanınmış ve bunlarla ilgili yayınlar yasaklanmıştı. Daha sonra 27 Nisanda da Komisyona basını denetleme, celpname (çağrı kağıdı) çıkartma, hatta soruşturmayı engelleyenleri tutuklama yetkisi verilmişti.

Bu özgürlükleri kısıtlayıcı, muhalefeti susturucu baskı uygulamaları toplumda sert tepkilere yol açmış, özellikle üniversite gençliğinde eylemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim 28 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi öğrencileri büyük bir gösteri yapmış ve güvenlik güçlerinin müdahalesi üzerine çıkan çatışmada bir öğrenci ölmüş ve onlarcası da yaralanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Hükümet sıkıyönetim ilan etmiş ve üniversite tatil edilmiştir. Ardından Ankara Üniversitesi öğ-

rencileri eylemlere başlamış ve yine güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle karşılaşmışlardır. Menderes ise öğrenci eylemlerinden üniversite hocalarını sorumlu tutarak, onları öğrencileri kışkırtmakla suçluyor ve kendilerinden “Kara Cübbeliler” olarak söz ediyordu. Gençlik eylemlerine Kara Harp Okulu öğrencileri de Ankara’da yaptıkları sesiz yürüyüş gösterisiyle katılmış ve yönetime karşı tepki göstermişlerdir.

Her ne kadar Mayıs ayında kısmi bir sükunet ortamı yaşansa da olaylar durulacak gibi gözüküyordu, askeri kesimde hazırlıkları sürdürülen darbe planının artık sonlarına gelmek üzereydi. Ankara ve İstanbul’da örgütlenen İhtilal Komitesi, 27 Mayıs 1960 sabahı Radyodan okunan bildiri ile yönetime el koydu. Artık Menderes Hükümeti yıkılmış ve 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK), millet vekili seçimlerinin yapılarak olağan siyasal yaşama geçilen 15 Ekim 1961 tarihine kadar ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur.

Milli Birlik Komitesi önce 12 Haziran 1960 tarihinde çıkardığı 27 maddelik bir yasa ile eski Anayasayı yürürlükten kaldırılmış, Meclisi kapatmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin tüm hak ve yetkilerini üzerine almıştır. Geçici Anayasa olarak tanımlanan bu düzenlemeyle Devlet yönetimi, tamamen MBK’ne intikal etmiş oluyordu. Yaşadığı iç sorunlar neticesinde Milli Birlik Komitesi, 1960’da bazı üyelerini dışarıda bırakarak yeniden şekillenmiş, 13 Aralık 1961 tarihinde aldığı bir kararla Kurucu Meclis teşkil edilmiştir. Ardından alınan bir kararla da Temsilciler Meclisi oluşturulmuştur. Yeni bir anayasa yapmakla görevli kılınan Kurucu Meclis; MBK üyeleri ile Temsilciler Meclisi Kanuna göre seçilecek üyelerden teşekkül edecekti. Yeni seçim kanunu da hazırlayacak olan Kurucu Meclisi, 6 Ocak 1961’de yeni meclis binasında çalışmalarına başlamış ve genel seçimlere kadar olan süreçte görev yapacak bir Yasama Organı konumuna sahip olmuştur.

Kurucu Meclis, ana görevlerinden olan Seçim Kanunu ile Anayasa taslağını hazırlayarak ilkinin 25 Mayıs 1961’de yürür-

lûge koymuş, ardından da 9 Temmuz 1961 tarihinde Anayasa taslağını halk oylamasına sunmuştur. Yapılan referandumda yeni Anayasa halkın yüzde 62 evet oyuyla kabul edilmiş, bu durum üzerine görevini tamamlayan Kurucu Meclis, 4 Eylül 1961 tarihinde kendini fesih etmiştir. Daha sonra 15 Ekim 1961 tarihinde 4 siyasi partinin katıldığı genel seçimler yapılarak demokratik parlamenter sisteme dönüş sağlanmıştır.

Bu askeri müdahale kuşkusuz ki bir darbe niteliğindedir, ancak gerçekleştirilen radikal reformlar bu harekete bir devrim karakteri de kazandırmıştır. Yapılan çok yönlü yapısal değişikliklerle; Ülkenin çağdaş değerlere kavuşturulması, daha demokrat, çoğulcu siyasal sistemin kurulması ve çalışanlara sosyal hakların sağlanması amaçlanmıştır. Bu düzenlemelerle yeni kurumların oluşturulması, sosyal devlet anlayışının benimsenmesi, çalışanlara toplu sözleşme ve grev hakkının tanınması, mevcut çoğunluk sistemi yerine büyük partilerin dışındaki partilerin de güçleri oranında mecliste temsil edilmesine olanak sağlayan Nisbi (oransal) Temsil Sisteminin getirilmesi, bu dönemin önemli yenilikleri arasında yer almıştır. Bunlardan Yüksek Hakimler Kurulunun oluşturulması ile yargı bağımsızlığının güvence altına alınması öngörülmüş, Anayasa Mahkemesinin kurulması ile de çoğunluğun isteğine göre yapılmış temelsiz yasaların yürürlüğe girse bile uygulanmasına engel olunması imkanı yaratılmıştır.

Bilim alanında da ulusal bilim politikasının belirlenmesi, özellikle doğa bilimlerinde temel ve uygulamalı akademik çalışmaların desteklenmesi, bu alandaki araştırmaların teşvik ve özendirilmesi amacıyla, sonradan adı "Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu" (TÜBİTAK) olarak değiştirilen "Türkiye Bilim Teknik ve Araştırma Kurumu" tesis edilmiştir. Bu amaçla bünyesinde temel bilimler, mühendislik, tıp, tarım ve hayvancılık alanlarında dört araştırma grubu oluşturulmuştur. Ekonomik alanda ise yapılan düzenlemelere örnek olarak "Milli Prodüktivite Merkezi" (MPM) ile "İhracatı

Geliştirme Etüt Merkezi" (İGEME) gösterilebilir. Bunlardan MPM, Ülke ekonomisinin verimlilik esaslarına uygun olarak gelişmesine katkı sağlayacak önlemleri araştırmak ve bunların uygulamaya konulmasını sağlayacak çalışmalar yapmakla görevli kılınmıştır. İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, yeni dış pazarlar ve iş olanakları yaratmaya dönük araştırmalar yaparak, ihracatçıların dış pazarlardaki payını artırmalarına yardımcı olacak çok yönlü çalışmaların gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuştur.

1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Dönemin iktisadi politika alanında yaşama geçirdiği en önemli yenilik, Ülke kalkınmasında planlı bir döneme geçişin öngörülmesidir. Demokrat Parti hükümetlerine bu alanda yöneltilen eleştirilerin başında ekonomi yönetiminde koordinasyonun yokluğu, kalkınma çabalarında uzun vadeli hedef ve stratejilerin bulunmaması yer almaktaydı. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerde günü kurtarma çabaları ön plana çıkıyor, kararlarda siyasi çıkar hesapları öncelik taşıyordu. Oysa iktisadi politikaların bir sistem içerisinde bilimsel yaklaşımlarla hazırlanması ve uygulanması ile karar birimleri arasında eşgüdümün sağlanması ve ekonomiye istikrar kazandırılması fevkalade önem arz etmekteydi. Ülke yüksek bir enflasyonun yaşandığı, döviz sıkıntısının had safhada olduğu, bazı malların kıtlığının çekildiği bir dönem içerisindeydi.

Artık iktisat politikalarında bilimselliği, kararlılığı, tutarlılığı ve koordinasyonu egemen kılacak yeni bir ekonomik sisteme gerek görülüyordu. Bunu sağlamanın yolu da planlı bir kalkınma modelinin benimsenmesi ve uygulamaya konulması ile mümkün olacaktı. Sanayileşmenin, kalkınmanın ancak devletin ekonomiye rasyonel biçimde müdahalesiyle mümkün olabileceği düşünülüyordu.

Bu temel felsefe ve yaklaşım sonunda ülkenin tüm varlık ve kaynaklarını kapsayacak biçimde planlı ekonomik modele ge-

çiş benimsenmiş ve bunu teminen de MBK'nin 30 Eylül 1960 tarihinde çıkardığı 91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Aslında daha önce de belirtildiği gibi ekonomide planlama düşüncesi geçmiş dönemlerde de uygulanmaya çalışılmış ve özellikle 1930 yıllarda uygulanan ilk planlamadan büyük başarılar elde edilmişti. Ne var ki, o dönemlerin planlama anlayışı geniş kapsamlı bir kalkınma planı niteliğinde değil de sanayi yatırımlarının listelendiği ve bunların harcamalarının belirlendiği bir yatırım programı biçimindeydi. Oysa bu defa öngörülen planlama anlayışı tüm ekonomiyi ve toplumsal yapıyı bütün unsurlarıyla ele alacak ve belirli dönemler itibarıyla hedefler ortaya koyacak, her yılın programlarıyla uygulama sonuçlarını takip edecek nitelikte olacaktı.

Daha sonra 20 Temmuz 1961'de yürürlüğe giren yeni Anayasa ile Devlet Planlama Teşkilatı anayasal bir kurum niteliğine kavuşturulmuştur. Anayasa'nın 129. Maddesinde yer alan "Kalkınma Planı ve Devlet Planlama Teşkilatı" başlıklı bölümü DPT'yi ve kalkınma planını düzenler. Buna göre; "İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma, bu plana göre gerçekleştirilir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluş ve görevleri, planın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir."

Kuruluşuna esas olan 91 sayılı Yasada da DPT'nin görevleri şu şekilde belirlenmiştir:

- Ülkenin doğal, sosyal ve ekonomik her türlü kaynak ve olanaklarını tam bir şekilde saptayarak, izlenecek ekonomik ve toplumsal siyasayı ve hedefleri belirlemede hükümete yardımcı olmak,
- Değişik bakanlıkların ekonomik siyasayı ilgilendiren etkin-

liklerinde eşgüdümü sağlamak için tavsiyelerde bulunmak ve bu konularda danışmanlık yapmak,

- Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa soluklu planları hazırlamak,
- Planların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili daire ve kurumlarla yerel yönetimlerin kuruluş ve işleyişlerinin düzenlenmesi konusunda tavsiyelerde bulunmak,
- Planın uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklik yapmak.”

Bu suretle Devlet Planlama Teşkilatı, ülke kaynaklarının en verimli şekilde kullanılarak; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı planlı bir şekilde yürütmek, uzun vadeli kalkınma planları ile yıllık programlar hazırlamak, bunların uygulamalarını izlemek amacıyla kurulmuş oluyordu. Artık kalkınma ekonomisi alanında iktisat biliminin teknik ve yöntemlerinden yararlanılacak, plansızlığın getirdiği risk ve sorunlardan uzak kalınacak yeni bir döneme geçilmişti. Kuruluş evresinde Devlet Planlama Teşkilatına bakanlıklar üstü bir Müsteşarlık statüsü verilmiş, bu suretle siyasi etkilerden uzak ve kamu bürokrasisi üzerinde ağırlığı olan bir konuma kavuşturulmuştu.

Yeni yasaya göre yapılan genel seçimle milletvekili ve senatörlerden oluşan yeni Parlamento oluşturulmuş, artık sıra hükümetin şekillenmesine gelmişti. Ancak, TBMM’inde temsil edilen 4 siyasi partiden hiç biri tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamamıştı. Bu durum, ülke siyasi tarihinde ilk kez koalisyon hükümeti kavramını gündeme getirdi. Mecliste yer alan siyasi partiler içerisinde CHP en fazla milletvekili sandalyesine sahip olduğundan, hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı tarafından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’ye verildi. Bu suretle İnönü, kapatılan DP’nin devamı olarak bilinen ve Meclisin ikinci büyük partisi olan Adalet Partisi (AP) ile 20 Kasım 1961 tarihinde ilk Koalisyon Hükümetini kurar.

Ne var ki, bu Hükümet uzun ömürlü olamaz ve yaklaşık altı ay sonra iktidar ortakları arasında çıkan görüş ayrılığının giderilememesi üzerine Cumhuriyetin ilk Koalisyon Hükümeti, Başbakan İnönü'nün istifasıyla düşer. Ardından tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilen İnönü, meclisin diğer partileri olan Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKPM) ile ikinci Koalisyon Hükümetini oluşturur ve yeni hükümet 26 Haziran 1961 tarihinde göreve başlar. Ancak bu ortak hükümet de uzun ömürlü olma imkanı bulamaz. Dönem içerisinde yaşanan darbe girişimleri ve gündemde olan af konusunda koalisyon partileri arasında görüş ayrılığının yaşanması sonucu ikinci İnönü Koalisyon Hükümeti de 25 Aralık 1963'de görevi bırakmak zorunda kalır. Sonrasında yine hükümet kurmakla görevlendirilen İnönü bu defa Meclisteki bağımsız milletvekilleriyle azınlık hükümeti modeli üzerinde çalışma başlatır. Bu şekilde oluşturulan Bakanlar Kurulu listesi Meclisten onay alır ve üçüncü Koalisyon Hükümeti kurulmuş olur. Bu hükümet de 1965 yılı şubatında hükümetin hazırladığı bütçenin TBMM'nde yapılan oylamasında reddilmesi üzerine dağılır.

Bu durum üzerine Meclisin en büyük partisi olan CHP dışında bir hükümet arayışları başlar, bu amaçla Adalet Partisi listesinden bağımsız olarak seçilen senatör Suat Hayri Ürgüplü, hükümet kurmakla görevlendirilir. Mecliste temsil edilen diğer partilerin katılımıyla oluşturulan dördüncü Koalisyon Hükümeti, 4 Mart 1965 günü meclisten güvenoyu alarak göreve başlar. Ürgüplü kabinesi genel seçimlerin yapıldığı 10 Ekim 1965 tarihine kadar görev de kalır. Genel seçimlerde Adalet Partisinin mecliste büyük çoğunluk kazanması üzerine artık koalisyon dönemi geride kalmış ve tek parti iktidarına dayalı yeni bir siyasi yaşam başlamıştır.

Bazı askeri müdahalelerin de etkisiyle istikrarsız ve gergin ortamların yaşandığı 1960'lı yılların ilk yarısında görev yapan İsmet İnönü hükümetleri, ülke kalkınmasının plan ve prog-

ram çerçevesinde gerçekleştirileceğine inanmış ve Devlet Planlama Teşkilatının çalışmalarına büyük destek vermişlerdir. Esasen planlama yönteminin, iktisadi bir bilim dalı olarak uyguladığı teknik ve araçlarla her ekonomik modele ve siyasi sisteme yarar sağlayacağı ünlü ekonomi otoritelerince savunulmaktaydı. Bunlardan tanınmış İngiliz ekonomist Harry G. Johnson'un bir dergide yayımlanan görüşleri, bu tezin anlaşılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Bu konuda görüş ve değerlendirmelerini Johnson şu şekilde belirtiyor;

“Tam serbest piyasa modeline sahip ülkede bile bir devlet, devletin bütçesi, finansman ve harcama politikaları, iktisadi hedefleri, iktisat politikaları vardır. Bütün bunların parçalı, dağınık olması yerine sistemli, tutarlı, başı sonu, süresi belli bir plan haline getirilmesinde ne zarar vardır? Kamu kesiminin böylece tanımlanan ekonomik faaliyetlerinin bir plana bağlanması hem kamu kesimine hem özel kesime yarar sağlar. Plan yardımı ile kamu kesiminin, bütün ekonomik faaliyetleri, bütçe dahil tutarlılık ve bütün kazanır, karar ve uygulamada koordinasyon güçlenir ve bilimsellik oranı artar.

Yine plan yardımı ile hükümetin iktisat politikaları halk ve özel sektör gözünde güvenilirlik kazanır. Böylece bu amaçla hazırlanan ve uygulanan plan serbest piyasanın işleyişi ile hiç bir zaman çatışmaz, serbest piyasanın sağlıklı işlemesine yardım bile eder. Böyle bir planın ayrıntıları ile açıklanıp plana ve zamanlamalara sadık kalınacağı belirtildiği takdirde özel kesim, kamu kesiminin iktisadi hedeflerini, niyetini ve politikalarını öğrenir. Bu, özel sektör için bir bilgi zenginleşmesi, enformasyon akımı ve bilinmeyenlerin sayısının, özellikle riskin azalması demektir. Böylece özel sektör kararlarında isabet derecesi ve en iyiye varma olanakları artar”

Devlet Planlama Teşkilatının kuruluş evresinde dünyada uygulanan planlamaların nitelikleri ve kalkınma sürecindeki rolü konusunda değişik yaklaşımlar bulunmaktaydı. Ülkenin çok yönlü kalkınmasında nasıl bir planlamaya ihtiyaç duyulduğu araştırılarak bir model belirlendi ve planlama uzmanı

Hollandalı iktisatçı Prof. Dr. Jan Tinbergen'in baş danışmanlığında çalışmalara başlandı. Buna göre hazırlanacak kalkınma planı, o dönem doğu blokunda uygulanan sosyalist ekonomilerin merkezi emredici planlama şeklinde değil, Batılı örneklerinde olduğu gibi 'Karma Ekonomik Düzen'i benimseyen, kamu için emredici, özel sektör için yol gösterici, özendirici nitelikte olacak ve planlamanın gelişmiş tekniklerinden yararlanacaktı. Uygulanan modelde; büyüme hızı, yatırım, tasarruf hacmi gibi büyüklükler tespit edilmiş, daha sonra girdi çıktı aracılığıyla sektörel bazda, üretim düzeylerine uygun yatırım projeleri belirlenmiştir.

Bu stratejiyle DPT, Kalkınma Planını 15 yıllık bir perspektif içerisinde hazırlamış ve bu süreçte belirlediği hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için hangi kaynak ve araçların kullanılacağını ve bunlar arasında dengenin nasıl kurulacağını açıklayan dönem planları yapmıştır. Perspektif plan ile dönem planları arasında bütünselliğin ve devamlılığın sağlanması için uygulamada gerekli çabaların gösterilmesine önem verilmiştir.

Önceki dönemlerde de olduğu gibi yine ithal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisi benimsenmiş ve buna göre hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) birinci İsmet İnönü koalisyon hükümeti tarafından Şubat 1963'de yürürlüğe konmuştur. Planın giriş bölümünde yer alan genel ifadeler o günler Türkiye'sinin yakından bilinmesi açısından önem arz ettiğinden bu kısım aşağıda aynen verilmiştir:

"Nüfuz yılda %3 gibi çok yüksek bir hızla artmaktadır. Büyük kitleler çok kötü şartlar içerisinde ve uygarlık araçlarından yoksun olarak yaşamaktadır. Okuma yaşında bulunan ve bu yaşı aşmış bulunanların %60'ı okuma yazma bilmemektedir. Köylerin %53'ü, kasabaların %55'i içme suyundan yoksun, veya yeteri kadar içme suyu bulamayacak durumdadır. Nüfuzun %69'u elektrikten faydalanamamaktadır. Doğan her bin çocuktan 165'i yıl içinde ölmektedir. Nüfuzun %2,5'u veremlidir. Buna karşılık dört bin kişiye bir doktor düşmek-

tedir. Şehir konutlarının %30'u oturulamayacak durumdadır. En büyük üç şehirdeki nüfuzun %30'u tek gözlü evlerde yaşamaktadır. Gecekondularda yaşayan insan sayısı 1,2 milyondur."

Ülkenin genel durumunu kısaca özetleyen bu olumsuz tablonun düzeltilmesi Hükümetlerin temel kalkınma stratejisinin özünü teşkil ediyordu. Kalkınma planları ve yıllık programlar bu amaçla hazırlanmış, iktisadi büyümenin yanı sıra toplumsal yaşamın bütünüyle iyileştirilmesiyle topyekün bir kalkınma hedeflenmişti. İlk beş yıllık dönem için Gayri Safi Milli Hasılda (GSMH) ortalama yüzde 7 büyüme öngörülmüştü. Ne var ki, Ülke nüfuzu o yıllar sürekli olarak yüzde 3 gibi yüksek oranlı artış göstermekteydi. Bu artış hızının devam etmesi halinde milli gelirin fert başına düşen miktarı ancak yüzde 4 oranında kalacaktı. Dolayısıyla halkın refah seviyesinin yükseltilmesinde yüzde 4'lük artışın yeterli olamayacağı açıktı. O nedenle, nüfus artışı fevkalade önemli bir sorun olarak görülmüş ve kaynakların gözden geçirilerek daha hızlı gelişme olanaklarının yaratılması amaçlanmıştır.

Kalkınma Planlarında üç ana sektör yer almıştır. Bunlar Tarım, Hizmetler ve Sanayi Sektörüydü. Hizmetler Sektörü; Ulaştırma, Turizm, Konut, Eğitim, Sağlık ile önceki dönemlerde sanayi sektöründe değerlendirilen ancak yeni planda bu sektöre dahil edilen İnşaat alt sektörlerinden oluşuyordu. Sanayi Sektörü ise; başta İmalat (Tüketim Malları, Ara Mallar, Yatırım Malları), Maden ve Enerji alt sektörlerini içeriyordu.

Kalkınmanın lokomotifi olarak belirlenen sanayi sektörü ayrıntılı biçimde inceleniyor, gelişme olanakları ve yönleri araştırılıyor, faaliyet gösteren mevcut işletmelerin küçük kapasiteli olması nedeniyle ithalata yönelindiği belirtilerek, ekonomik büyüklükte tesislerin kurulması öngörülmüyordu. Bu amaçla tüm sanayi dalları tek tek değerlendirilmeye alınmış, bunların üretim güçleri, ürünlerinin talep projeksiyonları, dönem içerisindeki üretim hedefleri tespit edilmiş ve buna göre beş yıllık süreçte gerçekleştirilmesi öngörülen sabit yatırımlar harcama

tutarlarıyla birlikte planda gösterilmiştir. Bunlardan yüksek harcama gerektiren ara mallar ve yatırım malları üretecek projelerin Kamu kesimce, tüketim malları yatırımlarının da özel sektör tarafından yapılması öngörülmüştür. Önce de belirtildiği gibi programlarda yer alan Kamu kesimi yatırımları bağlayıcı özellik taşıırken, özel sektör için tavsiye niteliğinde bulunmaktaydı. Bu suretle karma ekonomik modelin karakterine uygun olarak kamu kesimiyle özel kesim arasında bir işbölümü kurulmasına çalışılmıştır.

Nitekim büyük ölçekli yüksek harcamalar gerektiren demir-çelik, petro-kimya, alüminyum gibi ara mallar sanayinde devlet KİT'ler eliyle yatırım yaparken, tekstil ve gıda sanayi ile buzdolabı, çamaşır makinası, radyo ve otomotiv gibi dayanıklı tüketim mallarında özel sektör yatırımları öne çıkmıştır. Özel kuruluşlar, başlangıçta tesislerinde bu malların parçalarını büyük ölçüde ithal etmiş, bu girdilerle makinaların montajını yaparak faaliyet göstermişlerdir. Daha sonra gerçekleştirdikleri yatırımlarla, gerekli makine elemanlarının büyük bölümünü yurt içinden temin edecek şekilde üretim tesislerini geliştirmişlerdir.

Bu alanda iç pazara dönük en önemli gelişmeyi halen Türkiye'nin önde gelen büyük holdingleri konumundaki Koç ve Sabancı Topluluğu göstermiştir. Bunlar ve benzeri kuruluşlar 1960'lı yıllarda büyük atılım yapmış ve ekonomideki ağırlıkları sürekli artış göstermiştir. Bunlardan Koç Topluluğu, Kasım 1963 Holding şeklinde yeniden yapılanarak Türkiye'nin ilk sanayi Holdingi olma özelliğine sahip olmuştur. Planın uygulamada en ilginç yanlarından biri de özel sektör yatırımlarının, yıllık bazda ve toplamda plan hedeflerinin üzerinde gerçekleşmiş olmasıdır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının önünde duran en önemli sorun kuşkusuz ki kaynak yetersizliğiydi. Batı sermaye çevreleri ve yabancı yatırımcılar plana sıcak bakmıyorlar ve %7'lik büyüme hızını yüksek buluyorlardı. Bu arada büyük savaş

sonrası hızlı kalkınma sürecine giren Batı Avrupa Ülkeleri, işgücü açıklarını az gelişmiş ülkelerden karşılamaya çalışıyorlardı. Bu bağlamda Türkiye’den de talepte bulunmaları üzerine Avrupa’ya 1960’lı yılların başında işçi göçleri başlamıştır. Bunun ilki Almanya ile 1961 yılında yapılan anlaşmayla gerçekleşmiş, daha sonra bu göçü diğer Batı Avrupa ülkeleri izlemiştir. Bu gelişme Planda nüfuz artışını frenleyecek önlemler kapsamında değerlendirilerek “işgücü ihracatı” bir plan hedefi olarak benimsenmiştir. Kaynak sorunun aşılmasında yurt dışına giden işçilerin Planın ikinci yılında döviz göndermeye başlaması sınırlı da olsa bir olanak sağlamıştır.

Bu arada Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na ortaklık başvurusunun AET Bakanlar Konseyince kabul edilmesi üzerine üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olmak üzere 12 Eylül 1963 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştır. Ankara Anlaşması olarak bilinen bu Anlaşmanın 1 Aralık 1964’te yürürlüğe girmesi, Türkiye’ye içte ve dışta itibar kazandırmış ve batı sermaye çevrelerinin plana bakış açılarını olumlu şekilde değiştirmiştir. Ayrıca planda öngörülen yıllık yüzde 7 oranında büyüme hedefinin, ilk uygulama yılında bunun üzerinde gerçekleşmesi de yabancıların Türkiye’ye yaklaşımlarını olumlu biçimde etkilemiştir. Plan döneminde ortalama yüzde 6,6 oranında tahakkuk eden büyüme hızının, ortalama yüzde 5,2 oranlı bir enflasyon ortamında sağlanması Plana olan güveni artırmıştır.

Siyasi istikrarsızlığın yoğun yaşandığı birinci plan döneminde yatırımları ve ihracatı teşvik etmek, çalışma hayatına yeni bir şekil vermek amacıyla bir dizi yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bunların en önemlileri arasında yatırımların teşviki yer alır. Gelir Vergisi Kanunu’na eklenen maddelerle kalkınmada öncelikli yörelere daha yüksek oranlarda yatırım indirimi uygulamasına başlanmış, yanı sıra yatırımlarda kullanılacak hammaddelerin ithalatını kolaylaştırıcı gümrük indirimleri gibi kolaylıklar sağlanmıştır. İhracatı teşvik etmek amacıyla

da ihracatta vergi iadesi uygulamasına geçilmiştir. Çalışma hayatıyla ilgili olarak işçi ve işverenlerin, ekonomik ve sosyal durumlarını, çalışma koşullarını karşılıklı düzenlemeleri amacıyla 24 Temmuz 1963 tarihinde “Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Kanunu” yürürlüğe konulmuş ve 24 Temmuz günü İşçi Bayramı olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'nin 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemindeki temel ekonomik göstergelere bakıldığında; kaynak yetersizliği, siyasi istikrarsızlık gibi önemli sorunlara karşın uygulamada başarılı sonuçlar alındığı görülmektedir. Ekonomideki büyüme hızı 1963 yılında yüzde 9,7 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiş, izleyen iki yılda gerileme yaşanmış, 1966 yılında ise büyük artış göstererek yüzde 12,0 oranına yükselmiştir. Dönem sonu olan 1967'de ise yüzde 4,2'ye düşmüştür. Planda yüzde 7 olarak belirlenen hedefe karşılık dönem ortalamasının yüzde 6,6 oranında sonuçlanması, başarı olarak değerlendirilmektedir. Ekonominin önemli göstergelerinden enflasyon oranlarında da olumlu sonuçlar alınmış, dönem ortalaması yüzde 4,3 düzeyinde kalmıştır.

Planın ana stratejisi olan ithal ikamesi yoluyla sanayileşme modelinde amaç, yurt dışından temin edilen tüketim ve ara malların yurt içinde üretilerek, ithalatın olabildiğince azaltılması, bu suretle sürekli açık veren dış ödemeler dengesinin iyileştirilmesi ve döviz darboğazının yarattığı sıkıntıların aşılmasıydı. Bu itibarla ihracatın ithalatı karşılama oranı tüm dönemlerin ekonomi politikalarında fevkalade stratejik önem arz etmiştir. Dış ticaret göstergelerinde de plan döneminde olumlu sonuçlar alınmış, ilk uygulama yılı olan 1963'te 687.616 bin dolar olan ithalata karşın, 368.087 bin dolar ihracat yapılırken, dönem sonu olan 1967 yılında 684.669 bin dolarlık ithalat, 522.334 bin dolar ihracat gerçekleştirilmiştir. Bu suretle, ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 54'den yüzde 76 oranına yükselmiştir.

Ayrıca GSMH içinde dönem başında sanayi kesiminin yüzde 16,7 payına karşı yüzde 34,4, dönem sonunda yine sanayinin yüzde 20,7 oranlı dilimine karşılık yüzde 29,3 ile en büyük paya sahip olan Tarım Kesiminin geliştirilmesi de plan hedefleri arasında yer alıyordu. Planda toplam yatırımların yüzde 17.7'si tarıma ayrılmış ve dönemin ilk iki yılında bu ortalamanın altında kalınırken son üç yılında öngörülen hedeflerin üzerinde bir gerçekleştirme sağlanmıştır.

Önce de vurgulandığı gibi iktisadi gelişmenin temel unsuru olarak kabul edilen Kamu İktisadi Teşebbüslerine (KİT), Beş Yıllık Kalkınma Planında ağırlıklı yer verilmiş, ülkenin sanayileşme stratejisinde ara ve yatırım mallarının yurt içi üretiminde etkin bir rol oynaması öngörülmüştür. Bu alanda karma ekonomik modelin bir gereği olarak da özel sektöre işbirliği yapılması benimsemiştir. Ekonomik kalkınmada öncü görevi verilen İktisadi Kamu Kuruluşlarıyla ilgili Planda şu görüşlere yer verilmiştir:

“İktisadi devlet teşebbüsleri, iyi bir müteşebbis gibi hareket ederek karlarını azamileştirmelerini mümkün kılacak bir fiyat politikası yürüteceklerdir. İktisadi devlet teşebbüsleri, ancak, yeni kurulan bir sanayinin iç piyasada bir süre korunması gerekiyorsa, örneğin işletmenin tam kapasite ile çalışmasını mümkün kılacak politik tercihlerin sonucu olarak bazı tüketici grupların korunması gerekiyorsa, fiyatlarını maliyetlerinin altında tespit edebileceklerdir. Bu hallerde, meydana gelecek işletme açığı bütçeden ayrılacak ödeneklerle kapatılacaktır. Ancak, bunun özel teşebbüsle haksız rekabet sonucu vermemesi ilkesi daima göz önünde tutulacaktır.”

Türkiye'nin sanayileşmesinde etkin bir araç olarak değerlendirilen KİT'ler 1964 yılında çıkartılan 440 sayılı “İktisadi Devlet Teşekkülleriyle, Müesseseleri ve İştirakleri Hakkında” yasayla yeniden yapılandırılmıştır. Bu yasayla, planlı dönemin

temel KİT anlayışı “Özerk bir tarzda ve karma ekonominin kurallarına ve ekonominin gereklerine uygun olarak yönetilmeleri, karlılık ve verimlilik anlayışı içerisinde çalışmaları” şeklinde ifade edilmiştir.

KİT’ler planlı dönemde sürekli gelişme göstermiş, mevcutlara yenileri eklenerek faaliyet alanları genişletilmiştir. Örneğin Süt Endüstrisi Kurumu 1963 yılında, Petro Kimya Endüstrisi 1965’te ve 1962 yılında da Turizm Bankası faaliyete geçmiştir. Bu arada KİT’lere finansal ve teknik yardımda bulunmak üzere 1964 yılında Devlet Yatırım Bankası kurulmuştur. Üç planı kapsayan 15 yıllık dönemde; sermayelerinin tamamı devlete ait olanların sayısı 40’a yükselmiş, kamu payı yüzde 50’den fazla olanların sayısı 65, kamu payı yüzde 50’nin altında olanlarını sayısı da 111 düzeyine çıkmıştır. KİT’ler ekonomik büyümede planda öngörülen görevleri yerine getirirken bir yandan da deneysel okul işlevi yaparak özel kesimin yetişmiş insan gücü ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlamıştır.

Birinci Planın temel hedeflerinden olan tarım sektörünün geliştirilmesi bağlamında ülkenin diğer bölgelerine göre az yağışların alındığı, buna karşılık çok zengin su kaynaklarının bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sulama ve enerji potansiyelinin belirlenmesi amacıyla 1964 yılında “Fırat Havzası İstikşaf (araştırma) Raporu” hazırlanmıştır. Daha sonra bu çalışma, 1966’da “Aşağı Fırat İstikşaf Raporu” adıyla geliştirilip sürekli gündemde tutulmuştur. İzleyen süreçte Dicle Havzası için de aynı nitelikte çalışmalar yapılmış ve her iki havzadan nasıl yararlanılacağını açıklayan “Güneydoğu Anadolu Projesi” (GAP) meydana getirilmiştir. Amacı kapsamına giren yörelerde yatırımların yapılması ile hızlı kalkınmanın sağlanması, tarımsal verimliliğin artırılması ile yöre halkının refah düzeyinin yükseltilmesi olan ülkenin en büyük projesi GAP’ın temeli de 15 yıllık perspektif plan döneminde atılmış oluyordu.

1.1.1 Birinci Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar

Birinci Beş Yıllık Plan döneminde gerçekleştirilen yatırımlar içerisinde en önemlileri kuşkusuz ki, Kamu Sektörünün üstlendiği; “Aliğa Rafinerisi ve Petrokimya Kompleksi”, “İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.” ile “Seydişehir Alüminyum Tesisleri” gelmektedir. Bunlardan İzmir’in Aliğa İlçesinde tesis edilen Rafineri ve Petrokimya Kompleksinin kurulmasına 1965 yılında karar verilmiş ve 1969’da Sovyetler Birliğinin mali ve teknik yardımlarıyla montajına başlanmıştır. Türkiye’nin en büyük ham petrol arıtma tesislerine ve ikinci büyüklükte petrokimya kompleksine sahip olan Kuruluşun yakıt bölümü 1972 yılında, makine yağı bölümü ise 1974’de işletmeye açılmıştır. Başlangıçta 3,5 milyon ton olan ham petrol işleme kapasitesi daha sonraki dönemlerde yapılan genişletme yatırımlarıyla 6 milyon tona çıkartılmıştır.

Yine Sovyetler Birliği’nin finansal ve teknik yardımlarıyla gerçekleştirilen İskenderun Demir ve Çelik Fabrikasının kuruluş çalışmalarına 1966 yılında başlanmış, biraz gecikmeyle 1970 yılında tesisin temeli atılmıştır. Uzun çelik üretimi yapacak Fabrika, 1,1 milyon Ton/yıl kapasiteye sahip olup, kuruluş tarihi itibarıyla Türkiye’nin üçüncü, uzun mamul üretimi açısından da en büyük entegre tesisi konumunda olmuştur.

Ülke boksit yataklarının değerlendirilmesi amacıyla 1960’lı yıllarda başlatılan çalışmalar sonunda Konya Seydişehir bölgesinde bulunan boraks rezervinin alüminyum üretimine uygun bulunması üzerine bunların değerlendirilmesi için Seydişehir’de bir alüminyum fabrikası kurulması kararlaştırılıyor. Sovyetler Birliği ile 1967 yılında yapılan mali ve teknik yardım anlaşması kapsamında kuruluş ön çalışmalarına başlanan tesislerin 1969 yılında temeli atılıyor. Yılda 460 bin ton boksit, 200 bin ton alümina ve 60 bin ton da sıvı alüminyum üretim kapasitesine sahip olan Tesisler, 1972 yılından itibaren bölüm bölüm işletmeye alınmıştır.

Kalkınma planında öngörülen ve ara mallar üretecek petrokimya, demir-çelik ve alüminyum fabrikaları gibi büyük yatırım harcaması gerektiren projelerin finansman ihtiyacının karşılanması için Batı ülkelerinde yapılan temas ve görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bu arada İkinci Dünya Savaşından sonra gerilen Sovyetler Birliği ile ilişkilerin düzeltilmesi, yakınlaşmanın sağlanması amacıyla 1964 yılından itibaren üst düzeyde görüşmeler yapılmaya başlandı. Bu bağlamda 1965 yılında Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretin ardında Ankara'ya gelen Sovyet Birliği Heyeti ile bu konuda bir protokol imzalandı. Yakınlaşma ve işbirliği süreci bir yıl sonra Sovyet Başbakanı Aleksey Kosigin'in Türkiye ziyaretiyle geliştirilerek sürdürüldü. Ardından yapılan anlaşmayla iki ülke arasında siyasi ve ekonomik işbirliği yapılması kararlaştırıldı. Bu gelişmeler üzerine yukarıda açıklanan büyük projelerin finansmanı ile bu projelerin teknik hizmetleri ve makine donanım ihtiyacı Sovyetler Birliği'nce karşılanmıştır.

Bu durum, Türkiye'nin dar çerçeveli ilk beş yıllık sanayi planında yer alan yatırımlar için 1930'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile yapılan işbirliği ve yardımların bir benzeri niteliğinde olmuştur. Türkiye'de teknolojik alanda bir gelişmenin olmaması, teknik bilgi birikim ve deneyiminin bulunmaması kaçınılmaz olarak dışa bağımlılığı zorunlu kıldığından, yatırımların gerçekleştirilmesi için finansman ve makine donanım kadar teknik bilginin de yut dışından temini gerekli bulunmaktaydı.

Planda yer alan büyük yatırım projelerinden biri de Kamu tarafından gerçekleştirilmesi öngörülen Boraks Tesisiydi. Emet-Kütahya ve Bigadiç-Balıkesir'de zengin rezervi bulunan Bor madenlerinin değerlendirilmesi amacıyla Bandırma'da bir fabrikanın kurulması yıllık programa alınmış ve fabrikanın temeli 1964 yılında atılmıştır. Polonyalılar tarafından yapılan Bandırma Boraks ve Asit Fabrikası, 1968 yılında üretim faaliyetine geçmiştir. Yılda 20 bin ton Boraks Dekahidrat ve 6 bin

ton da Borikasit üretim kapasitesine sahip olan Boraks Tesisleri ile Alüminyum Tesisleri daha sonraki ilave yatırımlarla geliştirilmiş ve ilk oluşturulan KİT'lerden Etibank bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bu yatırımların dışında planlı dönemde sanayi sektöründe kamu ve özel kesim tarafından tesis edilen yatırım ve gelişmelerden bazıları kronolojik sıralamasına göre aşağıda özetlenmiştir:

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde kurulan Kastamonu Şeker Fabrikası Eylül 1963'te işletmeye açılmıştır. İplik ve kumaş üretimi yapmak üzere Bursa'da Ocak 1964'de 'Aksoylar Tekstil A.Ş.' kurulmuştur. Karabük Demir Çelik Fabrikaları bünyesinde 'Düo Profil Haddehanesi' Şubat 1964 tarihinde, 'Kontinü Çubuk İnce Profil ve Band Haddehanesi' de Temmuz 1965'te hizmete alınmıştır.

Yıllık 85 bin ton kapasiteli Niğde Çimento Fabrikası çok ortaklı 'Niğde Çimento Sanayi A.Ş.' tarafından kurulmuş ve Temmuz 1964 üretime başlamıştır. Daha sonra 1965 yılında yapılan sermaye artırımı sonucu bir KİT kuruluşu olan Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş.'ne (Çitosan) bağlı bir ortaklık statüsünde faaliyetini sürdürmüştür. Yine bu sanayi dalında Trabzon'da bir Çimento Fabrikasının kuruluş çalışmalarına 1965 yılında başlanmış ve 1967 yılında döner fırını ateşlenerek işletmeye alınmıştır. Trabzon Çimento Fabrikası da Çitosanın bir kuruluşu konumunda olmuştur.

Bu arada 25 Aralık 1963 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı adıyla yeni bir bakanlık kurulmuştur. Bakanlık ülkenin enerji ve doğal kaynaklarını ihtiyaçlara uygun ve verimli şekilde değerlendirmek amacıyla; arama yapma, tesis kurma, işletme ve yararlanma haklarını vermek, bu kaynakların ürünlerinin; üretim, iletim, dağıtım ve fiyatlandırmasını yapmakla görevli ve yetkili kılınmıştır.

Türkiye'nin giderek artan kablo ihtiyacını dikkate alarak önceleri ortaklık şeklinde yatırım yapan Siemens Firması, Ocak 1964 tarihinde Mudanya'da enerji ve haberleşme kablosu üretmek üzere yeni bir fabrika kurmuştur. Aynı yılın Şubat ayında da Karabük Demir Çelik Fabrikasında montajı tamamlanan 'Düo Profil Haddehanesi', temmuz ayında da 'Kontinü Çubuk İnce Profil ve Band Haddehanesi' hizmete açılmıştır. İki yıl sonra Eylül 1966'da yine bu Fabrikanın Çelik Konstrüksiyon ünitesi işletmeye alınmıştır.

O dönem kağıt ve selüloz sanayinin en büyük yatırımlarından olan Çaycuma Kraft Kağıdı Fabrikasının kuruluş ön çalışmaları tamamlanarak Ocak 1965 tarihinde temeli atılmıştır.

Ülke beyaz eşya sanayinin kurucusu Arçelik Şirketi, 1950'li yılların sonunda gerçekleştirdiği ilk çamaşır makinası üretiminin ardından 1960 yılında ilk Türk buzdolabı üretimini yaparak piyasaya sürmüştür. Koç Holding bünyesinde faaliyet gösteren Firma, izleyen yıllarda da ürünlerini çeşitlendirerek hızlı bir gelişim göstermiştir.

Ülkede ilk hazır beton ve prefabrik ünite üretimi yapmak üzere Zeytinoğlu Gurubu bünyesinde Eston Beton Sanayi A.Ş. kurulmuş ve montajı tamamlanan Tesisler 1965 yılı başında faaliyete geçmiştir.

Daha önce Menderes Hükümeti döneminde kuruluş hazırlıkları yapılan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. (Erdemir), 1961 yılında başlattığı fabrikaların inşaat ve montaj çalışmalarını Mayıs 1965'te tamamlayarak, üretim çalışmalarına geçmiştir. Sanayinin bir çok üretim dalında kullanılan yassı çelik gereksiniminin büyük bir bölümünü karşılayacak olan tesislerde, yılda 500 bin ton ham çelik, 400 bin ton da yassı çelik üretimi yapılabilecektir. Kuruluş sermayesi 600 milyon TL olan Erdemir, devletin yüzde 51'lik paya sahip olmasına rağmen, Şirketin kuruluş evresinde çıkartılan özel bir yasayla özel sektör statüsünde faaliyet göstermiştir.

Eskişehir’de Sümerbank tarafından Haziran 1965’te pamuklu dokuma kumaş üretmek üzere Eskişehir Basma Fabrikası kurulmuştur. Toplam 90 milyon liraya mal olan fabrika, yılda 24 milyon metre üretim kapasitesine sahip olup bölgesinde binin üzerinde istihdam olanağı yaratmıştır.

Isı yalıtımı konusunda ülkenin ilk firması olan ve Koç Holding ortaklığı ile kurulan ‘İzocam Ticaret ve sanayi A.Ş.’ Ekim 1965’de üretim faaliyetine başlamıştır.

Temeli İzmit Körfezi Tütünçiftlik Bölgesinde Nisan 1960 tarihinde atılan ve Ağustos 1961’de işletmeye alınan ‘İstanbul Petrol Rafinesi A.Ş.’ (İpraş) Ekim 1965’e ilk kez ithal ham petrol yerine TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) tarafından Batman Bölgesinde üretilen yerli ham petrolü işlemeye başlamıştır. Tesislerin kurucusu Amerikan Caltex Firmasıyla TPAO arasında 10 yıl süren ortaklığın TPAO tarafından yabancı hisselerin satın alınması üzerine Mart 1972 tarihinden itibaren İpraş, bu KİT bünyesinde çalışmalarını sürdürmüştür.

Ford Motor Company ile Koç Gurubu arasında 1959 yılında kurulan Otosan Firması, yüksek maliyetli saçlı araba yerine daha düşük fiyatta fiberglas gövdeli araba üretme fikrini benimseyerek 1960’lı yılların başında araştırmalar yapar. Bu çalışmalar sonunda Otosan, Aralık 1966 tarihinde ilk yerli fiberglas otomobil üretimini gerçekleştirir. Anadolu ismi verilen bu otomobil, o dönem otomotiv yan sanayiinin yetersizliği karşısında başarı olarak değerlendiril ve otomotiv sanayinin gelişmesine önemli katkı sağlar. Yaklaşık yarısı yerli malzemelerden oluşan bu ilk yerli otomobil üretimine 1984 yılına kadar devam edilmiş ve bu süreçte 87 bin adet Anadolu piyasaya sürülmüştür. Kimi çevrelerce ‘ilk ve son Türk tasarımı otomobil’ olarak değerlendirilen Anadolu otomobiline yurt dışından da talep olmuştur.

Bu arada Türkiye’de tekel dışında özel sektör olarak ilk bira üretimi yapmak üzere Ocak 1966’da ‘Erciyes Biracılık ve Malt

Sanayi A.Ş.' kurulmuştur. Şirket gurubun ilk markası olan Efes Pilseni 1969 yılında üretip piyasaya sunmuştur.

O dönemler ülke çimento üretiminin, talebi karşılayamaması ve karaborsada çimentonun resmi satış fiyatının çok üzerinde işlem görmesi üzerine yeni çimento fabrikalarına büyük ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda önceliklere ilaveten Temmuz 1966 tarihinde bir kamu kuruluşu olarak Bursa Çimento A.Ş.'nin kurduğu fabrika faaliyete geçirilerek, çimento ve klinker üretimi yapılmıştır. Bu suretle Marmara Bölgesinin giderek artan çimento talebinin karşılanmasına çalışılmıştır. Yine aynı yılın Ağustos ayında özel sektöre ait Nuh Çimento Fabrikası da İzmit'in Hereke İlçesinde üretim faaliyetine başlamıştır.

Bir çok sanayi dalının plastik, lastik ve elyaf gibi hammadde girdilerinin karşılanması, diğer organik ara malların üretiminin yapılması amacıyla Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında öngörülen Petro Kimya Sanayinin (Petkim) temeli Eylül 1966 tarihinde İzmit'in Yarımca Bölgesinde atılmıştır. İlk kompleksi 1970 yılında devreye alınan Petkim ilerleyen süreçte gerçekleştirdiği yeni ve tevsi yatırımlarıyla ülke kimya sanayinin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.

Eczacıbaşı Topluluğu tarafından yeni kurulan Sıhhi Tesisat Fabrikası Eylül 1966'da işletmeye alınmıştır. Başlangıçta küçük bir atölyede sekiz elemanla çalışan kuruluş yeni hizmete giren fırınlarıyla yüzlerce işgücüne istihdam yaratmış ve ithal edilen bazı ürünlerin üretimini yaparak bunların yurt içinden teminine olanak sağlamıştır. Bu arada Hacı Ömer Holding topluluğu tarafından Adana'da kurulan 'Suni ve Sentetik Elyaf Sanayi A.Ş.' (Sasa) Kasım 1966'da faaliyete geçmiştir. Ortaklarını Sabancı ailesi bireylerinin oluşturduğu Sabancı Şirketler topluluğu, Nisan 1967 tarihinde "Hacı Ömer Sabancı Holding" statüsünde yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönem özel sektör tarafından tekstil alanında bir yatırım da Bursa'da gerçekleştirilmiştir. Polylen Sentetik İplik Sanayi A.Ş. kurduğu tesislerde

Şubat 1967’de sentetik iplik üretimine başlamıştır. İlerleyen zamanda işletmelerini geliştiren Firma faaliyetlerini Nergiz Holding bünyesinde sürdürmüştür.

Kalkınma Planının enerji sektöründe en büyük yatırımlarından biri olan ve yapımına 1964 yılında başlanan Ambarlı Termik Santralının 110 bin kilovatlık birinci ünitesi Aralık 1966’da hizmete girmiştir. Türkiye’de elektrik üretiminin çok yüksek olduğu İstanbul’un Avrupa yakasındaki Avcılar Bölgesinde kurulan Ambarlı Santralının diğer dört ünitesi de 1970 ve 1971 yıllarında devreye alınmıştır. O dönemler Ülkenin en büyük elektrik üretim tesisi olan Santralin kurulu gücü 630 MW olup, rafinerilerden sağlanan fuel-oil ile çalışmıştır. Ankara’nın Bala İlçesinde Kızılırmak Nehri üzerinde sulama ve elektrik üretimi amacıyla 1959 yılında temeli atılan Kesikköprü Barajı ve Hidroelektrik Santrali de Mayıs 1967’de hizmete alınmıştır. Geniş tarım alanlarını sulama imkanı sağlayan Baraj 76 MW’lık güç kapasitesine sahip bulunmaktadır.

Karadeniz Bölgesinde 1960’lı yılların başında Etibank tarafından yapılan jeolojik etüt ve aramalar sonunda Murgul (Artvin), Küre (Kastamonu) ve Espiye (Giresun) İlçelerinde zengin bakır madeni yatakları bulunmuştu. Bunun üzerine bakır rezervinin değerlendirilmesi amacıyla Etibank, bir yabancı firma ile ön çalışmalar yaparak bir proje hazırladı. Karadeniz Bölgesindeki tüm bakır yataklarının değerlendirilmesi ve işletilmesini amaçlayan bu proje, yılda 40 bin ton saf bakır, 365 bin ton sülfürik asit ve pirit üretimini öngörüyordu. Bu projenin gerçekleştirilmesi için sermayesinin yüzde 49’u Devlete (Etibank), yüzde 51’i özel kişi ve bankalara ait olmak üzere Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş. adıyla bir şirket kuruldu ve tesislerin temeli Ağustos 1967 tarihinde atıldı.

Aynı tarihte Bakır Kompleksinin kurulacağı alanın yakınında Planda yer alan kimyasal azotlu ve fosfatlı gübre ihtiyacının karşılanması amacıyla bir Kamu kuruluşu olarak Samsun Gübre Sanayinin temeli atılmıştır. Başlangıçta süperfosfat ve

fosforik asit üretimi yapacak olan tesisler, 1970 yılı ortalarında üretime başlamış ve daha sonra kompoze (birden fazla bitki besin maddesi içeren) gübre üretecek şekilde geliştirilmiştir. İkinci işletmenin devreye girmesi ile diamonyum fosfat gübre üretimi de gerçekleştirilmiştir.

Beş Yıllık Kalkınma Planında Ülkenin giderek artan kağıt karton gereksiniminin karşılanması için bu sektörde yeni fabrikaların kurulması öngörülmüştü. Bu amaçla Seka Genel Müdürlüğü bünyesinde; Zonguldak-Çaycuma'da Kraft Kağıdı, Doğu Karadeniz Bölgesinde Gazete Kağıdı ve Muğla orman bölgesinde de Yazı-Tabı Kağıdı fabrikalarının kurulmasına karar verilmiştir.

Bunlardan Batı Karadeniz ormanlarından yararlanacak olan Çaycuma Selüloz ve Kağıt Fabrikası, yüksek mukavemetli oluklu mukavva, ambalajlık-torbalık kağıt (kraft kağıdı) ve selüloz üretecek şekilde projelendirmiş ve temeli Şubat 1965 tarihinde atılmıştır. Yılda 60 bin ton kraft kâğıdı ve 60 bin ton kraft selülozu üretim kapasitesine sahip olan Tesisler, 1969 yılı sonlarında işletmeye alınmıştır. Ülke gazete kağıdı ihtiyacının karşılanması amacıyla Giresun'da kurulması planlanan Gazete Kağıdı tesislerinin temeli de Ağustos 1967'de atılmış ve Eylül 1970 tarihinde deneme üretimine başlanmıştır. Doğu Karadeniz'in zengin orman varlığını işleyecek olan Fabrikanın kağıt tesisleri yılda 82 bin ton gazete kağıdı, selüloz ünitesi ise yılda 68 bin ton odun hamuru üretim kapasitesine sahip olmuştur.

Muğla çevresi çam ormanlarından yararlanmak üzere öngörülen Dalaman Kağıt ve Selüloz Fabrikası, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının önemli yatırım projeleri arasında yer almıştır. Kaliteli yazı-tabı kağıdı, çeşitli cins karton ile pamuk çığitlerinden viskoz selülozu üretmek üzere projelendirilen Fabrikanın temeli Giresun Aksu Fabrikası gibi Ağustos 1967'de atılmış ve Temmuz 1970'de işletmeye alınmıştır. Tesislerin yıllık üretim kapasitesi ise şöyledir; sülfat selülozu 70 bin ton, yazı-tabı kağıdı 36 bin ton ve ambalaj kağıdı ve karton 11 bin ton'dur.

Devlet yatırımlarının yoğunlaştığı kağıt sanayinde bu dönem özel kesim de bu sektöre ilgi duymuş ve ciddi yatırımlar yapmıştır. Bunlar arasında en önemlileri; Eczacıbaşı Topluluğu tarafından kurulan İpek Kağıt Sanayi ve Ticaret A.Ş., Kartonsan Karton Sanayi ile Viking Kağıt ve Selüloz A.Ş.dir. Bu şirketler 1960'lı yılların sonlarına doğru üretim faaliyetlerine başlamış, ilk devreye giren ülke temizlik kağıdı pazarında önemli bir paya sahip İpek Kağıt Fabrikası olmuştur. Ülkenin ilk kuşeli karton kağıt üretici olan Kartonsan Kağıt Fabrikası da 1967 yılında kurulmuş ve halen ülkenin kuşeli karton alanında en büyük firması durumundadır. Özel kesimin bu sektörde önemli yatırımlarından olan Viking Kağıt ve Selüloz ise temizlik kağıdı dalında faaliyet göstermektedir. Bu fabrikalar genelde sadece kağıt üretimi yapmakta, ana hammadde selülozu dışarıdan temin etmekte, ayrıca üretimlerinde atık kağıt kullanmaktadırlar.

İncelenen yıllarda özel kesimin gıda sektöründe dikkat çeken yatırımları bulunmaktadır. Bunlardan Koç Holding'in Bursa Mustafa Kemal Paşa İlçesinde kurduğu konserve tesisleri 1967 yılında üretim faaliyetine başlamıştır. İstanbul Meşrubat Sanayi A.Ş. tarafından Coca-Cola'nın Türkiye'de ilk tesisleri Eylül 1964 tarihinde İstanbul'da kurulmuş, daha sonra İzmir'de de üretilmeye başlanmıştır. Firma bir yandan yurt içi pazar payını yükseltirken yanı sıra 1967 sonlarına doğru ilk kez coca cola konsantresi ihracatını yapmıştır. Bu arada 1967 yılı sonunda kamu kuruluşu Tekel tarafından Diyarbakır'da rakı üretimi yapacak içki fabrikası kurulmuştur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaları ve sonuçlarının genel bir değerlendirilmesi yapıldığında; ekonominin temel gücü olarak benimsenen sanayileşme çabalarında önemli mesafeler alındığı görülmektedir. Nitekim GSMH'da tarım sektörünün payı planın başlangıç yılına göre yedi puan gerileme gösterirken sanayi gelirlerinin payı, dört puanlık artış göstermiştir. Ancak Planın omurgasını teşkil eden kamu sektö-

rüne ait büyük projelerin dış finansman ihtiyacının belirlenen zaman diliminde temin edilememesi bunların gecikmelerine neden olmuştur. Bu durumun yaşanmasında büyük ölçüde Batı Ülkelerinin kendi şirketlerinin çıkarlarını ön planda tutmalarının etkili olduğu düşünülmektedir. Bunların önemli bir bölümü yukarıda da açıklandığı üzere Sovyetler Birliği ve Polonya'nın mali ve teknik yardımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan Batı kaynaklı yabancı sermaye, plan ilke ve hedefleri dışında kendince rantabl bulduğu alanlarda yerli ortaklarla birlikte bazı sanayi yatırımları yapmışlardır. İthal ikameci karma ekonomik modelin benimsenmesi, yüksek gümrük tarifeleri ve ithal yasakları da yabancı sermaye girişlerinde etkili olmuştur. Nitekim 1961 yılında 147 milyon dolar olan doğrudan sermaye girişleri, izleyen yıllarda sürekli artış göstermiş ve 1966 yılında 561 milyon dolara yükselmiştir.

Bu dönemde yapılan sabit sermaye yatırımlarda hizmet sektörü yüzde 53 ile başı çekerken, imalat sektörü yüzde 20 ile ikinci sırayı almış, bunu yüzde 14 ile tarım kesimi, yüzde 7 ile enerji ve yüzde 6 ile madencilik yatırımları izlemiştir. İmalat sanayinde en hızlı gelişen sektörler makine imalatı, kauçuk, demir-çelik, metalürji ve elektrik makineleri sanayi olmuştur. Hızlı sanayileşme elektrik talebini yılda ortalama yüzde 12 oranında büyütmüş, bu da yeni enerji üretim tesislerinin devreye girmesini gerekli kılmıştır.

Önemli ara ve tüketim mallarının plan dönemindeki gelişmelerine bakıldığında; üretim rakamlarında talebe bağlı olarak önceki yıllara göre sürekli artış yaşandığı görülmektedir. Bunlar arasında en hızlı artış gösteren demir-çelik olup, 1963 yılında 434 bin ton olan üretim miktarı, 1967 yılında yüzde 320 oranında artış göstererek 1407 bin ton'a yükselmiştir. Pamuklu dokuma sanayinde ise bu artış yüzde 37 oranında yapılırken, çimento üretiminde yüzde 58 oranında gerçekleşmiştir. En büyük artışlardan biri de otomobil üretiminde gözlenmiş, 1963'de 1.156 adet olan otomobil üretimi 1967 yılında 13.879

adeta çıkmıştır. Keza buzdolabı üretiminde de yüzde 58'lik bir büyüme sağlanmıştır.

Dış ticaret hadlerinde de olumlu gelişmeler elde edilmiş, ithalatta nisbi bir gerileme yaşanırken ihracatta artışlar meydana gelmiş, dolayısıyla önce de belirtildiği üzere ihracatın ithalatı karşılama oranı önemli ölçüde yükselmiştir. İhrac edilen malların yüzde 75-80'ni yine tarımsal ürünler teşkil ederken, sanayi mallarının payı yüzde 15-20'de, madenlerin de yüzde 3-4 oranlarında gerçekleşmiştir. İthalatta ise hammadde alımları yüzde 47-53 ile başı çekerken, bunu yüzde 45-47 paylarıyla yatırım malları dış alımı izlemiştir. Sonuç olarak bu dönem kalkınma çabalarında bazı engellere rağmen başarılı sonuçlar alınmış, ekonomide iyileşme sağlanmış ve göreceli bir refah ortamı yaratılmıştır.

1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

Türkiye'de ilk kez milli bakiye sisteminin uygulandığı 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri sonucunda, kendisini Demokrat Partinin siyasi mirasçısı sayan Adalet Partisi, oyların yüzde 50'den fazlasını alarak tek başına iktidar olmuştur. Seçimden büyük zaferle çıkan partinin lideri Süleyman Demirel de Türkiye Cumhuriyetinin 12. Hükümetini kurmakla görevlendirilir. Genç yaşta büyük bir kamu kuruluşunun genel müdürlüğünü yapan Demirel, hükümetini kurar ve 1970 yılı martına kadar sürecek ilk Başbakanlık görevine başlar. Bu suretle ilk Başbakanlığı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının son iki yılı ile İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının ilk 2.5 yılını kapsar. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Süleyman Demirel Hükümeti tarafından hazırlanmış ve 1967 yılında DPT müsteşarlığına getirilen Turgut Özal ile yıllık programlar yapılarak uygulanmasına geçilmiştir.

Başbakan Demirel, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kitabına yazdığı önsözünde Planın temel hedeflerini şöyle belirtir:

“1968-1972 yılları arasındaki topyekûn kalkınmamızın ana çerçevesini çizen İkinci Beş Yıllık Plan, uzun çalışmalar sonunda hazırlanmış ve meclisimizin çok titiz ve değerli tetkikinden geçerek kabul edilmiş bulunmaktadır. İkinci Beş Yıllık Plan devresinde milli gelirimiz her yıl yüzde 7 artacak ve fert başına düşen gelir 2600 liradan 3200 liraya yükselecektir. Plan Türkiye’yi ham madde satıp, mamul madde alan iptidai bir ekonomik bünyeden, mamul madde yapıp, mamul madde satan sanayileşmiş bir bünyeye götürme istikametinde mühim bir adımdır. Böylece sanayimizin GSMH içindeki payı yüzde 25,5’den yüzde 30.7’ye yükselecektir.”

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yıllık ekonomik büyüme, Birincisinde olduğu gibi yüzde 7 olarak tespit edilmiş ve bu hedefe erişilmesinde yine sanayi sektörünün öncülük etmesi öngörülmüştür. Ekonominin ağırlıklı iki sektörü olan tarım ve sanayi dalında ortalama büyüme hızları, önceki seviyelere yakın olarak yüzde 4 ve yüzde 12 düzeylerinde tutulmuştur. Hızlı ve istikrarlı bir kalkınma hızının öngörüldüğü Planda, GSMH’nın 1967’de 85.1 milyar lira olan değeri 1972’de 119,4 milyar liraya çıkartılarak yüzde 40.3’lük bir büyüme hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşılması amacıyla yatırımların yılda ortalama olarak yüzde 11.4 artması, bunun gerçekleşmesi için de 119 milyar lira yatırım yapılması planlanmıştır. Böylece Birinci Planın son yılında Milli Hasıladaki yüzde 19,9 olan yatırımların payı, 1972’de yüzde 22,3’e çıkması programlanmıştır.

Özellikle imalat sanayine ayrılan yatırım harcamalarında, bir önceki plana göre yüzde 96,5’lik bir artış sağlanması ve Birinci Planda yüzde 19,6 olan toplam yatırımlar içindeki payının yüzde 22.4’e çıkartılması öngörülmüştür. Bu durum, Birinci Planda yer alan bazı büyük sanayi yatırımlarının dış kaynaklara bağımlılığından dolayı gerçekleştirilememesi ya da tamamlanamaması sonucu bunların İkinci Plan Dönemine sarkıtılmasından ileri gelmiştir. Planın ağırlıklı yanını oluşturan imalat sanayi yatırımlarında öncelik verilen alt dallar ise sırasıyla; kimya, suni gübre, demir-çelik, metalürji, kağıt, pet-

rol, çimento, lastik gibi ara mal üretimleridir. Bu öncelikte 15 Yıl Perspektifli Planın temel stratejilerinden olan ithal ikamesi sağlayan projelerin tercih edilmesi ve bunların sanayileşmenin temel taşları olarak değerlendirilmesi etkili olmuştur.

Görüldüğü gibi İkinci Plan, sanayi kesiminde yatırım ve ara mallar üreten projelere öncelik vererek stratejik endüstrinin kurulmasını, bu suretle Türk ekonomisinin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılmasını hedeflemiştir. Bu amaçlara ulaşabilmek için de sanayi tesislerinde ileri teknolojilerin kullanılmasının gereği de Planda vurgulanmıştır. Bu arada yatırımların yer seçimi konusunda bölgeler arası dengelerin gözetilmesi ve bu amaçla gerekli önlemlerin alınması da Planda yer almıştır. Ayrıca son yıllarda hızlı gelişme gösteren montaj sanayi alanında bazı önlemlerin alınması, bu amaçla dış ticaret rejiminde değişikliklere gidilmesi benimsenmiştir.

Enerji konusunda Birinci Planda olduğu gibi İkinci Planda da artan enerji talebinin karşılanması için enerji kaynaklarının en uygun şekilde kullanılarak üretimin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi, bu amaçla da su kaynaklarını geliştirilmesi öngörülmüştür. Tarım sektöründe de tarımsal karakterli ekonomik düzenden sanayi sektörünün egemen olduğu bir yapıya geçerken tarımsal faaliyetlerde uygulanan geleneksel yöntemler yerine yeni teknolojilerinin kullanılması ve üretimin hava şartlarına aşırı bağımlılığının azaltılması hedef olarak alınmıştır. Planda yine Devletin alt yapı yatırımlarını geliştirilmesi ve toplumun refahına yönelik olarak; eğitim, sağlık gibi sosyal amaçlı yatırımları gerçekleştirmesi ilke olarak kabul edilmiştir.

Planın diğer temel hedeflerini şöyle sıralamak mümkün: Ekonomide enflasyonist veya deflasyonist eğilimlerin önlenmesine ve yurtiçi tasarrufların artırılmasına çalışılacak, kronik dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı daraltılacaktır. İthalatın yıllık ortalama yüzde 7,9, ihracatın yüzde 7,4 ve işçi dövizlerinin yüzde 5.5 oranında artacağı öngörülerek Planın uygulama

dönemi sonunda dış ticaret açığının 395 milyon dolar, cari işlemler açığının da 226 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmesi amaçlanmıştır. Planın uzun vadeli bir amacı da, hızlı ekonomik kalkınmayı dış yardımlara ihtiyaç duyulmadan kendi öz kaynaklarıyla sağlayacak bir yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi olmuştur.

Ayrıca geniş halk kitlelerinin çok düşük seviyelerde seyreden hayat standartlarının yükseltilmesi, büyük ölçüde yoksun olduğu uygar dünyanın araçlarından yararlanmalarının temini için bir yandan fert başına düşen milli gelirin artırılması, yanı sıra hızlı nüfus artışının yavaşlatılması Planın temel hedefleri arasında yer almıştır.

Karma ekonomik modelin benimsendiği Planda; kamu ve özel kesimlerin üretimle ilgili bir arada faaliyet gösterdiği alanlarda Devletçe fırsat eşitliği sağlanması ve ayırım yapılmaması esas alınmıştır. Ekonomik hayatın düzenleyicisi olarak Devlet, dolaylı yollarla istikrarı sağlayacak ve fiyat mekanizasyonunun yetersiz kaldığı durumlarda; vergi, kredi, para ve dış ticaret politikası gibi araçlarla düzenlemeler yapıp tekelci güçlerin oluşmasına engel olacak, tüketicinin haklarını koruyacaktır.

İkinci Plan uygulamasında 28 Temmuz 1967 tarih ve 933 sayılı “Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun” da yer alan hükümlerin 1968 Yılı Programıyla işlerlik kazandırılması önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Anılan Kanunun 1. Maddesinde aynen; *‘Kalkınma Plan hedeflerine uygun olarak geliştirilmesi öngörülen iktisadi faaliyet sektörlerine planın bölgelerarası dengeli kalkınma ilkesi de göz önünde tutularak genel ve katma bütçelerden ödünç verme şeklinde transferler yapmak amacı ile fonlar tesis edilebilir. Bu fonların ve dış kaynakların aynı amaçla yapılacak tahsislerin kullanım esasları ve şartları yıllık programlarda gösterilir.’* denilmektedir.

Ayrıca bu Kanunla, Kalkınma Planı ve yıllık programlara uygun olarak yatırımların ne şekilde teşvik edileceği, Kalkınma

Planı ve Programlarına uygun olarak ihracatın teşviki ve döviz gelirlerinin artırılması ile benzeri konularda Bakanlar Kuruluna yeni düzenlemeler yapma yetkisi verilmiş ve bu yekiler dönem içerisinde çıkartılan kararnamelerle kullanılmıştır.

Bu Kanunla Geliştirme ve Teşvik Fonu adıyla toplam tutarı 347 milyon lira (38,6 milyon dolar) olan bir kaynak yaratılmış ve bundan sektörlere yapılacak tahsisler de belirtilmiştir. Fonun sektörlere dağılımı ise şöyle düzenlenmiştir; sanayi kesimine yüzde 66,9, Tarım sektörüne yüzde 17,3, Turizm alanına yüzde 11,5, İhracata yüzde 2,9 ve Madencilik sektörüne de yüzde 1,4. Görüldüğü üzere Fondan en büyük pay sanayi sektörüne ayrılmıştır. Fonların ödemesiz dönemi 1-3 yıl olarak tespit edilmiş, faiz oranları yüzde 3,5-9, vadeleri de 10-12 yıl olarak belirlenmiştir. Fonların ne şekilde verileceği ve koşulları ise çizelgeler halinde programlarda gösterilmiştir. Bunların yanı sıra anılan Yasa ile yüzde 50-80 oranında yatırım indirimi, yatırımlarda kullanılacak ithal mallarda yüzde 60-100 oranlarında vergi muafiyeti teşvikleri getirilmiştir.

Bu teşviklerden yararlanabilmek için yatırım projelerinin aşağıda belirtilen koşullardan en az birine sahip olması zorunlu kılınmış ve aranan koşullar şöyle sıralanmıştır: Projelerin üretim kapasitesi ekonomik ölçeklerde olmalıdır, yeni bir teknoloji getirmelidir, yan sanayinin gelişmesine katkı sağlamalıdır, ürünleri dış rekabete dayanıklı, ihracata yönelik ve ithal ikamesi sağlayacak nitelik taşımalıdır. Ayrıca yatırımlarda öz kaynak kullanımının yüzde 40'dan aşağı olmaması koşulu da belirtilmiştir. Fondan yararlanmak isteyenler firmalar, bu koşulları dikkate almak suretiyle hazırladıkları Fizibilite Raporlarını, Devlet Planlama Teşkilatına bünyesinde oluşturulan 'Teşvik ve Uygulama Dairesi'ne sunarak, teşviklerden yararlanma talebinde bulunabileceklerdi.

Kuşkusuz ki, 'Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun'un yürürlüğe konulması ve Hükümetin bu yasa-ya dayanarak çıkardığı teşvik kararnameleri, İkinci Plan dö-

neminde ileride örnekleri verilen özel sektör yatırımlarına ivme kazandırmıştır. Tabii burada önemli bir husus, planlı karma ekonomi modeli içerisinde, kamu ve özel sektör arasındaki ilişkilerin ve dengenin iyi korunmasında gerekli özenin gösterilmesi noktasıdır.

İkinci Plan döneminin genel bir değerlendirmesini yapmadan önce ülkede ortaya çıkan bazı siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere kısaca değinmek gerekir. Zira özellikle öğrenci hareketleri, sağ-sol çatışmaları, işçi grevleri ve siyasi guruplar arasındaki sert tartışmalar, ülke genelinde ciddi boyutlarda huzursuzluk ve kargaşa ortamı yaratmış, ekonomi politikalarını ve plan uygulamalarını belirli ölçülerde etkilemiştir. Bu gelişmelerden 1961 Anayasasını sorumlu tutan Demirel Hükümeti de Ülkenin uzun vadeli çıkarlarını gözetenek Planın disiplinli biçimde uygulanması yerine kimi zamanlar günü kurtarma çabasına yönelmiş, Partisine oy getirecek, seçim kazandıracak politikalar uygulamayı tercih etmiştir.

Bu arada, Planın ikinci uygulama yılı olan 1969'un Ekim ayında yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi çoğunluğu sağlayarak yeniden iktidar olur. Ancak yeni Hükümeti kuran Demirel'e karşı parti içerisinde izlediği politikalarından dolayı ciddi bir muhalefet oluşmuştu. Muhaliflerin bazı uyarıları ve önerilerini dikkate almayan Demirel, aksine bu gurubu Partisinden ihraç etti. Bu durum üzerine Partiden ayrılan milletvekili ve senatörler, Ferruh Bozbeyli ve Saadettin Bilgiç'in önderliğinde 1970 yılında yeni bir parti kurdular.

Siyaset alanında bu gelişmeler yaşanırken Hükümet 10 Ağustos 1970 tarihinde Cumhuriyet tarihinin 3. büyük devalüasyonunu yapar. İthalatın ihracata göre plan hedeflerinin aksine daha fazla büyümesi, iç dış fiyat istikrarsızlığı, ödemeler bilançosundaki dengesizlikler ve kaynak yetersizliği gibi iktisadi darboğazları aşmak amacıyla Türk Lirası yüzde 66 oranında devalüe edildi. Böylece Türk lirası dolar karşısında büyük değer kaybederek bir dolar, 15,15 lira oldu. Uluslararası

Finans Kuruluşlarının da baskısıyla yapılan bu devalüasyon ile ihraç ürünlerinde ve Turizm gelirlerinde artış sağlanması, yurt dışından işçi döviz girişlerinin hızlandırılması, bu suretle yaşanan ekonomik sıkıntıların aşılması öngörülmüştü.

Nitekim amaçlandığı şekilde 1971 ve 1972 yılında ihraç ürünlerinin çeşitlenmesinin de katkısıyla ihracatta ciddi büyüme sağlanmış ve işçi döviz girişlerinde önemli artışlar elde edilmiştir. Ne var ki, aynı dönemde yani 1971 ve 1972 yıllarında ithalatta, devalüasyon sonucu azalma beklenirken aksine ihracatın üzerinde önemli artışlar meydana gelmesi, istenen hedeflere ulaşılmasını engellemiştir. İlginçtir, 4 Ağustos 1958'te Menderes Hükümetince yapılan çok yüksek oranlı devalüasyon sonucunda benzer tablo ile karşılaşılıyordu.

Tüm bu gelişmeler sonucunda iktidarın ülke yönetiminde zafırları, huzursuzluk ve kargaşayı kontrol altına alamaması nedeniyle Demirel Hükümeti 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin müdahalesiyle karşılaşır. Genel Kurmay Başkanı ve dört Kuvvet Komutanının imzasıyla hükümete bir muhtıra verilir. Muhtırada aynen şöyle denilmektedir: *“Parlamento ve Hükümet, sosyal süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içerisine içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaşlık uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyu da yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.”* Bu muhtıra üzerine Süleyman Demirel istifa eder ve bir hafta sonra da CHP'den istifa etmesi kaydıyla Nihat Erim yeni hükümeti kurmakla görevlendirilir.

Partiler üstü konumda yeni Hükümet, çoğunlukla deneyimli teknokratlardan oluşturulur ve DPT Müsteşarı Turgut Özal da görevden alınır. Yerine daha önce bu görevi yapan Memduh Aytür getirilir. Nihat Erim'in Başbakanlığı 22 Mayıs 1972'ye kadar devam eder, bu tarihten itibaren yine partiler üstü konumda Ferit Melen Hükümeti kurulur. Bu arada DPT müste-

şarı Memduh Aytür görevden alınır ve yerine Ferit Melen'le aynı dünya görüşünü paylaşan Hazine Genel Sekreteri Kemal Cantürk atanır. Cantürk bu görevde 15 Yıllık Perspektif Planın sonu olan 1977 yılı bitimine kadar kalır.

Bu dönemde yalnız karşıt partiler arasında değil parti içi guruplar arasında da yaşanan çekişmeler giderek kızışmaya başlamıştır. Sağ kesimin temsilciliğini yapan Adalet Partisindeki ayrışmalar gibi sol kesimde yer alan Cumhuriyet Halk Partisinde de düşünce ayrılığından kaynaklanan gelişmeler yaşanır.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Bülent Ecevit ve arkadaşlarının 'Ortanın Solu' hareketine sıcak bakmaz ve aralarında anlaşmazlık çıkar. Bu durum üzerine İnönü 1939 yılından beri yürüttüğü parti Genel Başkanlığından Mayıs 1972'de ayrılır. Altı ay sonra da CHP milletvekilliğinden istifa ederek aktif siyasetten çekilir. Yapılan Kurultayda delegelerin çoğunun desteğini alan Bülent Ecevit CHP'nin yeni Genel Başkanı olur. Atatürk ile birlikte ulusal kurtuluş mücadelesinde ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşunda üstlendiği görevlerle büyük hizmetler veren, katkı sağlayan İsmet İnönü 25 Aralık 1973 tarihinde de yaşama veda eder.

Ecevit'in ortanın solu hareketine kaşı çıkanlardan Turhan Fevzioğlu ve arkadaşları da partiden ayrılarak Güven Partisi adıyla yeni bir parti kurarlar. Başbakan Ferit Melen de Fevzioğlu ile birlikte CHP'den ayrılan parlamenter arasında yer alır.

Bu arada iş dünyası ile ilgili olarak dikkat çeken bir gelişme ortaya çıkar. İleriki dönemlerde siyasete ve ekonomi politikalara yön verme çabalarıyla kamuoyunda ağırlık kazanan "Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği" (TÜSİAD) kurulur. İş dünyasında ülkenin önde gelen temsilcilerinden; Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Selçuk Yaşar, Feyyaz Berker, İbrahim Bodur, Osman Boyner, Muzaffer Gazioğlu, Raşit Özsaruhan, Ahmet Sapmaz, Hikmet Erenyol ve Melih

Özakat'ın imzaladıkları kuruluş belgesiyle TÜSİAD, 2 Nisan 1971 tarihinde yaşama geçirilir.

Bu suretle 1952'de kurulan yarı kamu kuruluşu niteliğindeki "Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği" (TOBB) ile 1962 sonunda oluşturulan "Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu" (TİSK) gibi iş hayatının iki önemli kuruluşunun yanı sıra yeni bir örgütlenme gerçekleştirilmiş oluyordu. Ülke genelinde yaygınlaşan sağ-sol çatışmaları, yaşanan siyasi ve ekonomik sorunlar karşısında takındıkları tavırlarıyla toplumda etkinlik kazanan TÜSİAD, özellikle 1970'li yılların sonundaki söylemleri ve gazete ilanlarıyla Türk siyasal yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim, 1979 yılında Ecevit Hükümetinin devrilmesinde TÜSİAD'ın büyük etkisi olmuştur. Kuruluşuna 12 işadaminin öncülük ettiği Derneğin ilk başkanlığını da Tekfen Holdingin kurucularından Feyyaz Berker yapmıştır.

İkinci Planın uygulama döneminde yaşanan örgütlü eylemler, sağ-sol çatışmaları, ekonomik darboğazlar, sıkıntılar toplumda ciddi boyutlarda huzursuzluk yaşanmasına, ülkenin geleceğine ilişkin kaygılar duyulmasına neden olmuştur. Kuşkusuz ki, bu iç konjonktür Planın titizlikle ve bir disiplin içerisinde uygulanmasında Hükümetlerin politikalarına olumsuz biçimde yansiyordu. Zira Türkiye'de genellikle iktidarlar, siyasal kuruluşlar böyle durumlarda ülkenin uzun vadeli çıkarlarını kollama, gözetme ve özveride bulunma yerine önce kendi varlıklarını, güçlerini koruma ve sürdürmeye öncelik vermeyi yeğliyorlardı. Ancak, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen gerçekleşen ekonomik büyüme hızı, Planda öngörülen ortalama yüzde 7'lik seviyeye erişmiştir. Gerçi ilk üç yılda yani 1968, 1969 ve 1970 yıllarında yüzde 7'nin altında kalınırken, son iki yılda ortalamanın üzerinde gerçekleşme sağlanmak suretiyle büyüme hızı hedefi tutturulmuştur. Ekonomik sektörlerin Milli Gelirdeki payları ise şöyle gerçekleşmiştir: Dönem başında GSMH içinde tarımın payı yüzde 27,2 iken dönem sonu bu oran yüzde 24,6'ya gerilemiş, hizmetler sektöründe büyüme

sonucu yüzde 44,1'den yüzde 47,7'ye yükselmiş, sanayi sektöründe ise sadece 1970 yılında büyüme sağlanırken, diğer yıllardaki daralmadan dolayı payı yüzde 28 ve 27,7 oranlarıyla hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır.

Tarım sektöründe bitkisel üretimde ekilebilir alanlarının genişletilmesiyle artış sağlanırken, planda öngörülen Toprak Reformu gibi yapısal değişiklikler gerçekleştirilememiş, tarımsal üretimin doğal koşullara bağımlılığı azaltılamamış, hayvansal ve su ürünleri üretiminde plan hedeflerinin gerisine düşülmüştür. Tarımda makineleşme sınırlı boyutlarda yapılırken dönem başında 9,5 milyon ton olan buğday üretimi, dönem sonunda yüzde 28 artışla 12.2 milyon ton seviyesine çıkmıştır. Sanayi sektöründe planda öngörülen ortalama yüzde 12.3'lük büyüme hızına karşılık gerçekleşme yüzde 8,8 düzeyinde kalmıştır. İkinci Plan döneminde sabit sermaye yatırımlarının en büyük dilimi yüzde 49 ile hizmetler sektöründe gerçekleşirken, bunu yüzde 26,8 ile imalat sektörü, yüzde 11,1 ile tarım, yüzde 9 ile enerji ve yüzde 3,3 ile madencilik alanları izlemiştir.

Bu arada dönem içinde özel sektör yatırımları umulan boyutlarda tahakkuk etmemiştir. Oysa Hükümetler özel girişimin sanayileşmede öncülük almalarını, yatırım yapmalarını benimseyerek, bu yaklaşımla onları destekleyici ve özendirici bir dizi önlemler almışlardı. Bir çok teşviklerin yanı sıra sektörün finans ihtiyacının karşılanması için "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası" ve "Sınai Yatırım ve Kredi Bankası" aracılığıyla yatırımcılara mali olanaklar sağlanmıştı. Ne var ki, gösterilen tüm destek ve teşviklerle özel kesim yatırımları önceki dönemlere göre artsa da hedeflenen büyümenin gerisinde kalmıştır. Bu sonuçta ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşulların, iç-dış özel kesim yatırımcılarında kaygı yaratması etkili olmuştur. Özel sektörün bu dönemde gerçekleştirdiği yatırımlar ise önceki yıllarda olduğu gibi yine küçük ölçekli ve montaja dönük işletmeler niteliğindedir.

Öte yandan, dış ticaret hadlerinde istenen hedeflere ulaşılamamış, kronik dış ticaret açığı giderek artış göstermiştir. Dönem başında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 65 iken dönem sonunda bu rasyo yüzde 56,6'ya gerilemiştir. Her ne kadar işçi döviz girişlerinde 1970 yılından itibaren büyük artışlar gerçekleşmesine rağmen, büyüyen dış ticaret açıkları nedeniyle dış borçlanmaya gitme zorunda kalınmıştır. Enflasyon rakamlarına bakıldığında 1971 yılına kadar tek rakamlı seyreden oranların, 1971'de yüzde 16'ya, 1972 'de de yüzde 18'e yükseldiği görülmektedir. Plan döneminde hızlı artış sonucu ülke nüfuzu 1968'de 33.6 milyondan Plan sonu olan 1972'de 37.1 milyona çıkmış ve kişi başı milli gelir de 500-600 dolar düzeyinde kalmıştır.

Bu arada Demirel Hükümetinin son dönemlerinde AET ile 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanan "Katma Protokol" 1973 yılında yürürlüğe girmek üzere Temmuz 1971'de TBMM'nin onayına sunulmuştur. 1963 yılında Türkiye ile Topluluk arasında imzalanan Ankara Anlaşmasında 'hazırlık dönemi', 'geçiş dönemi' ve 'nihai dönem' olmak üzere üç devre öngörülmüştü. Hazırlık döneminin tamamlanması üzerine yapılan Katma Protokol, geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükleri belirlemekteydi. Altmış dört maddeden oluşan Protokolde geçiş döneminin bitiminde Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi öngörülmüştü. Ne var ki, 12 Mart muhtırası, izleyen yıllarda ekonomik krizler ve bazı siyasal tercihler nedeniyle Katma Protokolde yer alan yükümlülüklerini taraflar yerine getirmekten imtina etmişleridir. Özellikle ticari hükümlerin yürürlüğe girmesinin engellenmesinde, Topluluk ürünlerinin iç pazara girmesiyle sanayileşmenin olumsuz etkileneceği düşüncesi, gümrük duvarlarının muhafaza edilmesinde etkili olmuştur.

1.2.1. İkinci Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar

İkinci Plan döneminde kamu ve özel sektör tarafından gerçekleştirilen bazı yatırım projelerini ve gelişmeleri kronolojik sıralamasına göre şöyle özetlemek mümkün:

Planın ilk yılı olan 1968 yılı başlarında; özel kesim kuruluşlarından Feniş Alüminyum Sanayi Şirketi, kurduğu tesislerde alüminyum profil ile radyatör üretimine, Jantaş A.Ş. Firması da Manisa'da otomotiv yan sanayi olarak jant ve kapakları üretimine başlamışlardır. Bursa'da kurulan Burçelik Çelik Döküm Sanayi Firması da Şubat 1968'de çelik döküm makine ve vana üretim tesisini faaliyete geçirmiştir.

Bu arada, yine Şubat ayında Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Türkiye'de üretilen malların bir listesini hazırlayarak bunların yurt dışından alımını yasaklamıştır. Türkiye'de üretimi yapılması nedeniyle ithalatı yasaklanan mallar şunlardı: Küçük dizel motorlar, radyo, pikap, çamaşır makineleri, dikiş makinesi, pil, tükenmez ve dolma kalem, mobilya, yapma bebekler ve giyim eşyası ve likit gazlar.

Telekomünikasyon alanında PTT ile Kanada'lı Northern Elektrik Company arasında 1967 yılında kurulan NETAŞ, Mart 1968'de ilk telefon üretimini gerçekleştirerek piyasaya sunmuştur. Değişik renklerde üretilen bu telefonların ilginç bir yanı, yere düştüğü zamanlar kırılmamama özelliğine sahip olmasıydı.

Yine Mart 1968'de Sümerbank'ın Yarımca'da kurduğu Porselen ve Seramik Fabrikası hizmete açılmıştır. Fabrikada porselen eşyanın yanı sıra karo fayans, karo seramik, sıhhi tesisat ve elektro porselen mamulleri üretimi öngörülmüştür. Ayrıca aynı tarihte Başbakan Demirel tarafından Türkiye'nin ilk rafinesi olan İstanbul Petrol Rafinesi A.Ş.'nin (İPRAŞ) ikinci bölümünün temeli atılmış, Nisan 1968'de de Afyon'da Oruçoğlu gurubu tarafından kurulan Ayçiçek yağı fabrikası üretim faaliyetine geçmiştir.

İtalyan Fiat Chrysler Automobiles Firması ile Türk Firmaları arasında kurulacak Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.'nin (Tofaş) otomobil üretimini öngören kararname Bakanlar Kurulunca Mayıs 1968 tarihinde imzalanmıştır. Kararnameye göre kuru-

lacak şirketin yüzde 42,5 hissesi İtalyanlara, yüzde 57,5 hissesi de Türk ortaklara ait olacaktı. Türk tarafı hissesinin yüzde 25'i Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumuna, yüzde 22'si de Koç Holdinge aitti. Bursa'da kurulacak tesislerde hem binek hem de hafif ticari araç üretimi yapılması öngörülüyordu. Şirketin kuruluş işlemleri de Mart 1969 tarihinde gerçekleştirildi. Koç Holding bünyesinde faaliyet gösteren Tofaş, Türk Otomotiv Sanayinin en büyüklerinden biri oldu.

Kayseri Yahyalı Aladağdaki çinko yataklarını değerlendirmek ve ülkenin elektrolitik çinko gereksinimi karşılamak üzere Eti-bank öncülüğünde halka açık Çinko Kurşun Metal Sanayi A.Ş. Mayıs 1968'de Kayseri'de oluşturuldu. Kurulacak tesislerde yılda 40 bin ton çinko ve 6 bin ton kurşun üretimi öngörülmüştür.

Bolu Ticaret Odası öncülüğünde Türkiye Çimento Sanayi ve Ordu Yardımlaşma Kurumunun (Oyak) hissedarı olduğu Bolu Çimento Sanayi A.Ş. Ağustos 1968 tarihinde kuruldu. Çimeno ve hazır beton üretimi yapacak tesisin temeli Eylül 1969'da atılmıştır. Yine ağustos ayı içerisinde, oluklu mukavva ambalaj malzemeleri üretmek amacıyla Sabancı Topluluğuna ait Oluksa Oluklu Mukavva Sanayi ve Ticaret A.Ş. kurulmuştur.

Eylül 1968 tarihinde dış ticaretle ilgili olarak ihracatı teşvik tedbirleri açıklandı. Buna göre ihracat için verilecek kredilerin hiç birinden vergi alınmayacak ve ihraç edilecek malların ambalaj malzemeleri için döviz tahsis edilecekti. Yurt dışında çalışan işçilerin öncülüğünde kurulan İşbir Sentetik Dokuma Sanayi A.Ş., kendi alanında ilk olacak Sentetik Dokuma Fabrikasının temelini Eylül 1968 tarihinde Balıkesir'de atmıştır. Başlangıçta 700 işçinin ortaklığıyla kurulan Şirket, daha sonra ortak sayısını artırarak İşbir Holding şeklinde yeniden yapılanmak suretiyle faaliyetini genişleterek sürdürmüştür.

Tekstil sektöründe Akrilik (yüne en çok benzeyen sentetik elyaf) üretimi yapmak üzere Akkökler Şirketler Gurubu tarafından Aksa Akrilik Kimya Sanayi A.Ş. Kasım 1968'de kuruldu. Şirketin Yalova'da tesis edilen yıllık 5 bin ton kapasiteli Fabrikası 1971 yılı Kasımında üretime başladı. İlerleyen yıllarda Firma büyük gelişme göstererek, yurt içi ve yurt dışı elyaf sektöründe önemli bir konuma sahip olmuştur. Yine tekstil sektöründe Bursa'da endüstriyel iplik ve fermuar üretimi yapmak üzere Coats Türkiye A.Ş. kurularak faaliyete geçmiştir. Gıda sektöründe de yine Kasım ayında Bursa'da Aroma Meyve Suları ve Gıda Sanayi A.Ş. kurulmuştur. Çok ortaklı olan Şirket'in Bursa'nın Gürsü ilçesinde faaliyete geçirdiği Tesisleri, daha sonra gerçekleştirilen yatırımlarla geniş bir ürün yelpazesine sahip olmuştur.

Devlet Demir Yollarının Eskişehir'de kurulu Tesislerinde Ocak 1969 tarihinde tamamı yerli malzemelerden olmak üzere ilk Dizel Lokomotif üretimi gerçekleştirilmiştir. Yine bu ay Sabancı Gurubu tarafından Adana'da 'Sasa Suni Sentetik ve Elyaf Sanayi A.Ş.' kurulmuş ve tesislerde sentetik elyaf üretimine başlanmıştır.

Boya sanayinde önemli bir kuruluş olan 'Yaşar Boya ve Kimya Sanayi A.Ş.' Nisan 1969 tarihinde Gebze-Kocaeli'nde kuruldu. Yaşar Holding Topluluğuna bağlı olan Şirket, sonrasında 'DYO Boya Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş.' ünvanıyla faaliyetlerini sürdürerek, sektörün en büyük kuruluşlarından bir oldu. Daha önce cam sanayinde kurulan Şirketlerin yanı sıra; gıda, ecza ve benzeri sektörlerin cam ambalajı ihtiyacını karşılamak üzere Mayıs 1969'da Anadolu Cam Sanayi A.Ş.'nin kuruluşu gerçekleştirildi.

Ordu'nun Ünye İlçesinde klinker ve çimento üretimi yapmak üzere Mayıs 1969 tarihinde Ünye Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. hayata geçirildi. Kurucuları Türkiye Çimento Sanayi A.Ş., Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve gerçek kişilerden oluşan Fabrika, Mayıs 1974'de üretime başladı. Güneydoğu

Anadolu Bölgesinin çimento talebinin karşılanması amacıyla Haziran 1969'da 'Mardin Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.' kuruldu. Şirket, Ünye Çimentoda olduğu gibi Çimento Sanayi A.Ş., OYAK ile özel kişi ve kuruluşların iştirakiyle oluşturulmuş ve Fabrika biraz gecikmeli olarak 1975 yılında işletmeye açılmıştır. Yine bu sektörde Ege Bölgesinde kurulan Batı Anadolu Çimento Sanayi A.Ş.'nin 1966 yılında temeli atılan Çimento Fabrikası, Haziran 1969 tarihinde üretime başlamıştır. Daha önce montaj çalışmaları başlatılan Hereke'de kurulu Nuh Çimento Fabrikası, Temmuz ayı içerisinde işletmeye alınmıştır.

İzmit Yarımada kurulan Petkim Petro Kimya Tesislerinin ilk üniteleri Temmuz 1969 tarihinde hizmete açılmıştır. Ürünleriyle önemli bir döviz tasarrufu sağlaması beklenen Tesiste her cins plastik madde, sentetik elyaf, sentetik kauçuk, deterjanlar ve diğer kimyasal maddelerin üretimi planlanmıştır.

Bu arada, Temmuz 1969'da çıkartılan Montaj Sanayi Talimatnamesi ile bu alanda geniş bir değişiklik yapılmış ve bu sanayinin çalışma biçimi, üretim faaliyeti bir dizi kural ve belgelere bağlanarak bütün yetkiler Sanayi Bakanlığında toplanmıştır.

Esaş Elektronik Sanayi A.Ş. tarafından kurulan Transformatör Fabrikası, Temmuz 1969 tarihinde işletmeye alınarak yurtiçinde 5 KVA'dan 10 bin KVA'ya transformatör üretimi yapma imkanı sağlanmıştır. Yaşar Holding bünyesinde faaliyet gösteren Viking Kağıt ve Selüloz A.Ş.'nin İzmir Aliağa İlçesinde kurulan Fabrikası Ağustos 1969'da üretime başlamıştır. Özel kesimin ilk kağıt işletmelerinden olan Fabrikada endüstriyel ve temizlik kağıt üretimi yapılmaktadır. Aynı tarihte kuruluş çalışmalarını tamamlayan Ege Biracılık ve Malt Sanayi Fabrikası da işletmeye alınmış ve Efes Pilsen markasıyla ürettiği biraları piyasaya sunmuştur.

Kamu sektörü tarafından Ekim 1969 tarihinde Soda Sanayi A.Ş. kuruldu. Mersin'de faaliyet gösteren tesislerde soda kim-

yasalarının üretimi öngörülmüştür. Özel kişi ve kuruluşlar tarafından kimyasal gübre üretmek amacıyla Bandırma'da Bağfaş Bandırma Gübre Fabrikaları A.Ş. kurulmuştur. Kompoze gübre üretimi yapacak tesislerin temeli de Mayıs 1970'de atılmıştır. Bu arada Yarımca'da kurulu Petkim Petro Kimya Tesislerinde Türkiye'de ilk kez plastik madde üretimi gerçekleştirilmiştir. Haziran 1970'de hayata geçirilen Kav Orman Sanayi A.Ş. entegre bir orman sanayine dönüştürmeyi hedeflediği tesislerinde faaliyetlerine kibrit üretimi ile başlamıştır.

Günümüzde otomotiv sektörünün en büyüklerinden olan 'Oyak Renault Otomobil Fabrikaları A.Ş.' Fransız Renault firması ve OYAK'ın katılımı ile Haziran 1970'de kurulmuştur. Bursa'da tesis edilen Fabrika 1971 yılında işletmeye alınmış olup Fabrikada binek otomobil ve yan ürünleri üretimi yapılmaktadır. Daha önce kuruluş çalışmaları başlatılan Türkiye'nin üçüncü kağıt fabrikası olan Seka Çaycuma Kağıt Fabrikası Eylül 1970'de hizmete açılmıştır.

Dayanıklı tüketim malları üretmek amacıyla Robert Bosch tarafından Bosch Sanayi ve Ticaret A.Ş. adıyla Ocak 1971'de kurulan Şirketin Bursa'da tesis edilen Fabrikası Mayıs 1972'de üretime başlamıştır. Tarsus'ta viskon-polyester, pamuk, keten karışımı kumaş üretmek üzere Berdan Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş. Şubat 1971'de hayata geçirilmiştir. Aynı tarihte TCDD Eskişehir Lokomotif ve Motor Sanayi Müessesesinde montajı tamamlanan iki yerli dizel lokomotifler hizmete alınmıştır. Üretim malzemelerinin yüzde 35'i yurt içinden temin edilen bu lokomotiflerden yıl içerisinde toplam 27 adet üretilmiştir. Mart 1971 tarihinde İzmit'in Kocaeli ilçesinde kamu kurumu statüsünde İstanbul Gübre Sanayi A.Ş.'nin (İgşaş) kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Başta Amonyak, üre ve diğer gübre türlerinin üretimini yapacak tesislerin temeli 1974 yılında atılmıştır.

Enerji sektöründe giderek artan üretim, dağıtım hizmetlerinin yaygınlaşması üzerine bunlara bir bütünsellik kazandırarak kurumsal bir yapıya kavuşturulması amacıyla Tem-

muz 1970’de 1313 sayılı “Türkiye Elektrik Kurumu” (TEK) Kanunu çıkartılmıştı. Bu yasayla elektrik üretim ve dağıtımını tamamen devlet tekeline alınmıştı. Ne var ki, 1953 yılında imtiyazlı Şirket olarak kurulan Çukurova Elektrik A.Ş. (ÇEAŞ), Dünya Bankasının da baskısıyla bu yasa kapsamı dışında tutularak yatırımlarını sürdürmüştür. Bunlardan Tarsus’un Kadıncık suyu üzerinde kurduğu 70 MW gücündeki Kadıncık-I Hidro Elektrik Santrali Temmuz 1971 tarihinde hizmete alınmıştır.

Bu arada Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ağustos 1971 tarihinde Montaj Sanayi Talimatı hükümleri gereğince 1972 yılında üretilen mamullerde, ithaline izin verilen ve ithalatı yasaklanan maddeleri belirlemiştir. O günlerde yurt içinde üretilen sanayi ürünlerine ışık tutması açısından bu düzenlemeyle ithali yasaklanan maddelerin bazılarını belirtmekte fayda görülmüştür. Toplam 103 maddeden oluşan yasak listesinde; tekerlekli lastikler, radyo, radyatör, akümülatör, elektrikli korna, yakıt tankı, tekerlek jantları ve direksiyon simidi yer almaktadır.

Sınai ve Tıbbi Gazlar İstihsal Endüstrisi A.Ş. (Habaş) tarafından İzmit’te kurulan Sınai Gaz Tesisleri, Eylül 1971’de faaliyete geçmiştir. Bu hava ayrıştırma tesislerinde sıvı oksijen, azot ve argon üretimi yapılmaktadır. Rize’de kurulan Çay İşletmeleri Çay Paketleme Fabrikası Kasım 1971’de işletmeye alınmıştır. Önceleri Tekel Genel Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren Fabrika, çay alım, işleme ve pazarlama işlemlerinin artması üzerine 04.12.1971 tarihli 1497 sayılı yasayla oluşturulan Çay Kurumu Genel Müdürlüğü’ne (Çaykur) devredilmiştir. Otomotiv sanayinin bazı malzemelerini üretmek üzere Sabancı Gurubu tarafından Şubat 1972’de Kocaeli Gebze’de ‘Akkardansa Sanayi ve Ticaret A.Ş.’ kuruldu. Yine otomobil endüstrisinin alt yapı elemanlarını üretmek üzere özel sektör tarafından Niğde’de Didaş Doğan Yedek Parça ve İmalat A.Ş. kurulmuş ve üretim üniteleri 1978 yılında faaliyete geçmiştir.

Günümüzde bisküvi, kurabiye ve kek gibi hazır gıda ürünleri alanında Türkiye'nin en büyüklerinden olan Eti Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. Mart 1972'de Eskişehir'de bir aile şirketi olarak kurulmuştur. Oluklu mukavva üretimi yapmak amacıyla Nisan 1972'de Denizli'de 'Dentaş Ambalaj ve Kağıt Sanayi A.Ş.' oluşturulmuştur. Sönmez Holdinge bağlı bir şirket olan 'Sönmez Flament Sentetik İplik ve Elyaf Sanayi A.Ş.' Nisan 1972 tarihinde hayat geçirilmiştir. Bursa'da kurulu Şirket, gerçekleştirdiği tesislerinde her türlü polyester iplik ve elyaf üretimi yapmaktadır. Bursalı özel girişimciler tarafından 1970 yılı başında kurulan Çemtaş Çelik Makine Sanayi ve Ticaret A.Ş. ilk çelikhane ünitesini nisan ayı içerisinde işletmeye almıştır.

Bandırma'da 1969 yılında temeli atılan ve Mayıs 1972'de yapımı tamamlanan Sülfürik Asit Fabrikasında deneme üretimine başlanmıştır. Etibank'a bağlı bir işletme olan Kuruluş, Sovyet Birliğinin mali ve teknik yardımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Sarraf ve kuyumcuların öncülüğünde kurulan 'Sarkuysan Elektrolitik Bakır Sanayi ve Ticaret A.Ş.' Mayıs 1972'de faaliyete geçmiştir. Gebze'de tesis edilecek fabrikada elektrolitik bakır ve mamullerinin üretimi yapılacaktır. Temmuz 1972'de Kayseri'de ev tekstili, döşemelik ve perdelik kadife üretimi yapmak üzere özel sektör tarafından 'Lüks Kadife Sanayi ve Ticaret A.Ş.' kuruldu. Şirketin yapımı tamamlanan üretim tesisleri 1978 yılında faaliyete geçirilmiştir.

Keban Barajı yapımı için istimlak edilen arazi sahiplerinin katılımı ile oluşturulan 'Keban Holding ve Ortakları Plastik Sanayi A.Ş.'nin Elazığ'da kurduğu tesisler Temmuz 1972 tarihinde işletmeye alınmıştır. Fabrikada çeşitli çap ve basınçta plastik su boruları, kapı ve pencere profilleri üretimi yapılmaktadır. Denizli'de Sivri Ailesi tarafından Eylül 1972'de kurulan 'Denizli Basma Boya A.Ş.'nin (Deba) gerçekleştirdiği tesislerde her türlü ham bezin fason olarak düz boya, apreleme suretiyle terbiye işlemi yapılacak, değişik konfeksiyon türleri üretilecektir.

Çok ortaklı olarak Ekim 1972 tarihinde Uşak'ta kurulan 'Uşak Seramik Sanayi A.Ş.'nin yapımı tamamlanan Fabrikası 1974 yılında deneme üretimine başlamış, duvar ve yer karoları ile porselen üretimini gerçekleştirmiştir. Çinko-kurşun rezervinin değerlendirilmesi amacıyla Etibank öncülüğünde kurulan Çinkur Çinko Kurşun Metal Sanayi A.Ş.'nin Çinko-Kurşun İzabe ve Rafinaj Tesislerinin temeli Kayseri'nin İncesu ilçesinde Kasım 1972 tarihinde atılmıştır. Yatırımın Dış finansman ihtiyacı Kanada İhracatı Geliştirme Kurumunca karşılanmıştır.

Aralık 1972 tarihinde otomobiller için enjeksiyon sistemleri üretmek amacıyla Bursa'da 'Bosch Oto Yan Sanayi A.Ş.' kurulmuştur. Aynı ay içerisinde Sabancı Gurubuna ait 'Çimsa Çimento Beton Sanayi A.Ş.' iş yaşamına başlamış ve montajı tamamlanan Fabrikası 1975'de işletmeye alınmıştır. Fabrikada gri çimentonun yanı sıra beyaz çimento, kalsiyum alüminatlı çimento üretimi yapılmaktadır. Yine bu ay içerisinde tesislerinde klima, kombi, brülör, değişik pompa ve hidrofor üretimi yapan Alarko Gurubuna ait şirketler, Holding çatısı altında toplanmışlardır. Aynı şekilde inşaat, taahhüt, mühendislik, sanayi ve ticaret alanlarında faaliyet gösteren Enka Şirketleri de Aralık 1972'de Holding şeklinde yeniden yapılanmışlardır.

Sonuç olarak Türkiye ekonomik ve toplumsal kalkınmanın, gelişmenin lokomotifi olarak belirlenen sanayileşme çabalarında öngörülen hedefler, bu dönemde de tam olarak gerçekleştirilememiştir. Yukarıda da vurgulandığı gibi bu tablonun oluşmasında yurt içi siyasi gerginlikler kadar kaynak yetersizliğinin önemli etkisi olmuştur. Ancak planlı dönemde yukarıda örnekleri verilen yatırımlarla; tüketim malları ve ara mallar sanayinde önemli mesafeler kat edilmiş, yatırım malları alanında sınırlı da olsa bazı adımlar atılmıştır.

1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü Plan, 1962 yılında kabul edilen 15 yıllık perspektife ve stratejiye dayanan Birinci ve İkinci Plandan farklı içerikte ha-

zırlanmıştır. Bu değişiklikte önceki Kalkınma Planlarıyla elde edilen sonuçlar, kazanılan tecrübeler, karşılaşılan sorunlar, yaşanan gelişmeler ve bunların ortaya çıkardığı zorunluluklar etkili olmuştur. O nedenlerle, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının yeni bir perspektifle hazırlanması gereği duyulmuştur. Değişikliği zorlayan en önemli etken ise 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılma tercihinin yapılması ve bu konuda yaşanan süreçtir. Anlaşmada Hazırlık, Geçiş ve Nihai olmak üzere üç dönem öngörülmüştü. Hazırlık döneminin sona ermesi üzerine 13 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol imzalanmış ve Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe konulmuştu.

Protokol, Ankara Anlaşması çerçevesinde Topluluğa katılma sürecinin hükümlerini ve tarafların üstleneceği yükümlülükleri belirliyordu. Buna göre 22 yıl olarak öngörülen geçiş döneminde Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleriyle gümrük birliğini gerçekleştirecek, 22 yıl sonunda her türlü mal, hizmet, sermaye, para ve insan giriş-çıkışlarında bu ülkelere karşı hiçbir kısıtlama yapılmayacaktı. Ne var ki, gerek Ankara Anlaşması gerek Katma Protokolde öngörülen hususlar önceki plan dönemlerinde büyük ölçüde uygulanamamıştır. Bu durumun yaşanmasında her iki tarafın bazı çekinceleri ve kaygıları etkili olmuştur. Türkiye’de kimi zamanlar, AET ile ilişkiler bir çeşit sömürü düzenine girmek şeklinde algılanıyor, Topluluk ürünlerinin sanayileşmemizi ve kalkınmamızı engelleyeceği kaygısı ile gümrük duvarlarını korunması gereğine inanılıyordu. O nedenlerle, Türkiye kendi yükümlülüklerini yerine getirmemeye ve ilişkilere soğuk bakmaya başlayınca, Topluluk da kendi sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmış ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir çaba sarf etmemiştir. Görüldüğü gibi bu dönem AET ile yaşanan sorunlar tamamen ekonomik nitelik arz etmektedir. Ancak, daha sonra 1980’li yılların başında ortaya çıkan 12 Eylül Hareketi ve Yunanistan’ın AET’ye katılması gibi yurt içi ve yurt dışı gelişmeler sorunlara ayrıca siyasi boyut kazandırmıştır.

Geçmişte yaşanan sıkıntılar dikkate alınarak, bunların tekrarlanmaması için 22 yıllık geçiş döneminin sonu olan 1995 yılına kadar AET ile gümrük birliğine girişi sağlayacak perspektif ve stratejiyle kalkınma planları ve programlarının hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Artık AET konusunda duyulan kaygılar bir yana bırakılmış ve Topluluğa tam üye olarak katılma kararlılığı gösterilerek bu gerçeği dikkate alan çalışmalar yapılmıştır. Bu strateji ile ekonomik ve sosyal alanda gerekli dönüşümlerin gerçekleştirilerek, Türkiye'nin sanayileşmiş bir toplumsal yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Planlama çalışmalarında bu hedefe ulaşabilmek için sanayinin Milli Gelirdeki yüzde 23 olan payının 1995'de yüzde 40'a yükseltilmesi, tarımsal gelir payının da yüzde 28'den yüzde 10'a çekilmesi öngörülmüş, sanayi sektöründe çalışanların da bir kat artırılarak yüzde 22'ye, tarımda yüzde 60'dan 20'lere düşürülmesi benimsenmiştir.

Üçüncü Plan döneminde toplam 291 milyar lira yatırım yapılması programlanmış, GSMH'nin yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 7,9 olarak hedeflenmiştir. Yatırımların yüzde 12'sinin tarımda, yüzde 45'inin sanayide, yüzde 43'ünün de hizmetler sektöründe gerçekleşmesi öngörülmüştür. Gayri safi milli hasılanın 1972'de 191 milyar olan tutarının dönem içerisinde 88 milyar lira artırılarak, 1977 yılında 279 milyar liraya ulaşması planlanmıştır. AET olgusu dikkate alınarak ülke sanayinde yapısal bir değişikliğe gidilmesi, bu amaçla güçlü ara mallar sanayi ile teknoloji üretimini özendirerek, dış kaynaklara bağımlılığı azaltan yatırım malları sanayine ağırlık veren stratejilerin izlenmesi uygun görülmüştür. Sanayi yatırımlarında demir-çelik ve çimento sektörlerine öncelik tanınırken elektrik üretiminin artırılmasına önem verilmiştir.

Dış ticaret açığının özellikle İkinci Dünya Savaşından bu yana sürekli artış göstermesinin ülke sanayinin yeterince gelişmesinden ileri geldiği ve bu durumun dış kaynaklara bağımlılığı artırdığı dikkate alınarak, bağımlılığın azaltılması için

ihracattaki artış hızının önceki dönemlerin üzerinde yüzde 10 dolaylarında gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bunu teminen mal ihracatının artması, çeşitlenmesi ile kalkınmanın gerektirdiği ara malı ve yatırım mallarının giderek artan ölçülerde yurt içinden sağlanması öngörülmüştür. Bu suretle dış kaynaklara bağımlılığın sanayileşmeyle azaltılması beklenmiştir. İstihdam sorununun köklü çözüme kavuşturulmasının hızlı kalkınma ve sanayileşmeyle mümkün olabileceği, ancak bunun uzun bir dönemi kapsayacağı belirtilerek, inşaat ve hizmet sektörlerinde emek yoğun tekniklerin kullanılması hedeflenmiştir.

Ayrıca Kamu yönetiminde yeni düzenlemelere gidilmesi, KİT'lerin etkin ve dinamik bir yapıya kavuşturulması, Toprak ve Tarım alanında, Hukuk ve Adalet sisteminde, Vergi ve Maliyede, Petrol ve Maden işleriyle Eğitim alanında köklü reformların yapılması gerekli ve zorunlu görülmüştür. Bu reformlarla, yatırım ve hizmetlerin akışına hız kazandırılması amaçlanmıştır. Bunların yanı sıra istihdam sorununun çözülmesi, gelir gurupları arasında dengesizliğin olabildiğince giderilmesi ve sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması hususları da benimsenen ilkeler arasında yer almıştır.

Öncekilerden farklı perspektif ve stratejiyle Nihat Erim Hükümeti zamanında hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Erim Hükümetinin istifası üzerine kurulan Ferit Melen Hükümetince 16 Haziran 1972 onaylanarak yürürlüğe konmuştur. Temel ilke ve hedefleri önceki Hükümetçe belirlenen Planın 1973 yılı programı, Ocak 1973'de uygulamaya konulmuştur.

Üçüncü Planın uygulama dönemini ve sonuçlarını incelemeden önce bu süreçte yaşanan önemli iç-dış siyasal gelişmelere ve dünya genelinde ortaya çıkan bazı ekonomik sorunlara değinmek uygun olacaktır. Zira ileride değerlendirileceği üzere bu olgular kaçınılmaz olarak ülke ekonomisinde derin izler bırakmış ve yıllık programların uygulanmasına olumsuz yansımaları olmuştur.

Bir ara rejim yönetimi olan Nihat Erim Hükümetinin düşmesi üzerine Mayıs 1972'de Başbakanlık görevini üstlenen Ferit Melen daha bir yılını doldurmadan Nisan 1973 yılında bu görevinden ayrılır. Yerine daha önce Merkez Bankası Başkanlığı yapan Erim ve Melen Hükümetlerinde Ticaret Bakanlığı görevinde bulunan Nam Talu, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilir. Adalet ve Güven Partisi koalisyonu niteliğinde olan Talu Hükümeti, ülkeyi 6 ay sonra Ekim 1973'de Genel Seçimlere götürür. Seçimlere katılan partilerden hiçbiri tek başına hükümet kurma çoğunluğunu sağlayamaz ve partiler arasında üç aya yaklaşan koalisyon pazarlıkları başlar.

Uzun görüşmeler sonunda seçimden 185 milletvekiliyle birinci parti olarak çıkan Ecevit önderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi ile 48 milletvekiline sahip Erbakan'ın başkanlığındaki Milli Selamet Partisi arasında koalisyon Hükümeti kurulur. Ecevit'in Başbakanlığındaki yeni Hükümet içte ve dışta ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunların başında; petrol ihraç eden Arap Ülkelerinin 1973 Ekiminde yaşanan Arap-İsrail Savaşının ardından, uyguladıkları petrol ambargosu sonucu ham petrolün 1973 yılı başında 2.5 dolar olan fiyatının yıl sonunda birden 11.6 dolara yükselmesi gelir. Bu gelişme sözü edilen savaşta başta ABD olmak üzere İsrail'den yana tavır sergileyen ülkelere karşılık olarak Petrol üreticisi Arap Ülkelerinin petrol ihraç etmeyeceklerini açıklamaları üzerine başlamıştır. Bu ambargo ile hızla yükselen petrol fiyatları, dünya ekonomisinde dengeleri sarsmış, bundan en fazla etkilenenler de petrol ithalatçısı ülkeler olmuştur.

Etkisini 1974 yılından itibaren göstermeye başlayan petrol fiyatlarındaki büyük artış ve bunun dolaylı şokları ithal maliyetini beklenmedik ölçüde yükseltmiş, kronikleşmiş dış ticaret açığı giderek üç misli büyümüştür. Sanayileşmiş ülkeler petrolden kaynaklanan maliyet artışlarını ihraç ürünlerinin fiyatlarına yansıtarak krizin etkisini olabildiğince azaltmaya çalışırken, Türkiye krizin etkisini ağır bir şekilde yaşamıştır.

Zira ara ve yatırım mallarının büyük oranda yurt dışından temin edilmesi, sanayi üretiminin iç pazara dönük karakteri, ekonominin döviz kazanma gücünün zayıflığı nedenleriyle 1974 sonrasında petrol krizinin faturası tamamen ekonomiye kesilmiştir.

Ayrıca enerji konusunda ülkenin giderek artan enerji talebini karşılamak için İkinci Plan döneminde uygulamasına başlanan Hidrolik Elektrik Enerji (HES) yatırımlarının zamanında tamamlanamaması nedeniyle arz açığı dışarıdan enerji satın almak suretiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Nitekim günde 2-3 saati bulan elektrik kesintilerinin kaldırılması amacıyla Bulgaristan'dan elektrik ithalatı yapılmıştır. Bu arada geciken HES yatırımları yerine akaryakıtla çalışan termik santrallerin yapımına yönelinmiştir. Enerji sektöründeki bu olumsuzluklar döviz darboğazını daha da daraltmıştır.

Bunların sonucunda ara mallar kıtlığı ve enerji yetersizliği üretimi büyük ölçüde aksatmıştır. İthalatın gerilemesiyle gübre, ilaç ve tarımsal yatırım mallarında daralmalar olmuş, dolayısıyla tarımsal üretimde de sıkıntılar yaşanmıştır. Bunların sonucunda döviz rezervleri tükenmeye başlamış, dış borç ödemelerinde sıkıntıya düşülmüş ve Ülkenin ekonomik itibarı çok zayıflamıştır.

Ecevit Hükümeti, bu darboğazları aşmaya çalışırken, Kıbrıs üzerinde tezgâhlanan başka ciddi bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Kıbrıs'ta mevcut yönetim bir darbeye düşürülmüş, anayasal düzen askıya alınmış ve Türklere karşı yağma, işkence ve katliam olayları başlamıştı. Bu durum üzerine Türkiye, Kıbrıs'la ilgili "Zürih ve Londra Antlaşması"ndan doğan hakkını kullanarak 1974'ün Temmuzunda birinci, Ağustosta ikinci "Barış Harekatı" ile Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. Bu harekatı engellemek için büyük çaba sarf eden ABD, Nihat Erim hükümeti zamanında konulan Haşhaş ekim yasağının kaldırılmasının da etkisiyle Ecevit Hükümetine karşı soğuk tavırlar takınmış ve Şubat 1975 iti-

baren Türkiye'ye Silah Ambargosu uygulamaya başlamıştır. Türkiye de buna karşılık "Kıbrıs Türk Federe Devleti"nin kurulduğunu açıklamıştır. Daha sonra ilişkilerin yumuşatılması ile ABD Ambargosu Eylül 1978 tarihinde kaldırılmıştır.

Yurt içinden ve dıştan kaynaklanan olumsuz koşullar ekonomiyi derinden etkilerken, Üçüncü Planın uygulamasında da ciddi sorunlar yaşanmıştır. Olumsuz tablo, bunlarla da kalmayarak Ülkede anarşik eylemlerin ve sağ-sol çatışmalarının yaşanması, Hükümeti oluşturan iki parti arasında sözlü sataşmaların başlamasıyla daha bir karmaşık hal almıştır. Bunlar da kaçınılmaz olarak ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilemiş, bu alandaki karar ve uygulamaları aksatmıştır. Bunların sonucunda gelir dağılımında dengesizlik artmış, toplumsal yapı derinden sarsılmıştır.

Tüm bu sorunlar yaşanırken Koalisyon Hükümeti, ortakların anlaşamaması ve siyasi çıkar hesapları yüzünden Eylül 1974 tarihinde dağılmıştır. Ülkede siyasal boşlukla Hükümet krizi yaratan bu gelişmeler üzerine kontenjan senatörü Sadi Irmak Hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak, Irmak Hükümeti meclisten güvenoyu alamamış ve hükümet boşluğu devam etmiştir. Yeni bir hükümetin kurulamaması nedeniyle Irmak Hükümeti 31 Mart 1975 tarihine kadar görevde kalmıştır. Mecliste ikinci büyük parti olan Adalet Partisi Başkanı Süleyman Demirel yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve CHP dışında kalan partilerin katılımıyla Birinci Milliyetçi Cephe Hükümetini kurarak Meclisten güven oyu almıştır. Demirel Hükümeti iki yılı aşkın süre görevde kalmış ve Haziran 1977'de Genel Seçimlere gidilmiştir.

Gergin bir ortamda yapılan Seçimden CHP oylarını ve milletvekili sayısını artırmasına ve yine birinci parti olarak çıkmasına rağmen tek başına Hükümet kuracak 226 çoğunluğu sağlayamaz. Milletvekili sayısı 213'te kalan CHP, ya koalisyon hükümeti oluşturma ya da azınlık hükümeti kurma duru-

munda kalmıştır. Ecevit önce bir azınlık hükümeti kurar, ancak güven oyu alamaz. Ardından Süleyman Demirel'e görev verilir ve Demirel, MSP ve MHP ile bir öncekinin benzeri Milliyetçi Cephe Hükümetini kurarak Meclisten güven oyu alır. Bu üç partili koalisyon Hükümet 21 Temmuz 1977'den 5 Ocak 1978'e kadar görevde kalmıştır.

Görüldüğü gibi Üçüncü Plan döneminde Ülkede siyasal ve ekonomik alanlarda sıkıntılı dönemler yaşanmış, siyasi partiler arasında çekişme ve çatışmalar Ülke gündemini işgal etmiştir. Dolayısıyla bu tablo ekonomik kararların ve önlemlerin zamanında alınmasına engel olmuş, sıklıkla yapılan kadro değişiklikleriyle devlet kurumlarında yönetim boşlukları ortaya çıkmıştır.

Bu arada Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulama döneminde CHP tarafından ülke ekonomi gündemine üzerinde çok tartışılan iki önemli kavram sokulmuştur. Bunlardan ilki 'Halk Sektörü' diğeri de 'Köykent" tasarımıdır. Her iki kavramın kendi aralarında bütünsellik taşıdıkları ve ulusal ekonominin kendi kaynaklarıyla büyümesine katkı sağlayacakları savunulmuştur. Bunlardan CHP'nin 1973 Seçim Bildirgesinde yer alan Halk Sektörü, Özel ve Kamu Sektörünün iktisadi gelişmede yetersiz kaldığı öne sürülerek alternatif bir ekonomik model olarak önerilmekte, gerek amaç gerekse yapısal bakımından özel ve kamu sektöründen farklı bir ekonomik girişim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu sektörün savunucularından o dönem CHP milletvekili olan Ali Nejat Ölçen Halk Sektörüyle yeni bir ekonomik düzenin kurulacağını vurgulayarak, bu kavrama ideolojik bir anlam da yüklemiştir. Ekonomist Ölçen Halk Sektörünün diğerlerinden farklılığını şu şekilde belirtiyordu;

"Özel Sektörde amaç karın en çoğa çıkartılmasıdır. Ekonomi dilinde 'Kar Maksimizasyonu' deyimiyle anılır bu ilke. Eğer amaç kar maksimizasyonu değilse, ona özel sektör denilemez. Bu amacın doğal

bir sonucu olarak, talep düzeyinin az olduğu, nüfuz yoğunluğunun yetersiz bulunduğu yörelerde, yani az gelişmiş bölgelerde yatırım yapmaz. Kamu sektöründe ise, maliyet minimizasyonu, ya da katma değer maksimizasyonu söz konusu. Halk Sektörü amaç yönünden bunlardan ayrılıyor. Çünkü Halk Sektöründe hem maliyet minimizasyonu hem de sosyal amaçlı yatırımların tercih edilmesi söz konusudur. Katma değer amaç olmayabilir...”

Ekonomi gündemine getirilen bu yeni kavram, değişik çevrelerden tepki almış, sermaye birikiminin nasıl sağlanacağı, halk sektörü yöneticilerinin kimler olacağı ve yatırım sürecinin nasıl başarılacağı biçiminde eleştiriler yöneltilmiştir. Ecevit'in 1974'de kısa Başbakanlığı döneminde bu modelin yaşama geçirilmesi için gerekli hukuksal altyapının oluşturulması şeklinde bir çaba gösterilmemiş ve CHP 1977 seçim bildirgesinde bu kavram yeniden tanımlanmış ve sonrasında gündemden düşmüştür.

Katma Protokol gereğince 22 yıl sonra gümrük duvarlarının tamamen kaldırılarak Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmasını amaçlayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının, sosyal ve ekonomik alanda öngörülen hedeflerine hangi oranlarda erişildiğine bakıldığında; sınırlı bir büyümenin sağlandığı, dış ticaret açığının üç katı büyüdüğü, dış borç yükünün hızla arttığı ve çift rakamlı enflasyonist bir dönemin yaşandığı görülmektedir. Kuşkusuz ki, bu ekonomik sorunların oluşmasında daha önce belirtildiği gibi başta dünya petrol krizi olmak üzere iç-dış siyasi gelişmelerin büyük etkisi olmuştur.

Plan döneminde, yüzde 7,9 olarak hedeflenen GSMH'nin yıllık ortalama büyüme hızı, yüzde 6.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlarla ilk iki plan ortalamalarının altında kalınmıştır. Bu göstergeye yıllar itibarıyla bakıldığında ekonomik büyümenin dalgalanma gösterdiği, bunun da büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı tarım sektöründen kaynaklandığı görülmektedir. Milli gelirin sektörel bazda ortalama büyüme hızları ise

şu oranlarda gerçekleşmiştir: Tarımda yüzde 3,5, hizmetler alanında yüzde 7,9 ve sanayi sektöründe yüzde 9,8'lik büyüme hızı elde edilmiştir. GSMH'nın oluşumunda tarımın payı yüzde 24,1'de kalırken, sanayinin payı yüzde 22,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak öngörülen sanayide beklenen artış sağlanamazken hizmetler sektöründe yüzde 53,2'lik payla hedefin üzerinde bir sonuç elde edilmiştir.

Ayrıca hedefin altında kalmakla birlikte ekonomideki payı büyüyen sanayi sektöründe, planda öngörülen reformların yapılamaması nedeniyle yapısal değişikliğe gidilememiştir. Ekonomik darboğazlar ve döviz sıkıntıları yatırım projelerinin uygulamasını fevkalade olumsuz etkilerken hızlı fiyat artışları da maliyetleri artırmıştır. Özellikle yatırımcı kamu kuruluşları programlarını, belirlenen takvim içerisinde gerçekleştirememiş ve bir çok yatırımlar yarı kalmıştır. Dönem boyunca hızlı fiyat artışları sonucu enflasyon rakamları sürekli çift haneli olarak kalmış, 1973'de yüzde 20,5 olan enflasyon, 1977'de yüzde 24,1'e tırmanmıştır. Yaşanan krizler nedeniyle dış ticaret bilançosu sürekli açık vermiş, ithalat 1973'de 2.086 milyon dolar iken 1977'de yüzde 280 artışla 5.796 milyon dolara çıkmış, ihracat ise aynı yıllarda ancak yüzde 33'lük artış göstererek 1.317 milyon dolardan 1.753 milyon dolara yükselebilmektedir. İlk kez ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 30'a kadar düşmüştür. Bunun sonucunda Planın ilk yılında 769 milyon dolar olan açık, son yıl olan 1977'de beş kat artarak 4.043 milyon dolara yükselmiştir. Bu olumsuz tablo yaşanırken işçi dövizlerinin yüzde 50 oranında büyümesi kısmı rahatlık yaratmış, özellikle planın ilk üç yılında bir milyar doların üzerinde gerçekleşen işçi dövizleri, dış ticaret açığının karşılanmasında önemli katkı sağlamıştır.

Plan öneminde yaşanan iç-dış ekonomik sorunlar neticesinde Ülkenin toplam dış borç yükü de ciddi boyutlarda artış göstermiş ve 1977 yılında 11,439 milyar dolar düzeyine çıkmıştır.

Yarıdan biraz fazlası kısa vadeli borçlardan oluştuğundan bunun geri ödemesinde büyük güçlüklerle karşılaşmış ve Türkiye borç ödeyemez duruma düşmüştür. Dolayısıyla ekonomi darboğaza girmiş, uluslararası finans kuruluşlarının (IMF) ve alacaklıların desteğiyle çıkış yolları aranmaya başlamıştır. Sonuç olarak Üçüncü Planda öngörülen makroekonomik hedeflerin hiçbirine ulaşmak mümkün olamamıştır.

1.3.1. Üçüncü Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar

Kamu ve özel sektör tarafından 1973-1977 döneminde gerçekleştirilen sanayi kuruluşları ve yatırımları ile ekonomik alanda yapılan düzenlemelerden bazıları tarih sıralamasına göre aşağıda gösterilmiştir:

Planın ilk yılı 1973'ün Ocak ayında İzmirli girişimciler tarafından kompoze gübre üretimi yapmak üzere Ege Gübre Sanayi A.Ş. kuruldu. Temeli 1974 yılında atılan tesisler Mart 1978'de üretim faaliyetine başlamıştır. Yine aynı tarihte Gaziantep'te çok ortaklı 'Akkoza Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş.' hayata geçirildi. Şirket kurduğu tesislerde pamuk karde ve penye ip-lik üretimi yapmaktadır.

Şubat 1973 tarihinde makarna, bisküvi, çikolata gibi maddeler için dış ambalaj malzemesi üretmek amacıyla İzmir'de özel girişimciler tarafından 'Bak Ambalaj San. Ve Ticaret A.Ş.' kuruldu. Bilecik'in Söğüt İlçesinde Mart 1973'te kurulan 'Söğüt Seramik Sanayi A.Ş.' değişik seramik ürünleri üretmektedir. Deniz mahsulleri işleyerek balık unu ve balık yağı üretmek üzere Mayıs 1973 tarihinde Trabzon'da 'Karsusan Su Ürünleri A.Ş.' kuruldu. Şirketin yapımı tamamlanan Tesisleri 1976'da faaliyete geçirilmiştir. Aynı tarihte Malatya'da tekstil makineleri üretmek amacıyla Malatya'da 'Maksan Makine Sanayi A.Ş.' kuruldu. Şirket daha sonra üretim programını değiştirerek bir İngiliz Firmasının işbirliğiyle transformatör üretimine başlamıştır.

Haziran 1973'de İzmir'de 'Egeplast Ege Plastik Ticaret ve Sanayi A.Ş.' yaşama geçirildi. Mazhar Zorlu bünyesinde faaliyet gösteren Şirket, kurduğu tesislerde değişik plastik boru ve ek parçaları ile şişe kompaundu üretimi yapmaktadır. Tekstil Sanayinde özel sektör tarafından Haziran 1973'te Çorlu'da kuruluşu gerçekleştirilen "Doğuş Tekstil İşletmeleri San. ve Tic. A.Ş." 1975 yılında faaliyete geçmiş olup entegre olarak iplik, kumaş ve konfeksiyon üretmektedir.

"Kordsa Global Endüstriyel İplik ve Kord Bezi San. ve Tic. A.Ş.", Haziran 1973 tarihinde İzmit'te kuruldu. Sabancı Holding bünyesine faaliyet gösteren Şirket kuruluşundan günümüze kadar gerçekleştirdiği yatırımlar ve teknolojik yeniliklerle naylon ve polyester iplik, kord bezi ve teknik kord üretimi yaparak, lastik takviye ve mekanik kauçuk alanlarına girdi sağlamaktadır. Yine İzmit'te Eylül 1973'de "Pak Gıda Üretim ve Pazarlama A.Ş." faaliyete geçmiştir. Firma kurduğu tesislerde fırıncılık sektörünün ana girdilerinden olan maya üretimi yapmaktadır. Kasım 1973'de Denizli'de 215 gerçek kişi tarafından "Denizli Cam Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin kuruluşu gerçekleştirildi. Geleneksel ev cam eşyaları üretimi yapmak üzere kurulan Şirket, ilerleyen yıllarda Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. (Şişecam) tarafından satın alınarak Paşabahçe grubuna katılmıştır.

Değişik iş alanlarında faaliyet gösteren Eczacıbaşı Topluluğuna ait sanayi ve ticari kuruluşlar, Aralık 1973'de "Eczacıbaşı Yatırım Holding" çatısı altında toplandılar. 1974'ün ilk ayında İzmit'te gıda katkı maddeleri üretmek üzere "Fürsan Fermanasyon Ürünleri A.Ş." kuruldu. Ülke lastik sanayinde önemli bir yeri olan "Brisa Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin temeli olan Lassa Lastik Fabrikasının kuruluş çalışmaları, Şubat 1974 tarihinde başlatılmış ve temeli Temmuz 1975'de İzmit'te atılmıştır. Sabancı Holding tarafından kurulan Şirket, 1978 tarihinde yapımı tamamlanan tesislerinde Lassa adıyla lastik üretimine başlamıştır. On yıl sonra da 1988

yılında Sabancı Holding ile Japon Bridgestone Corporation arasında gerçekleştirilen ortaklık sonucunda bugünkü Brisa adını almıştır.

Tarsus'un Kadıncık Suyu üzerinde 1971'de yapım çalışmaları başlatılan Kadıncık II Hidroelektrik Santrali, Mart 1974 tarihinde üretime geçmiştir. Çukurova Elektrik A.Ş. tarafından inşa edilen HES, 56 MW kurulu güce sahip bulunmaktadır. Mart 1974'de Denizli'de sodyum sülfat üretmek amacıyla "Sodaş Sodyum Sanayi A.Ş." kuruldu. Kayseri'de Nisan ayında faaliyete geçen "Erbosan Erciyes Boru Sanayi ve ticaret A.Ş." kurduğu tesislerde galvanizli su ve gaz hat boruları üretimi yapmaktadır. Aynı ay içerisinde daha önce yapım çalışmaları başlatılan Bolu Çimento Fabrikası işletmeye alınmıştır. Boydak Gurubuna ait "HES Kablo A.Ş."nin kuruluşu Kayseri'de Mayıs 1974'de gerçekleştirilmiştir. Şirket, enerji ve haberleşme kabloları üretimi yapmaktadır.

Yine Mayıs ayı içerisinde faaliyete geçen "Doğusan Boru Sanayi ve Ticaret A.Ş.", Erzincan'da asbestli çimento boru ve renkli beton kiremit üretim tesisinin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. İzmir Tire'de oluklu mukavva kutu ve kağıt üretimi yapmak üzere Mayıs 1974'de "Tire Kutsan Oluklu Mukavva Kutu ve Kağıt Sanayi ve Ticaret A.Ş." hayata geçirilmiştir. Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) tarafından Haziran 1974'de "Antalya Pil Sanayi A.Ş." kurulmuş ve yapımı tamamlanan tesisleri 1976'da üretime geçmiştir. Türk Kablo A.Ş. İzmit'de kurduğu tesislerde Ülkede ilk kez alüminyum iletkenli enerji kabloları üretimine başlamıştır.

Türkiye'nin en önemli yatırımlarından olan ve Elazığ'ın Keban İlçesinde Fırat Nehri Üzerinde 1965 yılında yapımına başlanan "Keban Baraj ve Hidroelektrik Santrali"nin ilk dört büyük tribünü Eylül 1974'de hizmete alınmıştır. Elektrik enerjisi üretimi amaçlı Barajın, daha sonra 1981 yılında devreye giren 4 türbinle toplam kurulu gücü 1.330 Megavata ulaşmıştır. Kuruluş döneminde Ülkede üretilen elektriğin yüzde 20'sini kar-

şıl原因 Keban Hidroelektrik Santrali, göl büyüklüğü olarak da Atatürk Barajından sonra Türkiye'nin ikinci en büyük yapay gölü olmuştur.

Bu arada Elazığ'da Etibank Şark Kromları Tesislerinde üretilen krom madenini işlemek üzere Etibank tarafından Elazığ Ferrookrom Tesislerinin temeli atılmıştır. Fabrikanın yapımı 1976'da tamamlanmış ve 1. Fırın 1977'de, 2. Fırın da 1978'de üretime başlamıştır. Bu yatırımın kuruluş aşamasında ilginç bir öyküsü bulunmaktadır. Gelişmiş Batının Türkiye'ye bakış açısını yansıtmaları bakımından buna kısaca değinmekte yarar var. Projenin uygulanması için Etibank tarafından Alman Krupp Firmasından bir teklif istenir. Bundan kısa bir müddet sonra Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Etibank Genel Müdürü Münir Tanyeloğlu'nu ziyaret eder. Görüşmeleri Tanyeloğlu'nun anılarından aktaralım:

Büyükelçi, Etibank'ın teklif talebini hoş karşılamadıklarını belirterek şu gerekçeyi ileri sürer: *"Siz Elazığ'da bir ferrookrom fabrikası kurmak üzere Krupp'dan teklif istemişsiniz. Bu teşebbüsünüz doğru değildir. Siz ferrookrom üretmeye başlarsanız bize Krom Cevheri ihraç etmez olursunuz. Hem de rekabete başlarsınız. Bunlar ise dostluğumuza gölge düşürür."* Bunun üzerine Genel Müdür şu cevabı verir: *"Bir pastayı yalnız bir kişi yer, ötekiler yutkunarak seyrederse bunda devamlılık ve dostluk olmaz..."* Ferrookromun paslanmaz çelik endüstrisinin önemli bir girdisi olması ve çeliğin de metal ve silah sanayiindeki önemi dikkate alındığında Büyükelçinin bu konudaki telaşı daha iyi anlaşılır. Almanların bu olumsuz tutumu üzerine Etibank, Japonlarla işbirliği yaparak tesisin kuruluşunu gerçekleştirir.

Eylül 1974'de Çimento Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından "İskenderun Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin kuruluşu yapılır. Yapımı tamamlanan tesisler Ekim 1977'de üretim çalışmalarına başlar. Aynı sektörde yurt dışında çalışan işçilerin kurduğu 'Yozgat İşçi Birliği İnşaat Malzemeleri Ticaret ve Sanayi A.Ş.' (Yibitaş) tarafından Yozgat'ta çimento Fabrikasının

temeli de bu tarihlerde atılmıştır. Fabrika 1978 yılında 1600 ton/gün klinker üretim kapasitesiyle kuru sistem olarak işletmeye alınır. Sinop'ta pamuklu örme ve tişört benzeri ürünleri üretmek üzere Kasım 1974'de çok ortaklı "Söksekin Sinop Örme ve Konfeksiyon Sanayi A.Ş." kuruluşu gerçekleştirilir.

Öğütülmüş gıda sanayinde faaliyet göstermek üzere 1974'ün son ayında İstanbul Kartal'da "Çapa Marka Gıda Sanayi A.Ş." kurulmuştur. 1975 yılının ilk ayında Bursa'da kurulan "Teknik Malzeme Oto Yan Sanayi A.Ş." ise otomotiv sanayine kol-tuk sistemleri üretimi yapmıştır. Hazır giyim alanında faaliyet göstermek üzere Mayıs 1975'de Adana'da İş Bankası tarafından "Mensa Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş." kurulmuştur.

Antalya'da Pamuk ve Narenciye Tarım Satış Kooperatifi (Antbirlik) tarafından Mayıs 1975 tarihinde "Antbirlik Aksu İplik Fabrikasının" kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Kurulacak tesiste Birlik bünyesindeki üreticilerden alınan pamuğun işlenerek ipliğe dönüştürülmesi öngörülmüştür. Aynı tarihte yurt dışında çalışan çok sayıda işçilerin katılımıyla oluşturulan "Meriç Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin Edirne'de kurduğu 25 bin işlik Tekstil Fabrikası üretime başlamıştır. Ülke emaye çelik tencere üretiminde bir dönemler ön plana çıkan "Emsan Holding A.Ş." Haziran 1975 tarihinde Denizli'de faaliyete geçirilmiştir.

Beş yıllık kalkınma planları ve yıllık programların sosyal ve toplumsal hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, ihracatın artırılması fevkalade önem taşıdığından bu alanda sürekli çaba sarf edilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda Bakanlar Kurulu Temmuz 1975'de ihracatı artırıcı bazı önlemler aldı. Yapılan düzenlemeyle ihraç satış kredilerinin, ihraç bedelinin yüzde yüzüne kadar Merkez Bankası reeskontu ile karşılanabilmesi, belirli sanayi ürünleri için altı aya kadar kredili ihracata izin verilmesi, ihracat vergi iadelerinin mal bedeli yatırılır yatırılmaz ödenmesi hususları karara bağlanmıştır.

Afşin-Elbistan linyit havzasındaki düşük kalorili zengin linyit yataklarından yararlanılarak bir termik santralin kurulması Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı döneminde öngörülmüş ve hazırlanan yatırım projesi 1968 yılı yatırım programına alınmıştı. Türkiye'nin en büyük termik santrali olan ve yapım çalışmalarına 1973'de başlanan Afşin-Elbistan Termik Santralının Temmuz 1975'de temel atma töreni yapıldı. Türkiye'nin o dönemler en büyük kamu yatırımı olarak bilinen Santral her biri 344 Megawat kurulu güce sahip 4 ünite olarak planlanmış ve ilk ünitesi 1984 yılında elektrik üretimine başlamıştır.

Yaşar Holding Topluluğu tarafından İzmir Pınarbaşı'nda kurulan Pınar Süt Tesisleri, Temmuz 1975'de hizmete alınmıştır. Fabrikada uzun ömürlü süt üretiminin yanı sıra süt çıkışlı peynir, tereyağı gibi gıda maddelerinin de üretimi yapılmaktadır. Sönmez Gurubuna bağlı "Sönmez ASF İplik Dokuma ve Boya Sanayi A.Ş." Ağustos 1975 Bursa'da kurulmuş ve Tesisler 1976 yılında işletmeye alınmıştır. İstanbul Zeytinburnu'nda deri mamulleri ve ayakkabı üretmek üzere Eylül 1975'de "Derimod Konfeksiyon Ayakkabı Deri Sanayi ve Ticaret A.Ş." hâyata geçirilmiştir.

Daha önce yasaklanan, 1974 yılında Toprak Mahsulleri Ofisinin (TMO) denetiminde ekimi serbest bırakılan Haşhaş bitkisinin içerdiği morfinin üretimi amacıyla Aralık 1975'de bir Alman Firmasıyla anlaşma yapılmıştır. Afyon'un Bolvadin İlçesinde TMO tarafından kurulacak Afyon Alkaloit Fabrikasında tohumu ayıklanmış haşhaş kapsüllerinden Tıpta değerlendirilen morfin ve türevlerinin üretilmesi öngörülmüştür.

Döneminin en büyük yatırımlarından olan ve temeli 1971 yılında atılan İskenderun Demir Çelik Tesislerinin, yapımı tamamlanan birinci Fırını, Aralık 1975 tarihinde işletmeye alınmıştır. Sovyetler Birliğinin finansal ve teknik yardımıyla gerçekleştirilen ve yatırım harcamaları 772 milyon dolara ulaşan Tesisin açılış törenine Sovyet Başbakanı Kosigin de katılmıştır. Uzun çelik üretimi yapan Tesislerin tamamı 9 bine yakın bir istihdam hacmi yaratmış ve ürünleriyle sanayinin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.

Gaziantep'te sentetik iplik ve plastik çuval üretimi yapmak üzere "Gülsan Sentetik Dokuma Sanayi ve Ticaret A.Ş." Şubat 1976'da faaliyete geçmiştir. Kumaş ve hazır giyim alanında üretim yapan "Nergis Tekstil A.Ş." Mart 1976'da Bursa'da kurulmuş ve bir yıl sonra Bursa Organize Sanayi Bölgesinde üretime başlamıştır. Aydın'ın Nazilli İlçesinde baskı, apre ve boya terbiye alanında çalışma yapmak üzere "Köytaş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş." yine Mart ayında kurulmuştur. Arçelik Gurubunun Eskişehir'de tesis ettiği Buzdolabı Fabrikası da Mayıs 1976 tarihinde işletmeye alınmıştır.

İstanbul'da hazır giyim sektöründe faaliyet göstermek üzere Temmuz 1976'da Koniteks Konfeksiyon Firması kurulmuştur. Değişik tezgah tipleri ve dişli üretimi yapmak üzere Kayseri'de "Taksan Takım Tezgahları San. ve Tic. A.Ş."nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Bir kamu kuruluşu olan Şirket, 6 üniteden oluşan entegre tesislerinin yapımını gecikmeli olarak 1984 yılında tamamlayarak üretim çalışmalarına başlamıştır. Güral Ailesi tarafından çok ortaklı bir şirket olarak kurulan Kütahya Porselen Sanayinin ilk tesisleri Temmuz 1976'da üretime başlamıştır. Porselen ürünleri üreten Şirket daha sonraki yatırımları ve atılımlarıyla sektörünün önde gelen kuruluşlarından olmuştur. Aynı tarihte "Gediz İplik ve Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin tesisleri de hizmete girmiştir.

Bu arada Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla kurulan "Sivas Demir Çelik İşletmeleri A.Ş."nin (Sidemir) Sivas'ta kuracağı tesislerin temeli Ekim 1976 tarihinde atılmıştır. Türkiye'nin 4. Demir Çelik Fabrikası olacak işletmenin ana üniteleri çelik ve haddehaneden oluşmaktadır. Irak'ın Kerkük ve diğer üretim sahalarından elde edilen ham petrolün Ceyhan (Yumurталık) deniz terminaline ulaştıracak Türkiye-Irak Ham Petrol Boru Hattın yapımı tamamlanarak Ekim 1976'da hizmete alınmıştır. Döneminde dünyanın en uzununu olarak bilinen Hattın, yıllık ham petrol taşıma kapasitesi 35 milyon ton olarak planlanmıştır.

Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi Kırka bölgesinde bulunan zengin boraks yataklarının değerlendirilmesi amacıyla programa alınan Etibank'a bağlı Eskişehir Kırka Boraks Fabrikasının temeli Ekim 1976'da atılmıştır. Balıkesir bölgesinin orman varlıklarını değerlendirmek üzere yılda 100 bin ton gazete kağıdı ve 105 bin metre küp mamül kereste üretimi yapacak SEKA Balıkesir Gazete Kağıdı Fabrikasının yapımına Ekim 1976 tarihinde başlanmış, 1980 yılında da montajı tamamlanan üretim Tesisleri faaliyete geçmiştir. Kastamonu çevresinde yoğun olarak yetiştirilen kendir lifinden selüloz ve sigara kağıdı üretimi yapmak üzere Planın 1975 yılı yatırım programında yer alan "SEKA Kastamonu Selüloz ve Kağıt Sanayi Müessesesi" Tesislerinin temeli aynı tarihte Kastamonu'da atılmıştır. Üretim kapasitesi yılda 3.750 ton kendir selülozu ve 5 bin ton sigara kağıdı olan Fabrika gecikmeli olarak 1984'de işletmeye alınmıştır. Yılın son ayında devlet tekelinde olan sigara kağıdı üretimi konusunda ihraç edilmek kaydıyla özel sektöre sigara imal izini verilmiştir.

Etibank tarafından Bursa Uludağ'da bulunan volfram madenlerinin değerlendirilmesi amacıyla 1971 yılından itibaren yürütülen çalışmalar sonuçlandırılarak "Bursa Volfram Madeni Tesisleri" Ocak 1977 tarihinde işletmeye alınmıştır. İsmi 1984 yılında Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (Tügsaş) olarak değiştirilen Azot Sanayi A.Ş.'nin Bursa Gemlik'te planlanan kimyasal gübre üretim tesislerinin temeli aynı tarihte atılmıştır. Azotlu gübre ve gübrenin ana hammaddeleri olan amonyak ve nitrik asit üretecek tesislerde yılda 600 bin ton kalsiyum amonyum nitrat gübresi üretimi öngörülmüştür. Sıvı çelik ve sıcak hadde ürünleriyle otomotiv sektörüne girdi sağlayan "Asil Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin Bursa Orhangazi'de kuracağı tesislerin temeli yine Ocak 1977'de atılmıştır.

Motorlu taşıt lastikleri üretmek amacıyla bir kamu kuruluşu olarak oluşturulan "Petlas Lastik A.Ş." Fabrikasının temeli de Ocak 1977 tarihinde Kırşehir'de atılmıştır. Yapım çalışmaları

uzun süren Tesislerde ilk lastik üretimi 1989 yılında gerçekleştirilmiştir. Gaziantep'te her türlü terbiye ve boya işlerinde faaliyet göstermek üzere bir aile şirketi olarak kurulan "Ritas Mensucat Boyaları ve Kimya A.Ş." faaliyete geçmiştir. Yine Gaziantep'te Sanko Holding'in nüvesini teşkil eden "Sanko Tekstil San. ve Tic. A.Ş."nin Mart 1977'de kuruluşu yapılmıştır. Daha önce kurulan ve iplik üretimi yapan Hilal Kolektif Şirketi'nin yeniden yapılanması niteliğinde olan Şirket, izleyen yıllardaki yatırımları ve gelişmesiyle ülke sanayi ve enerji sektöründe önemli bir konuma gelmiştir.

Bolu'da Doğu Gurubuna ait Filiz Gıda Fabrikası yine Mart 1877'de üretim faaliyetine geçmiştir. Makarna üretimi yapan kuruluş çalışmalarıyla ülke makarna pazarında büyük bir paya sahip olmuştur. Çok ortaklı olarak aynı tarihlerde Kayseri'de kurulan "Karsu Tekstil San. ve Tic. A.Ş." gerçekleştirdiği tesislerde iplik üretim alanında faaliyet göstermektedir. Daha önce Koç Gurubu bünyesinde çalışmalara başlayan "Döktaş Dökümcülük Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin Bursa Orhangazi İlçesinde kurduğu Fabrika, Mart 1977'de işletmeye alınmış olup Tesislerde otomotiv yan sanayine yedek parça üretimi yapılmaktadır.

Afyon'da 1974'de temeli atılan Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ'ne ait Afyon Şeker Fabrikası, Temmuz 1977'de işletmeye alınmıştır. Kuru yük konteynerleri ve beton blok makinaları üretmek amacıyla Eskişehir'de "Esen Makina San. ve Tic. A.Ş." unvanıyla Ağustos 1977'de yeni bir Şirket kurulmuştur. Yurt dışında çalışan işçilerin katılımıyla oluşturulan "İşbir Elektrik Sanayi A.Ş." Balıkesir'de Ağustos 1977'de çalışmalarına başlamıştır. Jeneratör, alternatör ve elektrik sistemleri üretimi yapan Şirket, 1981'de el değiştirerek sermayesinin tamamına yakını Türk silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfına geçmiş ve üretim ünitelerini geliştirmiştir.

Bu arada yaşanan ekonomik krizin hafifletilmesi amacıyla Hükümet 8 Eylül 1977'de "Ekonomik İstikrar Önlemleri Paketi"

başlığı altında Kamunun ürettiği bazı mal ve hizmetlere yüksek oranlı zam yapar. Buna göre; akaryakıtta yüzde 90, demire yüzde 40, kağıda yüzde 114, elektriğe yüzde 43, çimentoya yüzde 69 ve PTT hizmetlerine yüzde 100-150 oranlarıyla Cumhuriyet döneminin en büyük fiyat artışları gerçekleşmiş olur. Döviz darboğazı nedeniyle yurt dışına çıkışlara da kısıtlama getirilmiş ve yılda bir kereden fazla çıkışlar yasaklanır.

Üçüncü Planın son döneminde faaliyete geçen şirketler arasında Yalova'da kurulan Akkök Grubuna bağlı "Akkim Kimya San. ve Tic. A.Ş." dikkat çekmektedir. Kimya sanayinde faaliyet gösteren Şirket, Ekim 1977'de hayata geçirilmiş, klor alkali, kağıt ve su arıtma kimyasalları, tekstil yardımcı malları gibi sanayiye yardımcı maddeler üretmek suretiyle geniş bir ürün yelpazesine sahip olmuştur.

Üçüncü Planın son yılı olan 1977 yılına gelindiğinde ilgili mevzuat gereğince Dördüncü Plan hazırlıklarının tamamlanıp 1978-1982 dönemini kapsayacak şekilde 1 Ocak 1978'de yürürlüğe girmesi gerekiyordu. O nedenle 1977 yılı Temmuzundan itibaren iktidarda olan Süleyman Demirel'in Başkanlığındaki II. Milliyetçi Cephe Hükümeti Dördüncü Plan hazırlıklarına başlamıştı. Ne var ki, meclisin hassas dengeleri üzerine kurulan Demirel Hükümeti AP'den 11 milletvekilinin ayrılmasıyla yılın son gününde görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Yerine CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve AP'den ayrılan milletvekillerinin katılımıyla oluşturulan yeni Hükümet 5 Ocak 1978 tarihinde meclisten güven oyu alarak göreve başlamıştır. Ecevit Hükümetinin ilk işi geciken Dördüncü Plan hazırlıklarını yeniden başlatmak oldu. Bu arada içlerinde DPT Müsteşarının da bulunduğu Devlet Bürokrasi kadrolarında önemli değişiklikler yapıldı. Bu gelişmeler nedeniyle 1978 yılı için geçici bir yıllık program hazırlanıp yürürlüğe kondu. Bu itibarla Dördüncü Plan 1979-1983 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.

Geçiş yılı olarak programlanan 1978 yılında gerçekleşen sanayi yatırımlarını ve gelişmeleri de kısaca özetlemekte yarar görülmüştür:

Kırklareli'nin Lüleburgaz İlçesinde Şişe Cam topluluğuna bağlı olarak Ocak 1978'de "Trakya Cam Sanayi A.Ş."nin kuruluşu yapıldı. Şirket, düz beyaz eşya camları ve otomotiv camları üretimi yapmaktadır. Aynı tarihte Kütahya'da yapımı tamamlanan Seyitömer Termik Santralinin III No'lu ünitesi işletmeye alınmıştır. Yine Ocak ayında Tekfen Gurubu bünyesinde süt ve süt ürünleri üretimi yapmak üzere Balıkesir'de kurulan "Mis Süt Sanayi A.Ş." üretim faaliyetine geçmiştir. Mart 1978'de Çorum'da vakumlu ve hidrolik yol süpürme makinası üretimi yapmak amacıyla "Erdemli Makine Ltd. Şti." kurulmuştur. Daha sonra adı "Raks Elektronik San. ve Tic. A.Ş." olarak değiştiren "Tekmanyetik San. ve Tic. A.Ş." Mart 1978'de kurulmuştur. Türkiye'de ilk audio kaset üretimi yapan Firma, ilerleyen yıllarda video kaset ve kompakt disk üretimlerini de gerçekleştirmiştir.

Uşak'ta kurulan "Uşak Elektroporselen A.Ş."nin üretim tesisler Mart 1978'de işletmeye alınmıştır. Otomotiv sektörüne ara mal üreten "Olgun Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin Manisa Tesislerinin temeli Nisan 1978'de atıldı. Türkiye'de ilk kez Ordu'da odun elyafından MDF (orta yoğunlukta lif levha) üretmek üzere "Çamsan Entegre Ağaç Sanayi ve Ticaret A.Ş." Mayıs 1978'de kuruldu. Aynı tarihte Kastamonu'nun Abana İlçesinde elektrik motorları, akümülatör ve her türlü sayaç üretimi yapmak amacıyla "Abana Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş." faaliyete geçti. Türkiye'nin en büyük linyit kömürü işletmelerinden olan Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ)'ye bağlı Soma İşletmesi, Ağustos 1978'de Ege Linyitleri İşletmesi adını alarak çalışmalarını sürdürmüştür.

Eylül 1978'de Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın 85 metre yüksekliğinde, yıllık 1,5 ton çelik üretim kapasitesindeki ikinci yüksek fırını işletmeye alındı. Bir Kamu kuruluşu olan Tür-

kiye Zirai Donatım Kurumu tarafından tarım sektörünün gereksinimi alet ve makinaları üretmek amacıyla Urfa'da kurulan Zirai Aletler Fabrikası Ekim 1978'de üretime başladı. Samsun'da Kasım 1978 tarihinde ambalaj malzemesi üretmek üzere "Yapay Jüt Çuval Sanayi A.Ş." hayata geçirildi.

Bu arada AET ile ilişkilerde 1978 yılında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Katma Protokolde öngörülen Türk işçilerinin sosyal güvenliğini artırıcı bir anlaşmanın belirlenen tarihte yapılmaması, İngiltere'nin önemli bir ihraç ürünü olan Türk pamuk ipliği ithalatına kısıtlamalar getirmesi, Topluluğun benzer tarım ürünleri ihracatçısı Akdeniz Ülkeleriyle kapsamlı ticaret anlaşmalar yapması ve diğer tutumları üzerine Türkiye'nin de bazı yükümlülüklerini askıya alması sonucu ilişkilerde soğuk bir hava esmiştir. Öyle ki, Topluluğun bazı üçüncü ülkelerle yaptığı ticari anlaşmalarla Türkiye'nin AET pazarlarındaki ayrıcalıklı durumu ortadan kalkmış oluyordu. Bunlara karşılık olarak Türkiye Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde anlaşmalardan kaynaklanan AET'ye olan yükümlülüklerini dondurma kararı almıştır. Olumsuz böyle bir ortamda Yunanistan'ının 1975'de demokratik rejime dönmesi üzerine Topluluğa tam üyelik başvurusu kabul edilmiş, daha sonra 1979'da AET'ye katılma Anlaşması imzalanarak, 1981'de Topluluğun 10. Üyesi olmuştur.

Bu gelişmeler yaşanırken Topluluk 1978 yılında yaptığı bir toplantıda, Türkiye ile Yunanistan arasında siyasi denge kurulması amacıyla Türkiye'nin tam üyelik başvurusunda bulunması için öneri götürülmesi kararı alır. Bu karar uyarınca AET'den yetkili bir Bakan Türkiye'ye gelir ve Başbakan Ecevit'le uzun bir görüşme yaptıktan sonra aynı gün geri döner. Türkiye Topluluk ilişkilerinde yaşamsal bir önem taşıyan bu görüşmede yetkili Bakan, Ecevit'e Yunanistan'ın yakında üye olacağına vurgu yaparak, Türkiye'nin AET'ye hemen başvuru yapmasını, kendilerinin de üyelik görüşmelerini derhal başlatacaklarını söyler. Ne var ki, Ecevit'in cevabı, kendileri-

nin AET'ye girmeyi düşünmedikleri şeklinde olur. Gerekçe olarak da; Türk ekonomisinin bu ortaklığı kaldıramayacağı, AET ile rekabete girilemeyeceği, Ülkenin bir anlamda Toplu- luğun pazarı olabileceği kaygısını taşıdıklarını ifade eder.

Uzun bir maratona dönüşen Türkiye AET (AB) ilişkilerinde 1978 yılında gerçekleşen bu görüşmenin tarihi bir değer taşıdığı kuşkusuzdur. Üzerinde çok tartışılan bu gelişmeye, Üçüncü Planın temel strateji ve hedeflerinden olan AET'ye katılım konusunda büyük bir fırsatın kaçırıldığı biçiminde eleştiriler yöneltildiği gibi o dönemler Türkiye'nin iktisadi büyümesine engel olacağı, özellikle sanayi kesimine zarar vereceği endişesiyle Ecevit'in yaklaşımını isabetli bulan değerlendirmeler de yapılmıştır.

Yatırımlar açısından Üçüncü Planın genel irdelenmesinde; Kamu sektörünün ekonomik yapıdaki ağırlığının ve öneminin giderek arttığı görülmektedir. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin sanayi sektöründe yarattıkları katma değer, Planın ilk yılında yüzde 26 iken son yılı olan 1977'de yüzde 30'a yükselmiştir. Kamu yatırımları, toplam yatırımların Birinci Planda yüzde 35'ini, İkinci Planda yüzde 44'ünü teşkil ederken Üçüncü Planda yüzde 50'sini oluşturmuştur. Sektörler itibarıyla sanayi yatırımlarının en büyük dilimi imalat sanayinde gerçekleşmiştir. Bölgesel olarak da sanayi yatırımlarında önceliği diğerlerinde olduğu gibi yine Marmara ve Ege almış, bunun sonucunda bölgeler arası dengesizlik büyümüş, kişilere göre gelir dağılımında adaletsizlikler daha bir artış göstermiştir.

Bu dönemin en önemli ekonomik göstergelerinden biri de dış borçların beklenmedik düzeyde gerçekleşmiş olmasıdır. Ekonomik çarkın döndürebilmesi için sürekli dış borçlanmaya yönelmesi sonucu, 1970 yılında 1.8 milyar dolar olan dış borç tutarı, 1977'de 10 milyar dolara çıkmış ve 1978'de kısa vadeli borçların toplam borç içindeki payı yüzde 52'ye ulaşmıştır. Yaşanan olumsuzluklar ekonominin en büyük sorunlarından biri olarak tanımlanan enflasyon rakamlarında aşırı

yükselmelere neden olmuştur. Nitekim 1978 yılında yüzde 52.6 olan enflasyon oranı 1979'da yüzde 64'e çıkarken 1980 yılında yüzde 107,2 ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek oranına ulaşılmıştır. Tüm bu gelişmeler kaçınılmaz olarak piyasalarda mal kıtlığı yaratmış, dolayısıyla karaborsa işlemlerin yaygınlaşmasına ortam hazırlamış ve ekonomik yapıda gayri meşru çevrelerin güçlenmesine neden olmuştur. Bu suretle Türkiye giderek etkisini artıran ekonomik krizin ağır koşullarıyla karşı karşıya kalmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİDE DÖNÜŞÜM DÖNEMİ

1. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1979-1983)

Ecevit Hükümetinin yaşanan ağır ekonomik sorunlara karşın iyimser bir yaklaşımla hazırlayarak TBMM'ne sunduğu Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Meclisin 30 Kasım 1978 tarihli oturumunda kabul edilerek, 1 Ocak 1979'da yürürlüğe girer. Plan bir önceki Üçüncü Planın hazırlanış teknik ve esaslarına benzer şekilde düzenlenmiş, yenilik olarak da ekonomik sektör sayısında artış yapılmıştır. Ne var ki, Planı hazırlayan Hükümet ve uzman kadrolar daha Planın birinci yılı tamamlanmadan Kasım 1979'da görevden ayrılmışlardır. Zira 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan ara seçimlerde CHP, AP karşısında yenilgiye uğramış ve Ecevit Hükümeti iktidardan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum üzerine Demirel 6. kez Hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve daha önceki milliyetçi cephe hükümetlerinde ortaklık yaptığı partilerin dışarıdan desteğiyle kurduğu azınlık hükümeti, Meclisten güven oyu alarak göreve başlamıştır.

Ecevit Hükümeti tarafından hazırlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının ekonomik alanda benimsediği temel ilke ve hedefler özetle şöyledir: GSMH'da yıllık yüzde 8'lik bir büyüme hedef alınmış ve kalkınmanın sürükleyici sektörü olarak yine sanayi kesimi öngörülmüştür. Ne var ki, ileride değişileceği üzere 1979 yılında gerçekleşen yüzde -0,4 gibi negatif sonuç, Planda hedeflenen büyüme hızlarının aşırı iyimser bir yaklaşımla hazırlandığının göstergesi olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Sanayi sektörünün Plan başlangıcında Milli Gelirdeki yüzde 29 olan payının dönem sonunda yüzde 32'ye yükselmesi, tarım payının da yüzde 22'den yüzde 19'a düşmesi öngörülmüştür. Sanayi sektöründe hızlı büyümenin

yanı sıra yapısal değişikliğe gidilmesi, ara ve yatırım malları üretimine yönelmesi, bu suretle imalat sanayi içinde tüketim malları payının Plan dönemi sonunda 5 puan düşürülmesi ile ara ve yatırım malları payının bu oranda yükseltilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca sanayide teknoloji yaratılması alanında adımlar atılması, bu suretle ileri ve rekabet gücü yüksek sanayi yapısı temellerinin kurulması amaçlanmıştır. Plan döneminde toplam 1.575 milyar TL sabit sermaye yatırımı programlanmış ve bunun yüzde 57 oranı ile en büyük dilimini kamu kesiminin gerçekleştirmesi programlanmıştır.

Planda dış ekonomik ilişkiler de ağırlıklı olarak ele alınmış, bu alanda temel ilkeler, stratejiler belirlenmiştir. Buna göre; dış ekonomik ilişkilerin çok yönlü geliştirilmesi, ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve sanayi ürünleri payının artırılması esas alınmıştır. Dış ödemeler gücünün artırılması amacıyla, ihracatın yanı sıra turizmin ve dış ticaret filolarının geliştirilmesi, yurt dışındaki işçi tasarruflarının daha büyük ölçüde yurda getirilmesine olanak sağlanması, Planın temel ilkeleri arasında yer almıştır. Dış alım politikasının da sanayi yatırım hedeflerine uygun biçimde oluşturulması ve birikmiş kısa vadeli dış borçların konsolide edilmesi (vadesinin uzatılması) öngörülmüştür.

AET ile olan ilişkilerin gözden geçirilmesi ile Türkiye'nin yükümlülüklerinin bir süre askıya alınması ve AET'den Ülkenin sanayileşmesine katkı sağlamalarının talep edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca başta enerji, ulaşım ve haberleşme olmak üzere alt yapı yetersizliklerinin çözümlenmesi, hızlı kentleşmenin yarattığı kırsal kesim ile kentler arası, bölgeler içi ve arası dengesizliklerin sağlıklı biçimde giderilmesi planlanmıştır. Önceki Planda da öngörüldüğü şekilde kamu yönetiminde ve işletmelerinde yapısal değişikliğe gidilmesi, verimliliği ve etkinliği artırıcı düzenlemeler yapılması benimsenmiştir. Ayrıca halk girişimciliğinin ve kooperatifçiliğin desteklenip yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi kararlaştırılmıştır.

Ülkenin içinde bulunduğu iç-dış siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlara, giderek şiddetini artıran sağ-sol çatışmalarına, toplumun hızla kutuplaşmaya sürüklenmesine, sendikalar arası çekişmelere, yaygınlaşan işçi grevlerine karşılık Dördüncü Planın, karamsarlığa kapılmadan konulara büyük bir iyimserlik ve umutla yaklaşmak suretiyle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ne var ki, yukarıda da belirtildiği gibi daha Planın birinci yılı dolmadan Ecevit Hükümeti ve ekonomi yönetiminin bürokratları görevden ayrılmış, yerine Demirel Hükümetinin kurulması nedeniyle bu iyimser hedeflerin ve stratejilerin hazırlayanlarca nasıl gerçekleştirileceğini görmek mümkün olmamıştır. Zira her alanda etkisini gösteren ağır kriz koşullarının, programlarda öngörülen yatırım uygulamalarının başarı şansını büyük ölçüde olumsuz etkileyeceği kaçınılmazdı.

Nitekim, bu gelişmelerin yaşandığı 1979 yılında yüzde 8 düzeyinde öngörülen büyüme hızı negatife dönüşmüş, döviz kıtlığı bu yılın kasım ayında OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarına yaptıkları zamla daha büyümüş, enflasyon yüzde 64'e fırlamış ve başta benzin olmak üzere pek çok tüketim malları karaborsaya düşmüş, ekonominin çarkları adeta durmuştu. Yatırımların ertelenmesi, ekonominin daralması ile işsizlik büyük boyutlara ulaşmış, piyasalarda mal kıtlıkları ve kuyruklar oluşmuştur. Bu faktörlerin yanı sıra siyasi çekişmelerin ileri boyutlara taşınması, halk arasında sert gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu arada, Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta bir cenaze töreni sırasında, aşırı siyasi bir guruba mensup militanların başlattığı olaylarda 105 masum insan hayatını kaybetmiş, yüzlercesi yaralanmış, yüzlerce iş yeri ve konut yıkılıp yıkılmıştır. Bir yandan ekonomik faktörler, diğer yandan siyasi cepheleşme ve çatışmalar toplumda büyük huzursuzluk ve tedirginlik yaratmış, Ülke adeta bir iç savaş görüntüsüne girmiştir.

2. 24 OCAK 1980 EKONOMİK KARARLARI

Ülkenin ekonomik ve siyasi yönden fevkalade sıkıştığı bir dönemde Kasım 1979 tarihinde göreve başlayan Başbakan Demirel ve kurmayları, iktisadi sorunlara ve bunların çözüm yollarına farklı bir yaklaşımla yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlamak isterler. Bu amaçla, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal eşgüdümünde bir çalışma başlatılır. Çalışmaların temel amacını, Türk ekonomisinde yapısal bir dönüşümün gerçekleştirilmesi ile serbest piyasa ekonomi modeline işlerlik kazandırılması, bunu teminen de bir dizi önlemlerin alınması teşkil eder. Bu yaklaşım aslında başta IMF olmak üzere uluslararası finans kuruluşlarının sürekli tavsiyede buldukları bir husustur. Nitekim, Hükümetin “Ekonomik İstikrar Tedbirleri” adıyla hazırladığı ve ekonomi tarihine “24 Ocak Kararları” olarak geçen Paketin ilanından önce 3 Aralık 1979 tarihinde IMF Türkiye Masası Şefi, Ankara’da Başbakan Demirel ile özel bir görüşme yapar. IMF yetkilisi bu görüşmede Demirel’e Türk ekonomisinin kritik bir durum arz ettiğini vurgulayarak radikal önlemlerin acilen alınması gerektiğini, bunun gerçekleşmesi durumunda Türkiye’ye kaynak sağlayacaklarını ifade eder.

Öte yandan, 1979 yılı içerisinde meydana gelen İran İslam Devrimi hareketi ve ardından aynı yıl içerisinde Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesi üzerine NATO’nun güney kanadının en önemli bir ülkesi olan Türkiye’nin içinde bulunduğu kaotik durum, başta ABD olmak üzere müttefikler tarafından endişeyle izleniyor ve Türkiye’ye ile daha yakından ilgileniyorlardı. O nedenle Ülkenin siyasi ve ekonomik politikalarına yön verme çabası içerisinde giriyor, bunda da etkili oluyorlardı.

Nihayet Özal’ın önderliğinde sürdürülen çalışmalar sonunda hazırlanan “Ekonomik İstikrar Tedbirleri” çalışması 1 Ocak

1980’de Hükümete sunulur. Paket 24 Ocak tarihinde Bakanlar Kurulunda görüşülerek aynı günün akşamı kamuoyuna açıklanır.

Türkiye’nin ekonomi tarihinde önemli bir dönemeç noktası olarak değerlendirilen ve 24 Ocak Kararları adıyla bilinen “Ekonomik İstikrar Tedbirleri”nin temel ilkesi ekonomik yapıda radikal değişikliklerin yapılmasıydı. Bu Kararlarla yeni bir iktisadi politika benimseniyor, ekonominin dışa açılması hedeflenerek özellikle sanayi malları ihracatının artırılması, bu amaçla kalkınma programlarının ‘ithal ikameci’ bir anlayıştan ‘ihracata yönelik’ stratejiye göre hazırlanması, yani yatırımların sadece iç piyasaya göre değil dış pazarların da dikkate alınarak planlanması öngörülüyordu. Ayrıca ithalatın libere edilmesi ile sanayide korumacılığın yerine ihracatın teşvik edilmesi benimseniyordu. Serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması için devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, para politikasının ekonomik düzenlemelerde temel araç olarak kullanılması ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun’da yer alan dövizle ilgili sıkı önlemlerin kaldırılması kararlaştırılıyordu.

24 Ocak Kararlarının kısa vadede öngördüğü ana hedefleri ise şöyleydi: Ödemeler dengesini iyileştirerek ve enflasyonu düşürerek istikrar sağlamak, toplumda büyük huzursuzluk kaynağı olan mal darlıklarını ve kuyrukları kaldırmak, ihracatı artırarak dış ticaret açığını küçültmek, negatifleşen büyüme hızını pozitif yapmak ve yükseltmek, temel hedef olan piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak. Ne var ki, döviz sıkıntısının ileri boyutlara ulaştığı bir ortamda II. Petrol Krizinin çıkması ile küresel ölçekte petrol fiyatlarının yeniden iki kat artması, ekonomi yönetimini daha bir zora sokmuştur.

Bu hedeflere ulaşmak amacıyla Hükümet bir dizi önlemler olarak uygulamaya koymuştur. Kararların yürürlüğe konması ile Türk lirası yüzde 32,7 oranında devalüe edilmiş, doğrudan ve dolaylı ihracatı teşvik uygulamaları başlatılmıştır.

İthalat kademeli olarak serbestleştirilirken, ihracat vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdilerinde gümrük muafiyeti, sektörler göre farklılık arz eden teşvik sistemleri getirilmiştir. Dış ticarete bu düzenlemeler yapılırken yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kar transferlerine kolaylıklar sağlanmış ve yurt dışı müteahhitlik hizmetlerine destek verilmiştir. Bütçe açığının kısılması öngörülerek kamu harcamalarına kısıtlama getirilmiş, o zamana kadar ilgili Bakanlıkların iznine tabi olan KİT' ürünlerine zam yetkisi kendi yönetimlerine verilmiştir. Tarım ürünlerine yapılan destekleme alımları sınırlandırılırken, gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyon uygulamaları kaldırılmıştır.

Bu kararlarla yabancı bankaların Türkiye'de şube açmaları ile Yabancı Sermaye Kanunu kapsamına alınmalarına ve banka şubeleri karlarını transfer etmelerine müsaade edilmiştir. Ayrıca Bakanlar Kurulu 4 Haziran 1980 tarih ve 909 sayılı Kararıyla da tasarruf eğilimlerini artırmak amacıyla 1 Temmuz 1980'den itibaren geçerli olmak üzere Bankalar Kararnamesini çıkartmıştır. Temmuz Bankacılığı olarak bilinen bu Kararnemeye Merkez Bankası tarafından belirlenen mevduat ve kredi faizleri serbest bırakılmıştır.

Bu arada Demirel Hükümeti 18 Haziran 1980 tarihinde, IMF ile ilk kez en uzun süreli ve en yüksek kredili stand-by anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmayla da ihracatın teşvik edilmesi, kamu harcamalarını kısılması gibi önemli tedbirler öngörülüyordu. Bu anlaşmayla Türkiye 3 yıl süreli olmak üzere 1.250 milyon dolar kredi kullanma olanağına sahip olmuştur. Başbakanlığı 12 Eylül 1980'de sona eren Demirel'den sonra gelen Hükümetler de bu anlaşmaya bağlı kalmışlardır.

Türk ekonomisinin ve devletin yeniden yapılandırılması amacına dönük olarak Dünya Bankasıyla her biri 1980-1984 yılları arasında kullanılmak üzere Mart 1980'de 5 SAL (Yapısal Uyum Kredisi) Anlaşması imzalanmıştır. Bu Anlaşmanın

gerekçeleri ve alt yapısının hazırlanmasında ilerleyen yıllarda bir dönem Türkiye ekonomi yönetiminde söz sahibi olan ve önemli katkı sağlayan Kemal Derviş de görev almıştır. Bu suretle her biri bir mali yılda imzalan bu beş anlaşmayla toplamda 1.481 milyon dolarlık kaynak sağlanmıştır. Bunun ilk dilimi olan 200 milyon dolar 1980 yılında, 300 milyon dolar 1981 yılında, üçüncü dilim olan 304 milyon dolar 1982’de, 301 milyon dolarlık dördüncüsü 1983 yılında ve sonucu olan beşinci 376 dolarlık kredi de 1984 yılında kullanılmıştır.

Dünya Bankasından alınan krediler 1985 yılından itibaren Sektörel Uyum Kredilerine dönüşmüştür. Yapılan anlaşmaların ana konuları, 24 Ocak Kararlarında öngörülen hedef ve amaçların benzerleriydi. Yapısal Uyum Kredilerinin temel amacı Türk ekonomisinin geliştirilmesi olmakla birlikte öncelikle ekonominin o dönem en büyük sorunlarından olan enflasyonu aşağılara çekmek, var olan mevcut kaynakların iyileştirilmesi olanaklarını artırmaktı. Ayrıca mali sistemin küresel sisteme uyumunu sağlayacak para ve sermaye piyasasının kurulmasına ilişkin düzenlemelerin yapılması hususu da Anlaşmanın ana başlıkları arasında yer alıyordu. Keza tarım sektöründe gübre, tohum ilaç gibi bazı girdiler üzerindeki devlet tekelinin kaldırılması öngörülmüyordu

2.1. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi

Türkiye, bu kararların alınmasından yaklaşık on ay sonra 12 Eylül 1980’de yeni bir askeri müdahaleyle karşılaşmıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin ‘emir konuta zinciri’ içinde gerçekleştirilen darbeyle Süleyman Demirel görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece Demirel de tıpkı Ecevit gibi daha bir yılını doldurmadan görevi bırakmış oluyordu. Türkiye’nin demokrasi tarihinde çok tartışılan bu müdahale ile ekonomik ve siyasi alanda yaşanan gelişmelere girmeden önce darbe öncesi Ülkeyi bu sürece sürükleyen olaylara ve darbe gerekçelerine kısaca bakmak gerekir.

Müdahale öncesi dönemde sağ sol çatışmaları sonucu terör sürekli tırmanış göstermiş, bu kargaşa ortamında birbirini izleyen siyasi cinayetlerle Ülkede gerginlik had safhada artmış, yokluklar ve kuyrukların yanı sıra enflasyon çift rakamla tarihin en yüksek seviyelerine yükselmişti. Ülke Demirel'in o tarihlerdeki ünlü söylemiyle '70 cente muhtaç' duruma düşmüştü. Sendikalar arası çekişmeler çalışma barışını bozmuş, grev ve lokavtlar iş hayatında ciddi sorunların yaşanmasına neden olmuştu. Ülke yönetiminden sorumlu siyasi partiler ise sorunlar karşısında ortak bir çözüm bulma yerine, parti liderleri birbirinin elini sıkımdan dahi sürekli kaçınmışlardı. Öyle ki, görev süresi 6 Nisan 1980 günü sona eren Fahri Korutürk'ün yerine cumhurbaşkanı seçimi yapılması gerekirken, bu konuda bir gelişme ve siyasi partiler arasında bir uzlaşma ortamı sağlanamıyordu. Cumhurbaşkanlığı görevi, AP'li Senato Başkanı tarafından vekaleten yürütülmüş ve bu durum askeri müdahaleye kadar yaklaşık altı ay sürdürülmüştür.

Böyle bir ortamda 12 Eylül 1980 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri, Genel Kurmay Başkanı Org. Kenan Evren'in önderliğinde Ülke yönetimine el koymuştur. Genel Kurmay Başkanı ve dört Kuvvet Komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi Başkanı olarak Kenan Evren'in Türkiye radyolarından okunan 1 no'lu bildirisi ile müdahalenin duyurusu yapılmıştır. Bildiride aynen şu ifadeler yer alıyordu:

“Yüce Türk Milleti; Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir.

Devlet başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat ve suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak, birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve tedbirleri alamamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğince artırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür.

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür....

Parlamento ve hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır..."

Bu müdahaleyle 6. Süleyman Demirel Hükümeti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi dağıtılmış, ardından sendika ve derneklerin faaliyetleri durdurulmuş, 1961 Anayasası tamamen rafa kaldırılmış, siyasi partiler kapatılmış, liderleri önce askeri üslerde gözetim altında tutulmuş daha sonra da yargılanmışlardır. Bunların sonucunda Milli Güvenlik Konseyi devletin tüm yasama ve yürütme yetkisini kendi üzerine almıştır. Ardından emekli Oramiral Bülent Ulusu ara rejim hükümetini kurmakla görevlendirilir. B. Ulusu'nun başkanlığında kurulan Hükümet 21 Eylül 1980'de göreve başlar ve 13 Aralık 1983 tarihine kadar iş başında kalır. Çoğunluğu teknokratlardan oluşan hükümette ilginç bir durum 24 Ocak Kararlarının baş mimarı Turgut Özal, ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcılığıyla görevlendirilirken, yine bu çalışmanın önemli isimlerinden Kaya Erdem Özal'ın isteği üzerine Maliye Bakanlığı görevine, Yıldırım Aktürk de DPT Müsteşarlığına getirilmiştir. Bu kadro Konseyin denetimi altında, 8 aylık dönemde pek başarı sağlanamayan 24 Ocak Kararlarını yeniden uygulamaya koyma görevini üstlenmiştir.

2.2. 24 Ocak Kararlarının Değerlendirilmesi

Türkiye'de 24 Ocak Kararlarıyla başlayan ve izleyen yıllarda da benimsenen dışa dönük sanayileşme ve liberalleşmeye dayalı iktisadi model ve yapısal düzenlemelerin, o dönem dün-

ya genelinde yaygınlaşan ekonomik politikalardan etkilendiği kuşkusuzdur. Seksenli yılların başından itibaren dünya ölçeğinde hissedilen küreselleşme olgusu, tüm ekonomileri değişik boyutlarda etkisi altına almış, bu süreçte ülke ekonomileri yabancı sermayeye kapılarını açma yönünde liberal politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Bu gelişmelerde uluslararası finans kuruluşları ve sermaye çevrelerinin kaynak talebinde bulunan ülkelere yaptıkları telkin ve tavsiyelerinin büyük etkisinin olduğu bilinmektedir.

24 Ocak Kararlarının açıklandığı 1980 Dördüncü Planın ikinci yılından, Planın son yılı olan 1983'e kadar geçen süreç ekonomik yönden, 12 Eylül askeri müdahalesi ile öncesinde ülkede yaşanan anarşi, terör ve siyasi istikrarsızlık büyük ölçüde azalmış ve istikrarlı bir dönem oluşmuştur. Dolayısıyla bu ortam, radikal adımların atılmasını gerektiren 24 Ocak Kararlarının uygulanmasında büyük bir kolaylık ve olanak sağlamıştır. Zira siyasi partilerin, örgütlerin ve sendikaların kapatılması, uygulanan sıkı yönetim ve getirilen yasaklar, alınan kararların uygulamasını zorlaştıracak herhangi bir eylem ve söyleme pek fırsat vermemiştir. Bu durum ekonomi yönetimi için iyi bir şans yaratmıştır. Başbakan Yardımcısı T. Özal ve Kurmayları bu ortamı en verimli biçimde değerlendirme çabası içerisine girmişlerdir. Bu suretle Ülke ekonomisi için yeni bir dönemin başlangıcı olan 24 Ocak Kararlarının uygulanması ile devletin iktisadi teşebbüs sahibi olmasının ötesinde ekonomiyi bütünüyle hareket ettiren bir güç oluşturmaya ve yapıya kavuşturulmasına çalışmışlardır.

Bu amaçla, 24 Ocak Kararlarının temel hedefleri olan ülkeye iktisadi istikrar getirilmesi ve ekonomik sistemde köklü reformların yapılması alanlarında ara rejimin sona erdiği ve Dördüncü Planın son yılı olan 1983 yılına kadar bir dizi önlemler alınması, yeni kurumlar oluşturulması ve düzenlemeler yapılması öngörülmüştür. Alınan önlemlerin hedeflerine uygun biçimde uygulanması için Kamu Yönetiminde yapısal

değişikliğe gidilmiş ve yeni kurumlar ihdas edilmiştir. Bu kapsamda, “Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu”, “Para Kredi Kurulu”, “Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı” ile “Sermaye Piyasası Kurulu” ve “Yabancı Sermaye Daire Başkanlığı” öncelikle gündeme alınmış ve kuruluş çalışmalarına başlanmıştır.

Bunlardan “Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu” Başbakanlığa bağlı olarak adeta bir iç kabine statüsünde ekonomik konularda üst düzey kararların alınması için düşünülmüş ve Bakanlar Kurulunun 16 Ocak 1981 tarihinde çıkardığı, 2257 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yaşama geçirilmiştir. Kamu finansmanı, dış ekonomik ilişkiler, banka ve kambiyo işlemleri ile hazine işlevlerini yapmak üzere öngörülen “Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı” da Bakanlar Kurulunun 13 Aralık 1983 tarih, 188 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamesiyle kurulmuştur. Mali ve idari özerkliğe sahip olan “Sermaye Piyasası Kurulu” ise 30 Temmuz 1981 tarih ve 2499 sayılı Kanunla oluşturulmuş, sermaye piyasasını denetleme ve düzenlemekle görevli kılınmıştır.

Ülkenin kronikleşen döviz darboğazının aşılmasında önemli bir araç olan ihracatın artırılması için gösterilen çabalar sonunda dış satımda ciddi artışlar sağlanmıştır. 1979 yılında 2.261 milyon dolar olan ihracat geliri, izleyen yıllarda sürekli artış göstermiş ve 1983’de üç kat üzerinde büyüyerek 7.134 milyon dolara ulaşmıştır. Buna paralel olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 44.6’den yüzde 66.3’e yükselmiştir. Tabii bu gelişmede alınan teşvik önlemlerinin rolü büyük olmuştur. Ancak, bunların yanı sıra başka etkenler de bu gelişmede önemli pay sahibidirler. Bunlardan iç talebin kısılması nedeniyle sanayi ürünlerinde ortaya çıkan arz fazlasının, dış pazarlara açılma çabası önemli katkı sağlamıştır.

Bu satırların yazarı, o tarihlerde ara malları üreten iki işletmeye sahip bir Kamu kuruluşunun yöneticiliğini yapmaktaydı. Müessese, ürünlerinin satışını karşılıklı yükümlülükler içeren

bir sözleşmeye dayalı olarak bayilik sistemi ile gerçekleştirilmekteydi. Yapılan satıcılık sözleşmesi kapsamında karşılıklı taahhütler yer almakta, bayilerin yıllık mal çekiş miktarları belirtilmekte ve piyasa koşulları dikkate alınarak bu miktarlarda yüzde eksi artı bir tolerans tanınmaktaydı. İç pazarda büyük bir talep gören ürünlerin satışları 24 Ocak Kararlarıyla adeta bıçakla kesilmiş gibi durmuştu. Üretimlerin kısılmasına rağmen ürün stokları hızla artmakta, bu durum ciddi maliyetler getirmekteydi.

Bu gelişme üzerine olağanüstü bayiler toplantısı düzenlendi ve bayilerden hiç değilse taahhütlerinin yarısı kadar da olsa mal çekmeleri, aksi durumda sözleşmeden doğan satıcılık sözleşmesinin feshi gibi yetkilerin kullanılabilmesi ifade edildi. Ne yazık ki, gösterilen telkin ve baskılara rağmen bayiler piyasada yaprak kıvılcımdan ziyade gerekçesiyle istenen düzeyde mal çekemediler. Beklenmedik boyutlarda yaşanan iç piyasa tıkanıklığı üzerine özendirici teşvik tedbirleri de dikkate alınarak gözler dış pazarlara çevrildi. Yabancı dilde hazırlanan kataloglar ve ürün örnekleriyle Mayıs 1981’de Kuzey Afrika’dan başlayıp Ortadoğu ülkelerine kadar uzanan ve İran’da sonlanan pazar arayışlarına çıkıldı. Bir Kamu işletmesinde gösterilen bu çabalara, o dönemlerin piyasa koşullarını yansıtması hususunda bir örnek teşkil edebilir düşüncesiyle değinilmiştir.

Öte yandan iç pazarın çekiciliğini kaybetmesi, özellikle yapılan yüksek oranlı devalüasyon neticesinde liranın yabancı paralar karşısında değerinin çok düşmesi, ihracatı dolaylı teşvik eden önemli etkenlerden biri olmuştur. Ayrıca ihracatta sanayi mallarının payında da artışlar meydana gelmiş, 1979’da yüzde 34,7 olan oran, 1983 yılında yüzde 64’e yükselmiştir. Bunların sonucunda ihracatın GSMH içerisindeki payında büyük artışlar meydana gelmiş, 1979’da yüzde 2,9’dan oran 1983 yılında yüzde 11,7’ye ulaşmıştır. İthalattaki artış hızı ise sınırlı kalmış, 1979’da 5.069 milyon dolar olan dış alım harcamaları 1983 yılında 10.757 milyon dolara çıkmıştır. İthalatın büyük kısmını, ham maddeler ve yatırım malları alımları oluşturmuştur.

Dördüncü Planda ortalama yüzde 7 olarak öngörülen GSMH'da büyüme hızı bu dönemde hedefin çok altında kalarak yüzde 3 düzeyinde gerçekleşmiştir. İktisadi kalkınmanın lokomotifleri olarak belirlenen sanayi kesimindeki ortalama gelişme hızı ise önceki dönemlere göre çok gerilere düşmüş, hedefin ancak üçte birine erişilebilmiştir. Bütün dönemlerin en kötüsü olarak bilinen sanayi sektöründeki bu gelişme hızı, Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşulların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Bu arada 2-7 Kasım 1981 günlerinde İzmir'de Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü münasebetiyle ikinci İzmir İktisat Kongresi düzenlenerek, içe dönük sanayileşme politikalarının yarattığı sıkıntılar görüşülmüş, dışa açık büyüme stratejisinin önemi ve gereği tartışılmıştır. Başbakan Yardımcısı Özal'ın eşgüdümünde gerçekleştirilen Kongrede çeşitli ekonomik konuları kapsayan bildirimler sunulmuş ve yedi başlıkta toplanan bu bildirimler daha sonra DPT tarafından yayımlanmıştır. Ne var ki, bu çalışmaların ekonomiye yansımaları ilk kongredeki kadar olmamış, etkisi sınırlı kalmıştır.

Dönemin ilginç gelişmelerinden biri de liberalizasyon politikası uygulamasında ilk finans krizinin yaşanmasıdır. Temmuz Bankacılığıyla faizlerin serbest bırakılması üzerine mevduat ve kredi faizleri birkaç büyük banka tarafından belirlenir olmuştu. Bankerlik kurumu, bankaların aksine bu alanda kendilerini kısıtlayan yasal bir düzenleme bulunmadığından, bu avantajı alabildiğine kullanarak tasarruf sahiplerinin paralarını yüksek faiz uygulaması ile çektiler. Hükümet önce bu gelişmeleri bir müdahalede bulunmaksızın izlemekle yetindi. Ne var ki, sistemin bir krize doğru yönelmesi üzerine 15 Eylül 1981'de bir Kararname çıkartarak Bankerlik Kurumuna bir düzen getirilmek istendi. Beş gün sonra da Bankerlerin reklam ve ilan vermesi yasaklandı. Bu gelişmeler üzerine tasarruf sahiplerinin mevduatlarını hızla çekmeye başlaması ile ciddi bir kriz patlak verdi.

1981 yılı sonundan itibaren tasarruf sahiplerinin paralarını ödeyemeyen yüzlerce banker ve birkaç küçük banka peş peşe battı, yüzbinlerce küçük ve orta boy tasarruf sahibi mağdur oldu. Bu durum üzerine 7 Temmuz 1982'de yeni bir Kararname çıkartılarak, Bankerlik Sistemi tasfiye edilmeye başlandı. Daha sonra tasarruf sahiplerinin mağduriyetini kısmen gidebilmek amacıyla 11 Ağustos 1983'de Bankerzedeler Yasası yürürlüğe kondu. Sonuç olarak bu finans krizi mali sistemdeki mevcut yasal düzenlemelerin yetersiz kaldığını açık bir şekilde göstermiş oluyordu. Ayrıca bu kriz, siyasi alanda da önemli gelişmelerin yaşanmasına neden oldu. 24 Ocak Kararlarının mimarları ve Bülent Ulusu Hükümetinin ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ile Maliye Bakanı Kaya Erdem, 1982 Temmuz ayı ortalarında ardı ardına görevlerinden istifa ettiler. Bu ayrılışlar kamuoyunda yeni bir siyasi oluşumun ilk işaret fişekleri olarak algılandı.

Öte yandan, Kamu İktisadi Teşekküllerinin 24 Ocak Kararları içindeki konumuna bakıldığında bu kuruluşların, o dönemler üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olduğu görülmektedir. Önce de belirtildiği gibi yeniden düzenlemelerle KİT'lerin hazineye yük olmaktan çıkarılmaları, rasyonel ve verimli işletmelere dönüştürülmeleri, mamullerinin fiyatlarını serbest bırakılarak açıklarının kapatılması hususları, Kararların ana hedefleri arasında yer almaktaydı. Bunların sonucunda bu kuruluşların ürettiği mal ve hizmet fiyatlarında yüksek artışlar sağlanmış, ancak öngörülen yapısal düzenlemeler amaçlanan doğrultuda gerçekleştirilememiştir.

Piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılmasını ana strateji olarak benimseyen 24 Ocak Kararları, uygulamaları ve sonuçlarının genel değerlendirmesini yapan iktisat uzmanları öncelikle şu noktalara dikkat çekmektedirler:

Kararların dönem içerisinde kısa vadeli temel hedeflerinden olan enflasyonu kontrol altına alarak hızını kesmek ve enflasyonun bozduğu ekonomik istikrarı tesis etmek alanında bir

dizi önlemler alınmıştır. Bunların uygulanması sonucunda geleceğe olan güven artırılmış, spekülâtif faaliyetler azalmış Türk ekonomisinin kendi kendini ayakta tutacak bir güce erişmesi yönünde kısmi gelişme sağlanmıştır. Devlet, kıtlığı yaşanan ve bir çok soruna kaynaklık yapan döviz darboğazını aşmada radikal düzenlemeler yapmış, borç erteleme ve taze kredi bulmada olumlu sonuçlar alınmıştır. Ne var ki, süreklilik arz eden dış borçlanma yüzünden borç stoku her geçen yıl katlanarak büyümüş ve bunun sonucunda ekonomi daha dışa bağımlı hale gelmiştir.

Türk parasının resmi dış değeri ile gerçek dış değeri arasında farkın yaşanmasına ve giderek bu farkın artmasına neden olan sabit kur politikasının kaldırılması ile yerine getirilen döviz kurlarının kısa aralıklarla Merkez Bankasınca belirlenmesine geçilmesi, dövizin resmi ve serbest piyasa değerleri arasındaki farkı çok aza indirmiştir. Böylece bu alanda yaşanan sıkıntılar asgari düzeyde kalmış, özellikle ekonomide büyük şoklara neden olan devalüasyon uygulamalarına son verilmiştir. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanununda 29 Aralık 1983 tarihinde yapılan değişiklikle döviz taşıma serbest hale getirilmiş, bu suretle bankalara istediği miktarda döviz tutabilme imkanı sağlanmıştır. Ayrıca bu düzenlemeyle yabancılarla yapılan işlemlerde döviz kabul edilebilmesi, isteyen herkesin bankalarda döviz hesabı açtırabilmeleri karara bağlanmıştır.

Bankacılık sisteminde mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılması sonucu faiz hadlerinin bankalarca enflasyon hızının biraz üstüne çıkartılmasıyla mevduat sahiplerinin pozitif faiz almalarına imkan sağlanmış, bu suretle tasarruf eğilimleri özendirilmiştir. Bu düzenleme ekonomi tarihinde önemli bir adım olarak nitelendirilmektedir. Keza ulusal tasarrufu artırmak, kemerleri sıkmak ve bütçe açıklarını azaltmak amacıyla yapılan çalışmalarda, KİT'lerin enflasyona neden olan etkilerinin giderilmesi ve sıkı para politikaların izlenmesinde olumlu sonuçlar alınmıştır. Kuşkusuz ki, bu başarılarda 12 Eylül 1980

tarihi ile Aralık 1983 tarihleri arasında iktidarda olan askeri yönetimin sağladığı olanakların önemli katkısı olmuştur. Zira ara rejim yönetimi de temel felsefe ve ana ekonomik model olarak 24 Ocak Kararlarını benimsemiş, uygulanmasına tam destek vermiştir.

Bu Kararlara yapılan eleştirileri de kısaca şöyle toparlamak mümkün: Ekonomi yönetimince, köklü dönüşümlerin yasal ve kurumsal altyapısının fazla düşünülmeden, yeterince oluşturulmadan hareket edildiği ağırlıklı eleştiri konularından birini teşkil etmektedir. Dolayısıyla, bunun sonucunda ekonomide hedeflenen istikrarın kısa ömürlü sağlanmasına karşılık, izleyen dönemlerde bunun gerçekleştirilemediği belirtilmektedir. Yeni iktisadi politikaların; kapsamlı kurallara bağlanmadan, uygulamada kalıcı ve uzun vadeli prensipler konulmadan günlük olgulara ve kişisel yaklaşımlara göre oluşturulduğu ifade edilmektedir. Keza para arzının istenen şekilde kontrol altına alınmadığı ve enflasyonun düşürülmesi konusunda başarılı olunamadığı, dış borçlanmanın hızlı artış gösterdiği, o nedenle ilerleyen dönemlerde yeni ekonomik krizlerin ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Ayrıca yurtiçi tasarrufu ve sermaye miktarını artırmayı amaçlayan Kararların uygulanması ile sermayenin belirli ellerde toplandığı, bunların yüksek faizle beslendikleri, üretmeden büyüdüğü olgusu eleştirilen konular arasında yer almaktadır. Keza uygulanan ekonomi politikaların, Ülkede gelir dağılımının bozulmasında en önemli etkenlerden biri olduğu, bu modelin sonucu olarak ücretlerin baskı altına alındığı ve çalışanlar aleyhine bir ortam yaratıldığı vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak ekonomi bilimcilerince, kapsam ve uygulamaları ile 24 Ocak Kararlarının tarihi bir değer taşıdığı, Türkiye'nin dışa açılma sürecinde önemli bir dönemeci teşkil ettiği, Ülke ekonomisinde yapısal dönüşümü başlattığı, ancak ekonomide istikrarın sağlanmasında başarılı olunamadığı değerlendirilmektedir.

2.3. Dördüncü Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar

Ecevit Hükümeti tarafından hazırlanıp uygulamaya konulan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının yıllık programları, 24 Ocak Kararlarının açıklanıp yürürlüğe konulduğu sürecin koşullarına göre şekillenmiştir. Bu dönem yeni bir ekonomik modele yönelik çabaları, Dördüncü Planda iyimser yaklaşımlarla belirlenen hedefleri ve yatırım projelerini ekonomi gündeminin gerilerine atmıştır. Özellikle döviz yetersizliği nedeniyle gerek kamuda gerekse özel kesimde bir çok yatırım projeleri ertelenmek zorunda kalmış ya da yapımında gecikmeler meydana gelmiştir. Yaşanan olumsuzluklara rağmen Dördüncü Plan döneminde gerçekleştirilen bazı sanayi yatırımları ve gelişmeler yine kronolojik sıralamasına göre aşağıda kısa özetlenmiştir:

Federal Almanya ile uygulanmakta olan bazı projelerde kullanılmak üzere Eylül 1979 tarihinde 130 milyon marklık bir Anlaşma yapılmıştır. Uzun vadeli bu kredinin yarısından fazlası Afşin-Elbistan Termik Santrali Projesi için, geri kalanının da Türkiye Çimento Sanayi A.Ş.'nin yapımı devam eden yedi adet çimento fabrikasının finansmanında kullanılması öngörülmüştür. Bursa'da 1980'nin Ocak ve Şubat aylarında iki ayrı Şirketin kuruluşu gerçekleştirilmiş olup bunlardan "Penguen Gıda San. A.Ş." Bursa Karacabey'de her türlü gıda, konserve, salça ve reçel üretimi, "Özdilek Tekstil San. ve Tic. A.Ş." ise ev tekstili, havlu, bornoz üretimi yapmak üzere faaliyete geçmiştir.

Gaziantep'te plastik ambalaj üretimi amacıyla kurulan "Naksan Plastik San. ve Tic. A.Ş."nin yapımı tamamlanan Tesisleri, Şubat 1980'de üretim çalışmalarına başlamıştır. Doğan Toplu- luğuna ait; medya, pazarlama, bankacılık, sigortacılık, otomotiv sanayi ve turizm alanında faaliyet gösteren Şirketler, Eylül 1980'de kurulan Doğan Holding çatısı altında toplanmışlardır. Ocak 1981 yılında bakır katot ve ince bakır tel üretimi yapmak üzere Denizli'de "Erbakır Elektrolitik Bakır Mamulleri

A.Ş.” kurulmuştur. İş Bankası ve Türkiye Şişe Cam Fabrikaları A.Ş.’nin ortaklığıyla Sinop’ta kurulan Sinop Cam Fabrikası Mart 1981 tarihinde işletmeye alınmıştır. Fabrika yılda 3 bin ton kristal ve çeşitli cam üretim kapasitesine sahip bulunmaktadır.

Ülkenin gazete kağıdı ihtiyacını karşılamak üzere 1976 yılında temeli atılan Balıkesir Selüloz ve Kağıt Fabrikası, Nisan 1981 tarihinde hizmete girmiştir. Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları (SEKA) Genel Müdürlüğü’nün bir kuruluşu olan Fabrika, Dünya Bankası kredisiyle gerçekleştirilmiştir. Türkiye Çimento Sanayinin Diyarbakır’ın Ergani İlçesinde kurduğu Çimento Fabrikası, Nisan ayı içerisinde faaliyete geçmiştir. Lüleburgaz’da Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. tarafından düz cam üretmek amacıyla kurulan “Trakya Cam Sanayi A.Ş.”nin Tesisleri, Kasım 1981 devreye alınmıştır. Zorlu Gurubu tarafından İzmir’de kurulan Ege Yıldız Plastik Boru Fabrikası her çeşit plastik boru ve parçalarını üretmek üzere Ocak 1982 tarihinde faaliyete geçmiştir. Bu arada gerek Dördüncü Planın gerekse 24 Ocak Kararlarının en temel hedeflerinden olan ihracat konusunda çıkartılan Teşvik Tebliği yürürlüğe konulmuştur.

Elektronik ve beyaz eşya pazarında önemli bir paya sahip olan “Vestel A.Ş.” Mart 1983 tarihinde Manisa’da kurulmuştur. İzleyen yıllarda gerçekleştirdiği yatırımlarla televizyondan beyaz eşyaya, klimadan bilgisayara kadara ürün yelpazesini genişleten Vestel Şirketleri, Zorlu Holding bünyesinde faaliyet göstermektedir.

Samsun’un Çarşamba ilçesine 40 km uzaklıkta Yeşilirmak üzerinde inşa edilen Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu Barajları, Nisan 1983 tarihinde hizmete girmiştir. Bunlardan kaya dolgu tipindeki Hasan Uğurlu Barajı, her biri 125 Megavat gücünde dört üniteden oluşan bir santrale sahip bulunmaktadır. Suat Uğurlu Barajının enerji santrali ise 46 Megavat gücünde olup yılda 273 milyon Kilovat saat enerji üretebilecektir.

Kamu İktisadi Teşekküllerinin 24 Ocak Kararlarıyla yürürlüğe konulan yeni liberal ekonomik sistemin yapısına uyum sağlamaları ve gelecekte uygulamaya konulacak özelleştirme çalışmalarının alt yapısına hazırlık olması amacıyla 20 Mayıs 1983 tarihinde Hükümet tarafından 60 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yayınlanmıştır. Daha sonra bu Kararname aynı yıl içerisinde 2929 sayılı Yasaya dönüştürülmüş ve KİT'lerle ilgili 440 sayılı Yasanın yerine geçmiştir. Bu düzenleme ile iktisadi devlet teşekkülleri adı altında devlet tarafından üretimi ve sunumu yapılan mal ve hizmetlerde özel sektör ile rekabetin sağlanması öngörülmüş, faaliyetlerinde özel sektör değerlerinin benimsenmesi, verimlilik ve karlılık ilkelerine, ekonomik gereklere göre hareket edilmesi istenmiştir.

Haziran 1983 tarihinde ikisi tekstil sektöründe olmak üzere dört sanayi kuruluşu faaliyete geçmiştir. Bunlardan Bursa'da kurulu Nergis Holdinge bağlı "Yeşim Tekstil A.Ş." hazır giyim ve tekstil malları üretimine başlamıştır. Sanko Topluluğu tarafından kurulan "İsko Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş."nin ihracata dönük denim kumaşı (kot pantolon kumaşı) üretimi yapması planlanmıştır. Rize Çayeli'nde bakır ve çinko konsantreleri üretmek üzere "Çayeli Bakır İşletmeleri A.Ş."nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Yine bu tarihlerde Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. tarafından Kocaeli Bayramoğlu'nda kurulan Şişe Cam Fabrikası üretim faaliyetine başlamıştır. Kendi alanında dünyanın en büyük fabrikaları arasına giren işletmede ağırlıklı olarak ayna üretimi yapılmaktadır.

Bu arada iş hukukunu 1982 Anayasasında yer alan hükümler çerçevesinde yeniden düzenlemek amacıyla 2821 sayılı "Sendikalar Kanunu" ile 2822 sayılı "Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kanunu" çıkartılarak yürürlüğe konulmuştur. Keza İş Yasasında yapılan değişikliklerle de çalışma koşulları ve kıdem tazminatlarının belirlenmesi gibi konular yeniden şekillendirilmiştir. Daha önce yaptığı Teknik İşbirliği ve Yardım Anlaşması ile Japon otomotiv teknolojisinin Türkiye'ye gelmesine ön ayak olan Anadolu Endüstri Holding, Ağustos

1983’de, Japon Isuzu Firmasıyla tesis ettiği işbirliği üzerine polipropilenden Bopp (şeffaf ambalaj maddesi) üretmek amacıyla “Polinas Plastik San. ve Tic. A.Ş.”ni kurmuştur. Manisa’da gerçekleştirilecek tesislerin iki yıl içerisinde üretime geçmesi öngörülmüştür.

Fırat Nehri üzerinde kurulacak sulama ve enerji amaçlı Atatürk Barajının yapım ihalesi Eylül 1983’de sonuçlanmış ve iki ay sonra da inşaat çalışmalarına başlanmıştır. Enerji santralinde kurulacak 8 türbinle toplam 2.400 MW üretim gücüne, gölünde ise 48,5 milyar metreküp su birikimine sahip olacak kaya dolgu tipindeki Baraj dokuz sene sonra işletmeye alınmıştır. İzmit’te kurulan ve TPAO’ya bağlı olarak faaliyet gösteren İstanbul Petrol Rafinesi A.Ş. (İPRAŞ) 1983’de KİT’lerle ilgili yapılan yasal düzenlemeler bağlamında Ekim 1983 tarihinden itibaren Türkiye Petrol Rafinesi A.Ş. (TÜPRAŞ) çatısı altında çalışmalarını sürdürmüştür. Aynı tarihte İzmir ve Batman Rafinerileri ile yapımı devam eden Kırıkkale Rafinerisi de TÜPRAŞ’a bağlanmıştır.

Ekim 1983’de Otomotiv sektöründe bir gelişme yaşanır. Ford Firmasının Otosan Şirketinden yüzde 30 oranında hisse alması ile Koç-Ford ortaklığı kuruluşu gerçekleştirilmiş olur. Eskişehir’de beyaz eşya ürünlerine elektrik malzemeleri üretmek amacıyla Ekim ayında Endel Endüstriyel Elektrik San. ve Tic. A.Ş. kurulmuştur. Kasım 1983’de Balıkesir’de yapımı tamamlanan Set Çimento Fabrikası işletmeye alınmıştır. Yine Kasım ayında Tekirdağ’da Karabük demirini işleyerek metal sektörüne girdi sağlamak üzere “Kaptan Demir Çelik Endüstrisi A.Ş.” faaliyete geçirilmiştir.

Etibank tarafından Aralık 1983’de Balıkesir’in Bigadiç ilçesinde Bor madeni işlemek üzere Etibor Bigadiç Maden İşletmeleri kurulmuştur. Sonraki dönemlerde gerçekleştirdiği yatırımlarla ülke hazır giyim sektöründe önemli bir paya sahip olan “Sarar Giyim Tekstil San. ve Tic. A.Ş”nin kuruluşu yine aralık ayında Eskişehir’de yapılmıştır.

3. ANAVATAN İKTİDARI VE EKONOMİDE DÖNÜŞÜM DÖNEMİ

Ara rejimde tüm yetkileri üzerinde toplayan Milli Birlik Komitesi, yasama görevini birlikte yapmak üzere Danışma Meclisi oluşturmuştu. Her ilden temsilcinin katıldığı 120 üyeli Danışma Meclisi, Ekim 1981’de göreve başladı. Meclis öncelikle yeni bir Anayasa ile Siyasi Partiler ve Seçim Yasalarını hazırlayacaktı. Açılışından bir ay sonra Danışma Meclisi yeni Anayasa hazırlama çalışmalarına başladı. Bu amaçla 15 üyeden oluşan bir Anayasa Komisyonu teşkil edildi. Komisyonun hazırladığı Anayasa tasarısı Temmuz 1982’de Danışma Meclisine verildi. Bu taslak üzerinde Mecliste yapılan görüşmelerle son şekli verilen Anayasa metni MGK’na sunulur. Burada yapılan son değişikliklerden sonra 7 Kasım 1982’de Halkoylamasına gidilir ve büyük bir çoğunlukla yeni Anayasa kabul edilir.

Anayasanın geçici 3. Maddesi gereğince 6 Kasım 1983 tarihinde MGK’nun onay verdiği siyasi partilerin katılımı ile genel seçimler yapılır. Bu seçimden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisinin 24 Kasım 1983 günü toplanmasıyla Milli Güvenlik Konseyinin varlığı sona erer ve parlamenter demokratik sistem yeniden işlerlik kazanır. Ancak, Anayasanın geçici birinci maddesi gereğince Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı Kenan Evren yedi yıllık bir dönem için Cumhurbaşkanı sıfatını kazanmış, Milli Güvenlik Konseyi de altı yıllık bir dönem için Cumhurbaşkanlığı Konseyine dönüştürülmüştür.

Kasım seçimlerinin galibi, Bülent Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevi yapan, 14 Temmuz 1982’de bu görevinden istifa ederek 20 Mayıs 1983’de Anavatan Partisini kuran Turgut Özal olmuştur. Seçim sonucunda oyların yüzde 45’ini alarak 400 kişiden oluşan parlamentoda 211 milletvekiliyle temsil edilen Anavatan Partisi tek

başına iktidar olur. Özal tarafından kurulan yeni Hükümet 21 Aralık 1983’de göreve başlar ve ANAP İktidarı 21 Aralık 1987 tarihine kadar devam eder. Kuşkusuz ki, 1983 seçimlerini tam anlamıyla demokratik bir seçim olarak kabul etmek mümkün değildi. Zira, seçimlere sadece MGK’nun izin verdiği partiler katılabılmış ve askeri vesayet seçimlerin her evresinde kendisini hissettirmiştir.

Ayrıca yeni Anayasanın geçici 4. Maddesiyle 12 Eylül öncesi faaliyet gösteren parti liderlerine 5 ve 10 yıllık siyasi yasaklar getirilmişti. Bunlar önceki dönemler ülke yönetiminde görev almış, farklı siyasi görüşlerin temsilciliğini yapmış ve toplumda belirli tabanları olan politikacılar. Bu yasakların kaldırılması ya da kalması hususu 6 Eylül 1987’de yapılan referandumla halk oyuna sunuldu. Halkoylaması neticesinde az bir farkla siyasi parti liderlerine uygulanan yasakların kaldırılması kabul edilerek, geçici 4. Madde de yürürlükten kalkmış oldu. Böylece geçmiş dönemin siyasi liderleri olan Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş’in tekrar aktif siyasete dönüş yapmalarıyla demokratik sistem daha bir normalleşmiş oldu.

Özal Hükümetinin göreve başladığı Aralık 1983 tarihi, Dördüncü Planın son yılıydı ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Ocak 1984’de yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Ne var ki Özal, kendi ekonomi politikalarına uygun bir Plan hazırlamak ve zaman kazanmak amacıyla aynen 1978 yılında olduğu gibi 1984 yılı için bir geçiş programı hazırlayıp uygulamaya koydu. Bu arada önceki hükümet dönemlerinde olduğu gibi bu defa da Devletin ekonomi üst düzey kadrolarında değişikliğe gidilerek kendi ekibini kurdu. Geçici programın ardından 1985-1989 yıllarını kapsayacak şekilde Beşinci Planın hazırlıklarına başlandı. Çalışmalar sonunda oluşturulan Beşinci Plan 13 Temmuz 1984 günü TBMM’de kabul edildi.

Yeni Anayasanın 166. Maddesinde, kalkınma girişimlerinin bir plana bağlı olarak yürütülmesi ve ekonomik faaliyetlerde

bir plan disiplini içerisinde olunması öngörülüyordu. Öyle ki, 1982 Anayasasında DPT'nin görevleri, 1962 tarihli Anayasaya göre daha geniş ve kapsamlı bir şekilde yer almıştır. Bunun üzerine öngörülen hususların gerçekleştirilmesi amacıyla DPT'nin kuruluş ve görevleri hakkında çıkartılan yasa ve KHK'lerde birkaç kez değişiklik yapılmıştır. Öte yandan 1983 Seçimlerinde açıklanan ANAP'ın Seçim Beyannamesinde “...rekabete dayalı serbest Pazar ekonomisini esas alan” ifadesine yer verilmişti. Bu itibarla ekonomide yol haritası yerine geçen DPT ile ilgili bu yasal düzenlemeler, bir ölçüde Özal Hükümetinin ekonomi politikasıyla pek örtüşmüyordu. Bu yasal zorunluluk olmasaydı belki bir Plan hazırlama gereği dahi duyulmayabilirdi. O nedenle ekonomide liberal uygulamaları esas alan Hükümetçe hazırlanan ve yürürlüğe konulan Beşinci Planda öngörülen politikaların ortak hedefi, piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak ve tamamlamak olmuştur.

Bu süreçte yapısında ve işlevinde önemli değişiklikler yapılmasına rağmen DPT, uygulamada kuruluş amacından bir anlamda uzaklaştırılarak, etkisizleştirilmiş adeta teşviklerin dağıtıldığı bir örgüt konumuna getirilmiştir. Yalnız işlevinde değil bünyesindeki uzman personelin de önemli ölçüde tasfiye edilmesiyle Teşkilat, politize olmuş kadroların yönetimine terk edilmiştir.

3.1. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Yasal bir zorunluluk olarak Özal Hükümetince hazırlanıp yürürlüğe konulan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bir öncekinde olduğu gibi sanayi sektörü ekonomik gelişmenin lokomotifini olarak öngörülmüştür. Sanayileşmede yine ithal ikamesi yerine ihracata yönelik model benimsenmiş ve sanayinin yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 7,5 oranında hedeflenmiştir. Plan döneminde GSYİH'nın yılda ortalama yüzde 6,3'lük bir artışla 1984'de 12.050 milyar TL seviyesinden 1989 yılında 16.348 milyar TL'ye ulaşması programlanmıştır. Sa-

nayinin bunun içindeki payının da 1989 yılı sonunda yüzde 33.7'e yükselmesi amaçlanmıştır. Sanayide bu yükselişe karşılık büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 3.6 olarak kararlaştırılan tarım sektörünün GSYİH'daki payının yüzde 15,5'e çekilmesi hedeflenmiş, hizmetler sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı da yüzde 6,5 olarak belirlenmiştir. Beş yıllık dönemde toplam 14.413 milyar TL'lik sabit sermaye yatırımı öngörülerek bunun yüzde 58 oranı ile en büyük diliminin kamu kesimince, geri kalan dilimin de özel sektör kuruluşlarınca gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu suretle sabit sermaye yatırımları içerisinde kamunun payı azaltılıp, özel kesim payının yüzde 50'ye çıkması hedef alınmıştır. Sanayileşme konusunda Planda yer alan temel amaçlar ve politikalar şu şekilde açıklanmıştır:

Yatırım konuları; Ülkenin mevcut yer altı ve üstü kaynakları, insan gücü potansiyeli, kalkınmada öncelikli yörelerin özellikleri ve ulusal güvenlik gerekleri ile dış rekabet olanakları ve dünya dış ticaretinin koşulları dikkate alınarak ve mal kıtlıklarına fırsat vermeyecek şekilde belirlenecektir. Yatırım politikaları da öngörülen üretim konularının gerçekleştirilmesini sağlayacak ve ihracatı artıracak projeler ile ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyici altyapı tesislerinin yapılmasına öncelik verilecek şekilde tespit edilecek, özel sektör yatırımları payının artırılmasını sağlayacaktır.

Ödemeler dengesinin durumu dikkate alınarak, ithalatta koruma oranları kademeli olarak azaltılacak, ihracatın teşviki ve tüketicinin korunması sağlanacaktır. Yeni kurulacak sanayi tesisleri gerekli hallerde belirli bir süre makul ölçülerde koruncaktır. İhracatın ekonominin ulaştığı gelişme seviyesi ve imkanları ile uyumlu bir yapıya kavuşturulması temel hedef olacaktır. Mal ve hizmet ihracatının üretim yapısıyla uyumlu olarak çeşitlendirilmesi ve artırılması teşvik edilecektir. Yabancı sermaye yatırımlarının teşvik için gerekli hukuki ve ekonomik yapının geliştirilmesine özen gösterilecektir.

Planda öngörülen dışa dönük ekonomik gelişme politikasının en önemli ayaklarından olan dış ödemeler dengesinin kalkınmayı sınırlayıcı değil, aksine destekleyici bir yapıya kavuşturulması, başka bir ifadeyle ekonomik gelişmeyi artan oranda kendi gücüyle gerçekleştirebilmesi önemli ilkeler arasında yer almıştır. Ayrıca istihdamın artırılması, genç işsizliğin azaltılması, gelir dağılımının düşük gelir gurupları lehine değiştirilmesi, kalkınmada öncelikli yörelerde kalkınmanın hızlandırılması ile ekonomi ve sosyal alt yapının geliştirilmesi Beşinci Planın temel politikalarındandı. Bu amaçla Plan döneminde işgücü yoğunluğu yüksek sektörler ağırlık verilmesi ve uygulamada en çok göç veren illere bu sektör yatırımlarının götürülmesi benimsenmiştir.

Ortak hedefi piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak olan Planda öngörülen temel politikalar özetle şöyledir: Sıkı para politikası uygulanacak ve mevduata pozitif faiz verilecektir. Yabancı sermayenin ekonominin tüm alanlarında faaliyet göstermesine olanak sağlanacaktır. KİT'lerin özelleştirilmesine başlanacak ve kamu yatırımları altyapı alanlarında yoğunlaştırılacaktır. Günlük döviz kuru ilanına geçilecek ve döviz işlemleri büyük ölçüde serbestleştirilecektir. İthalatta liberasyona geçilmesi, yasaklar ve miktar kısıtlamaları kaldırılacaktır. İhracatın çok yönlü teşvik edilmesine devam edilecek, altın ithalatı ve ihracatı serbest bırakılacaktır. İstanbul Menkul Değerler Borsası açılacak ve işlemeye başlayacaktır. Sonuç olarak Özal Hükümetinin liberal ekonomik programı açıkça devleti küçültmeyi hedef almış, gerekçe olarak da devletçi ekonomik modelin serbest sermaye guruplarının oluşmasına ve gelişmesine engel olarak görülmüştür. Bu amaçla hazırlanan programlar sistemde radikal reform olarak nitelendirilmiştir.

3.1.1 Beşinci Plan Dönemi Uygulamaları ve Değerlendirilmesi

Beşinci Planda öngörülen hedeflerle bunların gerçekleşme durumları karşılaştırıldığında; bazı alanlarda olumlu sonuçlar

alınırken önemli başka konularda olumsuz gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.

Bunlardan Planda Ekonominin itici gücü olarak belirlenen ihracata yönelik sanayileşme uygulamalarında elde edilen veriler incelendiğinde istenen hedeflere ulaşamadığı görülmektedir. Sanayi alanında özel sektör ön planda tutulmuş, kamu kesiminin ise enerji, haberleşme, oto yol ve konut gibi alanlarda yatırım yapması öngörülmüştü. Ne var ki, yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 7,5 olarak tespit edilen sanayi sektöründe istikrar içerisinde bir büyüme sağlanamamış ve Plan hedeflerinin gerisinde kalınmıştır. Planın ilk yılı olan 1985’de sanayi sektörünün büyüme hızı yüzde 6,2 oranında gerçekleşirken, izleyen iki yılda artış göstermiş son iki yıl da ise yüzde 1.8 ve 4.6 oranlarıyla adeta durma noktasına gelmiştir. Bu durumun iş adamları örgütlerince, yüksek enflasyon ve yüksek kredi faizleri nedeniyle sanayicinin yatırım yapmaktan uzak kalmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ayrıca Hükümetin ihracata yönelik mal üretenleri değil de doğrudan ihracatçıyı yani aracıyı desteklemesinin sanayi yatırımları üzerinde caydırıcı etki yaptığı savunulmuştur. Bu arada çok sınırlı sayıda mal dışında her türlü ithalatın serbest bırakılmasıyla sanayici olmak yerine ithalatçı olmak cazip hale getirilmiştir. Öyle ki, Hükümetin kuruluşunda toplam ithalat içerisindeki tüketim mallarının payı yüzde 2.6 iken 1989 yılında bu oran üç katı artarak 8,7’ye çıkmıştır.

Önemli bir ekonomik gösterge olan GSYİH’da yılda ortalama yüzde 6,3 oranında bir artış hedeflenirken büyüme ortalama yüzde 5,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Plan döneminin 2. ve 3. yılında yani 1986 ve 1987’de hedefin üstüne çıkılırken son iki yılda yüzde 1,5 ve 0,9 oranlarında kalınmıştır. Yıllık büyüme hızında yaşanan bu dalgalanmalar ve istikrarsızlık; tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe öngörülen büyüme hızlarına ulaşamamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

İhracat rakamlarına bakıldığında ilk iki yılda fazla bir değişik-

lik olmazken 1987 itibaren artış elde edildiği ve 1988 ve 1989 'da 11,6 milyar dolara eriştiği görülmektedir. Ancak, son iki yılın değerleri aynı düzeyde kalmış, bu durum da İran-Irak savaşının 1988'de sona ermesi ile bu ülkelere yapılan ihracatın yavaşlamasından ve sanayi sektöründe yaşanan darboğazlardan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla ihracata dayalı büyüme stratejisinde başarılı olunamayınca ihracatın GSYİH'daki payı dönem başına göre yüzde 2 oranında küçülmüştür. Ekonomide beklenmedik bu gelişmeler kaçınılmaz olarak döviz piyasasını da etkilemiş Türk lirasının dolar karşısındaki değeri dönem sonunda 1985'e göre yüzde 95 oranında düşmüştür.

Tabi bu olumsuzluklar dış borç stokunun ciddi ölçülerde artmasına neden olmuş, 1985 yılında 25 milyar dolar olan dış borçlar, 1989 yılı sonunda 42 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamlar kuşkusuz ki, Beşinci Plan döneminde ülkenin önemli boyutlarda kaynak israfı içerisine girdiğinin bir göstergesi netliğindedir. Ayrıca piyasalarda oluşan istikrarsız yapı, belirli çevrelerce yurt dışına kaçırılan döviz miktarının hızla artmasına neden olmuştur. Ayrıca iç borçlar da çığ gibi büyümüş, 1984 yılında 4,2 trilyon TL olan borç stoku, 1989 sonunda 45,5 trilyon TL'ye yükselmiştir.

Ekonominin en büyük sorunu olarak nitelendirilen ve geniş halk kitlelerini yakından ilgilendirilen enflasyon konusunda ise dönem başında Hükümetçe iddialı rakamlar ortaya konmuş ve yüzde 10'luk bir hedef öngörülmüştü. Ne yazık ki, yıllar itibarıyla alınan sonuçlar bu hedefin çok üzerinde gerçekleşmiş ve toplumda tepkiler yaratmıştır. Özal Hükümetinin kurulduğu 1983 yılı sonunda yüzde 30 civarında gerçekleşen enflasyon, Plan döneminin son yılı olan 1989'da yüzde 70 seviyesine yükselmiştir. 1970'li yıllarda bir çok ekonomik sıkıntıların yaşanmasının nedenleri arasında gösterilen anarşi ve terör gibi toplumsal sorunlar tek parti iktidarı olan Özal Hükümeti döneminde yaşanmamış aksine çalışma barışının egemen olduğu huzurlu bir ortam sağlanmıştı.

Buna rağmen elde edilen olumsuz sonuçlar, Planda öngörülen hedef ve ilkelerin gerçekleştirilememesi, ekonomik istikrarın sağlanamaması ve zamların birbiri ardına yapılmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilatının ekonomi yönetiminden uzaklaştırılması da alınan sonuçların nedenleri arasında gösterilmektedir. Bunların sonucunda artan enflasyon ve hayat pahalılığı gelir dağılımını derinden etkilemiş, yoksul kesimi daha bir yoksullaştırmıştır. Bu durumun somut bir göstergesi; enflasyon ve döviz darboğazı nedeniyle yapılan büyük para operasyonlarından en çok etkilenen kesimlerden işçi, memur ve emeklilerin ücretleri son 8 yılda 8 kat artırılırken, temel mal fiyatlarının aynı dönemde ortalama 25 kat artış göstermesidir.

Öte yandan, Beşinci Plan döneminde istenmeyen bu gelişmeler ve olumsuzlukların yanı sıra Hükümetçe ekonomik sistemde yeni araç ve kurumların devreye sokulması ve onlara işlerlik kazandırılması olumlu gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bunların en önemleri biri, TBMM tarafından 25 Ekim 1984 tarihinde kabul edilip bir ay sonra yürürlüğe konulan Katma Değer Vergisidir (KDV). Çağdaş bir vergi türü olarak bilinen ve bir çok ülkede uygulanan KDV harcamalar üzerinden alınmakta, bir mal ve hizmet teslimi yapıldığında teslim bedeli üzerinden değişik oranlarda hesaplanmaktadır.

Bankalar Kanununda yapılan değişiklikle 25 Mayıs 1985 tarihinden itibaren Türk Bankalarının dışa açılmaları ve yabancı bankaların ülkeye gelmesi kolaylaştırılmış bunun sonucunda 1980 yılında dört yabancı banka Türkiye’de faaliyet gösterirken 1989 yılında bu sayı 22’ye yükselmiş, dolayısıyla yabancı sermaye girişinde artış meydana gelmiştir.

1929’da yürürlüğe giren “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu” yürürlükten kaldırılarak, bunun yerine serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmaya dönük 6 Ekim 1983 tarih 91 sayılı “Menkul Kıymetler Borsaları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” yayınlanmıştır. Menkul kıymet alım

satım işlemlerinin gerçekleştirilmesine elverişli ortam yaratılması amacıyla yapılan bu düzenlemenin ardından, 1984’de “Menkul Kıymetler Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik” çıkartılmış, 1985 yılında da “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yönetmeliği” yürürlüğe konmuştur. Bir Kamu kuruluşu olan Borsa, 26 Aralık 1985 günü törenle açılarak faaliyete geçmiştir. Bu arada ekonomiye yeni bir güç kazandırılması amacıyla “Konut Fonu”, “Savunma Sanayii Fonu” ve “Kamu Ortaklığı” gibi 45 adet ek fon oluşturularak belli yatırım ve hizmetlerin bütçe kaynakları dışında finanse edilmesine olanak yaratılmasına çalışılmıştır.

İhracatın artırılması ve uluslararası ticaretin geliştirilmesi amacıyla Haziran 1985 tarihinde “Serbest Bölgeler Kanunu” çıkartılmıştır. Bu Yasayla Ülkenin gümrük hattı dışında ve diğer bölgelerde uygulanan; ticari, mali ve iktisadi konularda geçerli hukuki ve idari düzenlemelerden muaf tutulan ya da kısmen uygulanan farklı Bölgelerin oluşturulmasına olanak sağlanmıştır. Serbest Bölge adını alan bu alanlarda yapılacak sınai ve ticari faaliyetlere daha geniş teşvikler tanınması öngörülmüştür. Bu bağlamda 1987 yılında Mersin ve Antalya’da Serbest Bölgeler kurularak faaliyete geçirilmiştir. Yine ihracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin dış dünyaya açılmalarının teşvik edilmesi ve deneyim kazanmalarının sağlanması amacıyla Mart 1987’de çıkartılan bir yasayla “Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş.” (Türk Eximbank) kurulmuştur. Eximbank, kuruluş amacı doğrultusunda ihracatçılara, ihracata yönelik üretim yapan imalatçılara ve yurt dışında faaliyet gösteren müteahhitlere ve girişimcilere kısa, orta ve uzun vadeli kredi, sigorta ve garanti programlarıyla destek vermiştir.

Ne var ki, alınan önlemlere rağmen Ülkede işler hiç de iyiye gitmiyor, ekonomi hızla derin bir bunalıma sürükleniyordu. dolar dış dünyada 1986 yılından itibaren değer kaybetmesine karşılık Türkiye’de 1987 yılı sonlarında kısa bir sürede 750 TL’den 1.400’ye fırlamıştı. İç-dış borç stoku büyük artış gös-

termiş ve ekonomi dışarıdan gelecek paralara bağımlı hale gelmişti. Devletin vergi gelirleri 1985’de borçların faiz ödemelerinin yüzde 18’ini karşılarken bu oran dönem sonu 1989 yılında yüzde 34’e çıkmıştı. Yaklaşık iki kat artan bu yükseliş borçların çıg gibi büyümesinin bir göstergesi niteliğindedir. Öyle ki, 1989 yılı faiz ödemeleri ana paranın yüzde 45 oranına ulaşmıştı.

Ekonomi uzmanları bu olumsuz tabloyu, Hükümetin özellikle yanlış borçlanma ve yanlış yatırım politikalarının bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca Devletin planlama, yatırımcı daireler ve kaynak dağıtan kuruluşları gibi ekonomi birimleri arasında yeterli ve etkin bir eşgüdümün kurulmadığına işaret etmişlerdir. Hükümet, yaşanan bunalımı aşmak için bir dizi önlemler almak zorunda kalmış ve bu amaçla hazırladığı Tedbirler Paketini 4 Şubat 1988 tarihinde yürürlüğe koymuştur.

Bu Ekonomik Pakette öngörülen tedbirlerin başlıcaları şunlardı: Artan dış ticaret açığını azaltılması ve ihracatın ithalatı karşılama oranının yükseltilmesi için ithalat depoziteleri yüzde 7’den yüzde 15’e çıkartılmış, yabancı yatırımcıyı iç piyasaya çekmek için mevduat faizleri yükseltilmiştir. Buna göre yıllık yüzde 65, üç aylık yüzde 45, bir aylık yüzde 40 ve vadesizlere de yüzde 36 faiz oranı belirlenmiştir. İhracatta uygulanan esaslar yeniden belirlenerek, ihraç edilen malın dövizini bir ay içerisinde transfer edenlere vergi iadeleri ve primlerin yüzde 20 fazlasıyla ödenmesi, iki ay içerisinde getirenlere de vergi iadeleri ve primlerin yüzde 10 oranında ekşiğiyle ödenmesi kararlaştırılmıştır. Dövizini üç ay içerisinde getirenlere ise bir ödeme yapılmazken altı aydan sonra getirenlerin ise ithalat ve ihracattan bir süre men edilerek cezalandırılması öngörülmüştür. Kamu kuruluşları mevduat hesaplarının, kararın açıklanmasında sonra sadece Merkez Bankasında tutulması, Merkez Bankası şubesi olmayan yerlerde ise Ziraat Bankasında açılması ve bunlara yüze 10 oranında faiz tahakkuk ettiril-

mesi uygun bulunmuştur. Ayrıca bu paketin uygulanmasıyla hazine bonosu, devlet tahvili ve döviz tevdiat hesaplarından sağlanan gelirler üzerinden alınan vergiler kaldırılmıştır.

Ancak ekonomik paket, siyasi çevrelerin ve iş adamlarının büyük tepkisini çekmiş, özellikle yeni faiz oranlarının esasen kaynak sıkıntısı çeken sanayicilerin yatırımlarını olumsuz etkileyeceği vurgulanmıştır. Kredi faizlerinin yüksek oluşundan şikayet edildiği bir dönemde mevduat faizlerinin artırılmasının kaçınılmaz olarak kredi faizlerini de yukarı çekeceği eleştirisi getirilmiştir. Ayrıca kredi maliyetlerinin artmasının enflasyonun kontrol altına alınmasını zorlaştıracığı savunulmuştur.

3.1.2. Özelleştirme Sürecinin Başlatılması

Ülke ekonomi tarihinde önemli bir yeri olan ve üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı özelleştirme süreci, Beşinci Plan döneminde başlamıştır. Özelleştirme kavramı, kamuya ait iktisadi varlıkların mülkiyetinin tümüyle ya da sermaye payının en az yüzde 51'nin özel sektöre devredilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Daha genel anlamda ise her ne şekilde olur ise olsun Devletin ekonomideki payının küçültülmesi olarak açıklanır. Özelleştirme, Özal Hükümetinin uygulamaya çalıştığı yeni liberal politikaların önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Dönem boyunca, özelleştirme uygulamalarına ilişkin geniş bir hareket alanının belirlenmesine, hukuki alt yapı ve kurumsal mekanizmasının oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu amaçla 20 Şubat 1984 tarih ve 2983 sayılı "Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun" çıkartılmıştır. Daha sonra yayınlanan Kanun Hükmünde Kararnamelerle anılan yasa bazı değişiklikler yapılmış, nihayet 4406 sayılı, 27 Kasım 1994 tarihli "Özelleştirme Kanunu" ile son şekli verilmiştir..

Bu bağlamda DPT tarafından 1985 yılında özelleştirme uygulamalarının amaçları, öncelikleri, kapsam ve termin planının belirlenmesi alanlarında Ana Planı hazırlama çalışmalarına

başlanmıştır. Bu konuda açılan ihaleyi kazanan The Morgan Bank ile birlikte bir özelleştirme master planı meydana getirilmiş, bu Plana göre 32 adet Devlet şirketinin yeniden yapılandırılarak halka arz yoluyla özelleştirilmesi ve hisse senetlerinin o dönem 'Orta Direk' diye tanımlanan orta ve düşük gelir guruplarına satılması öngörülmüştür. Daha sonra yapılan düzenlemelerle devlet şirketlerinin yurt içi ve yurt dışında halka arz, gerçek ve tüzel kişilere blok satış, çalışanlara satış, borsada satış, en çok 49 yıllığına kiralama ve mülkiyet hakkı saklı kalmak kaydıyla işletme hakkının verilmesi şeklinde değişik yöntemler belirlenmiştir.

Özelleştirme sürecinde, kuruluşların özelleştirme kapsamına alınmalarında yetkili kılınan kurullar da sık sık değişikliğe uğramıştır. Özelleştirme işlemlerini düzenleyen 1984 tarihli 2983 sayılı Yasanın ve ardından yayınlanan 233 sayılı KHK'nin ilgili maddelerine göre bu yetki, Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kuruluna (EİYKK) verilmiştir. Kapsama alınan kuruluşların özelleştirme işlemlerinin yürütülmesinde de Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu (TKKOK) yetkili kılınmıştı. Ancak bu yetki ve görevler 28.05.1985 tarih ve 3291 sayılı Yasayla yeniden düzenlenmiş, KİT'lerin özelleştirilmesine Bakanlar Kurulunca, müessese, bağlı ortaklık, işletme ve işletme birimlerinin özelleştirilmesine TKKOK'ca karar verileceği hükme bağlanmıştır. Daha sonra 28.12.1987 tarihinde çıkartılan 304 sayılı KHK ile TKKOK ve EİYKK'na ait görev ve yetkiler Yüksek Planlama Kurulu'na (YPK) devredilmiş ve özelleştirme kararları YPK tarafından alınmaya başlamıştır. KİT'lerin özelleştirme kararlarının yine Bakanlar Kurulunca alınmasına devam edilmiştir. Yetki konusunda yapılan değişiklikler, ortaya çıkan gelişmeler bağlamında ilerleyen yıllarda da sürdürülmüştür.

Halka arz yoluyla Türkiye'de ilk özelleştirme uygulaması, bir PTT kuruluşu olan "Teletaş-Telekomünikasyon Endüstri Ticaret A.Ş."ndeki kamu hisselerinin halka arz edilmesi ile ger-

çekleştirilmiştir. Özelleştirmenin başlangıcı olarak bilinen bu uygulamada karlı bir kuruluş olan Teletaş'ın PTT'den Kamu Ortaklığı İdaresine (KOİ) devredilen yüzde 40 oranındaki iştirak payından yüzde 22 oranına tekabül eden kısmı, Şubat 1988'de halka arz edilmiştir. Aracı kurumların ve 30 bankanın 5 bine yakın şubesinden satışa çıkarılan Teletaş hisse senetlerine beklenen düzeyde rağbet olmamış ve yaklaşık 2,5 milyon hissenin kağıt üzerinde satışı yapılmıştır.

Ayrıca, İşletme Hakkı Devri Yöntemiyle ilk ve tek uygulama Kars Süt Mamulleri Müessesinin işletme hakkı devri işlemidir. EİYKK'nın 14.08.1985 tarih ve 85/21 sayılı kararıyla gerçekleştirilen bu devir, her yıl için belirlenen tutarla 9 yıllığına özel bir firmaya yapılmıştır. Bu dönemde Blok Satış Yoluyla ilk özelleştirme uygulaması da 1989 yılında Uçak Servisi A.Ş. (USAŞ) ile Türkiye Çimento ve Toprak Sanayi T.A.Ş.'inin (ÇİTOSAN) bağlı ortaklıkları; Afyon, Ankara, Balıkesir, Trakya ve Söke Çimento Fabrikalarındaki kamu hisselerinin yerli ve yabancı yatırımcılara satılmasıyla gerçekleştirilmiştir.

3.1.3. Beşinci Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar

Beşinci Plan dönemi olan 1985-1989 yıllarındaki ekonomik gelişmeleri incelemeyen önce bir geçiş programının uygulandığı 1984 yılında önemli olaylar yaşandığından bunlara kısaca değinmek gerekir.

1984'ün ocak ve şubat aylarında özel sektör tarafından gıda sanayinde iki kuruluş faaliyete geçirilmiştir. Bunlardan Balıkesir'de kurulan "Öztusan Salça ve Konser ve San.T.A.Ş." her türlü konserve, reçel, salça ve kezzap üretimi yapmakta, Bursa İnegöl'de şubat ayında kurulan "Frigo Pak Gıda Maddeleri San. ve Tic. A.Ş." de gazlı ve gazsız içecekler, meyve suyu, konserve ve dondurulmuş gıda üretimi alanında faaliyet göstermektedir. Yine şubat ayında Denizli'de ev tekstili ve ham bez dokuma üretimi yapmak üzere "Menderes Tekstil San. ve Tic. A.Ş." kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminin önemli projelerinden biri olan F-16 savaş uçaklarının Türkiye’de üretilmesi konusunda Mayıs 1984’de Amerikan General Dynamics (Lockheed Martin) Firmasıyla bir anlaşma imzalandı. Türk Hava Kuvvetlerinin 160 adet savaş uçağı ihtiyacı için 1983 yılında ihaleye çıkmıştı. Bu ihalenin şartlarından biri de alınacak uçakların Türkiye’de üretilecek olmasıydı. Alınan tekliflerin değerlendirilmesi sonucunda General Dynamics Şirketinin teklifi kabul edildi. Anılan Firmayla yapılan anlaşmaya göre tek kişilik 132 adet F-16 ile iki kişilik 24 adet F-16’lılar Türkiye’de, geri kalan 4 uçağın da Amerika’da imal edilmesi karara bağlandı. Bu amaçla Türk-Amerikan ortak yatırım şirketi olarak “Türkiye Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş.” (TAI-Turkish Aerospace Industry) kuruldu. Bu ortaklık 25 yıllığına kurulmuştu, ancak bu süreç tamamlanmadan 2005 yılında TAI’nin yabancı hisseleri Türk hissedarlar tarafından satın alınarak Şirket yeniden yapılandırılmıştır.

Kayseri İncesu’da yapımı tamamlanan “Taksan Takım Tezgahları San. ve Tic. A.Ş.”nin entegre üretim tesisleri, Mayıs 1984’de işletmeye alınmıştır. Bir kamu kuruluşu olan Şirket takım tezgahlarının yanı sıra ilerleyen yıllarda ürün yelpazesini geliştirerek sektöründe önemli bir konuma sahip olmuştur. Yine Kayseri’de “Askeri Pil San. ve Tic. A.Ş.” tarafından kurulan Tesisler, aynı tarihte hizmete alınmıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı bünyesinde faaliyet gösteren Şirket, ürettiği batarya çeşitleri ile savunma sanayinin önemli bir ihtiyacını karşılamıştır. Haziran 1984’de Tekirdağ’ın Çorlu İlçesinde iplik üretmek amacıyla “Can Tekstil Entegre Tesisleri San. ve Tic. A.Ş.” kurulmuştur. Şirket daha sonraki yatırımlarıyla kumaş dokuma, boya ve apre ünitelerini devreye alarak büyüme göstermiştir. Yine Haziran ayında sentetik dokuma kumaş ve çuval sektöründe faaliyet göstermek üzere Gaziantep’te “Kursan Plastik Ambalaj San. ve Tic. A.Ş.” hayata geçirilmiştir.

Ülke ekonomisinde büyük ağırlığı olan ve Celal Bayar tarafından özel sektörün 'Süt Annesi' olarak tanımlanan KİT'lerin yönetim yapısında, Haziran 1984'de önemli değişiklikler yapılmıştır. Çıkarılan KHK ile iş başında olan Yönetim Kurulu Üyelerinin suresi bitmeden görevden alınabilmesine olanak sağlanmış, yönetim kurulu başkanlığını genel müdürün üstlenmesi ve yönetim kurulunda ilgili Bakanlık ve Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığından temsilcilerin bulunması öngörülmüştür. Bu Kararname ile siyasi iktidarın KİT'ler üzerinde hakimiyeti daha bir artmış oluyordu. Temmuz 1984 tarihinde çıkarılan bir Kararname ile de Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile ilgili 28 no'lu Kararname yürürlükten kaldırılmış, bu suretle kıymetli madenler, taş ve ziynet eşyalarının ithali Bakanlıkça belirlenecek esaslara göre serbest bırakılmış, kaçak mal ihraç edenlere de belirli kurallara uymak koşuluyla af getirilmiştir.

Medikal tekstil alanında faaliyet göstermek üzere Temmuz 1984'de Aydın'da "Kuteks Kutsallar Tekstil San. ve Tic. A.Ş." kurulmuştur. Başlangıçta sargı bezi, bandaj gibi maddelerin üretimini yapan Şirket, daha sonra Pierre Cardin marka konfeksiyonların fason üretimine başlamıştır. Eylül 1984'de kamu tarafından Adıyaman Çimento Fabrikasının kuruluşu gerçekleştirilmiş, yapımı tamamlanan Ağrı Şeker Fabrikası da Ülkenin 22. şeker işletmesi olarak Ekim 1984'de üretime alınmıştır. Yine ekim ayında başta cam sanayi olmak üzere bazı sektörlerin girdisi kimyasalları üretmek amacıyla Mersin'de kurulan Kromsan Krom Bileşikleri Fabrikası faaliyete geçmiştir. Türkiye İş Bankası ve Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. ortaklığıyla gerçekleştirilen tesisler, yılda 34 bin ton sodyum bikarbonat, krom sülfat üretim kapasitesine sahip bulunmaktadır.

Kahramanmaraş'ın Afşin ve Elbistan İlçelerindeki düşük kalorili zengin linyit rezervinden elektrik enerjisi üretmek amacıyla 1975'de temeli atılan Termik Santralin birinci ünitesi Ekim 1984'de üretime başlamıştır. Döneminin en büyük yatırımla-

rında biri olarak bilinen ve her biri 344 MW üretim gücünde dört üniteden oluşan Afşin-Elbistan Termik Santrali, çekilen elektrik sıkıntısının giderilmesinde önemli katkı sağlamıştır. Türkiye’de ilk margarin üretimini 1952 yılında İstanbul’da Sana markasıyla yapan yabancı Ünilever Firması, Çorlu’da kurduğu yeni margarin Fabrikasını Ekim 1984’de işletmeye almıştır. Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları A.Ş.’ne (SEKA) bağlı Kastamonu Sigara Kağıdı Fabrikası, Kasım 1984’de üretim faaliyetine geçmiştir. Türkiye’nin tek sigara kağıdı üreticisi olan Kuruluş, yılda 10 bin ton kağıt ve 3 bin ton da selüloz üretim kapasitesine sahip olup ülkenin sigara kağıdı ihtiyacının yüzde 60’ını karşılamıştır.

Beşinci Plan Döneminde gerçekleştirilen yatırımlardan ve ekonomik sistemdeki gelişmelerden bazıları kronolojik sıralamasına göre aşağıda özetlenmiştir:

Planın ilk yılı olan 1985’in başında önemli bir gelişme yukarıda da açıklandığı üzere Katma Değer Vergisinin (KDV) uygulamaya konulmuş olmasıdır. Ticari yaşamın ilk kez karşılaştığı KDV uygulaması başlangıçta bazı kargaşalara neden olmuş, kimi firmaların bu konuda farklı tutum ve davranış göstermelerinden kaynaklanan sorunlar, Maliye Bakanlığının müdahalesiyle aşılmaya çalışılmıştır. 1985 yılının ilk yatırım girişimi ocak ayında Bursa’da Sönmez Holding tarafından başlatılmış ve yüksek kapasiteli pamuk ipliği Fabrikasının temeli atılmıştır. Eskişehir’de yine ocak ayında F-16 Uçaklarının motor montajını ve bu motora ait parçaların üretimini yapmak üzere “Tusaş Motor Sanayi A.Ş.(TEI)” kurulmuş ve Haziran 1985’de tesislerin yapımına başlanmıştır.

Mayıs 1985’de Arçelik Firması, dünya standartlarında ilk bulaşık makinası (Leydi) üretimini gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin enerji gereksinimini tamamen doğalgaz ile karşılayan ilk Fabrikası olan “Trakya Cam Sanayi A.Ş.”nin Tesisleri Mayıs 1985’de üretim faaliyetine geçmiştir. Düzcam, enerji camları ve beyaz eşya camları üretimi yapan işletme doğal gaz ihtiya-

cını Hamitabat Santralinden sağlamıştır. Eylül 1985’de Şahinler Gurubu tarafından Çorlu’da çocuk konfeksiyonu dalında üretim yapmak üzere “Şahinler Mensucat San. ve Tic. A.Ş.” kurulmuştur.

Temeli 1985’in ilk çeyreğinde Kırklareli’nin Lüleburgaz İlçesinde atılan ‘Hamitabad Doğalgaz Çevrim Santrali’nin 1. Ünitesi Aralık 1985’de üretim çalışmalarına başlamıştır. Türkiye’nin ilk doğalgaz çevrim santrali olan Hamitabad 4 kombine çevrim ünitesinden oluşmakta ve toplam 1.200 MW kurulu güce sahip bulunmaktadır. Yine Aralık ayında Karabük’te “Gürmen Giyim San. ve Tic. A.Ş.” faaliyete geçmiştir. İlerleyen yıllarda gerçekleştirdiği yatırımlarla Ramsey ve KİP markalarıyla erkek hazır giyim sektöründe güçlü bir konuma gelen Şirket, dış pazarlarda da varlığını sürdürmüştür. Sivas’ta kurulması planlanan “Sivas Demir Çelik İşletmeleri A.Ş.” Tesislerinin yapımı için çıkılan ihale, Şubat 1986’da sonuçlanmış ve ihaleyi Japon Maruboni-Nippon Kokan Konsorsiyumu kazanmıştır. GAP Projesi kapsamında Şanlıurfa’da kurulan ÇİTOSAN’a bağlı Çimento Fabrikası Mart 1986’da işletmeye alınmıştır.

Bu arada KİT’lerin özelleştirilmesine ilişkin yasal düzenlemelerin ardından yapılan satış işlemleri sonunda iki yabancı Firma verdikleri tekliflerle Mayıs 1986’da Et ve Balık Kurumu’nun Sincan ve Fatsa’da kurulu Tesislerinin çoğunluk hisselerine sahip oldular. Bu suretle Kurumun her iki Tesisteki payı yüzde 40’a düştü. Türkiye’nin en büyük petrol artırma tesislerinden biri olan ve 1969 yılında Sovyet Birliğinin teknik ve finansal yardımlarıyla yapımına başlanan Aliğa Petrokimya Kompleksinin Ham Petrol Ünitesi, Aralık 1986 tarihinde üretime başladı.

1987 yılı Ocak ayında Türkiye’nin ilk Serbest Bölgesi Mersin’de açıldı ve yılın ortalarına doğru faaliyete geçirildi. Otomotiv sanayinin hızlı gelişme gösterdiği Bursa’da oto egzozları üretmek amacıyla Şubat 1987’de “Matay Otomotiv Yan San. ve Tic. A.Ş.” kuruldu. Temmuz 1987’de Antalya’da Ataç A.Ş.

tarafından değişik türde iplik üretmek üzere kurulan Anteks İplik Fabrikası üretim faaliyetine geçmiştir. Kayseri’de 1970’li yılların ikinci yarısında Süntaş A.Ş. olarak sünger üretimi alanında faaliyet gösteren Yataş A.Ş., gerçekleştirdiği yatırımlarla Eylül 1987’de ev tekstili üretimine başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ürün yelpazesini geliştirerek kanepeler ve koltuk alanına da faaliyet göstermiştir.

Mart 1988’de Tusaş Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. tarafından montajı tamamlanan ilk F-16 Savaş Uçağı, Türk Hava Kuvvetlerine teslim edilmiştir. Fırıncılık ve pişirme endüstrisi için maya ve gıda geliştirici maddeler üreten yabancı AB Mauri Firması, Balıkesir’de kurduğu ‘Mauri Maya Sanayi A.Ş.’ne ait işletme, Mayıs 1988’de faaliyete geçti. Savuma sanayinde çok namlulu roket sisteminin üretimi amacıyla Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) ve Enka ile Amerikan LTV Şirketi arasında Temmuz 1988’de ortaklık kuruldu. “Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü” (TEKEL) bölgenin üzüm potansiyelini değerlendirmek üzere Kilis’te kurduğu Suma Fabrikasını Temmuz 1989’da işletmeye açtı. Üzümün damıtılmasıyla elde edilen Suma, içerdiği yüksek oranlı alkol nedeniyle rakı üretiminde kullanılmaktadır.

Plastik pencere ve kapı sistemleri üretmek amacıyla Ocak 1989 tarihinde “Kalyon Plastik San. ve Tic. A.Ş.”nin kuruluşu yapıldı. Yozgat’ın ilk sanayi kuruluşlarından olan “Yozgat İşçi Birliği İnşaat Malzemeleri Tic ve San. A.Ş.” (YİBİTAŞ) 1978 yılında işletmeye aldığı Çimento Fabrikasının yanı sıra Temmuz 1989 tarihinde de tuğla ve kiremit üretim tesisini faaliyete geçirdi.

Türk Hava Kuvvetleri uçakları için lastik üretmek amacıyla PETKİM bünyesinde Kırşehir’de kurulan Petlas Lastik Fabrikası, Eylül 1989’da ilk uçak lastiği üretimini gerçekleştirdi. Döneminde Türkiye’nin en büyük lastik kuruluşu olan Petlas’ın yapımına 1976 yılında başlanmış, ancak fabrikanın tamamlanması uzun bir zaman almıştır. Gaziantep’te nakış,

tül perde ve ev tekstili üretmek üzere Kasım 1989'da "Şerbetçi Nakış ve Konfeksiyon San. ve Tic. A.Ş." kurulmuştur. Ahmet Çalık tarafından Malatya'da oluşturulan "GAP Güneydoğu Tekstil San. ve Tic. A.Ş."nin Fabrikası yine Kasım ayında faaliyete geçmiş olup, entegre tesislerde kumaş dokuma ve iplik üretimi yapılmaktadır.

3.2. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Beşinci Planı hazırlayan siyasal iktidar tarafından çalışmaları yapılan Altıncı Plan, bu özelliğiyle Planlı Kalkınma döneminde bir ilki teşkil etmiştir. Zira önceki Planları hazırlayan Hükümetlerin hiç biri siyasi gelişmeler sonucu, bir sonraki Planı hazırlama olanağına sahip olamamışlardır.

Altıncı Plan Taslağı 1989 yılı ortalarında T. Özal Başkanlığında toplanan Yüksek Planlama Kurulu tarafından kabul edilerek, Bakanlar Kuruluna sunulmuş ve burada son şeklini alan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Haziran 1989'da TBMM tarafından kabul edilmiştir. Altıncı Plan dönemini kapsayan 1990-1994 yılları, Ülke siyasetinde ve devletin üst düzey yönetim kadrolarında önemli değişikliklerin, yine ciddi ekonomik darboğazların yaşandığı bir süreç olmuştur.

Daha Altıncı Plan yürürlüğe girmeden Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı görevinin 9 Kasım 1989'da sona ermesi üzerine Turgut Özal Cumhurbaşkanı seçilerek Başbakanlıktan ayrılmıştır. Özal'dan boşalan Başbakanlık görevine ise Kasım 1989'da Yıldırım Akbulut getirilmiş ve Planın uygulamaya konulması Akbulut Hükümetince gerçekleştirilmiştir. Ancak, Haziran 1991'de yapılan ANAP Genel Kurulunda Mesut Yılmaz'ın Genel Başkanlığa seçilmesi üzerine Akbulut istifa etmek durumunda kalmış ve yeni hükümeti Mesut Yılmaz kurmuştur.

Ne var ki, ekonomik darboğazlar ve siyasi çekişmeler giderek tırmanış gösteriyor ve ekonomi yönetimince ivedilikle "İki

Yıllık Sıkı Bir İstikrar Politikası”nın gerekliliği dillendiriliyordu. Hükümet ise istikrar programının uygulamaya konulmasının topluma olumsuz yansiyacağı, bunun da bir yıl sonra yapılacak seçimleri etkileyeceği kaygısını taşımaktaydı. Siyasi gerginliği de dikkate alan M. Yılmaz Hükümeti erken seçim kararı alarak Ekim 1991’de genel seçimlere gidilmiştir. Bu seçimler ayrıca 8 yıllık ANAP Hükümetlerinin iktisadi ve sosyal politikalarının halk tarafından desteklenip desteklenmediğinin belirlenmesine de olanak sağlayacaktı. Nitekim seçim sonucunda ANAP birinci parti konumunu kaybederek ikinci sıraya düşmüş, S. Demirel başkanlığında Doğru Yol Partisi (DYP) birinci, Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) de üçüncü sıraya yerleşmiştir. Ecevit ve Türkeş’in Genel Başkanlığını yaptığı partiler de dördüncü ve beşinci sırayı almışlardır.

Bu suretle 11 yıl aradan sonra Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş tekrar TBMM’ sine dönmüş oluyorlardı. Çoğunluğu sağlayamasa da Mecliste en fazla sandalyeye sahip olan Demirel, hükümeti kurmakla görevlendirildi ve SHP ile bir koalisyon Hükümeti kurarak yeniden Başbakanlık görevini üstlendi. Dolayısıyla Altıncı Planın son üç yılının programları yeni Hükümet tarafından belirlenmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planının temel amaçları ve makro ekonomik hedefleri genel hatları itibarıyla bir önceki Planın benzeri niteliğindedir. Ancak, uygulamalar sonunda ortaya çıkan gelir dağılımında dengesizlikler ve adaletsizliklerin halk üzerindeki etkileri dikkate alınarak bu defa sosyal amaçlar da ön plana çıkartılmıştır. Nitekim, Planın ilk paragrafında bu konuya şu ifadelerle yer verilmiştir: *“Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak Plan’ın başlıca amaçları arasındadır.”* Bundan da anlaşılacağı üzere Altıncı Plan, yaşanan olumsuzlukları ve sorunları kabul etmekte, bunların çözümünü istikrar içerisinde dengeli büyüme politikasında görmektedir.

Bir öncekinde olduğu gibi bu Planda da ekonomik büyümenin yine serbest rekabet ortamında ve özel kesimin dinamizminden azami ölçüde yararlanılarak gerçekleştirilmesi, iktisadi faaliyetlerde kamunun yönlendirici ve teşvik edici olması, uluslararası entegrasyona imkan verecek bir ekonomik yapının oluşturulması esas alınmıştır. Kamu yatırımlarının eğitim ve sağlık sektöründe yoğunlaştırılması öngörüldükçe, özel kesimin imalat sanayinde özellikle dış pazarlara yönelik olarak gerçekleştirilmesinin özendirilmesi benimsenmiştir. Dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi ve basitleştirilmesi çalışmalarının sürdürülmesi ile dış ticaret hacminin GSMH'daki payının artırılması hedeflenmiştir. Döviz kurunun piyasa koşullarına göre belirlenmesi ve Türk parasının konvertibl özellik kazanması için gerekli ortamın sağlanması öngörülmüştür.

Kamu İktisadi Teşebbüslerinin daha verimli çalışmalarını ve rekabet gücünün artırılmasını sağlayacak modern yönetim anlayışının bu kuruluşlarda egemen kılınması ile bunların özelleştirilmelerine ilişkin çalışmaların hızlandırılarak sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca benimsenen ekonomi politikaların temel amaçlarından olan Avrupa Topluluğuna tam üyelik ve entegrasyon hedefi doğrultusunda hazırlık ve uyum çalışmalarının yoğunlaştırılması, Topluluğun iç Pazar koşullarına uyum için gerekli önlemlerin alınması vurgulanmıştır.

Ekonomik sektörler itibarıyla Planda yer alan temel hedef ve amaçlar özetle şu şekilde belirtilmiştir: Tarım sektöründe; üretimin hava koşullarına bağımlılığının azaltılması ve yöntemlerinin modernizasyonu ile halkın gıda gereksiniminin karşılanması, tarımsal ürün ihracatının geliştirilmesi esas alınmıştır. İmalat sanayiinde; dışa dönük ve rekabet gücü olan üretim yapısının geliştirilmesi, ihracatın sürekliliğinin ve çeşitliliğinin sağlanması amacıyla mevcut tesislerde gerekli iyileştirilmelerin yapılması, verimliliğin artırılması ile bu doğrultuda yeni yatırımların özendirilmesi istenmiştir.

Madencilik sektöründe ülke doğal kaynaklarının etkin biçimde değerlendirilmesi, sanayi ve enerji alanında ihtiyaç duyulan hammaddelerin ucuz ve güvenli olarak karşılanması ile madenlerin ham olarak değil işlenmiş bir şekilde ihraç edilmesi hedef alınmıştır. Enerji sektöründe; temel amaç olarak her kesimin enerji ihtiyacının yerinde, zamanında güvenilir, ucuz bir şekilde karşılanması vurgulanmıştır. Ulaştırma sektöründe ekonomik gelişmeye katkı sağlayan ve uluslararası ticareti kolaylaştıran bir sistemin oluşturulması hedeflenirken, Turizm alanında da alt ve üst yapının geliştirilmesi, doluluk oranını artırıcı önlemlerin alınması öngörülmüştür.

Altıncı Planın kalkınmayı belirleyici ana hedefleri ise şunlardır: GSMH'nin yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 7 olarak tespit edilirken, büyümenin sektörler bazında hedefleri; Tarımda yüzde 4,2, Sanayide yüzde 8,4 ve Hizmetler sektöründe yüzde 6,9 oranlarında belirlenmiştir. Bunlara bağlı olarak GSMH'daki tarımın payı yüzde 14'e inerken, sanayi payının yüzde 39'a çıkması hedeflenmiştir. Ayrıca imalat sanayi içindeki tüketim ara mallarının oranının azaltılması ve buna karşılık yatırım malları payının yükselmesi amaçlanmıştır. Plan döneminde toplam yatırımların yılda ortalama yüzde 9,2 oranında artması ve dönem sonunda 39,2 trilyon TL'ye ulaşması programlanmıştır. Toplam sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki diliminin yüzde 57'den yüzde 64'e çıkması öngörülmüş ve bunun sektörlere dağılımı ise; konutta yüzde 21,5, imalat sanayinde yüzde 20, ulaştırma ve haberleşmede yüzde 19,2, enerjide yüzde 10,9 ve tarım alanında yüzde 7 olarak tespit edilmiştir.

Ekonominin dışa açılma sürecinin Plan döneminde sürdürülmesi ile dış ticaret hacminin GSMH'daki payının yüzde 36,7'den dönem sonunda yüzde 39,8'e çıkartılması, ihracatın yılda yüzde 13 nispetinde büyüyerek dönem sonu olan 1994'de 22,4 milyar dolara ulaşması hedeflenmiştir. İthalatın ise yılda yüzde 12,4 oranında artarak, dönem sonunda 28 mil-

yar dolara (cari fiyatlarla ve CIF olarak) çıkması, bu suretle dış ticaret açığının dönem sonunda 3,8 milyar dolara çekilmesi ile cari işlemler dengesinin 2.1 milyar dolar fazla vermesi öngörülmüştür. Dönem içerisinde yaklaşık 20 milyar dolar dış borç ana para ödemesi yapılması ve 15,5 milyar dolar da orta ve uzun vadeli dış kredi kullanılması planlanmıştır.

3.2.1. Altıncı Plan Dönemi Uygulamaları ve Değerlendirilmesi

Altıncı Planın ilk uygulama yıllarında yukarıda değinilen ülke yönetimindeki önemli siyasal değişimler yaşanırken, yurt dışında da dünya siyasi, ekonomik ve askeri dengelerini kökten değiştiren gelişmeler meydana gelmiştir. Kaçınılmaz olarak bu gelişmeler Türkiye'nin politik ve ekonomik yapısına ve ilişkilerine önemli ölçüde yansımıştır.

Dünya dengelerini altüst eden bu gelişmelerin başlangıcını, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin son lideri olan Mihail Gorbaçov'un 1987 yılında başlattığı 'Yeniden Yapılanma' (Perestroyka) ve 'Açıklık' (Glasnost) adını verdiği reform çalışmaları teşkil etmiştir. Bunun gerekçesi, 1980'li yılların sonuna gelindiğinde Sovyet Birliğinin Batı Blokuyla girdiği silahlanma ve ekonomik yarıştan mağlup çıkması ve amansız yarış sonucu ekonomisinin bir çöküş sürecine girmesidir. Gorbaçov'un başlattığı ekonomik ve sosyal reformlar, Batı Avrupa'da da etkisini göstermiş ve Batı Almanya ile Doğu Almanya Ekim 1990'da birleşme kararı alarak Birleşik Almanya'yı kurmuşlardır. Diğer gelişmelerle birlikte Avrupa'nın siyasi coğrafyasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Gorbaçov'un anılan 'Yeniden Yapılanma' ve 'Açıklık' politikalarının özünü; özgürlükçü, demokratik ve liberal bir yönetim anlayışın egemen kılınması teşkil ediyordu. Ne var ki, gelişmeler hiç de beklendiği gibi olmadı, bu hareket çöküş sürecini durdurmaya, zaten parçalanmakta olan Sovyetler Birliğini bir arada tutmaya yetmediği gibi aksine hızlandırıcı etki yaptı.

Zira bu durumdan rahatsız mevcut sistem yanlısı kesimler Gorbaçov'a karşı darbe girişiminde bulundular, ancak bunda başarılı olamadılar. Topluluk tam bir kargaşa ve belirsizlik ortamına sürüklenmiş, ekonomi adeta kilitlenmiş ve halk temel tüketim mallarını sıkıntısını çekmeye başlamıştı. Bu olumsuz gelişmeler sonunda Birliği oluşturan Cumhuriyetler birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan ederek kendi devletlerini kurdular. Aralık 1991 tarihinde feshedilen Sovyet Birliği yerine Rusya'nın önderliğinde bağımsızlığını ilan eden Cumhuriyetlerin bir bölümünün katıldığı Bağımsız Devletler Topluluğu oluşturuldu.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından tüm dünya gibi Türkiye de çok yönlü etkilendi. İkinci Dünya Savaşından sonra SSCB, NATO üyesi olan Türkiye için bir tehdit oluşturuyordu ve ekonomik ilişkiler asgari düzeyde seyrediyordu. Bunların ötesinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Topluluklarla Türkiye derin tarihi ve kültürel geçmişe, ortak değerlere sahipti. Yeni düzende Türkiye bunlarla çok yönlü siyasi ve ekonomik ilişkiler kurup geliştirilebilirdi. Nitekim öyle de oldu, Türkiye Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini bağımsızlıklarını ilan eder etmez hemen tanıdı ve kısa zamanda işbirliği olanakları sağlandı. Özellikle Türkiye'den değişik sektörde bir çok firma o ülkelerin yeniden inşasında, alt yapı yatırımlarında ve kalkınma projelerinin uygulanmasında önemli görevler üstlendiler. Ayrıca başta yeniden yapılandırılan Rusya olmak üzere zengin enerji kaynaklarına sahip yeni Cumhuriyetlerle doğal gaz anlaşmaları yapılarak enerji güvenliğinin sağlanması noktasında önemli işbirliği olanakları yaratıldı.

Bu arada Sovyetler Birliğinin dünya siyasetinde büyük ağırlığa sahip olduğu dönemde bu Birliğin geleceğine ilişkin olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyetin kuruluşunun 10. Yıldönümü olan 29. Ekim 1933'de yaptığı değerlendirme, fev-

kalade önemli tarihi bir değer taşımakta, adeta bu gelişmeleri anlatmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu dehasının bu tarihi konuşması günümüz Türkçesiyle aynen şöyledir:

“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufulanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip olmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların bölüdüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir.”

Sovyetler Birliğinin en güçlü ve dünya siyasetinde etkili olduğu Türkiye ile ilişkilerin çok yönlü geliştirildiği bir dönemde Birliğin dağılacağını 58 yıl öncesinden gören, yeni siyasi dengelerin kurulacağını ve bu konuda hazırlıklı olunmasını öngören bir Öndere acaba dünyada kaç ülke sahip olmuştur?

Yurt dışında bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren başka bir olay 1990 yılında patlak verdi. Irak 1980-1988 yılları arasında İran ile yaptığı savaşta ekonomik yönden büyük kayıplara uğramıştı. Bu kayıplarını karşılamak amacıyla Ağustos 1990 tarihinde petrol zengini Kuveyt'i işgal etti. Gerekçesi de komşusu Kuveyt'in eğimli sondaj yaparak kendi topraklarına ait petrolü çalmakla suçlamasıydı. Bu durum Orta Doğuda ciddi bir krizin doğmasına ve Birinci Körfez Savaşının yaşanmasına neden oldu. İşgal olayı uluslararası alanda tepkiyle karşılanmış ve BM Güvenlik Konseyi bir karar alarak Irak'ın işgale derhal son vermesini istemiştir. Aksi takdirde ABD öncülüğünde koalisyon güçlerinin Irak'a karşı askeri hareket düzenleyeceği bildirmiştir. Bu gelişme-

de ABD'nin, dünyanın en zengin petrol bölgelerinden olan Ortadoğu'yu yeniden şekillendirme projesinin büyük etkisi olmuştur. Irak'ın işgale son vermemesi üzerine Koalisyon Güçleri Ocak 1991'de Irak'a karşı kapsamlı bir askeri hareket başlatmış ve Irak'ı büyük bir yenilgiye uğratarak yedi ay süren Kuveyt işgaline son vermişlerdir.

Türkiye bu savaşta Birleşmiş Milletlerin aldığı kararlara destek vermiş ve Irak'ın karşısında bir duruş sergilemiştir. Ancak savaşa aktif olarak katılmamış, BM'nin Irak'a karşı aldığı ekonomik ve askeri ambargo kararlarına ilk uyan Ülke olmuştur. Ne var ki, Irak'a uygulanan ambargolardan Türkiye, ekonomik yönden fevkalade olumsuz etkilenmiştir. Bu ambargo ile Saddam rejiminin zayıflatılması amaçlanmıştı. Ancak bundan etkilenen siyasi sistem değil geniş halk kitleleri oldu. Ambargo kapsamında sadece petrol karşılığı gıda ithalatına izin verilmişti. Bunun sonucunda Türkiye'nin Irak'la olan ticari ilişkileri ve ulaştırması durma noktasına gelmiş, petrol boru hattı kapatılmıştır.

Ayrıca, savaş sürecinde bölgedeki diğer ülkelerle olan ticarete ciddi daralmalar meydana geldi. Ülkenin önemli döviz gelirlerinden Turizm sektörü de darbe yedi. Ambargo öncesi Irak'a en büyük ihracatı yapan ülke Türkiye iken bu uygulamayla Amerika ilk sırayı almış ve onlarca milyar dolar kayba uğranmıştır. Savaşın tetiklediği petrol şoku da ekonomiye ayrı bir fatura ödetmiştir. Bu arada büyük miktarlarda sıcak para hızla Türkiye'den çıkmış, bu durum Türk lirasının değer kaybına uğramasında, faizlerin yükselmesinde ve ekonomik durgunluğun yaşanmasında önemli etki yapmıştır. Körfez Savaşının bir diğer olumsuz etkisi de Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğu ve kaotik ortamın, Türkiye için ciddi bir tehdit ve risk yaratmış olmasıdır.

Planın ilk iki yılında yurt içi ve yurt dışında yaşanan bu gelişmeler, kaçınılmaz olarak ekonomik dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Nitekim 1990 yılı dış ticaret göstergeler-

ri, belirlenen hedeflerden ciddi sapmalar göstermiş, Türkiye ekonomi tarihinde ilk kez ithalat yüzde 41 oranında artarak 22.3 milyar dolara ulaşmıştır. Buna karşılık ihracatta yüzde 12 oranlı büyüme ile belirlenen hedefin altına düşülmüş ve gerçekleşme 13 milyar dolarda kalmıştır. Bu durum Cumhuriyet tarihinde ilk kez dış ticaret açığının 9.5 milyar dolara çıkmasına yol açmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 58 ile son on yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Dolayısıyla ihracatın GSMH'deki payı, bir önceki yılda yüzde 14,5 iken 1990 sonunda yüzde 12'ye düşmüştür. Dışa açık büyüme model uygulamasını tartışılır hale getiren dış ticaret açığının ulaştığı rakam, turizm gelirlerinde ve işçi dövizlerindeki artışa rağmen cari işlemler dengesinin 2,6 milyar dolar açık vermesine neden olmuştur.

Ayrıca ihracatta istenen hedeflere ulaşamamasının bir nedeni de ihracat politikasının nihai amacı olan sektörün korumasız olarak dış pazarlarda rekabet edebilecek bir yapıya kavuşturulmasında başarı sağlanamaması olgusudur. Bunda Devletin ihracata dönük sanayi yatırımlarını tamamen özel sektöre bırakarak serbest piyasa koşullarının özellikle imalat sanayinde ciddi yatırımlara yol açacağını umması ve bu beklentinin gerçekleşmemesi etkili olmuştur. Bu tablonun yaşanmasında ihracata dönük özel sektör yatırımlarının istenen düzeyde yapılamamasının ana nedenleri arasında özellikle finansman alanında gerekli koşulların yeterince sağlanamamasına vurgu yapılmaktadır. Keza belirlenen ekonomik politika hedefleriyle uygulamalar arasında uyumsuzluğun, çelişkilerin varlığı da başarısızlığın nedenleri arasında gösterilmektedir. Dolayısıyla bu dönem uygulanan dışa açılma politikası sonucu; ithalattan kaynaklanan dış ticaret hacmi büyürken dış ticaret açığı katlanmış ve dış borçlanma üç misli artış göstermiştir.

Öte yandan, ithalatın bileşiminde önemli bir değişiklik ortaya çıkmış ve ilk kez tüketim mallarının, ithalat içerisindeki payı yüzde 13'e yükselmiştir. Oysa planlı kalkınma stratejilerin-

de bu tür malların yurt içinden temini esas alınmıştı. İktisat uzmanları, dış ticarete yaşanan bu olumsuzlukları ekonomi yönetiminde yapılan yanlışlıklardan, özellikle dış ticaretin serbestleştirilmesinin hızlandırılması çabaları ile ithalatta uygulanan gümrük vergisi ve fonların indirilmesinin artırılarak sürdürülmesinden kaynaklandığını belirtmektedirler. Tabii Körfez krizinin petrol ithalatına getirdiği ek yükün de bu tablounun oluşmasında önemli etkisi olmuştur.

Yukarıda değinilen sekiz yıllık ANAP Hükümetleri yerine kurulan Demirel Başbakanlığındaki DYP-SHP Koalisyon Hükümeti Altıncı Planın ikinci yılının sonunda göreve başladı. Önceki Hükümetin düzenlediği 1992 yılı programı yerine ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Tansu Çiller'in imzasını taşıyan "Ekonomide Dengeleme, Üretim ve Atılım Programı" başlıklı bir onarım paketi hazırlandı. Programın hedefler bölümünde; yüksek düzeyde seyreden enflasyonun düşürülmesi, üretimin artırılması, gelir dağılımının düzenlenmesi, piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması esas alınıyordu.

Ekonomik alanda yaşanan sorunların aşılması için hazırlanan programda büyüme hızının yüzde 5.5 düzeyinde, enflasyonun ise yüzde 52 oranında gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Kamunun borçlanma gereği aşağılara çekilerek yüzde 12.6'dan yüzde 8.8'e indirilmesi, toplam sermaye yatırımlarının milli gelirdeki payının yüzde 22.6 olması ve bu yatırımlar içerisinde kamu kesimi yatırımlarının payının da yüzde 44.5 oranında kalması öngörülmüştür. 1992 yılı için ihracatın yüzde 12 oranında artarak 15,9 milyar dolara çıkması, buna karşılık ithalatın yüzde 11'lik bir artışla 22,9 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi, bu suretle dış ticaret hacminde artış sağlanırken dış ticaret açığının 7,09 milyar dolara çekilmesi planlanmıştır.

Bu arada, bir döneme damgasını vuran ve uzun süre ülke gündemini meşgul eden 'Hayali İhracat' konusunda yeni bir yaklaşım sergilenmiştir. Haksız kazançlara neden olan, mevcut uygulamada ana teşvik aracı olarak kullanılan 'Vergi İa-

desi' uygulaması ciddi boyutlarda suiistimallere kaynaklık yapıyordu. Buna göre değeri oldukça düşük olan mal, değerli bir mal gibi gösterilerek yurt dışına gönderiliyor, buna göre düzenlenen yüksek tutarlı fatura üzerinden Devletten KDV iadesi alınıyordu. Malın gerçek değeri ile şişirilmiş değeri arasındaki farktan kaynaklanan tutardan haksız kazanç elde ediliyordu. Ya da hiç ihraç edilmemiş ürünler, ihraç edilmiş gibi gösterilerek KDV iadesi alınıyordu. Toplumda büyük tepkilere neden olan 'Hayali İhracatı' önlemek için 1992 yılı programında 'ihracatı teşvik politikası, ihracatın özellikle yatırım ve üretim aşamasında desteklenmesi.' ilkesi benimsenmiştir.

Ne var ki, arkasında büyük halk desteğinin olduğu Demirel Başkanlığındaki Koalisyon Hükümeti, 1992 yılı sonuna gelindiğinde programında öngörülen makroekonomik hedeflere büyüme hızı dışında ulaşamamıştır. Hatta KİT reformu, enflasyonun düşürülmesinde etkin araç olarak öngörülen vergi reformu gibi yasal düzenlemeleri dahi gerçekleştirilememiş, ekonominin müzminleşen sorunu olan enflasyonun aşağı çekilmesi bir yana artışı önlenememiştir. Nitekim, 1991 yılında yüzde 55 oranında seyreden enflasyon, 1992'de yüzde 62'ye yükselmiştir. Diğer temel göstergelerdeki gelişmeler ise şu şekilde sonuçlanmıştır. Büyüme hızı yüzde 5.9 oranında gerçekleşirken, ihracat bir yıl öncesine göre yüzde 8,9 oranında artışla 14,891 milyar dolar, ithalat ise yüzde 9.8 artışla 23,082 milyar dolar düzeyinde olmuştur. Bu suretle dış ticaret açığı 8,191 milyar dolar, cari işlemler açığı ise 0,9 milyar dolar olarak tahakkuk etmiştir.

Toplam iç borç stoku ise bir yıl öncesine göre yüzde 100'lük artışla 1992 yılında 182 trilyon TL'ye ulaşmış, dolayısıyla GSMH'ya oranı yüzde 23,4'e yükselmiştir. Toplam dış borç stoku da büyüyerek 55 milyar dolar seviyesine çıkmış, doların Türk lirası karşısındaki değeri enflasyon oranı kadar artış göstermiştir. Bu arada Döviz Tevdiat Hesaplarında son yıllarda gözlenen büyüme, Ülkeye gelen yabancı sermaye şirket sayı-

sının artması ile 1992’de de devam etmiş, bu gelişme ithalatta ve dış borç ödemelerinde yaşanan sıkıntıların aşılmasında rahatlatma sağlamıştır.

Öte yandan, kamu yatırımlarının özelleştirme gerekçesiyle durdurulması, özel sektörün sabit sermaye yatırımlarına özellikle sanayi yatırımlarına yeterince ilgi göstermeyip daha çok kar marjı yüksek alanları tercih etmesi nedeniyle var olan ve hızlı nüfuz artışıyla sürekli büyüyen işsizlik sorununa çözüm bulmakta bir mesafe alınamamıştır. Sonuç olarak, Hükümet 1992 yılında başta enflasyon gibi ekonominin temel sorunlarının çözümünde, öngördüğü makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde başarı sağlayamamıştır. İktisat bilimcilerince başarısızlığın ana nedeni olarak; hızla büyüyen bütçe açıklarının finansmanı için başvurulmuş para basma yönteminin yanlışlığı belirtilmekte ve kısa süreli hükümetlerin yüksek enflasyonun temel nedeni olan bütçe açıklarını denetim altına alacak gerekli düzenlemeleri ve uygulamaları siyasi riskleri nedeniyle yapmaktan kaçınmaları gösterilmektedir. Bunların sonucunda Ülkenin 1990’lı yıllarda yüksek enflasyon ve sürekli devalüasyonla yaşamak zorunda bırakıldığına işaret edilmektedir.

Altıncı Planın üçüncü yılı olan 1993 yılı uygulama programı Demirel Hükümeti tarafından hazırlanıp yılın başında yürürlüğe konuldu. Anılan Uygulama Planında, makroekonomik istikrarın sağlanmasına, rekabet ortamının yaygınlaştırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesine öncelik tanınmıştı. Bu yaklaşım bağlamında 1993 yılı için öngörülen temel hedefler kısaca şu şekildedir: GSMH’nın büyüme hızının yüzde 5, enflasyonun ise yüzde 51 oranlarda gerçekleşmesi öngörülmüştür. KİT’lerin sabit sermaye yatırımlarının ciddi ölçüde geriletılarak toplam kamu yatırımları içerisindeki payının yüzde 28’den yüzde 20’ye düşürülmesi, buna karşılık özel sektör imalat sanayi yatırımlarının artış hızının yüzde 1,2’den yüzde 6,4’e yükseltilmesi programlanmıştır. Ayrıca kamu yatırımla-

rının ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarına (tarım, turizm, eğitim ve sağlık gibi) ağırlık verilmesi, özelleştirme uygulamalarına hız kazandırılması ile ekonomide etkinliği ve verimliliğin artırılması hedeflenmiştir.

Dış ekonomik ilişkilerle ilgili olarak da; ihracatın yüzde 12.3 oranında artırılarak 17 milyar dolara çıkması, ithalatın da yine aynı düzeyde yükselerek 25.8 milyar dolar düzeyinde kalması, bu suretle dış ticaret açığının 8.7 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi öngörülmüştür. Turizm gelirlerinin de 5 milyar dolara ulaşması ile cari işlemler hesabının 1,2 milyar dolar açık vermesi programlanmıştır.

3.3. Tansu Çiller Hükümeti ve 5 Nisan Kararları

Bu arada 1993 Yılıının ilk yarısında Devletin üst düzey yönetim kademelerinde ve siyaset kurumunda önemli değişiklikler yaşandı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihinde ani ölümü, Ülke siyasetinde dengeleri değiştiren gelişmelere yol açtı. Başbakan ve DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel 16 Mayıs 1993'de TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanlığı oylamasında Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçildi. Demirel'den boşalan DYP Genel Başkanlığına, Partinin 13 Haziran 1993 tarihinde düzenlenen olağanüstü Genel Kurul toplantısında Bakanlık görevinden ayrılan Tansu Çiller getirildi ve sonrasında hükümeti kurmakla görevlendirildi. Çiller 25 Haziran 1993 tarihinde ikinci DYP-SHP Hükümetini kurarak meclisten güven oyu aldı ve böylece Türkiye demokrasi tarihinde ilk kez bayan bir siyasetçi Başbakanlık görevini üstlenmiş oldu.

Daha sonra hükümet ortağı SHP'de de DYP gibi lider değişikliği yaşandı. Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, sürpriz bir şekilde yapılacak ilk kurultayda parti başkanlığına aday olmayacağını açıkladı. Eylül 1993'de yapılan SHP olağan Kurultayında Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Murat Karayalçın Genel Başkanlığa seçildi. Bu gelişme üzerine M. Karayalçın koalisyon protokolü uyarınca Çiller Başkanlığındaki Hükü-

mette Başbakan Yardımcısı, Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakanı (1994-1995) olarak görev üstlendi.

Çiller'in ekonomik alanda ilk icraatı, Başbakan olarak ekonomiyi doğrudan ya da dolaylı olarak yönlendiren; başta Merkez Bankası olmak üzere tüm Kamu Bankalarını, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Başkanlığını, Sermaye Piyasası Kurulu, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, DPT, Tanıtma Fonu, Yüksek Planlama Kurulu Başkanlığı, Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı gibi önemli Kamu Kuruluşlarının tamamını kendine bağlamak oldu. Ayrıca önceki Hükümet döneminde göreve getirilen ekonomi kurmaylarını da değiştirerek, ekonominin tek patronu konuma geçti.

Böylece ikinci yarısı Çiller Hükümetiyle geçen 1993 yılı ekonomik göstergelerinde ilginç sonuçlar elde edilmiştir: GSMH' da tarım sektöründe gerilemeye karşın program hedefinin üzerinde yüzde 7,6 oranında bir büyüme gerçekleşmiş, bu sonucun doğmasında sanayi ve hizmetler sektöründe bir yıl öncesine göre sağlanan hızlı büyümenin etkisi olmuştur. Ayrıca kamu harcamalarının ve açıklarının yıl içerisinde artmış olması da büyüme hızını besleyen etkenler arasında bulunmaktadır. Öyle ki, 1992 yılında 47,3 trilyon TL olarak gerçekleşen konsolide bütçe açığı 1993 yılında yüzde 283 oranlı artışla 133 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Aynı şekilde iç borç stokunun GSMH'daki payı da bir önceki yıla göre 2 puanlık artışla yüzde 14'e yükselmiştir. Sabit sermaye yatırımlarında kamu kesimindeki daralmaya karşın, özel kesim yatırım harcamalarında ciddi büyümeler meydana gelmiştir. Ekonominin temel sorunlarından olan yüksek düzeyli fiyat artışlarının aşağılara çekilmesinde bir başarı sağlanamamış ve 1993 yılı enflasyonu bir önceki yılın seviyesinde kalmıştır. Toptan eşya fiyatları ortalama yüzde 60 artarken, tüketici fiyatları yüzde 68 düzeyinde oluşmuştur.

Dış ticarete 1993 yılı program hedeflerinde büyük sapmalar olmuş ve dış ticaret açığı, Cumhuriyet döneminin en büyük

rakamına ulaşmıştır. İhracatta öngörülen 17 milyar dolarlık hedefe karşılık gerçekleşme 15.3 milyar dolarda kalırken, ithalat yüzde 28.7 oranlı artışla program değerinin çok üzerinde 29.4 milyar dolara yükselmiş, bu suretle 14.1 milyar dolarlık tarihi dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Öte yandan, yıl içerisinde TL'nin dolar karşısındaki değeri hızlı düşüş göstermiş, kur yüzde 70 kayıpla 8.700 liradan 14.900 liraya yükselmiştir. Cari işlemler dengesi de rekora koşarak 6.4 milyar dolar düzeyinde açık vermiştir. Bunların sonucunda dış borçlanma da yüzde 21 oranında artarak 55,6 milyar dolardan 67,4 milyar dolara çıkmıştır.

Ülkeyi ciddi mali krize sürükleyen bu tabloyu ekonomistler şu şekilde irdelemekteler: Türkiye'de 1989 yılından itibaren uygulanan yüksek faiz ve aşırı değerli kur nedeniyle kısa vadeli yabancı sermaye girişine dayanan borçlanma politikası, yaşanan krize zemin yaratmıştır. Bu itibarla, uygulanan kur politikası bir yandan ithalatı teşvik ederken, öte yandan ihracata engel çıkartmış ve dış ticaret açığı giderek artış kaydetmiştir. Ayrıca, üyelerinin büyük çoğunluğu AB ülkelerinden oluşan OECD ülkelerinde o dönemler yaşanan durgunluk ve fiyat istikrarı, bu ülkelere ihracatı zorlaştırırken buralardan ithalatı da cazip kılmış, bu durum dış ticarete yaşanan olumsuzlukların diğer bir nedenini teşkil etmiştir. Nitekim 1993 yılı ithalatında tüketim malları ve otomobil alımları rekor düzeyde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler aynı zamanda belirli kesimlerin yüksek karlar elde etmelerine, spekülasyon kazanç sağlamalarına ve kayıtdışı ekonominin yaygınlaşmasına ortam yaratmıştır.

Gerçekleşen makroekonomik göstergeler 1993 yılı sonunda ekonomik dengelerin nasıl bozulduğunu, mali sistemin nasıl hızla bir krize sürüklendiğini işaret ediyordu. Nitekim 1994 yılının ilk yarısında Ülke ekonomik yönden büyük bir kriz ortamına girmiş, enflasyon dizginlenemez olmuş, Kamunun finansman açığı büyük boyutlara ulaşmış ve iç-dış borçlar hızlı tırmanış göstermiştir. Bu süreçte birinci Körfez Savaşı sonrası

Kuzey Irak'ta oluşan kaotik ortam ve petrol boru hattının açılmaması da Türkiye'ye ayrı ekonomik sıkıntılar yaratmıştır.

Tüm bu olumsuz koşullara karşın Çiller-Karayalçın Hükümeti, Altıncı Planın son uygulama programını iyimser bir yaklaşımla hazırlayarak 1 Ocak 1994'de yürürlüğe koymuştur. Bir öncesinin benzeri niteliğinde olan programın ekonomik göstergeleri, 1993 yılı gerçekleştirmeleri dikkate alınarak daha dar hedeflere göre hazırlanmıştır. Buna göre GSMH'nin büyüme hızının yüzde 4.5 düzeyinde gerçekleşmesi, ihracatın yüzde 13,2 oranında artarak 17,2 milyar dolara, ithalatın ise yüzde 6,3 oranında yükselerek 30,3 milyar dolara ulaşması, bu suretle dış ticaret açığının 13 milyar dolaylarında oluşması öngörülmüştür. Başta turizm olmak üzere görünmeyen kalemlerdeki artışla cari işlemler dengesinin 4,5 milyar dolar açık vermesi hedeflenmiştir. Yıl içerisinde 4 milyar faiz ve 4.9 milyar doları da ana para olmak üzere toplam 8,9 milyar dolar dış borç ödenmesi, buna karşılık olarak 8 milyar dolar dış kredi kullanımı planlanmıştır. Toplam sabit sermaye yatırımlarının yüzde 6 düzeyinde, özel kesim sabit sermaye yatırımlarının yüzde 8.7, Kamunun ise yüzde 2,4 oranında artması amaçlanmıştır.

Programda reform çalışmalarına ağırlık verilmesi ile ekonomideki yapısal sorunların kısa ve orta vadede çözülmesi öngörülmüştür. Dünya ekonomisiyle bütünleşilmesi ve AT ile gerçekleştirilecek Gümrük Birliğinden kaynaklanacak olumsuzlukların asgariye indirilmesi için gerekli önlemlerin alınması planlanmıştır. Yüzde 50'nin üzerinde seyreden enflasyonun aşağılara çekilmesi, işgücü ve para piyasalarında istikrarın sağlanması için Kamu açıklarının ve kamunun borçlanma gereğinin makul düzeylere indirilmesi ilkesi benimsenmiştir.

Program hedeflerinin tutturulması amacıyla Hükümet, 1993 yılı son aylarında bir dizi önlemler almaya başladı. Önce vergi gelirlerini artırmaya dönük çalışmalar yapıldı. Buna göre

Katma Değer Vergisi oranı 3 puan yükseltılarak yüzde 15 düzeyinde belirlendi. Gelir Vergisi tarifesi de yeniden düzenlenerek en üst gelir dilimi oranı yüzde 50'den yüzde 55'e çıkarıldı. Buna karşılık Kurumlar Vergisi oranı 2 puan düşürülüp yüzde 25 oranına indirilirken, Taşıtl Alım Vergisi ve Motorlu Taşıtlar Vergisi artırıldı. Ayrıca tarımsal destekleme alımlarında önemli değişiklikler yapıldı.

Ne var ki Türkiye, 1994 yılı başında Cumhuriyet tarihinin en büyük cari açığı ve kamu açığıyla karşı karşıya kalmış, ekonomik yapının bu tabloyu kısa ve orta vadede sürdürme olanağı kalmamıştı. Kamu harcamalarının Kamu gelirlerinden oldukça fazla seyrediyor oluşundan, Kamunun finansman ihtiyacı da sürekli artış gösteriyordu. Bütçe açığının giderilmesi için başvurulmuş kısa vadeli dış kredi girdileri adeta can kurtaran simiti olmuştu. Sonuç olarak yüksek Kamu açıklarından kaynaklanan ekonomik iç-dış dengesizlikler, ithalatın hızla artmasına neden olurken ihracatın yavaşlamasını, dolayısıyla dış açığının büyümesini beraberinde getirmiştir. Hızla bozulan iç ve dış dengeler yılın başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır. Krizin tetikleyicisi de Çiller'in koşulları oluşturulmadan faizleri düşürmesi uygulaması olmuş ve bu girişim, 1994'ün başlarında mali piyasalarda büyük dalgalanmalara yol açmıştır.

Hükümetin 1994 başında ekonomik sistemi yakından ilgilendiren ilk icraatı TL'yi dolar karşısında yüzde 13,6 oranında devalüe ederek, kuru 17.250 TL düzeyinde ilan etmesi olmuştur. Bu arada Hazinesinin artan nakit açığını kapatmak için 3 ay vadeli yüzde 90 faizli Hazine Bonosu çıkartması, para piyasaları arasında yoğun bir rekabet ortamına yol açtı. Tüm bu ekonomik dengesizlikler yaşanırken Ülke 27 Mart 1994 tarihinde yapılacak yerel yönetimler seçimine kilitlendi ve Hükümet seçim ekonomisi uygulamaya başladı.

Yapılan seçimden Koalisyon Hükümeti siyasi gücünü koruyarak çıktı. Artık Hükümetin ana gündemini bir türlü önle-

meyen mali piyasalardaki çalkantıların dizginlenmesi oluştuyordu. Zira bankalar arası yıllık faiz oranının yüzde 115'lere çıkması üzerine Hazinesinin iç-dış borçlarını ödeyebilmesi için daha yüksek faizle borçlanma zorunluluğu doğmuştu. Yaşanan ekonomik bunalım her geçen gün daha bir tırmanış gösteriyordu. Nitekim, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının giriş bölümünde de yaşanan bunalım şöyle ifade edilmiştir:

“Yükselen kamu açıklarına bağlı olarak artan iç faiz oranları sıcak para girişini hızlandırmış ve TL'nin reel olarak aşırı değer kazanmasına neden olmuştur. Bu gelişme işgücü maliyetindeki reel artışlar, doğrudan ve dolaylı, ihracat teşviklerindeki azalma ile birleşerek Türk ekonomisinin hızla rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Sonuçta yüksek kamu açıklarından kaynaklanan ekonomik iç dengesizlikleri dış dengede de hızla bir bozulmaya neden olmuş, ihracat yavaşlamış ve dış ticaret açığı önemli bir boyuta ulaşmıştır. Hızla bozulan iç ve dış dengeler 1994 yılı başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır.”

Her geçen gün kriz tırmanıyor ve dengelerin yeniden kurulması, istikrarın sağlanması için acilen önlemlerin alınması zorunluluk arz ediyordu. Başbakan T. Çiller 5 Nisan 1994 günü yaptığı basın toplantısında, hazırladıkları “Ekonomik Önlemler Paketi” başlıklı “Ekonomik İstikrar Tedbirleri”ni kamuoyuna açıkladı. Geniş bir kadro tarafından hazırlanan Programın ana ilkeleri şu bölümlerden oluşuyordu: Öncelikle enflasyon hızla düşürülecek, Türk lirasına istikrar kazandırılacak, ihracat artışı hızlandırılacak, ekonomik ve sosyal kalkınma sosyal dengeleri de gözetilen bir temele oturtulacaktır. Merkez Bankasının denetim gücü artırılarak para piyasasında istikrarın sağlanmasına çalışılacak, sermaye piyasasına güven ve etkinlik kazandırıcı önlemler alınacaktır. Bu amaçla yapısal reformlar yapılacak, kamu açıkları hızla aşağılara çekilirken kamunun ekonomideki yeri yeniden tanımlanacaktır. Bu suretle Devlet üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir yapıdan piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlenmesini

sağlayacak bir konuma dönüştürülecektir. Bu amaçla vergi reformu, özelleştirme, tarımsal destekleme politikaları ve kamu kesiminde istihdamın rasyonelleştirilmesi gibi konularda köklü düzenlemeler yapılacaktır.

Paketin açıklanmasını müteakip Türk lirasının değeri yaklaşık yüzde 38 oranında devalüe edildi ve Merkez Bankasınca uygulanan kur belirleme sisteminde değişiklik yapılarak, seçilen on bankanın sunduğu verilere göre kurlar belirlenmeye başlandı. Açıklanan kararlar üzerine piyasalarda durgunluk beklenirken, dolar serbest piyasada 7 bin lira artış göstererek 40 bin liraya yükseldi. Bu durum üzerine Merkez Bankası tekrar kur ayarlamasına giderek doları yüzde 24.8 oranında yeniden devalüe etme ihtiyacı duydu. Böylece iki günde gerçekleşen devalüasyon yüzde 73'e dayandı. 1994 yılı memur ve işçi ödemeleri bütçe ödenekleriyle sınırlı tutuldu. Kamuya personel alımı durdurularak, emeklilik için gerekli olan prim gün sayısı yeniden düzenlendi. Varlığa bağlı menkul kıymetler ve A tipi yatırım fonu belgeleri repo yapabilen menkul kıymetler arasından çıkartıldı. Reklam ve turizm hizmetlerinden alınan KDV oranı yüzde 21'den 15'e düşürüldü.

Ne var ki, alınan önlemlere rağmen piyasalarda bir istikrar sağlanamadı, spekülatif karlar peşinde koşan yerli ve yabancı firmaları dizginlemek mümkün olamadı. Ekonomik göstergelerde olumsuz gelişmeler ortaya çıktı, büyüme negatife dönüştü. Bu durum 1994 yılı ortalarına kadar sürdü, ancak ikinci yarıda ekonomi toparlanma sürecine girdi. Nitekim Ağustos ayı sonuna gelindiğinde büyüme dışında tüm ekonomik göstergelerde iyileşmeler meydana gelmeye başladı. Özellikle ihracatın artış göstermesi, Merkez Bankası rezervlerinin beklenenin üzerine çıkması ve döviz piyasalarında istikrar sağlanması Hükümete rahat nefes aldırdı. Bu olumlu konjonktürün oluşmasında IMF ile yapılan Stand-By anlaşmasının 8 Temmuzda yürürlüğe girmesinin önemli katkısı olmuştur. Öte yandan, yaşanan gelişmeler yoğun bir işsizlik yarattı, gelir dağılımın-

daki dengesizlikleri artırdı, durgunluktan dolayı bir çok firma küçülmek zorunda kaldı ya da iflas etti. Ayrıca yaşanan mali krizde Bankaların büyük payının olduğu düşüncesiyle bankalara sıkı denetim uygulanmasının ve yüksek vergi getirilmesinin etkisiyle bazı küçük bankalar battı. Bu arada TL'ye güveni artırmak ve tasarrufları teşvik etmek amacıyla mayıs ayında bankalardaki tüm mevduatlar sigorta kapsamına alındı.

Ayrıca son yıllar ekonomi gündeminin en önemli maddelerinden olan ve 5 Nisan Kararlarının ana yapısal hedefleri arasında bulunan özelleştirme konusunda, yılın sonlarına doğru önemli bir gelişme yaşandı ve ilk kez Özelleştirme Kanunu çıkartıldı. Özelleştirme programlarından beklenen sonuçların alınamaması, bu alanda yaşanan sorunların giderilememesi ve uygulamaya hız kazandırılması amacıyla daha önce bir dizi kararname çıkartılmıştı. Bunun en son örneği 1992 yılında yapılmıştı. Bu tarihten itibaren başlatılan değişiklik çalışmaları 1994 yılında tamamlanarak yeni kararnameler yayınlanmıştı. En son Hükümete özelleştirme uygulamalarında düzenleme yapma yetkisi veren 3987 sayılı yetki Yasasının 11 Mayıs 1994'de yürürlüğe girmesi üzerine, bu Yasaya dayanılarak beşi Haziran ayında, biri de Temmuz ayında olmak üzere beş adet KHK çıkartılıp yürürlüğe konuldu.

Ancak anılan beş Kararnamenin dayanağı olan 3987 sayılı yetki Yasası, Anayasa mahkemesinde açılan dava sonucunda Temmuz 1994 tarihinde iptal edildi. Yasanın iptali üzerine bu kararnamelerin de iptal edilmesi amacıyla Anayasa Mahkemesine yapılan başvurunun 21 Temmuz 1994'de karara bağlanması sonucu bu Kararnameler de iptal edildi. Bu durum üzerine doğan hukuki boşluğa açıklık getirilmesi ve bu konuda işlemlerin iptal kararından önceki mevzuat çerçevesinde yürütülmesi amacıyla Başbakanlık bir Genelge yayınlayarak 5 Ağustos 1994 tarihinden itibaren yeniden Kamu Ortaklığı İdaresi altında özelleştirme faaliyetlerine devam edilmesine karar verildi. Yanı sıra Hükümet bu ta-

rihten itibaren özelleştirmeye ilişkin esaslar üzerinde değişik çevrelerin görüşlerini alarak bir mutabakat sağlamak ve sonucuna göre özelleştirme yasasını yeniden düzenlemek amacıyla çalışma başlattı.

Bu çalışmalar sonunda bütün siyasi partilerin, ilgili kuruluşların ve sendikaların görüşleri dikkate alınarak 4046 sayılı özelleştirme Yasası hazırlandı. Yasa tasarısı 24 Kasım 1994’de Mecliste kabul edildi ve 27 Kasım 1994 tarihinde Resmi Gazete yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu suretle Türkiye’de ilk kez bir Özelleştirme Yasası çıkartılmış oluyordu.

Bu yasayla daha önceki mevzuatta bazı değişiklikler yapılmış ve yeni düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre; özelleştirme konusunda belirtilen amaçlara yönelik olarak “Özelleştirme Yüksek Kurulu”, “Özelleştirme İdaresi Başkanlığı”, “Özelleştirme Fonu” ve “Kamu Ortaklığı Fonu” kuruldu. Oluşturulan Fonların kaynakları ve kullanım alanları belirlendi. Yasada öngörülen “Özelleştirme Yüksek Kurulu”; Başbakanın, Başbakanın belirleyeceği bir Devlet Bakanı, özelleştirmeden sorumlu Devlet Bakanı, Maliye Bakanı ile Sanayi ve Ticaret Bakanının katılımıyla toplanacak ve kararlar oy birliğiyle alınacaktı. Bu kararların uygulamasını da Özelleştirme İdaresi Başkanlığı gerçekleştirecekti. Özelleştirmenin kapsamı genişletilerek İktisadi Devlet Teşekkülleriyle bunlara ait kurum paylarının yanı sıra diğer kamu kurum ve kuruluşlarının da özelleştirilmesine olanak sağlayan düzenlemeler yapıldı.

Ayrıca özelleştirme uygulamaları sırasında veya sonrasında işini kaybedenlere, yasada belirtilen hükümler çerçevesinde, yasalardan veya toplu iş sözleşmelerinden doğan tazminatları dışında ek bir iş kaybı tazminatı ödenmesi öngörüldü. Erken emekliliğin teşviki amacıyla, özelleştirme kapsamına alınan kuruluşlarda Emekli Sandığı’na tabi personelden hizmet süresi itibarıyla emeklilik hakkı kazananlara, bu hakkı kazandıkları tarihten itibaren iki ay içinde emekli olmayı istemeleri halinde ikramiyelerinin %30 fazlası ile ödenmesi hükme bağlandı.

Kurul ilk önemli kararını 30.12.1994 tarihinde alarak Cumhuriyet döneminin ilk büyük sanayi kuruluşlarından olan Karabük Demir Çelik Fabrikaları Müessesesini özelleştirme kapsam ve programına dahil etti. Daha sonra adı Karabük Demir Çelik Fabrikaları A.Ş.'ne dönüştürülen Kuruluş, Özelleştirme Yüksek Kurulunun 19.03.1995 tarihli kararıyla "Kardemir A.Ş."ne devredilmiştir. Bu arada bazı sorunlara neden olan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, yeniden yapılandırılarak Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı diye ikiye ayrıldı. Ayrıca 1963'de imzalanan Ankara Anlaşmasının gereği olarak 1994'ün son ayında ekonomiyle ilgili önemli bir yasa çıkartıldı. Ekonomik sistemin sağlıklı işleyişini temin etme amacıyla Rekabetin Korunması Hakkında Kanun adıyla çıkarılan Yasa ile Rekabet Kurumu ve Rekabet Kurulu adıyla yeni Kamu organları oluşturulmuştur.

Bu gelişmeler sonunda Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin gerçekleşen bazı temel göstergeleri incelendiğinde; ortalama büyüme hızlarının yıldan yıla büyük dalgalanmalar gösterdiği, gerçekleşen ortalama yüzde 4.3'lük değerle hedeflenen oranların altında kalındığı görülmektedir. En önemli sorunlarından enflasyon ise Planın ilk dört yılında yüzde 50-60 arası aralığında seyretmiş, Planın son yılı olan 1994'de yaşanan krizin etkisiyle toptan eşya fiyatları yüzde 150'lik bir artış göstermiş, izleyen yılda düşüşe geçerek yüzde 65 oranına inmiştir. Dış ekonomik ilişkilerde önce de belirtildiği üzere 1994 yılı başına kadar TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanmasından dolayı ithalat cazip hale gelmiş, ihracatta ise gerileme yaşanmıştır.

İthalat 1990 yılında 22,3 milyar düzeyinde gerçekleşirken, 1993'de 29,8 milyar dolara yükselmiş, ihracat ise aynı yıllar itibarıyla 12,9 milyar dolardan 15,6 milyara çıkmıştır. Ancak, 1994 yılında yapılan devalüasyonlarla TL'nin değer kaybetmesi üzerine ithalat 22,6 dolara gerilerken, ihracat büyük artış göstermiş ve 18,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu suretle dış

ticaret açığı 4.2 milyar dolara düşmüş, buna bağlı olarak bir önceki yıl 6.4 milyar dolar olan cari işlemler bilançosu 2 milyar dolar artı bakiye vermiştir.

Sonuç olarak, Altıncı Plan döneminde gerçekleşen makroekonomik dengeler öngörülen hedeflerde sağlanamamış, dönemin son yılında üç rakamlı enflasyon ve daralan bir büyüme meydana gelmiş, iç borçlar 800 trilyonu aşmış, dış borç stoku 68.7 milyara dolara ulaşmıştır. Ayrıca kayıt dışı ekonominin boyutları büyümüş, işsizlik ve yoksulluk artarak devam etmiştir.

3.3.1. Avrupa Birliği-Türkiye Gümrük Birliği Anlaşması

İlgili Yasaya göre Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 1995-1999 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanıp 1995 yılı başında uygulamaya konulması gerekiyordu. Ne var ki, 1994'de büyük bir kriz dalgasının yaşanması ve bunun aşılması için alınan önlemlerin sonuçlarının beklenmesi nedeniyle olsa gerek 18 Eylül 1994 tarihinde bir Yasa çıkartılarak Planın yürürlüğe girmesi bir yıl ertelendi. Ardından da 1995 yılını bir ara yıl sayarak bir Geçiş Programı hazırlanıp 30 Ekim 1994'de yürürlüğe kondu. Anılan Geçiş Programının temel amaç ve hedefleri daha öncekilerin bir benzeriydi. Başta makroekonomik istikrarı sürekli kılmak, AB ile Gümrük Birliğine uyumu sağlamak, yapısal reformları gerçekleştirmek ve özelleştirmeyi hızlandırarak sürdürmek, 1995 yılı Programının ana amaçlarını oluşturuyordu.

Bir önceki yıl yaşanan krizin yarattığı olumsuz koşulların atlatılması için alınan önlemler, 1995'in ilk yarısında sınırlı da olsa olumlu sonuç vermeye başlamıştır. Döviz piyasalarında göreceli olarak istikrarlı bir ortam sağlanmış, iç talepte canlanma yaratılmış, dolayısıyla ikinci yarıda sanayide kapasite kullanım oranında artışlar meydana gelmiştir. Ne var ki, yılın ikinci yarısından itibaren Ülkenin siyasal bir belirsizlik ortamına sürüklenmeye başlamasının ardından 24 Aralıkta erken

seçim kararı alınmıştır. Bu gelişme üzerine yılın son üç ayında Kamu harcamaları kontrolden çıkmış, hükümetle parlamento arasında gerekli işbirliği ortamının sağlanamaması sonucu 1996 yılı bütçesi yasalaşamamıştır. Dolayısıyla ilk dört ay için hazırlanan Geçici Bütçe ile Ülke yönetilmeye çalışılmıştır. Bu durum esasen büyük bir iç-dış borç yükü altında bulunan Ülkenin itibarını zayıflatmış ve borçlanmanın maliyetini yükselterek sıkıntı yaratmıştır.

1995 Yılı Geçiş Programının makroekonomik gerçekleştirmelerine bakıldığında yılın ilk yarısında uygulamaya konulan önlemlerin etkisiyle hedeflenen yüzde 4.4 oranında ekonomik büyüme hızı, büyük artış göstererek yüzde 8 düzeyine çıktığı görülmektedir. Buna karşılık aşırı talep artışı ve faiz ödemelerinin baskısıyla enflasyon oranı öngörülenin üzerinde yüzde 65 olarak gerçekleşmiştir. Döviz piyasalarında önceki yıla göre istikrarlı bir süreç yaşanmış ve TL'nin dolar karşısındaki değer kaybı enflasyon oranının altında kalarak dolar kuru yüzde 55'lik bir artış göstermiştir. Temel sorunlardan dış ticaret açığı Programda 6,5 milyar dolar olarak öngörülmesine karşılık, gerçekleşmesi bu hedefi bir hayli aşarak 14 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Yıl içerisinde ihracat yüzde 19.5 oranında artarak 21.5 milyar dolara ulaşırken, ithalat yüzde 53,5 oranında yükselişle 35,7 milyar dolara çıkmıştır. Bunların sonucunda cari işlemler bilançosu, hedeflenen 0,4 milyar dolarlık fazlalık yerine 2,3 milyar dolar açık vermiştir. Konsolide bütçe gelirleri bir yıl öncesine göre yüzde 87 oranında yükselmiş buna karşılık giderlerde yüzde 90'lık artışın gerçekleşmesiyle bütçe açığı yüzde 108 oranında büyüyerek 316 Trilyona yükselmiştir.

1995'in en önemli kurumsal gelişmesi ise yılın ilk yarısında gerçekleştirilen Gümrük Birliği Anlaşmasının yaşama geçirilmiş olmasıdır. 1963'te imzalanan Ankara Anlaşmasıyla Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna entegrasyonu için üç dönem belirlenmiş ve sonuncusunda Türkiye ile Topluluk ara-

sında bir Gümrük Birliğinin kurulması öngörülmüştü. Ankara Anlaşmasıyla oluşturulan AT-Türkiye Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995 tarihinde yapılan toplantısında alınan Gümrük Birliği Kararı ile uzun bir süreci kapsayan Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir aşama kaydedilmiş ve Anlaşma 13 Aralık 1995'de Strasburg'da oylanarak kabul edilmiştir. Bu suretle 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol'de öngörülen 22 yıllık Geçiş Dönemi son bulmuş ve Karar 31 Aralık 1994 tarihi itibarıyla yürürlüğe konmuştur.

Gümrük Birliği Anlaşmasıyla ilk aşamada Türkiye'ye beş yıl içerisinde AB kaynaklarından 375 milyon ECU hibe edilecektir. Ayrıca proje karşılığında Avrupa Yatırım Bankası'ndan 300 milyon ECU karşılıksız yardım alınacaktır. Gelecek beş yıl içerisinde yapılacaklarla birlikte yardımların toplamı 2 milyar doları bulacaktır. Bu gelişmeler ülkede memnuniyetle karşılanmış ve Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde tarihi bir aşama olarak değerlendirilmiştir.

Bu Anlaşma, sadece malların serbest dolaşımına ilişkin hükümler içermiyor, ayrıca rekabet politikası, fikri ve sınai mülkiyet hakları gibi alanlarda da AB mevzuatına uyum yükümlülüğü getiriyordu. Gümrük Birliği Anlaşmasında serbest dolaşımı öngörülen mallar; sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktaydı. Anlaşmada serbest dolaşım ilkesine dayalı olarak Gümrük Birliğinin işleyebilmesi için Türkiye'nin yerine getirmesi gereken yükümlülükler de belirtilmiştir. Buna göre listelerde yer alan malların AB'den ithalatında daha önce uygulanan gümrük vergisi ve diğer vergiler ile Tarafların ithalatta ve ihracatta uyguladıkları miktar kısıtlamaları yürürlük tarihinden itibaren kaldırılacaktır. Ayrıca Türkiye, üçüncü ülkelerden yapılan ithalata uyguladığı gümrük tarifelerini de AB'nin uyguladığı düzeylere çekecektir. Mevzuat uyumu-na ilişkin yükümlülükler ise şunlardı: Türkiye Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl içerisinde ticaretin önündeki engelleri kaldıracak, Birlik müktesebatını iç hukuk

sistemine uyarlayacaktır. Gümrük Birliğinin işleyişi konusunda doğrudan ilgili alanlardaki Türk mevzuatı, mümkün olduğunca Birlik mevzuatı ile uyumlaştırılacaktır.

Bu arada bazı yorumcular AB' den fazla bir mali destek alınmadan imzalanan Gümrük Birliği Anlaşmasını, Osmanlı Devletinin kapitülasyon anlaşmalarına benzetmişlerdir. Türkiye'nin Avrupa mallarına kendi pazarını açtığını bunun sonucunda da Birliğe hammadde ihraç edileceğini, karşılığında mamul maddeler satın alınacağını dolayısıyla Avrupa ile olan ticari açığın daha da artacağı eleştirilerini seslendirmişlerdir.

Aslında Türkiye'nin AB ülkeleriyle olan ticari ilişkileri 1960'lı yıllardan itibaren yoğun bir şekilde sürüyor ve gümrük tarifeleri de çok düşük düzeyde tutuluyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin ithalat ve ihracatında en büyük payı bu ülkeler alıyordu. Nitekim, Anlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen yıllarda AB ile olan ticari ilişkilerde kayda değer gelişmeler meydana gelmemiştir. Ancak daha sonraki yıllarda Türk lirasının önemli değer kaybına uğramasının etkisiyle ihracatta hızlı artışlar gerçekleştirmiştir. Bu gelişmede otomotiv sektöründe Türkiye'de fabrika kuran çokuluslu şirketlerin Birlik ülkelerine ve diğer ülkelere ihracat için Türkiye'yi bir üretim üssü gibi kullanmaya başlamalarının önemli katkısı olmuştur. Ne var ki, ihracattaki artışın yanı sıra ithalatın da hızlı artış göstermesi sonucu Anlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen son on yıl içerisinde AB ile dış ticaret açığı iki katına çıkmıştır.

Gümrük Birliği Anlaşmasının uygulama döneminde Türkiye açısından önemli bazı sorunlar yaşanmıştır. Bunların en önemlilerinden birini AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı STA'lar (Serbest Ticaret Anlaşması) oluşturur. Herhangi bir üçüncü ülke, AB ile yaptığı STA'yı Türkiye'ye uygulamıyor, buna karşılık, Türkiye Gümrük Birliğinde olduğu için o ülkeye STA'nin tüm olanakları açılıyordu. STA imzalayan üçüncü ülkelerin Türkiye ile benzer anlaşmayı kabul etmemesi nedeniyle o ülkelere yapılan ithalat, AB üzerinden Türkiye'ye vergisiz şekilde

girerken, Türk firmaları o ülkelerin piyasalarına otomatik olarak giremiyordu. Zira Anlaşma gereği Türkiye, AB'ye dış ilişkilerini düzenleme yetkisini vermiş, dolayısıyla önkoşulsuz AB'nin üçüncü bir ülkeyle imzaladığı tüm anlaşmaları kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Şayet, Türkiye üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmaları kabul etmez ise AB Anlaşmayı iptal etme hakkına sahip bulunmaktaydı.

Bu durumların kabullenilmesi, büyük ölçüde Gümrük Birliği Anlaşması imzalanırken Türkiye'nin yakın bir tarihte AB'ye üye olacağı ve karar alma süreçlerine dahil edileceği düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Ne var ki, tam üyelik beklentilerinin ilerleyen yıllarda gerçekleşme olasılığının giderek zayıflaması ile üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilere uygulanan tarifeleri değiştirme olanağı bulunamamış ve bu olumsuz tabloyu sürdürmek zorunda kalınmıştır.

3.3.2. Altıncı Plan Döneminde Gerçekleştirilen Yatırımlar

Altıncı Plan döneminde gerçekleştirilen yatırımlardan ve önemli gelişmelerden bazıları tarih sıralamalarına göre şöyle özetlenebilir:

Türkiye'nin önde gelen girişimcilerinin ve iş dünyası yöneticilerinin oluşturduğu Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği'nin (TÜSİAD) Ocak 1990'da düzenlediği olağan Genel Kurulunda yeniden Genel Başkanlığa seçilen Cem Boyner, yaptığı konuşmada; 1988 ve 1989 yıllarının boşa geçirilmiş yıllar olduğunu ifade ederek, toplumsal ve siyasi uzlaşmanın önemine dikkat çekmiş ve 1990 yılı için tüm kesimlerin çok dikkatli olmalarını istemiştir. Ayrıca bütçe çalışmalarında, Ülkeyi kolay ve akılcı olmaktan çıkararak uygulamalar bulunduğu eleştirisini yöneltmiştir. Yine Ocak ayında Para ve Kredi Kurulu aldığı bir kararla; ihracatta destekleme unsurlarını ve istikrar fonundan prim ödenecek malların listesini yeniden belirlemiştir. Buna göre 39 malın ihracatında ödenen destekleme prim tutarları artırılırken, 32 malın prim üst sınırı düşürülmüştür.

Bir kamu kuruluşu olan Türkiye Çimento ve Toprak San. Tic. A.Ş.'nin (Çitosan) 5 çimento fabrikasının özelleştirilerek bir Fransız firmasına satılmasına ilişkin Karar, itiraz üzerine Ocak 1990 tarihinde İdare Mahkemesince 90 gün süreyle durdurulmuştur. Durdurma kararının gerekçesi ise Yüksek Planlama Kurulunun özelleştirmede halka ve çalışanlara öncelik verilmesini içeren 54 sayılı Kararına aykırı hareket dilmesi olmuştur. Daha sonra Başbakanlığın durdurma kararına yaptığı itiraz da Şubat ayında reddedilmiştir. Akrilik iplik üretimi yapmak üzere Şubat 1990'da Gaziantep'te "Betaş Mensucat San. ve Tic. A.Ş." kurulmuştur. Bakanlar Kurulu, 1990'ın Şubat ayı sonlarında aldığı bir kararla Türkiye'de yerleşik kişilerin bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumlarından döviz alımlarında kullanılan 3 bin dolar veya eşiti diğer paralarla ilgili sınırı kaldırmıştır. Yeni düzenlemeyle isteyenin istediği kadar döviz alabilmeleri ve bu döviz bankalar ve mali finans kurumları aracılığıyla yurt içinde veya yurt dışında tasarruf etmeleri serbest hale getirilmiştir.

Adıyaman'da LPG detantör ve tüplerinin yanı sıra çeşitli büyüklükte vakumlu tanklar üretmek amacıyla Mart 1990'da "Gasaş Gaz Aletleri San. A.Ş." kurulmuştur. Aynı tarihte daha sonra Merinos markasıyla tanınan makine halısı üretimi yapmak üzere Erdemoğlu Ailesi tarafından "Erdemoğlu Halı San. ve Tic. A.Ş."nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Nisan 1990 tarihinde Koç Gurubuna bağlı Bekoteknik Sanayi A.Ş., gece görüş sistemleri üretmek amacıyla Amerikan Hughes Aircraft Company Şirketi ile "Enternasyonal Elektro Optik A.Ş." adıyla ortak şirket kurmuşlardır. Toprak Holding, Eylül 1990'da ilaç üretimi yapmak için "Toprak İlaç ve Kimyevi Maddeler San. ve Tic. A.Ş."ni faaliyete geçirmiştir. Tokat'ta Eylül 1990'da değişik tekstil malzemeleri üretmek üzere "Sena Tekstil San. ve Tic. A.Ş." faaliyete geçirilmiştir. Kasım 1990'da Çorlu'da halı üretimi yapmak amacıyla "Dünya Halı San. ve Tic. A.Ş." kurulmuş, aynı ayda elektrikli aletler ve kaset imal edecek olan 'Raks Holding A.Ş.' hayata geçirilmiştir.

TÜSİAD, alınan ekonomik önlemler ve gelişmelere ilişkin olarak hazırladığı “Ülke Stratejileri Raporu” başlıklı bir çalışmasını Mart 1991 tarihinde kamuoyuyla paylaştı. Bu Raporda; alınan önlemlere, ekonominin değişik alanlarında yapılan yeni düzenlemelere rağmen uluslararası piyasada hiçbir sektörün ürünleri “Made in Turkey” imajının etkinliğini yaratamadığını belirtilerek, “İşe Önce Türkiye’yi Pazarlamak ile Başlanmalıdır” önerisi getirilmiştir. Yanı sıra ürün ve üretim potansiyelinin özellikle ABD, Japonya ve Almanya pazarına öncelik verilerek düzenlenmesi ve Türkiye’de hizmetler sektörünün coğrafi konumundan kaynaklanan avantajı kullanılmalıdır görüşüne yer verilmiştir. Bu bağlamda “Tatil ve Eğlence Yeriniz Türkiye” sloganının kullanılması teklif edilmiştir.

Nisan 1991’de dış pazara yönelik iplik üretimi yapmak üzere Elazığ’da “Elteks Tekstil San. ve Tic. A.Ş.” kuruldu. Yine Nisan ayında Sabancı Holding ve Japon Bridgestone Şirketinin ortak yatırımıyla gerçekleştirilen “Brisa Lastik San. ve Tic. A.Ş.” nin ek tesisleri işletmeye alınmıştır. Ek tesislerin devreye girmesiyle Fabrikanın üretim kapasitesi 50 bin tondan 110 bin tona çıkartılmıştır. STFA bünyesinde faaliyet gösteren “Sedef Gemi İnşaatı A.Ş.” nin Tuzla’da yaptırdığı Tersane Nisan 1991 tarihinde hizmete alınmıştır. Kasım 1991’de Rize Ardeşen’de çeşitli çapta silah üretimi yapmak üzere “Asilsan Silah San. ve Tic. A.Ş.” hayata geçirilmiştir. Kars’ın Sarıkamış İlçesinde Sümerbank tarafından yapımı tamamlanan Ayakkabı Fabrikasında yöre koşullarına göre dizayn edilen askeri potin üretimi gerçekleştirilmiştir.

18 Ocak 1992 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilen “Ekonomide Dengeleme, Üretim ve Atılım Programı” açıklandı. Programın hedef bölümünde yine enflasyonun düşürülmesi, üretimin artırılması, gelir dağılımının düzenlenmesi, piyasa mekanizmasının işleyişinin kolaylaştırılması ve dünya ile bütünleşilmesi ilk sıralarda yer alıyordu. Programı muhalefet hayalci olarak nitelerken, TÜSİAD konuya ilişkin yaptığı

değerlendirmede Hükümete bazı uyarılarda bulundu. Bunlar başlıca şu görüşlerden oluşmaktaydı; İşçi çıkarmamanın iflaslara yol açacağı ileri sürülerek, Toplu Sözleşmelerde ücret politikasından taviz verilmemesi isteniyor ve erken emeklilik, gizili işsizliğin sigortası olarak tanımlanıyordu. Ayrıca vergi affının çıkartılmasıyla dürüst vergi verenlere haksızlık yapıldığına dikkat çekilerek, Belediyelerin borçlarının silinmesine de karşı çıkılıyordu.

Şubat 1992'de Türkiye'de yabancı sermayeli ilk sigara fabrikası olan "Philip Morris Sabancı Sigara ve Tütüncülük San. ve Tic. A.Ş."nin Philips Tesislerinin temeli İzmir'in Torbalı İlçesinde atılmıştır. Sermayesinin yüzde 75'i Philip Morris International'a yüzde 25'i de Sabancı Gurubuna ait olan Şirketin 1992 yılı sonunda üretim faaliyetine başlaması planlanmıştır. Gaziantep'te bisküvi şekerleme ve çikolata üretimi yapmak üzere "Şölen Çikolata Gıda San. ve Tic. A.Ş."nin kuruluşu Şubat ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Nisan ayında Bakanlar Kurulu, finansman darboğazı nedeniyle iki yıl önce kapanan "İzmir Metalürji A.Ş."nin kurtarılmasına karar vererek, Kamu Ortaklığı İdaresi'nden 7 yıl içinde faizsiz geri ödemeli olarak 300 milyon liralık kredi desteği sağlamıştır. Bu arada Bakanlar Kurulu, yine Nisan ayı içerisinde Kars, Yozgat, Kırşehir ve Sivas illerinde dört yeni Şeker Fabrikasının kuruluş kararını almıştır.

1942 yılında küçük bir laboratuvarında balık yağı üretimi ile iş hayatına adım atan Eczacıbaşı Topluluğu, kuruluşunun 50. Yılında yapımını gerçekleştirdiği beş yatırımından ikincisi olan "EMS Eczacıbaşı Mutfak ve Banyo Gereçleri San. ve Tic. A.Ş."nin Tuzla Tesisleri Mayıs 1992 tarihinde hizmete açılmıştır.

Türkiye'nin ekonomi tarihinde önemli bir yeri olan İzmir İktisat Kongrelerinin üçüncüsü Haziran 1992 tarihinde yapıldı. Kongreye 1500 delegenin yanı sıra Türk Cumhuriyetleri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİB) üyesi ülkelerinden

gelen üst düzey temsilciler de katıldılar. Cumhurbaşkanı Turgut Özal Kongreyi açış konuşmasında Türkiye'nin geleceği ile ilgili olarak, "*Ciddi hatalar yapmazsak 21. Yüzyıl Türklerin ve Türkiye'nin yüzyılı olacaktır*" söylemiyle iddialı bir hedef ortaya koyar. Bu amaçla, çağdaş eğitim anlayışının yerleştirilmesinin önemine vurgu yaparak, serbest piyasa ekonomisine bağlı kalınmasını ve bundan ödün verilmemesini, KİT'lerin de mutlaka özelleştirilmesi gerektiğini ifade eder.

Ardından konuşma yapan Başbakan Süleyman Demirel de Özal'ın çizdiği hedeflere değinerek şunları söylemiştir: "*.. Evet önümüzde büyük fırsatlar var, ancak zorluklar da var. Eğitimin sorunlarını çözmek zorundayız. Ancak buraya kaynak aktarmak da gerekiyor. Serbest piyasaya evet ama Türkiye halen serbest ekonomiye geçmiş değil. KİT'leri özelleştirelim ama kimseyi sıkıntıya sokmadan, peşkeş çekmeden.*" Demirel konuşmasında Özal döneminde uygulanan ekonomik politikayı da eleştirerek, bunun Türkiye'yi fakirleştirdiğini öne sürmüştür.

Anılan Kongrede teşkil edilen çalışma gurupları, değişik konularda 48 ayrı tebliğ hazırladı. Bu tebliğlerde çok ilginç ve çarpıcı tespitlere yer verilmiştir. Örneğin son on yılda faizden gelir elde edenlerin Milli Gelirdeki payının yüzde 20'den yüzde 50'ye çıktığı belirtilmekte, 1981-1991 yılları arasında verilen 25 bin teşvikten 10 binin kime, ne için verildiğinin bilinemediğine dikkat çekilmektedir.

Bu arada TÜSİAD ekonominin istikrara kavuşturulması için hükümetin kontağı çevirmesini ve bir istikrar paketi hazırlamasını ister. Bu konuda bir açıklama yapan TÜSİAD Başkanı Bülent Eczacıbaşı, alınması gereken önlemleri özetle şu şekilde belirtiyordu: "*Özelleştirme hızlandırılmalı, vergi reformu süratle yapılmalı, Kamu açıklarının azaltılmasını hedefleyen istikrar programı uygulansın ve Kamu yatırımlarında dış kredi kullanılsın. Ayrıca sermaye piyasasının karşılaştığı sorunlar giderilsin, ekonomide ak-sayan koordinasyonun sağlansın ve kronik enflasyonist programlardan vazgeçilsin.*"

Temmuz 1992’de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından organize edilen “Hükümet-İş Dünyası” zirve toplantısı düzenlendi. İlgili Bakanların yanı sıra 14 Oda ve Meslek Kuruluşu Başkanlarının katıldığı toplantıda Başbakan Demirel iş dünyasına seslenerek ekonomik konularda iş dünyasının tutumuna ilişkin anlamlı bir konuşma yapmıştır. Demirel konuşmasında özel sektöre “*Devletin ağzına bakmanızı değil, Türkiye’nin önüne proje koymanızı bekliyorum*” ifadeleriyle eleştiri yönelterek, şu isteklerde bulunmuştur: ‘*Mesele, sanayi kurmak değil işletilemek. Devlet versin demek yerine karışmasın deyin. İhracat, yatırım isteriz. Bunun için ne istiyorsan gel söyle. Ama vergi, istihdam da isterim. Eleştirin, eksiklikleri söyleyin çekinmeyin. Enflasyon beklentisini kabus yapmayın. İstikrarsızlık var diyorsanız, saçından tutmuşuz sabredin.*’

İş dünyası temsilcilerinin görüş ve isteklerini de şu şekilde özetlemek mümkün: Ekonomide istikrar sağlansın, faizler düşürülsün, kamuda verimlilik artırılsın, ekonomik programlara güvensizlik giderilsin, ilan edilen teşvikler kağıt üzerinde bırakılmasın ve çalışanlar kadar çalıştıranlar da gözetilsin.

Bu arada Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki projelerin en büyüğü olan ve inşaatına 1983 yılında başlanan Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali’nin bir ve iki numaralı üniteleri Temmuz 1992 tarihinde hizmete alınmıştır. Sulama ve enerji üretmek amacıyla inşa edilen Baraj, toplam 8 türbini ile 2.400 MW elektrik üretim gücüne sahip bulunmaktadır. Baraj Türkiye’deki hidroelektrik santrallerinde üretilen enerjinin yüzde 20’sini tek başına karşılayacak kapasitededir. Ağustos 1992’de Trabzon’da dış pazara yönelik olarak fındık ürünleri kırma ve işleme amacıyla “Cırav Gıda Sanayi ve Dış Ticaret Ltd. Şti.” kurulmuştur. Eczacıbaşı Topluluğu’nun Lüleburgaz’da yapımını gerçekleştirdiği İlaç Üretim Tesisleri, Eylül 1992’de işletmeye alınmıştır. Dünyanın pek çok ülkesinde fabrikası bulunan ABD’nin büyük pil şirketi Eveready ile Kent Gıda A.Ş.’nin ortaklığıyla Gebze’de kurulan Pil Fabrika-

sı Eylül 1992’de üretime başlamıştır. Hisselerinin çoğunluğu Eveready Şirketine ait olan Fabrikada yılda 75 milyon adet pil üretimi yapılması planlanmıştır.

Özelleştirme Ana Planına göre birinci derece öncelikli özelleştirilecek KİT’ler gurubunda bulunan ÇİTOSAN’ın 5 Çimento Fabrikasının özelleştirme işlemleri Kasım 1992’de tamamlanarak yeni sahipleri belirlenmiştir. Buna göre toplam 700 bin ton kapasiteli Çorum ve Sivas Çimento Fabrikaları Yibitaş-Lafarge Copee Gurubuna, 600 bin ton kapasiteli Denizli Fabrikası Nuh Çimento-Set Çimento ortaklığına, Bartın ve Ladik Çimento Fabrikaları da Uzan Ailesine satılmıştır. Yine Kasım ayında TEKEL’in Nevşehir’de yapımını tamamladığı Suma ve Alkol Fabrikası işletmeye alınmıştır.

Ocak 1993’de Türkkablo haberleşme alanında kullanılmak üzere; ses, görüntü ve bilgileri aynı zamanda iletebilen Fiber Optik Kablo üretimi gerçekleştirilmiştir. Şubat ayında TOBB küçük ve orta ölçekli işletmeler ile ilgili hazırladığı bir Raporu açıkladı. Anılan Raporda bu guruptaki işletmelerin Türkiye’deki toplam işletmelerin yüzde 98’ini oluşturulduğu, katma değerinin 16’lık bölümünü yarattığı ve istihdamın da yüzde 45’ini sağladığı belirtilmiştir.

Şubat 1993’de Türkiye Elektronik San. ve Tic. A.Ş.’nin (Testaş) Ankara’da kurulan yarı iletken devre elemanları üretim Fabrikası hizmete açıldı. Bu suretle Türkiye’de ilk kez yüksek teknolojinin önemli bir girdisi olan ve tüm elektronik cihazlarda kullanılan Mikroyonga üretimini gerçekleştirilmiş oldu. Nisan ayında Sabancı Holdinge bağlı Marsa Yağ Sanayi ve Tic. A.Ş. ile Amerikan Kraft General Foods Şirketi ortak yatırım konusunda bir anlaşma imzalarlar. Yine nisan ayında İzmirli işadamları tarafından “EGS Ege Giyim San. ve Dış Tic. A.Ş.”nin kuruluşu yapılmıştır. Haziran 1992’de plastik, jelatin kağıdı ve seloteyp bant üretimi yapmak üzere Gaziantep’te Sanko Holding’e bağlı “Süper Filim San. ve Tic. A.Ş.”i faaliyete geçmiştir.

TÜPRAŞ Haziran 1993’de dünya rafinaj teknolojilerindeki gelişmelere uyum sağlamak amacıyla hazırladığı ‘Hydrocracker Ünitesi’ projesini gerçekleştirmek için bu projenin dış finansmanında kullanılmak üzere Japonya’dan 25 milyar Yen kredi aldı. Adapazarı’nda Türkiye’nin en büyük treyler fabrikasına sahip olan “Tırsan Treyler San. ve Tic. A.Ş.”nın kuruluşu Ağustos 1993 tarihinde gerçekleştirildi. Yine Ağustos ayında akrilik iplik üretimi yapmak üzere Adıyaman’da “Tekska Akrilik İplik San. ve Tic. A.Ş.” faaliyete geçti. Yapımı çeşitli nedenlerle geciken Kars Şeker Fabrikası nihayet Ekim ayında ilk kapmayasını yaptı.

Ocak 1994’de Türk-İş tarafından “24 Ocak Kararları” adıyla bir toplantı düzenlendi. Toplantıya katılan Başbakan Tansu Çiller 24 Ocak Kararlarını eleştirerek şu değerlendirmelerde bulundu: *“24 Ocak Kararlarıyla başlayan ve 1990’a kadar giden dönemde işçi, çiftçi ve memurlar en az on yıl boyunca akıl almaz biçimde ezildi. 24 Ocak Kararlarına hiçbir biçimde dönüş yoktur. Ezme anlayışı 1980-1990 arasına gömülmüştür.”* 24 Ocak Kararlarının mimarı Cumhurbaşkanı S. Demirel de toplantıda yaptığı konuşmada Çiller’in bu görüşlerine karşı çıkarak şunları söyler: *“24 Ocak uygulamaları işçi, çiftçi ve memurun sırtından olmamıştır. Yüz günde Türkiye’yi yokluktan çıkarmışız. Herkes 24 Ocak Kararlarına vurmasın. Vuracaksanız bana vurun. Demirel yanlış karar aldı deyin. Yokluktan kurtarmanın nesi yanlış”* Anılan Kararları Çiller ve Demirel’in farklı değerlendirmeleri ve yorumlamaları, aynı partinin iki lideri arasında zamanla oluşan parti içi görüş ayrılıklarının somut göstergeleri niteliğindedir.

Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TAİ) tarafından Mısır Hava Kuvvetleri için üretilen 2 adet F-16 savaş uçağı Mart 1994’de teslim edildi. Bunların yanı sıra yine Mısır için 46 adet daha uçak üretimi programa alınmıştır.

5 Nisan 1994’de ekonomiyi darboğazdan kurtarmak amacıyla hazırlanan Ekonomik İstikrar Tedbirleri paketi Başbakan Çil-

ler tarafından açıklandı. İrdelemesi önceki bölümde yapılan ve iktisat tarihinde “5 Nisan Kararları” olarak yer alan Ekonomik Önlemler Paketi ekonomik sistemde radikal düzenlemelerin yapılmasını hedefliyordu. Çanakkale’de deniz ürünleri, konserve ve dondurulmuş gıda üretimi alanında faaliyet göstermek amacıyla Mayıs 1994’de “Dardanel Öntaş Gıda Sanayi A.Ş.” kuruldu. Gemlik’te kurulan ve özel sektöre ait tek Yassı Çelik üreticisi olan “Borçelik Çelik Sanayi Tic. A.Ş.” Haziran ayında üretime başlamıştır. Borçelik hisselerinin yüzde 34’ü Borusan Holding’e, yüzde 17’si Erdemir’e yüzde 49’u da İtalyan ve Fransız kökenli iki firmaya aitti.

Eylül 1994’de Mercedes-Benz Türk A.Ş.’nin İstanbul Hoşdere’de kurulu tesislerinde üretilen şehirlerarası yeni bir otobüs modeli piyasaya sunuldu. Sadece Türkiye’de üretilecek olan 403 isimli otobüsün tasarım çalışmalarında Türk mühendislerinin önemli katkıları olmuştur. Ekim 1994’de Sabancı Holding ve Japon Toyota Firması ortaklığıyla kurulan “Toyotasa Toyota Sabancı Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.” Adapazarı’nda kurulu Fabrikasında üretim faaliyetine başlandı. İlk yıl otomobillerin yüzde 40 düzeyinde olan yerli parça oranının, izleyen üç yıl içerisinde yüzde 70 oranına çıkartılacağı belirtilmiştir. Yine Ekim ayında et ve et ürünleri alanında faaliyet göstermek amacıyla İstanbul Tuzla’da “Maret Marmara Besicilik ve Et San. ve Tic. A.Ş.” kuruldu.

Ocak 1995’de TÜSİAD tarafından hazırlanan ekonomik ve siyasal gelişmelerle ilgili “Konjonktür Raporu” açıklandı. Raporunda 1994 yılında başlayan ekonomik durgunluğun 1995’te de devam edeceği ve orta vadeli bir istikrar programına şiddetle ihtiyaç duyulduğu belirtiliyordu. Rapora göre belirsizliğin sürmemesi için iktisadi çevrelere güven veren siyasi bir iradenin olması ilk şart olarak gösteriliyordu. Brüksel’de Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın’ın da katıldığı Ortaklık Konseyinde, Türkiye’nin AB ülkeleriyle Gümrük Birliğini öngören Anlaşma 6 Mart 1995 tarihinde imzalandı.

Nisan 1995’de yukarıda değinilen Karabük Demir Çelik Fabrikaları’nın, Karabük halkı tarafından oluşturulan Kardemir A.Ş.’ne devrine ilişkin sözleşme imzalandı. Bu sözleşmeyle Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Kardemir’e işletme sermayesi olarak 900 milyar, 1995 yılı gerekli bakım, onarım ve yatırım harcamaları için de 800 milyar olmak üzere toplam 1.700 milyar lira vermeyi taahhüt etmiştir. Mayıs 1995’de Trabzon’da bisküvi ve şekerleme üretimi yapmak amacıyla “Yavuz Bisküvi Şekerleme San. ve Tic. A.Ş.” kurulmuştur.

Yine Mayıs ayında enerji alanında önemli bir gelişme yaşandı. İran’dan doğalgaz alımına ilişkin olarak Ankara’da İran ile Türkiye arasında Doğalgaz Anlaşması imzalandı. Bu Anlaşmaya göre Türkiye İran’dan 1998 yılından itibaren 2 milyar metreküp doğalgaz almaya başlayacak ve bu miktar ilerleyen yıllarda arttırılacaktır.

Haziran 1995’de “Aytaç Et ve Süt San. ve Tic. A.Ş.”nin Çankırı Çerkeş’te yapımı tamamlanan Entegre Tesislerinde üretim faaliyetine geçilmiştir. Balıkesir’in Gönen İlçesinde sulama, içme suyu ve enerji üretimi amacıyla Haziran ayında “Gönen Hes Elektrik Üretim A.Ş.” kurulmuştur. Şişecam Topluluğuna bağlı “Trakya Cam San. A.Ş.”nin Mersin Tarsus’ta kurduğu Fabrika Ağustos 1995’de işletmeye alınmıştır. Aralık 1995’de Diyarbakır’da sportif malzemeler üretmek üzere “Akıllı Tekstil San. ve Tic. A.Ş.”nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

3.4. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Yedinci Plan, geçiş yılı olan 1995’in ilk yarısında Tansu Çiller başkanlığındaki DYP-CHP Koalisyon Hükümeti tarafından hazırlanmıştır. Planın hazırlık çalışmalarına Devlet Planlama Teşkilatı kökenli Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin de katılmıştır. Hikmet Çetin, 18 Şubat 1995’de toplanan SHP-CHP ortak Kurultayında SHP’nin kendini feshedip CHP ile birleşme kararı alması üzerine yapılan seçimde CHP Genel Başkanlığına seçilmiştir. Bu suretle DYP-SHP Koalisyonu DYP-CHP Hü-

kümetine dönüşmüş ve koalisyon protokolü gereğince Murat Karayalçın'ın yerine Başbakan Yardımcılığı görevini Hikmet Çetin üstlenmişti.

Hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe konuldu. Bu tarih, aynı zamanda Ülke ekonomisi için çok önem taşıyan Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşmasının yürürlüğe girdiği dönemin de başlangıcıydı. Planın ilk uygulama yılı programı, Çiller'in Başkanlığındaki Koalisyon Hükümeti tarafından harılanıp yürürlüğe konulmuştur.

Ne var ki, Eylül 1995'de yapılan CHP olağan Kurultayında Deniz Baykal'ın Genel Başkanlığa seçilmesiyle Koalisyon ortakları arasında soğuk rüzgarlar esmeye başladı. Deniz Baykal'ın ortaklığın devamı için Çiller'e götürdüğü önerilerin karşılık görmemesi üzerine Çiller ile Baykal arasında ciddi gerginlik yaşandı. Sonrasında Tansu Çiller Hükümeti bozarak, 20 Eylül 1995'de Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını verdi. Hükümeti yeniden kurmakla görevlendirilen Çiller, bu defa azınlık hükümeti kurma girişiminde bulundu, ancak 15 Ekim'de yapılan oylamada güvenoyu alamadı. Bu durum üzerine bir araya gelen Çiller ve Baykal erken seçime gidilmesi koşuluyla tekrar DYP-CHP koalisyon hükümeti kurulması noktasında anlaştilar.

Önce, 27 Ekim 1995'de milletvekili erken seçiminin 24 Aralık 1995'de yapılmasına ilişkin önerge Meclis Genel Kurulundan geçti. Ardından Çiller'in Başbakanlığında, Baykal'ın da Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak katıldığı DYP-CHP koalisyon hükümeti 5 Kasım 1995'de güvenoyu alarak göreve başladı. Tabi bu gelişmeler kaçınılmaz olarak ekonomide bazı kararların alınmasını ertelediği gibi ekonomi yönetiminde başıboşluğa ve siyasal ağırlıklı tercihlerin yapılmasına neden oldu. Yılın son üç ayında kamu harcamaları ölçsüz oranda arttı, Ülkenin iç dış piyasalarda itibar kaybetmesine yol açılmasıyla da borçlanma maliyeti yükseldi.

Yapılan erken genel seçimde koalisyon ortakları DYP ve CHP umdukları sonucu bulamadılar ve parlamentoda çoğunluğu kaybettiler. Merkez sağda Çiller-Yılmaz, merkez solda da Baykal-Ecevit çekişmesi sonunda erken seçimden Necmettin Erbakan'ın başkanlığındaki Refah Partisi birinci parti olarak çıktı, ancak tek başına hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşamadı. Aldıkları oy oranları birbirine çok yakın olan ANAP ve DYP ikinci ve üçüncü sırada yer alırken bunları DSP ve CHP izlemiştir.

Bu sonuçlarla Türkiye 1996 yılına yeni hükümeti arayışları içerisinde girmiş oluyordu. Seçimlerin hemen ardından başlayan hükümet kurma girişimlerinden ancak iki ay sonra bir netice alınabildi. ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz başkanlığında ANAP-DYP (ANAYOL) koalisyon Hükümeti kuruldu. Ancak, bu Hükümet bir yandan parti liderleri arasındaki uyumsuzluk, bir yandan da yapılan itiraz üzerine Anayasa Mahkemesi'nin Hükümete gösterilen güven oylamasını iptal etmesi nedeniyle kısa ömürlü olmuştur.

Bu durum üzerine Cumhurbaşkanı Demirel, seçimden birinci parti olarak çıkan RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a hükümeti kurma görevi verdi. Yapılan görüşmeler sonunda Erbakan'ın Başkanlığında, T. Çiller'in Başbakan Yardımcısı olarak görev aldığı RP-DYP koalisyon hükümeti kuruldu ve 6 Temmuz 1996 tarihinde TBMM'den güvenoyu aldı. Ancak bu Refahyol Hükümeti de uzun ömürlü olamadı. Türk siyasi tarihinde iz bırakan 28 Şubat Milli Güvenlik Kurulu Kararları sonrasında istifaya zorlanarak daha bir yılını doldurmadan Haziran 1997'de görevi bırakmak durumunda kaldı.

İstifa eden Refahyol hükümeti yerine ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. M. Yılmaz'ın Başkanlığında Demokratik Sol Parti ve Refahyol hükümetine tepki olarak DYP'den istifa eden milletvekillerinin oluşturduğu ve Genel Başkanlığını Hüsamettin Cindoruk'un yaptığı Demokrat Türkiye Partisinin katılımıyla ANASOL-D

Koalisyon Hükümeti 8 Temmuz 1997’de Meclisten güvenoyu alarak göreve başladı. CHP’nin de dışardan desteklediği bu Hükümet de fazla ömürlü olmadı. Bazı yolsuzluk iddialarının yoğunlaşması nedeniyle CHP’nin hükümetten desteğini çekmesi ve ardından verilen gensoru önergesinin Meclisçe kabul edilmesi üzerine Ocak 1999’da Mesut Yılmaz hükümeti düştü.

Bu durum üzerine 11 Ocak 1999’da, 18 Nisan 1999’da yapılacak erken genel seçime kadar diğer partilerin de desteğiyle Bülent Ecevit’in Başbakanlığı altında DSP azınlık hükümeti kuruldu. Ecevit’in bu kısa dönemli dördüncü Başbakanlık döneminde Toplumda heyecan yaratan ilginç bir gelişme yaşandı. PKK’ın kurucusu Abdullah Öcalan, Kenya’da yakalanarak Şubat 1999’da Türkiye’ye getirildi. Bu gelişme Halk nezdinde Ecevit’e büyük saygınlık ve güven sağladı.

Nitekim bu gelişme, 18 Nisanda yapılan genel seçimlerde etkisini göstermiş ve DSP bu defa birinci parti olarak çıkmıştır. Çıkardıkları milletvekili sayısına göre Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ikinci sırayı alırken bunu Refah Partisi yerine kurulan Fazilet Partisi (FP), ANAP ve DYP izlemiştir. Ancak seçimde büyük başarı gösteren DSP hükümet kuracak sayıda milletvekili çıkartamadığından yine koalisyon hükümeti kurma zorunluluğu doğmuştu. Birinci parti olması nedeniyle DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit’e yeniden hükümeti kurma görevi verildi. Ecevit, MHP ve ANAP ile parlamentoda güçlü bir tabana sahip üçlü Koalisyon Hükümetini kurarak 9 Haziran 1999 tarihinde TBMM’den güvenoyu aldı. Kuşkusuz ki, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Plan döneminde yaşanan siyasal belirsizlik ve istikrarsızlık plan uygulamalarını geri plana attığı gibi ekonomik sorunların giderek ağırlaşmasına neden olmuştur.

Yedinci Planın makroekonomik göstergeleri yıllar itibarıyla incelendiğinde ilk yıl olan 1996’da Gümrük Birliği Anlaşmasından dolayı Türkiye’nin Avrupa Birliği Ülkeleriyle olan dış ticaretinde artış kaydedildiği görülmektedir. Ancak ithalat-

ta önemli büyüme gerçekleşirken, ihracatta özellikle tekstil ürünlerinde beklenen artış sağlanamamıştır. Toplam ithalat, yüzde 22'lik artışla 43,6 milyar dolara yükselirken toplam ihracat, yüzde 7,3 düzeyinde yükselişle 23,2 milyar dolarda kalmıştır. Kamu harcamalarının gereğince kontrol edilememesi, ekonomide istikrarın sağlanamaması sonucu programda öngörülen enflasyon hedefi aşılmış ve bir önceki yıl yüzde 65,5 olan enflasyon oranı, 1996 yılı sonunda yüzde 85'e çıkmıştır. Yüksek enflasyonun da etkisiyle GSMH'nin büyüme hızı program hedefinin üzerinde yüzde 7,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Toplam borç stoku 108,5 milyar dolara çıkarırken, bunun 79,2 milyar doları dış borçlara gerisi de iç borçlara ait bulunmaktadır. Toplam dış borçların GSMH'ya oranı 1996 yılında yüzde 44'e gerilerken, iç borçların oranı yüzde 21'e yükselmiştir. Toplam iç borçlarda, ana ve faiz olarak büyük artış yaşanmış ve yüzde 158'lik yükselişle 4,8 trilyon TL'ye ulaşmıştır.

Planın ikinci yılı olan 1997 Uygulama Planı, Refahiyol Koalisyon Hükümetince hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. Parlametoda çoğunluğa sahip bir Hükümetin görevde bulunması ekonomi piyasalarında iyimser bir hava yaratmış ve kısa dönemli de olsa olumlu gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Hükümet denk bütçe uygulamaları bağlamında yeni kaynak arayışlarına girerken daha uygun koşullarda uzun vadeli ve düşük faizli borçlanma olanağına kavuşmuştur. Ne var ki, yılın ikinci ayında Milli Güvenlik Kurulu'nun toplumun değişik kesimlerinin Hükümetin tutum ve uygulamalarından rahatsız olduğunu ve bunlara karşı tedbirlerin alınmasını ifade eden 28 Şubat Kararları iyimser havayı dağıtmış ve ekonomide ters rüzgarların esmesine neden olmuştur. Bu durum üzerine Başbakan Erbakan istifasını vermiş, yerine kurulan Mesut Yılmaz başkanlığındaki azınlık koalisyon Hükümetiyle yaşanan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır.

Yılın ikinci yarısında alınan önlemlere rağmen 1997'de enflasyon yine tırmanış göstermiş ve yüzde 91 düzeyine ulaşmış-

tir. Yüksek enflasyona karşılık ekonomik büyüme hızı, önceki yılda olduğu gibi Planda öngörülen yüzde 6.6'nın üzerine çıkarak yüzde 8 oranında gerçekleşmiştir. İki ayrı koalisyon hükümetleri yönetiminde geçen 1997 yılında ülke nüfuzu 63 milyona yaklaşmış, GSMH bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 5 oranında artış göstererek dolar bazında 192.577 milyona ulaşmıştır.

Dış ticaret verileri incelendiğinde; ithalattaki artış hızının bu yıl yavaşladığı, buna karşılık ihracatın kısmı de olsa yükseldiği görülmektedir. İthalat önceki yıla göre yüzde 11.5 oranında artışla 48.6 milyar dolara erişirken, ihracat yüzde 13,4 düzeyinde büyüyerek 26,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu suretle ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 54'de kalmış ve dış ticaret 22.3 milyar dolar, cari işlemler de 2.6 milyar dolar açık vermiştir. Toplam dış borç stoku yüzde 6 oranında artarak 84,182 milyar dolara çıkarken, iç borç stoku da yüzde 5 yükselişle 30,690 milyar dolara ulaşmıştır.

Planın üçüncü yılına girilirken Ülke giderek derinleşen ciddi iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunmaktaydı. Enflasyon yine ülkenin birinci sorunu olarak yerini korumakta, bir yıl önce alınan önemlere rağmen beklenen gelişme sağlanamamaktaydı. Siyasi istikrarsızlık, önceki yıllar gibi varlığını bütün şiddetiyle sürdürüyordu. 1997'in son çeyreğinde yukarıda açıklanan gelişmeler üzerine kurulan Mesut Yılmaz Başkanlığındaki azınlık Koalisyon Hükümeti bunları aşmaya çalışıyor, ancak ciddi bir mesafe alamıyordu. Ayrıca Asya ülkelerinde 1997 yılı ortasında patlak veren finansal kriz, alınan önlemlerle bir küresel krize dönüşmemiş olsa da yine de dünya ekonomisinde söz sahibi olan Çin, Hindistan ve Rusya'yı derinden etkilemişti. Krizin 1998 Ağustos'unda Rusya'da kendini etkili bir şekilde göstermesi ile dünya genelinde de hissedilmiş, üretimde ve ticaret hacminde daralmalar meydana gelmişti. Türkiye de bu krizden nasibini almış, özellikle Laleli Piyasası olarak bilinen İstanbul'da Rusların mal aldıkları yerdeki ticari

hayat büyük darbe yemiş, dolayısıyla sanayi üretiminin gerilemesine neden olmuştur.

Merkez Bankasının 1998 yılı Raporunda ekonomideki yavaşlamaya dikkat çekilerek bunun gerekçesi şöyle açıklanmıştır: *'..ekonomideki yavaşlama sürecinin temelinde iç talepte yaşanan daralma yatmaktadır.'* Ayrıca bu olgunun, dış dünyada oluşan ekonomik daralmayla da yakından ilişkili olduğu belirtilmiştir. Nitekim 1997'de yüzde 8 oranında gerçekleşen ekonomik büyüme hızı, bu yıl yüzde 3.9'e düşmüş, enflasyon oranı da yüzde 54,3'e gerilemiştir. İhracatta 27 milyar dolarlık bir gerçekleşmeyle yaklaşık önceki yıl düzeyinde kalınırken, ithalat 45,9 milyar dolara çıkmıştır. Bu suretle dış ticaret 19 milyar dolar açık, cari işlemler bilançosu da diğer gelirlerdeki artışlar sonucu 1,9 milyar dolar fazla vermiştir.

Planın dördüncü yılı olan 1999, siyasi ve ekonomik alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Nisan ayında yapılan Genel Seçimlerden birinci parti olarak çıkan DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. MHP ve ANAP ile birlikte parlamentoda büyük çoğunluğa sahip Koalisyon Hükümetini kurdu. Yeni Hükümet öncelikle ekonomideki durgunluğu aşmak amacıyla gündeminde bekleyen önemli yasa tasarılarını Meclisten geçirerek yürürlüğe koydu. Bunlar arasında önem taşıyan 4389 sayılı "Bankalar Kanunu" Haziran sonlarında yürürlüğe girdi. Bu Yasayla; "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu" gibi yeni organlar oluşturulmuş, bu suretle Bankacılık Sistemi idari ve mali özerkliğe sahip, tüzel kişiliği olan bir statüye kavuşturulmuştur.

Anayasada yapılan değişikliklerle de iş uyuşmazlıklarında hakem görevi yapan Uluslararası Tahkime olanak sağlanmıştır. Ağustos ayında yürürlüğe giren bu değişikliklerle Anayasanın devletleştirme ile ilgili maddesi, idarenin eylem ve işlemlerine karşı yargı denetimini belirleyen maddesi ve Danıştay'ın örgütlenme ve yetkileriyle ilgili maddesi yeniden düzenlenmiş-

tir. Böylece Anayasaya ilk kez 'Özelleştirme' kavramı girmiş oluyor ve uluslararası sözleşmelerden doğan uyuşmazlıkların ulusal veya uluslararası tahkim (hakem) yoluyla çözülmesine olanak sağlanıyordu.

Türkiye bir yandan AB tarafından verilen resmi adaylık statüsünün yarattığı beklentilerin etkisi, öte yandan Hükümetin Haziran ve Temmuz aylarında gerçekleştirdiği yenilikler ve değişiklikler nedeniyle 1999 yılının ilk yarısına ekonomik yönden iyimser bir hava ile girmişti.

Ne var ki, bu olumlu hava eserken Türkiye 17 Ağustos'ta Marmara Bölgesinde, 12 Kasım'da da Bolu-Düzce'de meydana gelen iki büyük depremle sarsıldı. Depremler Ülke sanayinin can damarı sayılan bölgelerde meydana gelmiş ve 18.243 insan hayatını kaybetmiştir. Depremde yıkılan; konut, ticari ve sınai varlıklar, yol, otoyol, köprü ve diğer alt yapı tesisleri, ulaşım aracı ve makine teçhizatın devre ışı kalması ile üretimini durması neticesinde Ülke yaklaşık 13 milyar dolarlık büyük bir kayba uğramıştır. Depremin yaralarını sarmak için iç ve dış kaynaklardan oluşan Deprem Fonu oluşturuldu. Çok sayıda dost ülkelerin maddi ve mali yardımlarından yararlandırıldı. Marmara Bölgesinde yaşanan bu büyük yıkım, yılın ikinci yarısında ekonomide büyüme hızının negatife dönüşmesine, üretimini durmasına, işsizliğin artmasına neden olmuştur. İlk kez büyüme hızı 1999'da yüzde 6,1 oranında küçülmüş, enflasyon yüzde 70'e yükselmiştir. Bütçe açıkları da hızla artarken, Hazine faizlerinin yıllık ortalama birleşik oranı yüzde 106'ya ulaşmıştır.

Bu sıkıntılar yaşanırken Ülkede yolsuzluk söylentilerinin giderek artması, toplumda huzursuzluk yaratmakta ve Hükümete tepki duyulmaktaydı. Özellikle Hayali İhracat, Naylon Fatura, İhaleye Fesat Karıştırma, Bankaların İçinin Hortumlanması, Görevi Kötüye Kullanma ve Rüşvet alanlarında yapılan spekülasyonlar halkın gündeminden çıkmıyordu. Bu yasa dışı işlem ve eylemlere karşı o dönem İçişleri Bakanı olan

Saadettin Tantan tarafından sürdürülen operasyonlar büyük takdir toplamıştır. Bu sayede; bir ayağını siyasetçi, diğerini iş çevrelerinden bazı gurupların oluşturduğu menfaat çetelerinin Ülke ekonomisini nasıl sömürdüğü belgeleriyle kanıtlanmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca zaman zaman tartışmalara yol açan yolsuzluk olaylarının, bu operasyonlarla gün ışığına çıkartılması, kamuoyundan büyük destek görmüş ve önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

Yılın sonlarına doğru Merkez Bankası çok önemli bir gelişmeye imza attı. Aralık ayında enflasyonu düşürmek amacıyla üç yıllık bir dönem için hazırladığı Enflasyonla Mücadele Taahhütnamesini açıkladı. Bu programa göre; 2000 yılı sonuna kadar TL'nin dolar karşısındaki değerinde değişimler gün, ay ve yıl olarak önceden belirleniyor ve hesaplamalar belirli bir kur sepetine göre yapıyordu. Ayrıca IMF'ye verilen Niyet Mektubunda enflasyon oranı 2000 yılı için yüzde 20, 2001 yılı sonunda yüzde 10 ve 2002 yılında yüzde 5'e düşürülecekti. Bu hedeflere ulaşmak için; sıkı maliye politikasının uygulanması, enflasyon hedefleriyle uyumlu gelir politikasının izlenmesi ve siyasi irade desteğinin sağlanması öngörülmüştü. Bu açıklamalar mali piyasalarda olumlu karşılandı, bono ve mevduat faizleri düşerken Borsada rekor yükselişler gözlemlendi.

Merkez Bankasının yaptığı açıklamaların piyasalarda yarattığı olumlu etkiler yaşanırken, buna Avrupa Birliğinin Helsinki Zirvesinden gelen memnuniyet verici bir haberin eklenmesiyle mali piyasalar daha bir rahatladı. Aralık ayı ortalarında Zirvede alınan kararlar Türkiye, diğer aday ülkelerle eşit koşullarda Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmişti. Helsinki Zirvesinin Sonuç Belgesinde; *"Türkiye'nin üyeliği için gerekli olan reformların gerçekleştirilmesine yönelik bir Katılım Öncesi Strateji geliştirileceği, ayrıca katılım suresince Türkiye'nin de aday ülkelere yönelik olarak Topluluk Programlarından yararlanacağı ve AB ile diğer aday ülkeler arasında yapılacak toplantılara katılacağı"* belirtilmişti.

Bu arada Bakanlar Kurulunun 22 Aralık 1999 tarihinde aldığı bir kararla yürürlükteki Bankalar Kanununun 14. Maddesine dayanılarak beş ticaret Bankası Merkez Bankası nezdindeki Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiştir. Bu kararla Egebank, Esbank, Sümerbank, Yaşarbank, ve Yurtbank Fona devredilirken, Kavala Holdinge ait Bileşik Yatırım Bankası tamamen kapatılmıştır. Daha önce Fona bırakılan Ekspresbank ve Türkbank ile Fondaki banka sayısı sekize çıkmıştır. Bu bankaların bazıları tek başına, bazıları da birleştirilerek satılmaya çalışılmış, değerli olanları yabancılar tarafından çok uygun koşullarda alınarak iyileştirilmiştir.

Türkiye yirminci yüzyılın son yılını geride bırakırken, büyük depremlerin yarattığı acılar ve yaralarla sarsılmış, ekonomisi ciddi ölçüde daralmış, enflasyon yükselmiş, dolayısıyla sıkıntılı bir dönemin içerisine girmiş bulunuyordu. Dış ticaret hacmi yaklaşık 5 milyar dolar küçülmüş, 1999 yılında ihracat 26,6 milyar dolarla bir önceki yılın biraz altına düşerken, ithalat 40,7 milyar dolar gerçekleşmeyle yüzde 13 oranında gerilemiştir. Toplam iç ve dış borçların her ikisinde de artış meydana gelmiş ve toplam borç stoku yüzde 8 oranlı yükselişle 144,6 milyar dolara çıkmıştır. Oysa bir yandan üçlü koalisyonun yarattığı istikrarlı bir siyasi ortamın yaşanması, öte yandan AB'ye Aday Ülke Statüsünün kazanılmış olması, bir yandan da Hükümetin IMF'nin desteğini alarak hazırlayıp yürürlüğe koyduğu Üç Yıllık istikrar Programının etkisiyle ülkede olumlu hava yaratılmıştı.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının son dönemi olan 2000 yılı başlarında Türkiye ekonomik yönden, sıkıntıları ve iyimser beklentileri bir arada yaşıyordu. Böyle bir konjonktürle girilen 2000 yılının ilk aylarında para ve sermaye piyasalarında çok olumlu gelişmeler ortaya çıkmıştır. Faiz oranı yüzde 37'e kadar düşen Hazine Bonosu satışları büyük miktarda gerçekleşmiş ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası rekor düzeyde yükseliş göstermiştir. Bankacılık Sistemini yeniden yapılan-

dıran Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kuruluna Mart ayında yapılan atamalarla işlerlik ve etkinlik kazandırılmıştır. Özelleştirme alanında Nisan Ayında gerçekleştirilen önce TÜPRAŞ'ın yüzde 31,5'i halka sunulurken, bundan kısa bir zaman sonra da iyi bir fiyatla 3.GSM Operatörü, İş Bankası-Telekom İtalia Mobil Konsorsiyumuna satılmıştır. Yine bu ay içerisinde Ülke akaryakıt dağıtımında büyük paya sahip olan Petrol Ofisi, 1.250 milyon dolara İş Bankası-Doğan Holding Ortak Girişimine verilmiştir.

Yılın ilk altı ayı tamamlandığında Hükümetin istikrar içerisinde büyüme programı uygulaması başarılı sonuçlar vermiş, yurt içi talepteki artışların da etkisiyle büyüme hızı altı ay sonunda yüzde 8,1'e ulaşmıştır. Bu yüksek büyüme hızı ithalatta da önemli artışlara neden olmuştur. Temmuz ayı sonunda para piyasalarında da olumlu gelişmeler yaşanmış, banka faizleri ve repoda gecelik faizlerde büyük düşüşler ortaya çıkmıştır. Bu arada yılın ortalarında koalisyon ortağı Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz, Başbakan Yardımcısı olarak hükümette yer aldı ve AB ilişkilerinin koordinasyonu ve yürütülmesinden sorumlu kılındı.

Brüksel'den Kasım ayında Türkiye ve AB arasında karşılıklı ve ileriye dönük ilişkilere yön verecek ve tam üyelik müzakerelerinin başlayabilmesi için gerekli olan "Katılım Ortaklığı Belgesi" açıklaması yapıldı. Tam üyelik için gerekli siyasal, ekonomik ve kurumsal düzenlemeleri belirleyen bu Belgeyi, Türkiye Aralık ayı başında onayladı. Ardından da Başbakan B. Ecevit, 6 Aralıkta Nice'de düzenlenen AB'nin Zirve toplantısına katıldı.

Türk ekonomisi 2000 yılında canlanma sürecine girmiş, IMF stand-by destekli üç yıllık istikrar programının meyveleri ağır ağır toplanmaya başlamışken Ülke kasım ayında beklenmedik mali bir krizin içine sürüklendi. Bankacılık sisteminden kaynaklanan ve tüm mali piyasaları sarsan bu kriz, aktiflerinin önemli bölümü Hazine kağıtlarından oluşan Bankaların likide

talebinin artması üzerine likidite sıkışıklığı had safhaya ulaştı. Krizin patlak verdiği Kasım ayının son iki gününde Merkez Bankasından 3 milyar dolar çekilmiş, piyasalarda TL sıkıntısının yaşanması üzerine ekim ayında yüzde 39 olan gecelik faiz oranı, hızla artarak aralık ayında yüzde 183'e çıkmıştı. Yüksek faizden yararlanmak için hisse senetleri satışları hızlanınca da Borsa endeksi en düşük seviyelere inmişti.

Bankacılık sisteminin sağlıksız işleyişinden ve zayıf yapısından kaynaklanan bu krizin oluşmasında kötü niyetli banka yöneticilerinin önemli etkisi olmuş ve krizin giderek derinleşmesine ortam hazırlamışlardır. Bu gelişmeler bağlamında bazı bankalar Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmiş, bazılarının sahip ve yöneticileri tutuklanmıştır. Bunlar arasında en dikkat çekenini de sahibinin siyasi ilişkileri nedeniyle EGE BANK olmuş ve içinin boşaltılma öyküsü günlerce kamuoyunu meşgul etmiştir. Bu panik içerisinde bankalar açık pozisyonlarını kapatmak için piyasadaki yoğun bir şekilde döviz toplamaya yönelmişler ve bu gelişmeler, yabancı tasarrufluca- rın yurt dışına kaçmasına sebep olmuştur.

Öyle ki, Merkez Bankasının yaptığı tüm müdahalelere, aldığı önlemlere rağmen aralık ayı başında mali piyasalarda ilk kez gecelik repo faizi yüzde 1700'e yükselmiş ve Borsa yüzde 26 oranında düşüşle büyük bir şok yaşamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken devreye giren IMF, istikrar paketine beklenenin üzerinde destek vererek piyasalarda olumlu bir havanın esmesini sağlamıştır. Alınacak kredilere karşılık IMF'e yeniden Ek Niyet Mektubu verilmesi ile de krizin ateşi büyük ölçüde söndürülmüş oluyordu. Başbakan Bülent Ecevit, olumlu ve olumsuzluklarla dolu geçen 2000 yılını değerlendirirken; yılın önemli bir bölümünün olumlu geçtiğini belirterek, yılın son iki ayında yaşanan krizin biraz da kendilerinin enflasyonu ve faizleri aşağıya çekme çabalarına bazı kesimlerin gösterdiği tepkiden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu açıklamalar bazı çevrelerce krizin kaynağını başka alanlarda arama ve krize siyasi içerik kazandırma amacına yönelik olarak değerlendirilmiştir.

3.4.1. Yedinci Plan Döneminin Genel Değerlendirilmesi

Öncekilerde olduğu gibi Yedinci Plan döneminde de istikrar içerisinde büyüme ilkesi, Türk ekonomi politikasının temelini oluşturmuştur. Bu amaçla kronikleşen enflasyonun aşağılara çekilerek tek haneli rakama indirilmesi, kamu finansman dengesinin sağlanması ve cari işlemler açığının kontrol altına alınması her dönem hükümetlerin ana ekonomik hedefi olmuştur. Ayrıca bu dönem 1996 yılı başında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşmasının uygulandığı yıllar olması itibarıyla da özellik arz etmektedir. Ne var ki, ülke öncekilerde olduğu gibi yine yukarıda açıklanan bir dizi siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarla baş başa kalmış ve programlarda öngörülen makroekonomik hedeflere ulaşamamıştır. Bunlardan sadece fiyat istikrarını sağlama yönünde gösterilen çabalarda 2000 yılında başarılı olunmuş ve enflasyon ilk kez yüzde 32,7 düzeyine indirilmiştir.

Gümrük Birliği Anlaşması çerçevesinde AB ülkelerine özellikle tekstil ve hazır giyimde yapılacak ihracatta büyük artışlar beklenirken, tam tersine bu ülkelerden yapılan toplam ithalatta büyük yükseliş meydana gelmiş, dolayısıyla dış ticaret açığının daha da büyümesine yol açılmıştır. Yedinci Plan sürecinde AB ile olan dış ticaret, her yıl ortalama 11 milyar dolar üzerinde açık vermiş ve dönem 55 milyar dolar açıkla kapanmıştır. Böylece Türkiye AB'nin en büyük pazarları arasına girmiş ve Gümrük Birliğinin ilk beş yılı Türkiye'ye yarar yerine zarar getirmiştir. Ayrıca AB'den beklenen mali yardımlar gelmediği gibi umulan yabancı sermaye girişi de artmamış aksine azalmıştır.

Yedinci Planın sonu olan 2000 yılında toplam ihracat yüzde 5 oranında artışla 27.8 milyar dolara çıkmıştır. Dönem içerisinde tarım ürünleri ihracatı yıllık ortalama yüzde 2,9 oranında artarken imalat sanayi ürünleri ihracatındaki artış yüzde 5,6 olmuştur. Toplam ihracatta sanayi ürünlerinin payı ortalama

yüzde 84 oranında gerçekleşirken, bunların çoğunluğunu da hazır giyim, otomotiv, elektrikli ve elektriksiz ev aletleri ve kimyasal mamuller teşkil etmiştir. Ne var ki, ihraç edilen sanayi ürünleri içerisinde bulunan ithal girdilerin de artış göstermesi nedeniyle ihracatın yurt içi katma değeri düşük düzeyde kalmıştır.

Bu süreçte ithalatta yıllık ortalama yüzde 3,3 oranında artış hızı gerçekleşirken, yatırım ve ara mallar ithalatında yüzde 1.5 dolaylarında, tüketim malları ithalatında ise yüzde 20,3 oranında artış gözlenmiştir. Dönem sonunda toplam ithalat, bir yıl öncesine göre yüzde 34 nispetinde artarak 54.5 milyar dolara yükselmiştir. İthal edilen mallar içerisindeki sanayi ürünlerinin payı her dönemde olduğu gibi yüzde 82 oranıyla yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bunların büyük bölümünü ara mallar oluştururken, yatırım malları yine alt sıralarda kalmıştır. Bu gelişmeler sonucu 2000 yılında dış ticarete 26.7 milyar dolar, cari işlemlerde de 10,5 milyar dolarla Cumhuriyet tarihinin en büyük açıkları meydana gelmiştir. Turizm gelirleriyle diğer resmi-özel hizmet gelirlerinde gerçekleşen yüksek artışlara rağmen ülke daha çok borç alma zorunda kalmıştır. Toplam dış borç stoku dönem sonunda 118 milyar dolara, toplam iç borç stoku da dönem sonunda yüzde 28 oranında artışla 54,2 milyar dolara ulaşarak rekor kırmıştır.

Planın ilk iki yılında GSMH büyüme hızı ortalama yüzde 7,7 olmuş, ancak bu büyüme performansı izleyen yıllarda sürdürülememiş ve 1998'de yüzde 3,9'a gerilemiştir. 1999'da yaşanan şok depremlerin etkisiyle ekonomide meydana gelen büyük daralmanın etkisiyle GSMH, yüzde 6.4 oranında küçülmüştür. Planın son yılında yüzde 6.1 oranında büyümenin etkisiyle 1996-2000 döneminde GSMH'nın yıllık ortalama hızı yüzde 3.8 düzeyinde kalmıştır. Sanayi sektörünün, GSMH'daki payı ortalama yılda yüzde 28 oranında gerçekleşirken, sektör dönem içerisinde ortalama ancak yüzde 3,2 oranında artış gösterebilmiştir.

Dönemin ilk yılında fert başına gelir 2.928 dolar olarak gerçekleşirken 1997’de 3.079 dolara, 1998 yılında da 3.200 dolara yükselmiştir. Ekonomide ciddi küçülmenin ortaya çıktığı 1999’da fert başına gelir 2.913 dolara gerilemiş, 2000 yılında yaklaşık aynı değeri koruyarak 2.986 dolar düzeyinde belirlenmiştir. Bu dönem yüksek enflasyon ve kamu açıklarının hızla yükselmesi şeklinde oluşan makroekonomik dengesizlikler, ekonomik büyümenin istikrarsız seyir takip ettiğini, bunun yanı sıra benzer ülkelere göre daha düşük kaldığını göstermektedir. Öte yandan, Plan döneminde toplam yatırımların GSMH’ya oranı ortalama yüzde 24.2 olarak gerçekleşirken, tasarruflar yıllık ortalama yüzde 8.5 oranında artış göstermiş ve GSMH içindeki payı yüzde 23.4 olmuştur.

Sonuç olarak yedinci Plan döneminde Türk ekonomisi artan kamu açıkları, yüksek enflasyon düzeyi ve dalgalı büyüme yapısı ile istikrarsız bir görüntü arz etmiştir. Giderek artan kamu açıklarının yurtiçi mali piyasalar üzerindeki baskısının yanı sıra bu dönemde yaşanan dış şokların da etkisiyle reel faizler hızla yükselmiş, artan reel faiz oranları, kamu açıklarını daha da artırmış ve borç-faiz kısır döngüsü sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Bu itibarla ortaya çıkan makroekonomik dengesiz yapı kapsamlı bir programın hazırlanıp uygulamaya konulmasını zorunlu hale getirmiştir.

3.5. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Sekizinci Plan 2001 yılı başlarına kadar siyasi istikrarı sağlamayı başaran Ecevit’in Başkanlığındaki üçlü koalisyon Hükümeti tarafından, uzun vadeli gelişmenin temel amaç ve stratejisi (2001-2023) bağlamında hazırlanmış ve 1 Ocak 2001 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Planın uzun vadeli ve yeni bir stratejiyle hazırlanmasının nedeni, Mecliste kabul edildiği 27. Haziran 2007 tarihindeki oturumunda şöyle açıklanmıştır: *“Cumhuriyetin kuruluşunun 100’üncü yıldönümüne rastlayan 2023 yılına kadar ulaşan Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi, dünyada yaşanmakta olan kapsamlı ve hızlı değişimi dikkate alarak ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin yönlendirilmesinde önemli bir işlev üstlenecektir.”*

Planda, Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyelik süreci içinde olması dikkate alınarak, bu dönemin uluslararası norm ve standartlara uyum sağlanması ve bilgi toplumunun gerektirdiği koşulların yerine getirilmesi yönünden önemli bir fırsat yaratacağı belirtilmiştir. İstikrar Programının 2000 yılı ilk yarısında gösterdiği olumlu gelişmelerin de etkisiyle Türkiye'nin gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmesi durumunda 2001-2023 döneminde yıllık ortalama yüzde 7 dolayında büyüme hızının gerçekleştirilmesi, bu suretle de kişi başı gelirin 2023'de Avrupa Birliği ülkeleri düzeyine çıkması beklenmiştir. Böylece Türkiye'nin dönem sonunda hedeflenen 1.9 trilyon dolar GSMH düzeyi ile dünyanın ilk on ekonomisi arasına girmesi amaçlanmıştır.

Kronolojik sorun olan enflasyonun, AB kriterleriyle uyumlu düzeylere düşürülmesi hedeflenirken, ekonomide istikrarlı bir ortamın tesis edilmesi, rekabet ve AB'ye uyum gücünün artırılması esas alınmıştır. 2001-2002 dönemini kapsayan üç yıllık istikrar programının hedefleri doğrultusunda enflasyon oranının 2000 yılı sonunda yüzde 20, 2001 yılı sonunda yüzde 10 ve 2002'de yüzde 5 düzeyine indirilmesi öngörülmüştür. Dönem içerisinde nüfus artışının düşürülmesi hedeflenerek 2005 yılında kişi başı gelirin 4.300 dolara çıkartılması planlanmıştır. Sekizinci Plan sürecinde GSMH'nin oluşumunda tarım sektörünün payı yüzde 17'den yüzde 14'e düşürülmesi, sanayinin payının yüzde 23 dolaylarında kalması, hizmetler sektörünün ise 3 puan artırılarak yüzde 63'ye çıkartılması hedeflenmiştir.

Dış ticarete ihracatın yılda ortalama yüzde 11 oranında artarak dönem sonunda 46 milyar dolara, ithalatın ise yüzde 10 nispetinde büyüyerek 79 milyar dolara çıkması, bu suretle dış ticaret açığının 33 milyar dolar olarak sonuçlanması programlanmıştır. Diğer ekonomik gelişmeler bağlamında, cari açığın da 2005 yılı sonunda 7.7 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi öngörülmüştür.

Ne var ki, Sekizinci Planın umut dolu hedeflerinin gerçekleştirilmesi için gerekli politika ve araçlar daha yürürlüğe girmeden, 2000 Kasım krizi nedeniyle ekonomi gündemi değişmiş ve günü kurtarma uğraşları ön plana çıkmıştı. Zira özellikle Bankacılık sistemindeki krizin giderek derinleşmesi, ekonomide tehlike çanlarının sürekli çalmasına neden olmuştu. Türkiye bu olumsuzlukları ve belirsizlikleri yoğun biçimde yaşarken, Ecevit Hükümeti krizden nasıl kurtarılacağına arayışları içerisinde Sekizinci Planın ilk dönemi olan 2001 yılına giriliyordu. Önce Ocak ayından itibaren Kamu harcamalarını kıstamak amacıyla kamu kesiminin personel alımı ve dış kredi kullanımları Hazinesin onayına bağlandı. Kamu bankalarının yaşadığı kaynak kıtlığı sıkıntısının aşılmasına yönelik ilk adım atılarak Ziraat ve Halk Bankalarının görev zararlarından kaynaklanan borcunun yaklaşık üçte biri Ocak ayı başında çıkarılan özel tertip devlet tahhilleriyle kapatıldı. Bu arada daralan iç talebin etkisiyle enflasyonun ilk kez yüzde 30'un altına düşmesi Hükümete moral verdi.

3.6. Şubat 2001 Krizi ve Kemal Derviş'in "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"

Ancak, hala etkisi atlatılamayan Kasım 2000 Krizinden üç ay sonra Türkiye, daha büyük bir krizin içine sürüklendi. Milli Güvenlik Kurulunun 19 Şubat 2001 tarihli toplantısında Cumhurbaşkanı Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında Karşılıklı sert tartışmalar yaşandı. Çıkış nedeni de Cumhurbaşkanı'nın toplantı gündemine geçilmeden önce yaptığı konuşmada kendisine bağlı Devlet Denetleme Kurulunun bazı çalışmaları hakkında Ecevit'in yaptığı eleştirilere sert karşılık vermesiydi. N. Sezer, konuşmasında '*Ben yolsuzlukları ortaya çıkarmaya çalışıyorum, siz beni engellemeye çalışıyorsunuz...*' ifadeleriyle Hükümeti yolsuzluklara karşı pasif davranmakla itham etmişti. Ecevit'in eleştirilere karşılık vermesi üzerine Cumhurbaşkanı Anayasa kitapçığını masaya fırlatmış, bunun üzerine Başbakan toplantıyı terk etmişti. Ardından yaptığı ko-

nuşmada Ecevit'in bu olayı "Bir Devlet Krizi" olarak tanımlaması ile 1990'lı yılların son dönemlerinde derinleşen ve bir türlü kalıcı çözüme kavuşturulamayan ekonomik krizin şiddeti, görülmemiş boyutlara erişti.

Türkiye, Kasım 2000'de dövize yönelen yoğun spekülasyon hücumu; yüksek faiz uygulaması, önemli döviz kayıpları ve IMF'nin yüksek miktardaki ek kredisiyle gidermeye çalıştı. Ne var ki, elinde benzer bir krizi giderecek mali olanaklar pek fazla kalmamıştı. Beklenmedik bu gelişmeler, mali piyasalarda büyük bir deprem yaratmış, Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik bunalımının yaşanmasına neden olmuş ve Türkiye'ye ağır fatura ödetmiştir.

Toplantıdan iki gün sonra "Kara Çarşamba" olarak ekonomi tarihine geçen 21 Şubat'ta; Bankacılık Sistemi kilitlenmiş, ödemeler sistemi ilk kez arka arkaya dört gün çalışmayarak ekonominin damarları tıkanmış, faizler görülmedik ölçülerde fırlamış ve dövize yoğun bir hücum başlamıştır. Dövize olan aşırı talep çok ciddi bir likidite krizi yaratmış ve döviz rezervlerini hızla erimesine neden olmuştur. Bir günde Merkez Bankasından 7,5 milyar dolar çekilmiş, Hazine Müsteşarlığı ve Merkez Bankasının aldığı önlemlere rağmen kriz hızla derinleşmiş, 21 Şubat'ta gecelik faizler yüzde 7.500'e kadar yükselen rekor kırmıştır.

Bu durum üzerine Başbakan Ecevit'in Başkanlığında ilgili Bakanlar ve Bürokratların katılımıyla "Ekonomik Zirve" toplantısı yapıldı. Yaklaşık 13 saat süren toplantının ardından yapılan açıklamalarda; "Kur Çapası" yerine döviz kurlarının dalgalanmaya bırakıldığı duyuruldu. Açıklanan bu "Dalgalı Kur Sistemi" aslında IMF'in daha önce ekonomi yönetimine yaptığı bir öneriydi. Bu panik sonucu 22 Şubat'ta doların TL kuru, yüzde 40 artarak bir dolar 680 binden 960 bin TL'ye yükselmiştir. Ancak bu resmi devalüasyon piyasayı rahatlatmamış, izleyen günlerde dolar piyasalarda 1.200 bin TL'ye kadar fırlamıştır. Paniğin büyük ölçüde döviz piyasalarından

kaynaklanması, dış finansal kuruluşların katkılarını özellikle IMF'in desteğini zorunlu kılmıştı.

Artık krizin aşılması için, güçlü bir ekonomik program hazırlanıp dış kaynak sağlamaktan başka yol görünmüyordu. Daha önce 1973-1976 yıllarında Ecevit'le yakın ilişkisi olan Dr. Kemal Derviş, bu programın oluşturulması için düşünülen kişiler arasında ilk akla gelen isimdi. Kendisi İngiltere'de ekonomi alanında lisans ve lisansüstü derecelerini almış, ABD'de doktorasını yapmış, o tarihlerde de Dünya Bankası Başkan Yardımcılığı görevini yürütmekteydi. Başbakan B. Ecevit, 26 Şubat günü Kemal Derviş'i telefonla arayarak; *'Zor durumda'yız. Ciddi bir kriz yaşıyoruz. Bize yardıma gelir misiniz Kemal Bey? Türkiye zorda ...'* der. Ecevit'in ayrıntıya girmeden yaptığı bu davet üzerine Derviş, 1 Mart 2001'de Türkiye'ye gelir ve doğrudan Başbakanı ziyarete gider.

Yapılan görüşmede krizden çıkmanın bir seçeneği olarak gündeme gelen moratoryum konusu müzakere edilerek, bunun özellikle politik yönden tercih edilemeyeceği noktasında görüş birliği sağlanır. Bu kararda, borçların önemli bir bölümü iç borçlardan oluştuğundan, moratoryum ilanının bir anlamda Türkiye'deki banka mevduatlarına el koyma anlamına geleceği, bunun toplumda olumsuz yansıması olacağı, Ülkeyi kaotik bir ortama sürükleyeceği, dolayısıyla da Halkın, koalisyon ortağı partilere ağır fatura çıkartacağı endişesi büyük ölçüde etkili olur. Krizin aşılması için benimsenen seçenek ise; ekonomide dengelerin kurulması için öncelikle ciddi bir finansman kaynağının sağlanması, yanı sıra gelecekte böyle bir sorunla tekrar karşılaşılmaması için topluma güven verecek yapısal reformların hızla hayata geçirilmesi yöntemidir.

Kemal Derviş, bu görüşmenin ardından 3 Mart 2001 tarihinde ekonomiden sorumlu Devlet Bakanlığı görevine getirildi. Krizin çok ciddi bir yapısal özellik taşıdığını belirten Derviş, sorunların büyük ölçüde ekonomik popülizmin, eşgüdümsüzlü-

ğün ve üst üste gelen yanlış politikaların bir sonucu olduğuna inanıyordu. Önce üst düzey çalışma arkadaşlarını seçerek bir kadro oluşturmaya çalıştı. Öncelikle ekonomi yönetiminde büyük ağırlıkları olan Merkez Bankası ve Hazine Müsteşarlığına yeni atamalar yapıldı. Piyasaları yılın ortasından itibaren normale dönmesi amacıyla hazırlanan acil önlemler paketi 14 Mart günü açıklandı. Üç aşamalı Plan şunları hedefliyordu; Bankacılık sektörüne ilişkin önlemlerle mali piyasalarda belirsizliğin azaltılması, döviz kuruna ve faizlere belirli bir istikrarın kazandırılması ve makroekonomik dengelerin yeniden oluşturulması. Bu üç temel stratejinin yanı sıra enflasyonla mücadelenin etkin biçimde sürdürülmesi amaçlanıyordu.

Bu arada K. Derviş ekibiyle birlikte hazırladığı Türk Finans Sistemini köklü biçimde yeniden yapılandıracak “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nı 15 Nisan 2001’de kamuoyuna açıkladı. Geçiş Programında öngörülen makroekonomik hedefler şöyleydi: Ekonomik büyüme 2001 yılında negatif olarak yüzde -3, 2002’de yüzde 5 ve 2003’de yüzde 12,4 olacaktı. Bu süreçte cari işlemler açığının üç yıl üst üste yaklaşık bir milyar dolar civarında gerçekleşmesi hedefleniyordu. Dış borç stoku toplamının GSMH’ a oranının 2001’de yüzde 66’ dan 2003 yılı sonunda yüzde 57 düzeyine inmesi planlanmıştı.

Hazine Müsteşarlığınca hazırlanan “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar” başlıklı kitapta yer alan sunuş yazısında Kemal Derviş, Ülkenin içinde bulunduğu krizin nedenlerini şöyle belirtmiştir: *“Ülkemiz çok ciddi bir ekonomik darboğazdan geçmektedir. Yaşadığımız sıkıntının görünürdeki nedeni kamu sektörünün borç stokunun boyutu ve son yıllarda korkutucu biçimde hızlanan olumsuz borç dinamiğidir. 1990’lı yıllarda Türkiye’nin kamu borcunun milli gelire oranı yüzde 30’un altındayken, 2000 yılının sonunda bu oran yüzde 60’a ulaşmıştır. Bugün ise yüzde 70’in üzerine çıkmıştır. Yillardır ancak çok yüksek reel faizle borçlanan Devlet için bu süreç artık sürdürülemez boyutlara varmıştır.”*

IMF'nin de desteğini alan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında genel amaca yönelik olarak beş ayrı hedef belirlenmiştir: İlki, dalgalı kur sistemine geçişin yarattığı güven bunalımını ve istikrarsızlığı hızla gidermek, ikincisi ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek, üçüncüsü makroekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak, dördüncüsü ekonomide sürdürülebilir büyüme ortamını yaratmak ve sonuncusu da kişiler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı bozukluklarını düzeltmek. Bu temel hedeflere ulaşılması ve ekonominin yeniden yapılandırılması noktasında öncelikle Kamu kesiminde yeni düzenlemelerin hızla yapılması, reform yasalarının gecikmeden çıkartılması fevkalade önem taşıyordu.

Bu bağlamda IMF'ye verilen Niyet Mektubunda; mali, ekonomik ve sosyal içerikli 15 adet yeni yasanın kısa zamanda çıkarılacağı sözü veriliyordu. Yoğun çalışmalar sonunda reform yasalarının önemli bir bölümü Nisan-Mayıs aylarında Mecliste kabul edilerek yürürlüğe kondu. Çıkarılmasında IMF ve Dünya Bankası baskısının önemli ölçüde etkili olduğu, “Kemal Derviş Yasaları” olarak tanımlanan Yasaların başlıcaları şunlardır:

Nisan Ayında çıkarılanlar; 4641 sayılı “Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun”, “2001 Mali Yılı Bütçe Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ve 4647 sayılı “Türk Sivil Havacılık Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. Mayıs Ayında yürürlüğe girenler ise; enerji sektöründe önemli bir düzenleme olan 4646 sayılı “Doğal Gaz Piyasası Kanunu”, 4650 sayılı “Kamulaştırma Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, 4651 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, kamuoyunda Telekom yasası diye bilinen 4673 sayılı “Telgraf ve Telefon

Kanunu”, “Ulaştırma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile 4672 sayılı “Bankalar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun”.

Temmuz 2001’de yürürlüğe giren Yasalar ise şunlardı; 4607 sayılı “Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, 4694 sayılı “Elektrik Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun”, 4703 sayılı “Ürünlere İlişkin Teknik Mevzuatın Hazırlanması ve Uygulanmasına Dair Kanun” ile 4688 sayılı “Kamu Görevlileri Sendikası Kanunu” ve kamuoyunda sert tartışmalara neden olan 4707 sayılı “Hazineye Ait Arazilerin Satışı Hakkındaki Kanun”

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını IMF’in Mayıs 2001’de onaylaması üzerine IMF tarafından Dünya Bankası ile birlikte Türkiye’ye beklenen üzerinde 19 milyar dolaylarında kredi taahhüdünde bulunuldu. Bu büyük finansal desteğin sağlanmasında başta ABD olmak üzere bazı ülkelerin Programa açık destek vermesinin önemli katkısı olmuştur. Öyle ki, taahhüt edilen kredinin ilk dilimi olan 3.9 milyar dolar, Mayıs ayının ikinci yarısında Merkez Bankası hesabına intikal ettirilmiştir.

Mali piyasalardan kaynaklanan büyük Şubat 2001 krizinin, alınan önlemler, yeni programlar ve bunlara dış desteğin sağlanması ile aşılabileceği hususunda Ülkede bir umut havası oluşmuştu. Ancak yılın ortalarına doğru Devlet İstatistik Enstitüsünün (DİE) makroekonomik göstergelere ilişkin açıklamaları hiç de iç açıcı görünmüyordu. Kapanan iş yeri sayısı ve hızla yükselen işsizler ordusunun rakamları ürkütücü boyutlardaydı.

Dolayısıyla Devlet yönetiminde görülen bu uyumsuzluk, mali piyasalarda oluşturulmaya çalışılan güveni sarsıyor ve döviz kurlarının yükselmesini tetikliyordu.

3.7. Sekizinci Plan Döneminin Genel Değerlendirilmesi ve Önemli Gelişmeler

Şubat 2001 krizinin, alınan önlemler, yeni programlar ve bunlara dış desteğin sağlanması ile aşılabileceği noktasında ülkede bir umut havası oluşmuştu. Ne var ki, DSP dışında Hükümet ortağı diğer partilerin bazı bakanları Programa açıktan tavır koyuyor, adeta bunu delme çabası gösteriyorlardı. Anılan yasaların meclisteki müzakerelerinde sert tartışmalar yaşanıyor, özellikle Türk Telekom ve yüzbinlerce çiftiyi ilgilendiren Tütün Yasları konusunda Derviş'e sert eleştiriler yöneltiyordu.

Dolayısıyla Devlet yönetiminde görülen bu uyumsuzluk, mali piyasalarda oluşturulmaya çalışılan güven ortamını sarsmış ve döviz kurlarının yükselmesini tetiklemiştir. Ayrıca bu gelişmeler, IMF'den gelecek yardımın gecikmesine ve dolar kuru nunun 1.300 bin TL'yi aşmasına neden olmuştur. Özellikle Hükümet ortaklarından MHP'li Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz'ün IMF'ye verilen niyet mektubunda Türk Telekom yönetiminde yapılması gereken değişikliklere karşı çıkması, Hükümette bir uyumsuzluk olduğu algısını güçlendirmişti. T.Telekom, o dönemler MHP'li kadrolaşmanın en yoğun olduğu bir kuruluş olarak biliniyor ve Öksüz'ün direnişi büyük ölçüde buna bağlanıyordu.

Bu gerginliğin mali piyasalarda güven bunalımını derinleştirme üzerine anılan Bakan, Partisinin de isteği doğrultusunda Temmuz 2001'de görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu istifadan sonra piyasalar biraz sakinleşmiş, dolar kuru 1.6000 bin TL'den 1.370 bin TL'ye gerilemiştir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında (İMKB) endeks yükselirken, faizler düşüşe geçmiş, IMF kredi kanallarının tekrar açılmasına olanak sağlamıştır. Yılın ilk yarısında sanayi sektöründe gözlenen yüzde 6.2 oranında küçülmenin aksine ikinci yarıda ekonominin yeniden canlanması hedefleniyor, bu canlanmanın da reel faizlerin düşmesi yanında ihracat ve turizm gelirlerinin artma-

sı bekleniyordu. Nitekim, dalgalı kura bağılı olarak turizmde Temmuz sonuna göre rekor düzeyde turist girişı geekleşmiş, yıl sonunda 8 milyar dolar turizm geliri elde edilmiştir. Yılın ilk altı ayında ihracatta yüzde 13 oranında artış sağlanırken, ithalatta yüzde 16 nispetinde daralma meydana gelmiştir.

Bu suretle dış ticaret açığının küçülmesi ve turizm gelirlerinin atması sonucu yıl sonunda cari işlemler dengesinin bir milyar dolar civarında fazla vermesi beklenmiştir. Aslında ihracatta ve turizm gelirlerinde gerçekleşmelerin çok üzerinde rakamlar umulmuştu. Ancak o dönem dünyada, özellikle AB ekonomisinde ortaya çıkan yavaşlamanın da etkisiyle beklentilerin gerisinde kalınmıştır. Enflasyonda ise Haziran ayında başlayan düşmenin, Temmuz ayında devam etmesi ekonomi yönetimini ve piyasayı biraz rahatlatmıştır. Piyasalarda oluşan güven bunalımının tamamen giderilmesi, dolara olan talebin dengelenmesi ve ekonomi yönetiminde bir sorun yaşanmaması durumunda; reel sektörün eylül ayından itibaren toparlanması ve 2002 başından itibaren ekonomik büyüme sürecinin yeniden başlaması beklenmiştir.

Ne var ki, 2001 yılı sonu gerçekleşen makroekonomik göstergelere bakıldığında bazı hedeflerden önemli sapmalar meydana geldiği görülmektedir. Özellikle başlangıçta negatif olarak yüzde -3 düzeyinde, Temmuz ayında yapılan revizede yüzde -5 düzeyinde belirlenen GSMH yıllık artışı, ilk kez yüzde -9,4 oranında gerçekleşmiş ve kişi başı milli gelir dolar bazında yüzde 27 oranında azalarak 2200 dolara inmiştir. Böylece Türkiye 1945 yılından bu yana yüzde -9.4 ile en büyük ekonomik küçülmeyi yaşamış oluyordu. Büyük umut bağlanan ihracat yüzde 12 oranında artış göstererek 31 milyar dolara ulaşmış, ithalat ise yüzde 2.4 nispetinde küçülerek 41,4 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. İhracatta sanayi ürünlerinin payı yüzde 83 oranında gerçekleşirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 85'e yükselmiştir.

İç- dış toplam borç stoku ise yüzde 16 oranında artış göstererek 200 milyar dolara çıkmıştır. Özellikle iç borç stokunda büyük artış meydana gelmiş, bir önceki yıla göre yüzde 56 oranında büyüyerek 84,8 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca ekonomik daralmanın etkisiyle işsizlik oranı yüzde 10'un üzerine çıkmış ve bu durum ülkenin en önemli sorunlarından birisini teşkil etmiştir.

Bu arada, mali sorunlara kaynaklık yapan bankacılık sektöründe önemli düzenlemeler yapılmış, Temmuz ayında 75 yıllık geçmişi olan Emlak Bankası, Ziraat Bankasına devredilmek suretiyle kapatılmıştır. Ardından IMF'nin önerileri doğrultusunda EGS Bank, Sitebank, Bayındır Bank, Kentbank ve Tarışbank Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmiştir. Bu suretle bünyesindeki banka sayısı 18'e yükselen Fon; Egebank, Yaşarbank, Yurtbank ve Bank Kapitali Sümerbank çatısı altında toplanmış, ardından Esbank ve İnterbank Etibank ile birleştirilmiştir.

Öte yandan 2001 yılı iç politikada Türk siyasi yapısını derinden etkileyen önemli gelişmelere sahne olmuştur. Daha önce iktidarda bulunduğu sırada Refah Partisinin kapatılması için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının, laikliğe aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesinde açtığı dava, 16 Ocak 1988 tarihinde sonuçlanmış ve RP kapatılmıştı. Karar sonucu Parti Genel Başkanı Necmettin Erbakan, bazı üye ve yöneticilerine siyasi yasak getirilmişti. Bu durum üzerine Milli Görüş geleneğinden gelen siyasiler, Fazilet Partisi adıyla yeni bir parti kurmuşlardı. Ancak RP'nin devamı olduğu gerekçesiyle 7 Mayıs 1999'da Anayasa Mahkemesinde yeniden açılan dava 22 Haziran 2001'de sonuçlandırılarak, Fazilet Partisinin de kapatılmasına karar verilmiştir.

Kapatılma kararından önce Fazilet Partisinin 14 Mayıs 2000'de düzenlenen Kongresinde, gelenekçiler olarak tanımlanan kesimin genel başkan adayına karşı, kendilerine yenilikçiler denilen gurup Abdullah Gül liderliğinde başkanlık yarışına gir-

miş ve seçimi az bir oy farkı ile kaybetmişlerdi. Bu Kongreden yaklaşık 13 ay sonra Fazilet Partisi kapatılmış ve yerine Milli Görüşçüler tarafından 20 Temmuz 2001 tarihinde Saadet Partisi kurulmuştur. Hemen ardından, başlattıkları parti çalışmalarını tamamlayan yenilikçiler de 14 Ağustos 2001’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) adıyla yeni bir parti kurdular. Kurucu Genel Başkanlığını Recep Tayyip Erdoğan’ın yaptığı AKP, kuruluşundan yaklaşık 15 ay sonra 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimlerde en yüksek oy oranını alarak tek başına iktidar olmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye 2001 yılında ekonomik ve siyasi yönden önemli olaylar yaşamış, yüksek bir enflasyon ortamında iç-dış borç toplamı neredeyse milli gelir düzeyine yaklaşmış, bankacılık sektörü adeta çökmüş, toplanan vergilerin tamamına yakını faiz giderlerini karşılar hale gelmiştir. Dolayısıyla bu büyük krizin ekonomik ve sosyal bedeli, 2001 yılında ağır bir şekilde ödenmiştir.

Ancak 2001 yılı kasım ve aralık aylarında iktisadi dengelerin yeniden kurulmaya başlaması ekonomi yönetimini umutlandırmış, yapısal reformların önemli bir bölümünün yasalaşması ve 10 milyar dolarlık ek kaynağın sağlanması ile 2002 yılına üç yıllık yeni bir programla girilerek krizden çıkma yönünde önemli adımlar atılmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında gerçekleştirilen ve makroekonomik istikrarı sürekliliği kılmayı hedefleyen yapısal reformların yanı sıra uygulamaya konulan sıkı para ve maliye politikalarıyla ekonomide güven ve istikrar önemli ölçülerde sağlanmıştır. Bu suretle 2003 yılından itibaren ciddi bir büyüme sürecine girilmiştir.

Bu arada 20 Mart 2003’de patlak veren İkinci Körfez Savaşı, Birincisi gibi Türkiye’ye ekonomik, askeri, siyasal ve sosyal açıdan fevkalade olumsuz etkilemiştir. ABD önderliğinde İngiltere, İtalya, Polonya ve Avusturalya’dan oluşan “Koalisyon Güçleri” terörü desteklediği, kütle imha silahları bulundurduğu gerekçesiyle Irak’ı işgal ederek, Saddam Hüseyin yöneti-

mine son vermişlerdir. Türkiye Koalisyon Güçlerini desteklemekle birlikte savaşa katılmamış, ancak Irak'a uygulanan ambargodan dolayı birincisinde olduğu gibi onlarca milyar dolar ihracat kaybına uğramıştır. Bu arada savaş sonrası Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğundan yararlanan bölücü terör örgütü PKK, buralarda da kamplar kurmuş ve Güneydoğu Anadolu'da sürdürdükleri terör eylemlerini artırmışlardır. Bu durum askeri ve ekonomik yönden ciddi kayıpların yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca turizm de etkilenmiş, Türkiye'nin savaş bölgesi ilan edilmemesine rağmen yüzbinlerce turist rezervasyonlarını iptal ettirerek, Türkiye'ye gelmekten vazgeçmişlerdir.

Bu dönemde gerçekleştirilen temel yapısal reformlar ise başlıklar itibarıyla özetle şöyledir: Merkez Bankası bağımsızlığa kavuşturulmuş, Bankacılık Sisteminin düzenlenmesi ve gözetiminde yetkili bir kurum olan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'na (BDDK) etkinlik kazandırılmıştır. Kamunun borçlanma işlemlerinin denetimini yapmak üzere Kamu Borçlanma Yasası çıkarılmış, bütçe dışı fonların büyük bir bölümü kapatılmıştır. Yeni bir Kamu İhale Yasası çıkarılarak bu konuda bağımsız bir düzenleyici Kurul oluşturulmuştur. Vergi sisteminde önemli sadeleştirme çalışmaları yapılmış ve vergi kimlik numarasının bankacılık sisteminde de kullanılmasına olanak sağlanmıştır. Kamu Bankaları, gizli borçlanma ve görev zararları yaratma yollarını da tıkayacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Kriz nedeniyle güç duruma düşmüş, ancak varlığını sürdürebilecek güce sahip şirketlerin borçlarını ödemelerine olanak sağlayacak bir sistem oluşturulmuştur.

Tarım alanında da yeni bir düzenleme yapılarak, Doğrudan Gelir Desteği Sistemi getirilmiş ve bu bağlamda çiftçi kayıt sistemi uygulanmaya başlamıştır. Enerji sektöründe çıkarılan yasalarla; elektrik, doğalgaz ve petrol alanında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Şeker ve tütün konusundaki yeni yasalarla

kota sistemi uygulamasına geçilip şeker üretiminin, tüketim projeksiyonlarına göre yapılması öngörülmüş ve devlet tütün alımlarından çekilmiştir. Önemli bir fonksiyon üstlenen Sermaye Piyasası Kurulu, çıkartılan bir Yasasıyla daha etkin hale getirilmiştir.

Yapısal reformların mimarı Kemal Derviş'in belirttiği gibi bu kadar kapsamlı bir programın iki, üç hatta beş yıllık dönemde tam başarıya ulaşması elbette beklenemezdi. Ayrıca günün koşullarına göre temel ilkeler çerçevesinde Programın yeniden biçimlendirilmesi gerekebilirdi. Bu itibarla ekonominin kalıcı bir istikrara kavuşması ve hızlı büyümesi, uzmanların ifadeyle güven veren siyasi bir ortamda uzun soluklu, koordineli, disiplinli ve süreklilik arz eden çabalarla mümkün olabilirdi. Nitekim bu ilkeler çerçevesinde Programın uygulamasından ilerleyen yıllarda olumlu sonuçlar alınmıştır.

Dış finans kuruluşlarının da desteklediği Kemal Derviş ve ekibi tarafından oluşturulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın, evvelki krizlerde hazırlanan program ve uygulamalardan önemli bir farkı bulunmaktaydı. Öncekiler gibi ekonomide temel dengeleri kurduktan sonra geriye çekilip piyasaları kendi hallerine bırakmak yerine, piyasaların işleyişi denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Devlet bu işlevi çıkartılan reform yasalarıyla oluşturulan bağımsız yeni kurumlar aracılığıyla yerine getirmiştir. Özellikle 1990 sonrası dönemde Ülke ekonomisinin devlet merkezli spekülatif rant ekonomisi görünümüne dönüştüğü dikkate alındığında, yeni yasalarla getirilen düzenlemeler ve alınan kararlar daha bir önem taşımaktadır.

Programın olumlu sonuçları 2002 yılı başında ekonominin büyüme sürecine girmesiyle görülmeye başlamıştı. Ne var ki, yorgun Başbakan Bülent Ecevit'in 4 Mayıs günü rahatsızlanıp hastaneye yatması ile Ülke tekrar sıkıntılı bir döneme girmiştir. Ecevit'in hastalığı ciddiydi ve piyasalar bu durumu nasıl algılayacak, döviz kuru ve faizler nasıl bir yol izleyecek soruları kaygı yaratıyordu. Her ne kadar ekonomide umut verici

parametreler ortaya çıksa da, ekonomi kırılğanlığını koruyor ve Türkiye 2002 yılı başında çok ağır bir borç yükü altında bulunuyordu. Dolayısıyla Ülkenin siyasi istikrarsızlığa sürüklenmesinin faturası ağır olabilirdi.

Ecevit'in rahatsızlığı giderek artarken, hükümete yönelik tartışmalar ve erken seçim talepleri de siyasi gündemi oluşturmuştu. Daha Ecevit'in hastaneye yatmasından bir hafta sonra ekonominin patronu Kemal Derviş, yaptığı bir açıklamada erken seçim olasılığını seslendirmiş ve bunun ekonomiyi fazla sarmayacağını ifade etmiştir. Oysa ülkenin seçim havasına girmesi ile programın olumsuz etkileneceğini varsayan yaygın görüş, ekonomi çevrelerini tedirgin ediyordu. Bu arada MHP ile ANAP arasında AB konusunda alınması gereken bazı kararlara ilişkin görüş ayrılığı, Hükümet içerisinde gerginliklere neden oluyordu. Ecevit'in hastalığıyla başlayan tartışmalar DSP içerisinde de yoğun biçimde yaşanmaya başladı.

Temmuz ayı başlarında MHP 3 Kasım'da erken seçime gidilmesi önerisinde bulundu. Bu açıklamadan bir gün sonra 8 Temmuz'da, yakın zamanlara kadar Ecevit'in sağ kolu konumunda olan Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan, birkaç DSP'li bakanla birlikte görevinden ve DSP üyeliğinden istifa etmiştir. Ardından DSP'den kopuşlar birbirini izlemiş, iki gün sonra Dışişleri Bakanı İsmail Cem görevinden ve parti üyeliğinden ayrılmıştır. DSP'den kopan milletvekilleri hemen yeni bir parti kurma hazırlıklarına başlamış ve 21 Temmuz 2002 tarihinde Hüsamettin Özkan ve İsmail Cem önderliğinde Yeni Türkiye Partisini (YTP) kurmuşlardır.

Bu gelişmelerden sonra artık erken seçim kaçınılmaz görünüyordu. Nitekim TBMM'nin 31 Temmuz 2002 tarihli oturumunda 3 Kasım'da 2002'de erken seçim yapılması kararı alınmış ve bu karara sadece DSP karşı çıkmıştır. Bu süreçte yeni parti kurucularıyla yakın ilişkilerinin bulunması nedeniyle Ecevit tarafından görevinden istifa etmesi telkini yapılan Kemal Derviş'in YTP'ye katılması beklenmekteydi. Ancak, Der-

viş görevinden ayrıldıktan sonra beklenenin aksine CHP'ye katılmıştır. Bu arada, seçim kararı alan Meclis AB'ye üyelik sürecinde önem taşıyan ve ANAP ile MHP arasında kriz yaşanmasına neden olan uyum yasalarını çıkartarak; idam cezasını kaldırmış, ana dilde yayın ve öğrenime izin vermiştir.

Kasım ayı başında yapılan erken seçim Türk siyasi yaşamında adeta deprem etkisi yaratmış ve önemli siyasi gelişmelere kapı aralamıştır. Koalisyon ortakları partiler ve ana muhalefet partisi dahil bir çok parti seçim barajına takılıp Meclis dışında kalırken, sadece AKP ve CHP barajı geçmiştir. Bunlardan AKP neredeyse Anayasayı değiştirecek çoğunluğa yakın bir sayı olan 363 milletvekili ile Meclise girerek, hükümet kurma olanağına sahip olmuştur. Ancak Yüksek Seçim Kurulunun AKP Genel Başkanı Recep Tayip Erdoğan'ın adaylığını yasal yönden uygun bulmayıp ret etmesi üzerine Erdoğan parlamento dışında kalmıştır.

O nedenle Cumhurbaşkanı Sezer, Kayseri milletvekili Abdullah Gül'e Başbakanlık görevi vermiş, 18 Kasım 2002'de Gül Türkiye Cumhuriyeti'nin 58. Hükümeti'ni kurmuştur. Bu arada seçime katılmayan Erdoğan'a milletvekili ve dolayısıyla Başbakan olma yolunu da açan Anayasa değişikliği, CHP'nin desteğiyle Meclisten geçmiş ve 8 Mart 2003 tarihinde Siirt'te yapılan yenileme seçimde milletvekili seçilerek Meclise girmiştir. Bunun üzerine Abdullah Gül 11 Mart 2003'de istifasını vermiş, ardından Cumhurbaşkanı'dan hükümeti kurma görevi alan Erdoğan 15 Mart 2003'de yeni Hükümeti kurmuştur. Bu suretle uzun yıllar sürecektir AKP iktidar dönemi başlamış oluyordu.

Parlamento dışında kalan partilerde ise yaprak dökümü başlamış, siyasetin önemli isimleri sahadan çekilmek zorunda kalmıştır. Önce DYP Genel Başkanı Tansu Çiller ve ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz görevlerinden ayrılmışlar, ardından DSP Genel Başkanlığı görevini bırakacağını açıklayan Bülent Ecevit, 2004 yılında yapılan olağan Genel Kurulda aday ol-

mamıştır. İsmail Cem başkanlığındaki YTP ise 3 Kasım Genel Seçimlerinde bir varlık gösteremeyip TBMM dışında kalarak siyaset sahnesinden çekilirken, Kemal Derviş CHP'den İstanbul milletvekili olarak parlamentoya girmiştir.

Görüldüğü gibi 2002 yılı Türk siyasi ve iktisadi yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Ülkenin beklenmedik şekilde erken seçim havasına girmesi, koalisyon ortakları partilerdeki gelişmeler ve yeni siyasi oluşumlar belirli ölçülerde piyasalarda tedirginlik yaratmıştır. Ancak özellikle 2002 yılından itibaren siyasi ve ekonomik istikrar, uygulanan ekonomik ve mali politikalar sonucu piyasalarda oluşan güven ortamı; hem makroekonomik göstergelerde hem de bütçe uygulamalarında önemli iyileşmelerin sağlanmasını beraberinde getirmiştir.

Bir yıl önce kriz nedeniyle yüzde 9,2 oranında daralan ekonomi 2002 yılında yüzde 6.2 oranında büyüme performansı göstermiştir. Bu iyileşme, ilerleyen yıllarda da devam etmiş, büyüme 2003'de yüzde 5.3, 2004'de yüzde 9,4 ve Sekizinci Planın son yılı olan 2005'de yüzde 8.4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Böylece 2001 yılında dolar bazında 144.607 milyon dolar olan GSMH, 2005 yılında 362.769 milyon dolara ulaşmıştır. Bu yüksek büyüme performansı sonucu 2001 yılında 2.200 dolar olan kişi başına milli gelir, 2005 yılında 5.042 dolara yükselmiştir. Bu ekonomik büyümede alınan önlemler ve sağlanan güven ortamının etkisiyle özel sektörün katkısı büyük olmuştur. Nitekim Planın son dört yılı olan 2002-2005 döneminde özel sektör yatırımları yıllık ortalama yüzde 19,7 oranında artış göstermiştir. Büyümede en büyük payı, Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 5.1 oranı ile sanayi sektörü alırken, bunu yüzde 4.3 oranıyla hizmetler sektörü, yüzde 1.1 oranıyla da tarım sektörü izlemiştir.

Ayrıca özel sektörün imalat sanayindeki payı, yüzde 80'in üzerine çıkmış ve sabit sermaye yatırımlarındaki payı ise yüzde 95'e ulaşmıştır. Bu tablonun oluşmasında, özelleştirmeden

dolayı kamunun sanayideki varlığının giderek küçülmesinin etkisi büyük olmuştur. Bu arada ülkenin sanayi yapısı içerisinde Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) önemli bir paya sahip olmuşlardır. Ne var ki, yatırım teşviklerinin bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek amacıyla verilmesine rağmen sanayi kuruluşlarının yurt içi dağılımında dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Sanayi işletmelerinin yarısından fazlası Marmara Bölgesinde faaliyet gösterirken, Sakarya, Tekirdağ, Denizli, Kayseri, Gaziantep Kırklareli ve İçel illerinde de önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin müzmin sorunlarından olan ve kayıtdışı ekonomiye kaynaklık yapan yüksek oranlı enflasyon; 2002'de yüzde 29,8'e, 2003'de yüzde 18,4'e inerken, 2004 ve 2005 yıllarında yüzde 9,3 ve 7,7 oranlarıyla tek haneli rakamlara dönüşmüştür. Bu durum ekonomik istikrar açısından oldukça önem taşımaktadır.

İktisadi büyümenin paralelinde dış ticarete önemli gelişmeler meydana gelmiş, 2000 yılında 27.8 milyar dolar düzeyinde olan ihracat, dönem boyunca sürekli artış göstererek 2005 yılında 73.4 milyar dolara ulaşmıştır. İthalatta büyüme de yüksek düzeyde seyretmiş, kriz nedeniyle 2001'de 41.4 milyar dolara gerileyen dış alım tutarı, 2005 yılında 2,1 kat artarak 116,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde de dış ticaret en fazla AB ülkeleriyle yapılmış olup gerek ihracatta gerekse ithalatta sanayi ürünleri en büyük payı almıştır. Plan Dönemi sonunda ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 63'e çıkmıştır. Turizm gelirlerinde de önemli artışlar meydana gelmiş, 2000 yılında 7.6 milyar dolar düzeyinde olan gelir, her yıl artarak 2005'de 18,2 milyar dolara yükselmiştir.

Büyümenin sektörel yapısına bakıldığında, en büyük katkının sanayi sektöründen geldiği görülmektedir. 2001-2005 döneminde tarım sektörü büyümesi yıllık ortalama yüzde 1.1 olurken, sanayi yüzde 5,1 ve hizmetler sektörü yüzde 4,3

oranlarında büyümüştür. Bu gelişmeler sonucunda, tarım sektörünün toplam katma değer içindeki payı azalmaya devam etmiş ve 2000 yılındaki yüzde 14,1 seviyesinden 2005 yılında yüzde 10,3 düzeyine gerilemiştir. Hizmetler sektörünün payı yüzde 62,6'dan yüzde 64,4'e, sanayi sektörünün payı ise yüzde 23,3'ten yüzde 25,4 seviyesine çıkmıştır. Öte yandan ağırlığını özel sektör borçlarının oluşturduğu dış borçlar ile iç borçlar da dönem boyunca artış göstermiş, 2001 yılında 199.970 milyon dolar olan iç-dış borç toplamı 2005 yılında 352.449 milyon dolara yükselmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ekonomik alanda ve AB ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmış olup bunlardan bazıları tarihi sıralamalarına göre özetle şöyledir:

Yapım çalışmaları uzun süren ve kamuoyunda usulsüzlük ve yolsuzluk eleştirileriyle çok tartışılan Rus Doğalgazını Türkiye'ye taşıyacak Mavi Akım Boru Hattı Ağustos 2003'de hizmete alınmıştır. 1997 yılında imzalanan anlaşmayla uygulamaya konulan, 396 km'si Rusya Federasyonunda, 392 km'si Karadenizin altında ve 501 km'si de Türkiye'de olmak üzere toplam 1.289 km uzunluğa sahip olan Hattın tam kapasiteyle çalışması durumunda Türkiye'ye yılda 16 milyar metre küp doğalgaz sevk edilebilecektir.

Önceki dönemlerde de gündeme gelen, ancak yaşama geçirilemeyen Para Reformu 31.12. 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5083 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Para Birimi Hakkında Kanun" ve bu Kanuna istinaden çıkartılan Bakanlar Kurulu Kararlarıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de ilk kez yapılan ve 1 Ocak 2005 tarihinde yürürlüğe giren iki aşamalı bu operasyonla; paradan 6 sıfır atılmış, 1, 5, 10, 20, 50 ve 100 Yeni Türk lirası olmak üzere 6 farklı değerden oluşan banknotlar dolaşıma verilmiştir. İlk aşamada para biriminin başına 'Yeni' ibaresi konulmuş, ikinci aşamada da bu ibare kaldırılarak TL'ye dönülmüştür. Mevcut para sistemi, uzun yıllar süren enflasyonun etkisiyle bazı değerlerin katrilyonlara kadar uza-

nan rakamlarla ifade edilmesine neden olmuştu. Bu durum iş yaşamında bazı sıkıntılar yaratmış, özellikle yabancı yatırımcılar nezdinde olumsuz bir algı oluşturmuştu. Dolayısıyla bu para operasyonu ve enflasyonun tek haneli rakamlara inmesi o dönemler iç ve dış piyasalarda, ekonomik sisteme güven kazandırmıştır.

Özelleştirme sürecinin en yüksek rakamlı uygulaması Türk Telekom'un yüzde 55 hissesinin blok kapsamında satışıyla gerçekleştirilmiştir. 1 Temmuz 2005 tarihinde sonuçlanan ihaleye 4 grup katılmış, bunlardan Telecom Italia ve Saudi Oger'den oluşan 'Oger Telecoms Ortak Girişim Gurubu', 6.550 milyon dolarlık teklifiyle Türk Telekom'un sahibi olmuştur. İhale sonucunun Bakanlar Kurulunca onaylanması üzerine Grup ile Hisse Satış Sözleşmesi 24 Ağustos 2005 günü imzalanarak yürürlüğe konmuştur.

Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu olan ve Avrupa'nın yedinci büyük rafinesi durumunda bulunan TÜPRAŞ'ın yüzde 51 oranında hissesinin blok olarak satışı için çıkılan ihale 12 Eylül 2005'de sonuçlandırılmıştır. Uluslararası dev petrol şirketlerinin ve Türkiye'nin önde gelen kuruluşlarının teklif verdiği ihaleyi 4.140 milyon dolar ile "Koç-Shell Ortak Girişim Gurubu" kazanmıştır. Bu suretle TÜPRAŞ'ın satışı Türk Telekom'dan sonra Türkiye'nin ikinci en yüksek rakamlı özelleştirmesi olmuştur.

Önemli özelleştirme operasyonlarının yapıldığı 2005 yılının son büyük uygulaması Erdemir'in satışı olmuştur. Türkiye'nin en büyük yassı ve uzun çelik üreticisi olan Erdemir'in yüzde 46.12'lik hissesinin blok olarak özelleştirilmesi için düzenlenen ihaleye yurt içi ve yurt dışından güçlü firmalar katılmıştır. Ekim 2005'de sonuçlandırılan ihaleyi 2.770 milyon dolarlık teklifiyle OYAK Gurubu kazanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetler mensuplarının yardımlaşma ve emeklilik Fonu olarak faaliyet gösteren OYAK, Mart 1961 tarihinde kurulmuş olup özel hukuk hükümlerine göre faaliyet göstermektedir.

Bu arada 2004 ve 2005 yılları Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda önemli adımların atıldığı tarihi bir dönem olmuştur. AB Ülkelerinin Devlet ve Hükümet Başkanlarının 17 Aralık 2004'de düzenlenen zirvesinde Türkiye ile üyelik görüşmelerini başlatılmasına karar verilmiş ve bu karar doğrultusunda 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Hükümetlerarası Konferansta Türkiye ile resmen AB'ye katılım müzakereleri başlatılmıştır. Konferansta müzakerelerin hangi usul ve esasalar bağlamında yürütüleceğini belirleyen "Müzakere Çerçeve Belgesi" de kabul edilmiştir.

Anılan Belge, müzakerelerin üç temel unsur üzerinden yürütülmesini öngörmektedir. Bunların ilki Kopenhag Kriterlerinin istinasız olarak uygulanması, siyasi reformların derinleştirilmesi ve özümlemesi, ikincisi AB Müktesebatının (kazanım) üstlenilmesi ve uygulanması, üçüncüsü de sivil toplum diyalogunun güçlendirilmesi ve bu alanda her iki tarafın kamuoyuna yönelik iletişim stratejisinin yürütülmesi. Müzakerelerde ekonomik konuların gündemde yer almamasına rağmen istikrara yönelik ekonomik politikaların uygulanması, özellikle mali dengesizliklerin azaltılması ile enflasyonla mücadelenin kararlı bir şekilde yürütülmesi noktasındaki gelişmelerin yakından izlenmesi ve bazı Müktesebat başlıklarının müzakerelerinin açılmasında bunların dikkate alınması öngörülmüştür.

4. AKP İKTİDARI VE YEDİ YILLIK KALKINMA PLANI (2007 - 2013)

Kasım 2002 seçimlerinde büyük bir çoğunlukla tek başına iktidara gelen AKP Hükümeti, Kemal Derviş ve kurmayları tarafından hazırlanan uzun vadeli ve AB ile bütünleşmeyi hedefleyen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını benimseyerek ekonomi politikalarını buna göre şekillendirmişlerdir. Esasen Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik bunalımı olarak bilinen ve ağır bedellerin ödendiği 2001 krizinin ardından, iktidarlarının daha ilk yılında Programın makroekonomik parametrelerde olumlu sonuçlarının alınmaya başlaması AKP için büyük bir şanstı. Dolayısıyla programa sahip çıkmak ve siyasi istikrarın sağlandığı iktidarlarında bunu disiplinli bir şekilde uygulamak AKP için doğru bir politikaydı. Öte yandan AKP Hükümeti, son yıllarda hızlı gelişim gösteren AB üyeliği sürecini de benimsemiş, yukarıda belirtildiği üzere iktidarlarının başlarında AB ile ilişkilerde önemli tarihi adımların atılmasını sağlamışlardır.

Sekizinci Plan 2005 yılında sona erdiğinden Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planının bu yıl içerisinde hazırlanıp, 2006 yılında uygulamaya konulması gerekiyordu. Ancak AB ile üyelik görüşmelerinin başlaması nedeniyle yeni Planın AB normlarına göre hazırlanması amaçlanarak 2006 yılı için bir geçiş programı düzenlenmiş ve Planın başlangıç yılı 2007 olarak belirlenmiştir. Yarım asra yaklaşan Planlı Kalkınma uygulamalarında bütün planlar beşer yıllık dönem için hazırlanırken, ilk kez 9. Kalkınma Planı, 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde 7 yıllık olarak düzenlenmiştir. Buna gerekçe olarak Avrupa Birliği'nde yedi yıllık bütçeler hazırlandığı, yakında Türkiye'nin Birlik üyesi olması hedeflendiğinden AB ile bu konuda uyum sağlanması gösterilmiştir.

Dokuzuncu Planın, başka bir özeliği de önceki tüm Planların hazırlayıcısı olan Devlet Planlama Teşkilatının bu Plan son ça-

lışması olmasıdır. Zira Planın hazırlanmasından yaklaşık beş yıl sonra Haziran 2011 tarihinde Bakanlar Kurulunun çıkardığı Kanun Hükmünde bir Kararnameyle DPT kapatılmış tüm personeli, yetki ve görevleri yine bu Kararnameyle oluşturulan Kalkınma Bakanlığına devredilmiştir. Türkiye'nin sosyo ekonomik gelişmesinde önemli bir yeri olan DPT, 1961-1980 yıllarını kapsayan dönemde uygulanan, karma ekonomi politika temelli planlı kalkınmanın adeta patronu konumundaydı. Ancak, 1980 yılında ülkenin ekonomi gündemine giren serbest piyasa ekonomi modeli, dünya genelinde neoliberal politikanın yaygınlaşması ve gelişmiş ülkeler ile uluslararası finans kuruluşlarının dayatmasıyla ilerleyen yıllarda giderek etkinliğini artırmış ve kurumsallaşmıştı. Bu doğrultudaki politikaların uygulanmasıyla DPT'nin etkinliği sürekli azalmış ve sonunda 50 yıllık bir geçmişi olan bu önemli Kuruluşun varlığına son verilmiştir.

Bu Planın diğer bir özelliği de aynı hükümet tarafından hazırlanıp, yürürlüğe konulması ve dönem boyunca iktidarda kalması olgusudur. Benzer durum, önceki Planlar içinde sadece ANAP iktidarınca hazırlanan Beşinci Plan döneminde yaşanmıştır. Diğerlerinde planı hazırlayan ile uygulayan hükümetler farklı partilerden olduğundan bunların bazı konularda görüş ayrılıkları, farklı öncelikleri nedeniyle Planların uygulanmasında sorunlar ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu itibarla, Dokuzuncu Plan hedeflerinin gerçekleşme durumu, AKP'nin ekonomi performansının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Planın hazırlanmasında; mevcut sosyo ekonomik durum, 2007-2013 yılları arasında uluslararası olası gelişmeler ve eğilimler ile geçmiş dönemdeki ülke ekonomisine ilişkin veriler dikkate alınmıştır. Bir anlamda Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında öngörülen hedeflerin devamı niteliğinde ilke ve stratejilere yer verilerek düzenlenmiştir.

Planının vizyonu, "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış

bir Türkiye" olarak belirlenmiştir. Bu vizyonu gerçekleştirmek için de: rekabetçi bir piyasa ile kamu yönetiminde kalite ve etkinliğin artırılması, devletin ticari mal ve hizmet üretiminden çekilerek sadece politika oluşturma, düzenleme ve denetleme işlevlerinin güçlendirilmesi, istihdamın artırılması ilkeleri esas alınmıştır. Planda dönem içinde borç stokunun milli gelire oranını düşürmeye devam edileceği, bunu teminen de mali disipline uyulacağı vurgulanmış ve bu amaçla kayıtdışı ile etkin bir şekilde mücadele edilerek vergi gelirlerinin artırılması ve kamu harcamalarında etkinlik sağlanması öngörülmüştür.

Planda ayrıca mevcut sanayinin uluslararası rekabete uyum sağlayacak yapıya kavuşturulması çabalarına destek verileceği belirtilerek, "Türkiye'nin orta ve ileri teknoloji seviyesindeki otomotiv, beyaz eşya, makine ve elektronik sektörlerinde önemli üretim merkezlerinden biri olması ve dünyadaki ağırlığını artırması amaçlanmaktadır" şeklinde genel ifadelere yer verilmiştir. Öte yandan müzmin sorun cari açığın sağlam kaynaklara finanse edilebilmesi için yapısal reformların sürdürülmesi ile ihracat konusunda artışın sürekli kılınması ve dış satımda katma değeri yüksek mallarının payının artırılması amaçlanmıştır.

4.1. Dokuzuncu Plan Dönemi Genel Değerlendirilmesi

Yedi Yıllık Planda ekonomik alanda çok iddialı hedefler öngörülmüştür. Ancak bunların gerçekleşme durumlarına bakıldığında çoğunda belirlenen düzeylere erişilemediği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasının, ya planın hazırlık dönemindeki çalışmaların özensizliğinden ya da Hükümetin uygulamada yeterince çaba göstermemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca Ağustos 2007'de ABD'de başlayıp daha sonra AB ülkelerine dalga dalga yayılan finansal çıkışlı 2007-2008 ekonomik krizinin de sapsalarda önemli payının olduğu kuşkusuzdur. Dünyada yaşanmış en büyük ekonomik bunalım olan 1929 kriziyle benzerlik gösteren bu kriz sonucu birçok AB ülkesi batma durumuna gelmişti.

Ticari ilişkilerin en yoğun olduğu, ihracatın yaklaşık yarısının gerçekleştirildiği AB devletlerinde ve diğer bir çok ülkede yaşanan ekonomik şokların, dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine giren Türkiye’yi de etkilemesi kaçınılmazdı. Özellikle krizi derin bir şekilde yaşayan Avrupa ile Türkiye arasında ticari ilişkiler ciddi boyutlarda azalmış, ihracat gerilemiş ve Türkiye’nin en önemli sorunlarından olan cari işlemler açığı bu krizle beraber büyümüştür. Keza ekonomik büyüme 2008 yüzde 0.7’e düşerken 2009’da yüzde 4.8 oranında daralmıştır. Bu itibarla Plan hedeflerine ulaşamamasında küresel krizin de ciddi anlamda etkisi olmuştur.

Plan hedeflerinin gerçekleşme durumu incelendiğinde kalkınmanın temel göstergesi olan ekonomik büyüme hızının öngörülen değerlerin çok gerisinde kaldığı görülmektedir. Planda yıllık ortalama yüzde 7 reel büyüme hedeflenmişken, dönem içerisinde ancak yılda ortalama yüzde 3,3 büyüme oranına erişilebilmiştir. Büyüme hızındaki sapma sektörel büyüme oranlarına da yansımış, tarımda büyüme hedefi yüzde 3,6 olmasına karşın gerçekleşme yüzde 2,1, sanayide yüzde 7,8 büyüme hedeflenirken, gerçekleşmesi yüzde 3,7 düzeyinde kalmıştır. Hizmetler sektöründe ise yüzde 7,3 hedefe karşılık ancak yüzde 4 düzeyinde büyüme sağlanabilmiştir. 2013 yılında 649 milyar dolar GSYH, Planın son yılı olan 2013’de yüzde 27 oranlı artışla 823 milyar dolara çıkmıştır.

İhracat alanında Plan döneminin son yılı olan 2013’de başlangıçta 210 milyar dolar düzeyinde belirlenen hedef, daha sonra yıllık programda 158 milyar dolara çekilmiş ve gerçekleşmesi otomotiv sektörünün öncülüğünde 151,8 milyar dolar olmuştur. İhracat rakamlarında kimi yıllar duraklamalar yaşanmasına karşın, ithalatta hızlı tırmanışlar meydana gelmiş ve 2007’de 170 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen ithalat, 2013’de 251,7 milyar dolara yükselmiştir. Bu suretle dış ticarette 100 milyar dolar, cari işlemler bilançosunda da 50 milyar dolar dolaylarında açıklar meydana gelmiştir. Bunların sonucunda hedeflenen değerlerden önemli sapmalar olmuştur.

Turizmde de plan hedeflerine ulaşamamış, turizm gelirinun dönem sonu 2013'te 36.4 milyar dolara çıkması amaçlanırken, büyük bir potansiyele sahip olunmasına rağmen gerçekleşmesi 25 milyar dolar seviyelerinde kalmıştır. Hazırlık döneminde tek haneli rakamlarda seyreden enflasyonun Dokuzuncu Planın son yılında yüzde 3'e düşürülmesi öngörülmüşken bu hedefe erişilemeyeceği anlaşılınca son yıl programında yüzde 5.3 oranına çıkılmış, ancak gerçekleşmesi yüzde 7.4 düzeyinde olmuştur.

Öte yandan, bu dönem içerisinde ekonomi yönetiminde mali disipline öncelik verilerek bütçe dengelerinin kurulması ve kamu borçlarının azaltılması alanlarında olumlu sonuçlar alınmıştır. Kamu kesimi borçlarının düşürülmesi çalışmalarında özelleştirmeden sağlanan gelirler, ekonomi yönetimini bir hayli rahatlatmıştır. 2005 yılında gerçekleştirilen büyük özelleştirmelerin ardından Plan döneminde de özelleştirme uygulamaları yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Nitekim Şubat 2008'de Tekel'e ait 6 sigara fabrikasının, British American Tobacco firmasına satılmasıyla 1,7 milyar dolar özelleştirme geliri elde edilmiştir. Ayrıca Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.'ne (TEDAŞ) bağlı 18 Elektrik Dağıtım Bölgelerinden üçünün 2009 yılında, altısının 2010'da, birinin 2011'de ve sekiz dağıtım şirketinin de 2013 yılında hisselerinin tamamının satılmasıyla toplam 12 milyar doların üzerinde kaynak sağlanmıştır.

Maliye Bakanlığının konuya ilişkin açıklamalarına göre Kasım 2002 tarihinden Temmuz 2017 ortalarına kadar geçen dönemde gerçekleştirilen uygulamalar kapsamında; 94 Kuruluşta bulunan kamu paylarının blok satış, halka arz ve İMKB'de hisse senedi satışı yoluyla, 10 liman, 81 elektrik santrali, 40 Tesis, 3.483 taşınmaz, 3 gemi ve 36 maden sahası varlık satışı ya da işletme hakkı devri yoluyla özelleştirilmiştir. Bu özelleştirme sonucu toplam 59 milyar 558 milyon dolar elde edilmiş ve bu gelirler mali yapının güçlendirilmesi, kamu borçlarının azaltılmasında kullanılmıştır.

Bu süreçte IMF'ye olan borç kapatılmış ve bazı konularda anlaşma sağlanamayınca da ilişkiler askıya alınmıştır. Esasen o

dönemler piyasalarda para bolluğu nedeniyle IMF'ye ihtiyaç duyulmamış bunun yerine yabancı fon ve bankalardan kolay borçlanma yoluna gidilmiştir. Bunun sonucunda da dış borç stokunda büyük artışlar meydana gelmiştir. Dönem sonunda 350 milyar doları aşan bu yükselişte özel kesim dış borçlanmasının büyük etkisi olmuştur. Nitekim toplam dış borcun yüzde 70'e yakını özel kesime ait bulunmaktadır.

Bu arada Plan öncesinde yıllık 20 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen yıllık doğrudan yabancı sermaye girişi dönemin son yıllarında 10 milyar dolara kadar gerilemiştir. Buna karşılık sıcak para girişlerinde büyük artışlar meydana gelmiş ve toplam 40 milyar doları aşmıştır. Bu durumun yaşanmasına o dönemler küresel boyutta oluşan bol ve ucuz para koşulları kaynaklık yapmış, kolay borçlanma olanağı yaratmıştır. Bundan dolayı bazı iktisatçılar, AKP ekonomi politikasının sıcak paraya dayalı olduğu değerlendirmesini yaparak, bu spekülatif kısa vadeli sermaye girişini ve mali istikrarı tehdit edebilecek çıkışlarını gereğince kontrol altına alacak düzenlemelerin yapılması ile Ülkenin sıcak para istismarından kurtarılmasında mutlak yarar bulunduğuna dikkat çekmektedirler.

Dokuzuncu Plan sürecinde Plan hedeflerine ulaşamaması olgusu, kamu ve özel sektörün sabit sermaye yatırımları göstergelerine de yansımıştır. Planda Kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı yüzde 6 olarak hedeflenmişken, gerçekleşmesi yüzde 4.5 düzeyinde kalmıştır. Bu yatırımların en büyük dilimi ise ulaştırma alanına yapılmış olup, bu sektörün toplam yatırımlar içindeki payı öngörülen rakamın üzerine çıkarak yüzde 37 seviyesine ulaşmıştır. Özel kesim sabit sermaye yatırımlarının her yıl ortalama yüzde 9,4 nispetinde büyümesi amaçlanmışken gerçekleşmesi yüzde 2 oranında kalmıştır. Buna bağlı olarak sektörün Planda yüzde 18 olarak öngörülen GSMH'daki payı, dönem sonunda yüzde 16 oranında gerçekleşmiştir. Plan döneminde tarım sektörünün verileri de beklenen değerlerden sapma göstermiştir. Biraz da 2007 yılında yaşanan kuraklığın etkisiyle tarım ürünleri ithalatında tırmanış

meydana gelmiş; dönem boyunca tarım ürünleri ihracatı 3.6 milyar dolardan 5.4 milyar dolara çıkarken, ithalatı 2.9 milyar dolardan 7.5 milyar dolara yükselmiştir.

Dokuzuncu Plan döneminde kişi başı milli gelirden ciddi büyüme gerçekleşmiş ve 2006'da 7.586 olan dolardan 2013'de 10.540 dolara yükselmiştir. Ancak bu rakama erişilmesinde milli gelir hesaplama tarzında yapılan değişikliğin etkisi olmuştur. Ayrıca ekonomi uzmanlarının belirttiği gibi bu büyümenin, Borsaya ve Türk tahvillerine yatırım yaparak yüksek kazanç peşinde koşan çevrelerin büyük miktarlarda sıcak para girişlerinin döviz kurunu düşürmesi, TL'yi değerlendirmesinin katkısı olmuştur. Keza uzmanlarca, bu dönemde nominal kurların enflasyon kadar artmaması nedeniyle milli gelir düzeyinin yanıltıcı olduğuna vurgu yapılmakta, kişi başı milli gelir tespitlerinin nominal kurlara göre değil de sabit kurlarla yapılması durumunda son yıl rakamının 6 bin dolar seviyelerinde kalacağı belirtilmektedirler.

Bu arada ekonomik gelişmeye büyük katkıları olan Müteahhitlik Sektörünün başarılı çalışmalarına dikkat çekmek gerekir. Resmi kayıtlara göre Türk Müteahhitlik Sektörü, 1972-2015 tarihleri arasında 107 ülkede toplam 322,6 milyar dolar tutarında projeye imza atmışlardır. 2004 yılında "Dünyanın En Büyük 250 Uluslararası Müteahhidi" listesinde 11 Türk firması yer alırken, 2015'de bu rakam 42'ye yükselmiş ve 2015 yılının cirosu 19,3 milyar dolara ulaşmıştır.

AKP Hükümeti, AB normlarına göre düzenlediği Yedi Yıllık Dokuzuncu Kalkınma Planının uygulama döneminin ardından 2014-2018 yıllarını kapsayacak şekilde Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planını hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Burada dikkat çeken husus, Planın yedi yıllık dönem yerine tekrar beş yıl süre için hazırlanmış olmasıdır. Yeniden beş yıllık planlara dönülmesi noktası, AB ile ilişkilerin istenen boyutlarda gelişmemesi, dolayısıyla üyelik umutlarının azalması şeklinde yorumların yapılmasına neden olmuştur.

Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Onuncu Planın temel hedef ve politikaları, genelde öncekilerin bir benzeri niteliğinde olup yapısal dönüşümlere ağırlık verilmesi, ekonomik büyümenin hızlandırılması, rekabet gücünün ve toplumsal refah seviyesinin artırılmasını öngörmektedir. Bunu teminen de sermaye birikimi ve sanayileşme sürecinin hızlandırılması, yurt içi tasarrufların ve üretken yatırımların artırılması, cari açığın kalıcı olarak makul düzeylere çekilmesi ve ithalata bağımlılığın azalmış yenilikçi bir ekonominin oluşturulması hedeflenmiştir. Toplumsal yapının güçlendirilmesi amacıyla da eğitim, sağlık, adalet, temel hak ve özgürlükler ve sosyal güvenlik gibi alanlarda iyileşmeyi öngören politikalar geliştirilmesi ve uygulanmasına önem verilmiştir.

Planda yer alan temel hedef ve politikalar öncekiler gibi önemli sosyo ekonomik sorunların çözüme kavuşturulması ve çok yönlü kalkınmanın gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Ne var ki, öngörülen hedeflere ulaşılmasında Dokuzuncu Plan örneğinde görüldüğü üzere başarı sağlanması zor gözükmektedir. Bu olumsuz sonuçların alınmasında; iç dış konjonktürdeki beklenmedik gelişmelerin yanı sıra son dönem Plan hazırlayıcılarının gereken beceriyi gösterememelerinin ve iktidarın Plan olgusuna soğuk yaklaşımlarının etkisi olduğu gibi toplum kesimlerinde Planlamanın eskisi gibi ilgi görmemesinin, önemsenmemesinin de payı olduğu düşünülmektedir.

4.2. AKP Hükümetleri Ekonomi Politikasının Özeti

Uzun bir dönemi kapsayan AKP iktidarı ekonomi politikalarının genel bir değerlendirilmesi yapıldığında; Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı doğrultusunda neoliberal politikalar izledikleri, bazı alanlarda olumlu gelişmeler sağlanmasına karşın, ödemeler dengesindeki cari açık gibi temel sorunların çözümlenmesinde başarılı olamadıkları, sürekli artış gösteren iç-dış borç stokunun sürdürülemez boyutlara ulaşmasını engelleyecek önlemleri alamadıkları, sanayileşmede ve ekonomik büyümede bir model ortaya koyamadıkları görülmektedir. Bun-

ların yanı sıra toplumsal yapıda ciddi sorunların yaşanmasına ortam hazırlanmış, gelir eşitsizliği, işsizlik ve yoksullukta yüksek oranlı artışlar meydana gelmiştir. Kuşkusuz ki, bu tablonun oluşmasında Türkiye'nin iktisadi kalkınma sürecinde "Dönüşüm Dönemi" olarak tanımlanan 1980 sonrası Serbest Piyasa Ekonomisi uygulamalarının payı büyük olmuştur.

Bu arada, 2005 yılına kadar AB üyeliği alanında önemli meseleler alınmışken, izleyen süreçte kimi AB ülkelerinin olumsuz tavrı ve Türkiye'nin bazı yükümlülüklerini yeterince yerine getirmemesi sonucu ilişkilerde soğukluk oluşmuş ve üyelik konusu adeta askıya alınmış konumuna girmiştir.

Öte yandan, ekonomik sistemin sağlıklı ve verimli işleyebilmesi için daha önce oluşturulan ekonomiyi denetleyici ve düzenleyici önemli Kamu Kurumları, AKP döneminde kuruluş amaçlarına uygun görev ve yetkilerini bağımsız bir şekilde yerine getirmekte güçlük çekmişler, adeta işlevsiz kılınmışlardır. Bu durumun yaşanmasında uzun dönem iktidarda kalmanın verdiği güvenin ve giderek artan otoriterleşme eğiliminin etkisi büyük olmuştur. Ayrıca, önceki hükümetler döneminde örnekleri görülen iktidar partisine yakın iş çevrelerine, Devletin irili ufaklı ihalelerinde, Banka kredilerinden yararlandırılmalarında ve diğer alanlarda yapılan ayrıcalıklar, AKP döneminde ileri boyutlara taşınmış ve tarafsız sermaye guruplarına adeta şans tanınmaz bir ortam oluşturulmuştur.

Bu suretle, önceki dönemlerde var olmayan ya da fazla bir varlık gösteremeyen muhafazakar kesimin belirli tarikatlara, cemaatlara yakınlık duyan ya da mensubu olan kişi ve firmaları, din eksenli politika izleyen AKP Hükümetleri ile ilişkilerini geliştirerek, ekonominin değişik alanlarında büyük atılım göstermiş, bu suretle yeni şirketler ve holdingler piyasaya çıkmıştır. İş dünyasında önemli bir ağırlık kazanan bu kesimle, siyasi iktidar arasında sürdürülen çıkar odaklı yakın ilişki, benimlenen serbest piyasa ekonomi modeline gölge düşürmüştür.

KAYNAKÇA

- Akdağ Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Cem Yayınları-1974
- Akşin Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları -2013
- Akyol Taha, Bilinmeyen Lozan, Doğan Kitap Yayınevi-2017
- Atatürk Mustafa Kemal, Nutuk, Evrensel İletişim Yayınları-2008
- Avcıoğlu Doğan, Türkiye'nin Düzeni/Dün-Bugün-Yarın, Tekin Yayınevi-2001
- Aydemir Şevket Süreyya, Tek Adam, Remzi Kitapevi-1965
- Aydemir Şevket Süreyya, İkinci Adam, Remzi Kitapevi-1968
- Aydemir Şevket Süreyya, Menderesin Dramı, Remzi Kitapevi-2000
- Aydemir Şevket Süreyya, Suyu Arayan Adam, Remzi Kitapevi-2016
- Aydemir Şevket Süreyya, İnkılap ve Kadro, Remzi Kitapevi-1990
- Başkaya Fikret, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Öteki Yayınevi-2015
- Boratav Korkut, Türkiye'de Devletçilik, İmge Kitapevi Yayınları-2000
- Boratav Korkut, Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınevi-1988
- Çetinkaya Özhan, Türkiye'de Kamu İşletmeciliği ve Özelleştirme, Ekim Basım Yayını-2012
- Derviş Kemal, Kemal Derviş Anlatıyor Krizden Çıkış ve Çağdaş SosyalDemokrasi, Doğan Kitap Yayınevi-2001

- Dikkaya Mehmet, Üzümcü Adem, Özyakışır Deniz, Osmanlıdan İki binli Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi, Savaş Yayınevi-2013
- Emmioğlu Kahraman, Türkiye'de Sanayileşmenin Serüveni, Truva Yayınları-2010
- Gürer Turgut, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl Cevat Abbas, Gürer Yayınevi-2007
- İnan Afet, İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayını-1989
- İnalcık Halil, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Yayınları-1972
- İnalcık Halil, Osmanlı ve Modern Türkiye, Timaş Yayınları-2013
- Karacan Ali Naci, Lozan, Nokta Kitap Yayını-2007
- Kılıçbay Ahmet, Türk Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-1992
- Kili Suna, Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-1995
- Kinross Lord, Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü, Altın Kitapları Yayınları-2008
- Kocabaşoğlu Uygur, Bulutlugil Aydın, Çiloğlu Fahrettin, Seka Tarihi, Seka Yayınları-1996
- Kuruç Bilsay, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, A.Ü. SBF Yayınları-1993
- Küçükerman Önder, Sümerbank ve Hereke, Yıldız, Feshane, Beykoz Fabrikaları Tarihi, Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayınları-1987
- Meydan Sinan, Atatürk ve Türklerin Saklı Tarihi, İnkılap Kitabevi Yayını-2010
- Ölçen Ali Nejat, Halk Sektörü, Ayyıldız Matbası-1973

- Pamuk Şevket, Osmanlıdan Cumhuriyete, Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları-2012
- Pamuk Şevket, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-2014
- Sarioğlu Mehmet, Mehmet Ali Kağıtçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008
- Sonyel Salih R., Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası, Türk Tarih Kurumu Yayını-2006
- Şahinkaya Serdar, Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası, ODTÜ Yayınları-2009
- Tanju Sadun, Hacı Ömer, Apa Ofset-1983
- Taygun Nazım, Türkşeker'in Öyküsü, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını-1993
- Tezel Yahya S., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-2015
- Toprak Zafer, Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, Doğan Kitap Yayını-2012
- Tuksavul Muammer, Doğudan Batıya ve Sonrası, 1980
- Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Özelleştirme ve KİT Raporları
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (Kalkınma Bakanlığı), Kalkınma ve İcra Planları
- Ekodialog Özgün Ekonomi ve Makale Arşivi (İnternet Ortamında) ve Diğer Makaleler (İnternet Ortamında)

